

LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

vol. I

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ, BUCUREȘTI — 1985

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

UNIVERSITATEA — BUCUREȘTI

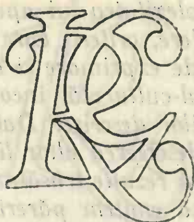
ION COTEANU NARCISA FORĂSCU ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Vocabularul

Ediție revizuită și adăugită

CUVÎNT ÎNAINTE

Vocabularul este în multe privințe un domeniu încă insuficient explorat. Spunînd aceasta, avem în vedere atît cercetarea făcută în planul sincronici limbii, cît și cea diacronică, pentru că nici una nu a oferit pînă acum soluții pentru stabilirea specificului lexical al unei limbi. A înfățișa cuvintele după origine, după data de apariție și chiar a arăta ce însemnau la început și cum li s-a schimbat înțelesul într-un timp mai îndelungat sau mai puțin îndelungat este un lucru util și atrăgător, dar care nu duce la precizarea mecanismului de folosire actuală a vocabularului, nu clarifică relațiile în care se găsesc a c u m cuvintele. Or, în această carte înfățișăm tocmai stadiul contemporan al vocabularului românesc. De aceea adoptarea cercetării sincronice se impunea de la sine.

Autorii au fost conștienți din capul locului de dificultățile generale de această poziție, dar au considerat că o asemenea orientare a studierii vocabularului contemporan este necesară. Sarcina de a descrie stadiul actual al vocabularului unei limbi seamănă în fond — ca să riscăm o analogie — cu aceea a geografului care descrie, de exemplu, cursul Dunării. Dacă, în loc de a se ocupa de realitățile geografice de astăzi, ar prezenta istoria fiecărui cot, a fiecărei întinsuri, a fiecărui lac riveran etc., el nu ar da imaginea clară a caracteristicilor geomorfologice ale Dunării.

Ca și geograful, lingvistul are datoria să facă distincție limpede între ceea ce este și ceea ce a fost și, dacă se ocupă de ceea ce este, să-și respecte promisiunea.

Termenii sincronic și diacronic sînt luați aici în accepțiunea lor curentă, care este, evident, relativă. Se consideră deci că s i s t e m u l limbii române contemporane, definită la începutul lucrării noastre ca o fază determinată de evoluție a limbii române, este expresia cercetării sincronice, în timp ce istoria acestui sistem, de care nu ne ocupăm, ține de diacronic. Fără îndoială că sistemul amintit cristalizează în forma actuală a limbii evenimentele lingvistice cele mai importante petrecute anterior ; studiul lor constituie însă istoria limbii.

Fiind în mod clar două lucruri metodologic diferite, în lingvistica de astăzi se consideră că este mai fructuoasă analiza lor separată, într-o ordine impusă de însăși logica obiectului, adică începîndu-se cu descrierea limbii, a legăturilor și condiționărilor dintre elementele ei constitutive, într-un cuvînt cu sistemul sau structura ei, și continuîndu-se, după ce această descriere este cît mai amănunțit făcută, cu istoria.

Pentru noi, vocabularul este o m u l ț i m e. I-am fi putut spune și p o p u l a ț i e, dar nu am vrut să se creadă că elementele lui au viață ca acelea care formează o populație biologică. În felul acesta, afirmația că vocabularul constituie

o unitate se justifică, iar complexitatea lui apare organizată în funcție de criteriile de ordonare avute în vedere, criterii care reflectă, de cele mai multe ori, dacă nu totdeauna, necesitățile de exprimare și au ultimul lor impuls în stadiul social-cultural. Dominarea social-culturală, incontestabilă, ne-a condus în labirintul mulțimilor și submulțimilor descrise. Datorită însă faptului că ideea de mai sus nu a fost aplicată în descrierea altor limbi decît parțial, nu am putut recurge la comparații din care să rezulte trăsături tipologice ale vocabularului și, bineînțeles, nu ne-am permis să emitem păreri întemeiate pe simple impresii, cum s-a făcut uneori susținîndu-se că vocabularul sau cuvintele unei limbi oarecare sînt mai expresive, mai abstracte sau mai concrete decît ale alteia.

Scopul nostru a fost de a întocmi un tablou al posibilităților de interpretare a vocabularului limbii române actuale, convinși că perspectivele sugerate de acest tablou sînt foarte promițătoare.

*

* *

Ediția revizuită și adăugită pe care o prezentăm acum a rezultat din experiența de curs și de seminar universitar a autorilor. Modificările au urmărit pe de o parte adaptarea formei anterioare a acestei cărți la interesul și necesitățile profesionale ale studenților, iar pe de alta, aducerea la zi a informației și bineînțeles eliminarea acelor date vizibil depășite.

Am introdus ilustrări noi, am reconstituit capitole, am corectat o serie de amănunte și am înlocuit indicele de cuvinte, care nu și-a justificat utilitatea practică, printr-un indice de materii, la care cititorul va apela probabil mult mai des pentru a asocia în mod personal ideile din acest curs.

Sperăm că, astfel îmbunătățită, cartea de față va servi studenților în filologie, cărora le este adresată în primul rînd, dar și altora, mai cu seamă profesorilor de limba română, preocupați de stadiul și problemele actuale ale cercetării vocabularului limbii române contemporane.

AUTORII

SIGLE ȘI ABREVIERI

a) Periodice

BL — „Bulletin linguistique", publié par A. Rosetti, București, 1933 și urm.
CL — „Cercetări de lingvistică", Cluj, 1956 și urm.
DR — „Dacoromania", Buletinul „Muzeului Limbii Române", Cluj (1920—1948).
FD — „Fonetică și dialectologie", București, 1958 și urm.
LL — „Limbă și literatură", București, 1955 și urm.
LR — „Limba română", București, 1952 și urm.
PLG — „Probleme de lingvistică generală", I—IV, București, 1959—1973.
RL — „Revue de linguistique", Bucarest, 1956 și urm.
SCL — „Studii și cercetări lingvistice", București, 1950 și urm.
SMFC — „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română", I—VI, București, 1959—1974.

b) Dicționare și volume colective

DA, DLR — Academia Română, *Dicționarul limbii române*, I—III, București, 1911—1949; DLR, seria nouă, VI—VIII, 1965 și urm.

DEX — *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei R.S.R. [București], 1975.

DI — Academia Republicii Populare Române, *Dicționarul invers*, București, 1957.

DLRLC — Academia Republicii Populare Române, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, I—IV, București, 1955—1957.

DM — Academia Republicii Populare Române, *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.

DME — *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968.

ELS — *Elemente de lingvistică structurală*, redactor responsabil I. Coteanu, București, 1967.

Rech. — *Recherches sur les diphtongues roumaines publiées par A. Rosetti*, Bucarest — Copenhague, 1959.

STRUCTURA VOCABULARULUI

1.1. VOCABULARUL CA MULȚIME SAU ANSAMBLU

Faptul că cei ce vorbesc limba lor maternă îi recunosc în mod spontan cuvintele arată că acestea au cel puțin o caracteristică proprie limbii în cauză. Astfel, *acolo, buzdugan, coliliu, drept, ecran, fugi, gîndac, hoțoman, iubire, jar, licurici, masalagiu, noi, orice, pînă, rînă* și altele ca ele conțin indicii care ne fac să le considerăm cuvinte din limba română.

Chiar dacă unii vorbitori nu știu, de exemplu, ce înseamnă *masalagiu*, ei vor bănui după înfățișarea lui că *masalagiu* numește o persoană care face o lucrare sau are de a face cu un obiect, fie că-l fabrică, fie că-l utilizează, fie că se ocupă de el într-un fel sau altul. De asemenea, cine nu știe ce este *colilia*, pricepe totuși că termenul *coliliu* are legătură cu primul, că este un adjectiv și că indică după toate probabilitățile culoarea *coliliei*.

Situațiile nu sînt însă totdeauna atît de clare. Dacă nu l-am întîlnit și nu l-am auzit niciodată pe *rînă*, nu vom putea spune decît că seamănă cu *lînă*, cu *mînă*, cu *stînă*, cu *vînă* și cu *zînă* și că pare un substantiv. Presupunerea are foarte mari șanse de a corespunde cu ceea ce știu despre acest cuvînt cei cărora le este familiar, dar certitudinea se ivește numai în prezența unui indiciu clar, dacă aflăm bunăoară că *rînă* se combină în vorbire cu *această* (rînă), cu *o* (rînă) sau cu un element similar. Cînd acest indiciu lipsește, nimic nu împiedică pe cel ce nu cunoaște cuvîntul să creadă că e la fel cu prepoziția *pînă* sau cu un verb la indicativ prezent, persoana a III-a singular, ca *rîmă* (porcul), de exemplu, sau ca (el) *mînă* (caii), după cum, dacă nu a auzit cuvîntul pronunțat și nu știe unde cade accentul, nu distinge pe *rînă* de un perfect simplu la persoana a III-a ca (el) *vînă* (iepuri).

Un cuvînt poate fi așadar recunoscut ca parte din limba română, deși unii vorbitori nu știu ce înseamnă el. De aici rezultă că **indicii de formă sînt mai puternici decît cei de conținut (înțeles).**

Succesiunile de sunete numite în mod obișnuit cuvinte ca *acolo, buzdugan, coliliu* etc. le considerăm obiecte de un tip special, care, în temeiul a cel puțin unui criteriu comun, se grupează împreună într-o mulțime sau ansamblu numit v o c a b u l a r.

Demonstrația tezei după care vocabularul este o mulțime în accepția matematică a termenului seamănă cu operația de adunare aritmetică. Două mere și trei nuci nu constituie o mulțime decît dacă le găsim o însușire comună, de „fructe comestibile“, să zicem. Dacă reținem numai însușirea „fructe“,

lărgim mulţimea, şi în ea intră şi păstăile de arţar sau de salcîm, iar dacă vrem să o lărgim şi mai mult, incluzînd în ea şi cartofi, de exemplu, atunci renunţăm la însuşirea de fructe şi facem mulţimea „produse vegetale" ş.a.m.d.

Procedeul se poate aplica şi în sens invers, de reducere şi, respectiv, de împărţire sau de scădere a unor mulţimi. Astfel, toate cuvintele care denumesc lucruri, fiinţe, fenomene, idei se grupează într-o mulţime cu proprietăţi specifice, mulţimea substantivelor, subordonată în mod evident mulţimii numite vocabular. Acestor mulţimi restrînse în comparaţie cu aceea în care intră în calitatea lor de cuvinte li se poate spune submulţimi, subansambluri sau, cu alt termen, clase.

Subansamblurile se pot forma în diverse feluri, de exemplu după numărul de silabe al cuvintelor, după cum ele se sfîrşesc în vocală, în consoană sau în diftong, după cum numesc lucruri însufleţite sau neînsufleţite, după cum se asociază ori nu în perechi ca *alb-negru*, *bun-rău*, *rîs-plîns*, *face-desface* etc. Toate grupările se realizează pe principiul identităţii şi diferenţei, aplicat în funcţie de cîţiva factori. În ultimă instanţă, aceştia sînt : frecvenţa, constrîngerile social-culturale, atitudinea psihologică, semantica şi etimologia. După cum se vede, ei sînt în număr de cinci : factorul **frecvenţă**, factorul social-cultural sau **stilistico-funcţional**, factorul **psihologic**, factorul **semantic**, factorul **etimologic**.

Oricine urmăreşte cu puţină atenţie felul său de a vorbi ca şi pe cel al interlocutorilor săi nu poate să nu observe că unele cuvinte apar rar sau foarte rar şi altele dimpotrivă, apar des şi foarte des. De cîte ori, de exemplu, am pronunţat noi înşine sau am auzit pronunţîndu-se în jurul nostru în curs de o săptămînă sau de o lună cuvinte ca *buiestru*, *dandana*, *fonf*, *ghiduş*, *hămei*, *a se ili*, *jiganie* etc. şi de cîte ori am auzit pe *a avea*, *bun*, *colectiv*, *de*, *economie*, *fată*, *gîndi*, *haină*, *intrare*, *joi* etc. ? Pe ultimele, cel puţin de cîteva sute de ori mai des decît pe cele dintîi. Frecvenţa cuvintelor este în funcţie de calităţile lor, dar şi de împrejurări, de preocupările şi cunoştinţele vorbitorilor, de problemele despre care se discută, de ceea ce este sau nu este îngăduit să se spună la un moment dat de toată lumea, adică, pe scurt, de factorul stilistico-funcţional. Potrivit cu el, un cuvînt rar întrebuinţat în vorbirea de toate zilele, ca *buiestru*, ca să ne referim la unul din exemplele anterioare, poate fi foarte frecvent în discuţiile dintre crescătorii de cai sau între jochei. Prin urmare, factorul stilistico-funcţional, presupunînd alegerea într-un anume fel a cuvintelor, le organizează în alte clase de frecvenţă, fără a diminua însă frecvenţa termenilor care apar curent în orice expunere, în speţă a prepoziţiilor, conjuncţiilor, pronumelor, verbelor auxiliare, altor verbe, a unor serii de adjective şi de adverbe etc.

Strîns legat de factorii anteriori este factorul psihologic. El constă din modul de apreciere a cuvintelor, din imaginea pe care o trezesc în mintea noastră, din asocierile posibile dintre formele lor, dintre înţelesurile lor sau atît dintre unele cît şi dintre celelalte, deci din analogii foarte diferite. Cuvintele exercită asupra noastră un efect mai puternic sau mai puţin puternic după cum trec neobservate în unele enunţuri sau, dimpotrivă, ies în evidenţă, „sar în ochi". Efectul este de natură psihologică.

Factorul semantic grupează cuvintele după înţelesul lor. Astfel, în mod spontan, *scînteie* ne sugerează pe *foc*, pe *lumină*, pe *sclipire*, pe *arde* etc., *lung* trimite la *lat*, dar şi la *întins*, acesta la *mărime* ş.a.m.d. Fără îndoială că în

cuvinte ca cele citate se găsește o caracteristică de înțeles care le apropie fie, după cum se poate ușor constata, prin asemănare, fie prin deosebire, *lung* fiind în relație de opoziție cu *lat*.

Factorul etimologic acționează în etapa contemporană prin sistemul de formare a cuvintelor. Astfel, *puțin* și *puținătate*, *coase* și *descoase*, *munci* și *muncitor* arată prin ele însele că unele s-au format din celelalte. Dar *puținătate* se asociază prin analogie și cu *bunătate*, cu *răutate*, cu *ieftinătate*, *descoase* cu *descuia*, cu *dezbrăca*, cu *desțeleni* etc. *Ciuboțica-cucului* poate să atragă pe *laptele-cucului*, acesta pe *creasta-cocoșului*, *creasta-cocoșului* pe *laba-mîței*, nu numai pentru că toate sînt nume de plante, ci, mai ales, pentru că au același mod de formare. Multe cuvinte se grupează, datorită factorului etimologic, pe familii, ca *puțin*, *puținel*, *puțintel*, *puținătate*, *puțintime*, *a împuțina*, *puțintică*. Unele reprezintă baze, punctul de plecare pentru cele formate de la ele (*puțin*, *munci*, *coase*, *bun*, *rău*, *ieftin*, *cui*, *țelină*), altele sînt derivate (*puținătate*... *muncitor*... etc.) sau compuse (*ciuboțica-cucului* și celelalte).

Cei cinci factori operează în concordanță unul cu celălalt în diferite combinații. Cînd îi cercetăm separat, o facem numai spre a le descoperi capacitatea de organizare.

În concluzie, vocabularul este o mulțime sau un ansamblu de cuvinte ordonat de cinci factori caracteristici.

1.2. VOCABULARUL LIMBII ROMÂNE CONTEMPORANE

Numim vocabular al limbii române contemporane mulțimea cuvintelor în uz începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea, de cînd datează modernizarea sintaxei și a vocabularului însuși.

Modernizarea a atins în primul rînd aspectul cult al limbii, limba literară. Arhaismele, care, în principiu, reflectă perioadele de evoluție anterioară a limbii române, și regionalismele, care, de asemenea în principiu, reflectă situațiile graiurilor, nu ne interesează aici decît în măsura în care se găsesc într-un raport determinat cu limba literară.

Un arhaism ca *gubav* „lepros" din unele scrieri ale secolului al XVI-lea, ieșit din uz după acest secol, nu mai formează obiectul preocupărilor noastre. În schimb, *flintă* „pușcă", *botfor* „gheată" etc. ne interesează pentru că se întîlnesc în literatura artistică, în lucrările de istorie etc.

Regionalisme ca *foșălău* „pieptene de scărmănat lîna", *mieriu* „albastru" etc. rămîn de asemenea în afara investigațiilor noastre, pe cînd *cătană* „soldat", *colțun*„ciorap", *ortac* „prieten, tovarăș, camarad" etc. sînt cuprinse în aceste investigații din același motiv ca *flintă* și *botfor* mai sus citate.

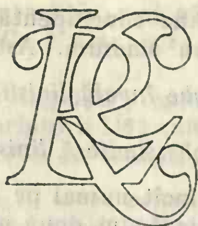
Am adoptat o poziție identică și față de sensurile arhaice sau regionale ale cuvintelor utilizate în exprimarea literară.

Unele cuvinte regionale sînt și arhaice, de exemplu : *păcurar* „cioban", *tărie* „cer, văzduh" etc. Pentru ultimul care apare și la T. Arghezi, cităm dintr-o poezie populară culeasă în nordul Moldovei : *Glie, mamă glie / Fă-mă ciocîrlie, / Să zbor în tărie* [Petru Răzuș, *Dochița împărățița, basme și poezii populare din Țara-de-Sus*, București, 1972, p. 286]. Asemenea termeni intră

de drept în analiza vocabularului actual, nu numai pentru că se găsesc în literatura artistică, ci și pentru că sînt puncte de sprijin în demonstrația făcută în capitolul în care se discută factorul etimologic.

Prin urmare, analiza de față este în esență sincronică și stilistico-funcțională. Este sincronică, pentru că nu cercetăm nici originea, nici data de la care sînt atestate elementele vocabularului contemporan și nici evoluția lor anterioară. Este stilistico-funcțională, pentru că luăm în considerație compoziția lexicală a diverselor variante (poetică, științifică, administrativă etc.) ale limbii române actuale, importanța ansamblurilor lexicale corespunzătoare, repartiția și valorile cuvintelor, modificările determinate de locul ocupat de cuvinte în contexte de diferite categorii, echilibrul conținutului lor semantic etc., etc.

În *concluzie, vocabularul limbii române contemporane este mulțimea de cuvinte în uz din toate aspectele luate de limba română în actuala etapă de dezvoltare a culturii naționale.*

CUVÎNTUL CA UNITATE LEXICALĂ

Un obiect sau un fenomen este o unitate dacă i se pot fixa limitele, dacă luat din mediul său și pus într-altul își continuă sau nu funcția, în sfîrșit dacă părțile lui constitutive se comportă altfel decît întregul.

Ca să fie unitate, și cuvîntul trebuie să răspundă la aceste condiții. Precizarea limitelor lui se face prin izolare. Ea se asigură prin trei procedee: permutare, substituire (substituție) și distribuție.

Permutarea este reașezarea unității presupuse a fi cuvînt dintr-un loc în alt loc al enunțului.

Substituția constă din înlocuirea unității în discuție cu alta, *distribuția* este capacitatea de combinare a unității analizate cu alte unități din limbă.

Enunțul de mai jos, întîmplător egal cu o propoziție:

Gheorghe doarme liniștit.

devine prin permutare:

Doarme Gheorghe liniștit.
Liniștit doarme Gheorghe.
Liniștit Gheorghe doarme.
Doarme liniștit Gheorghe.
Gheorghe liniștit doarme.

Cele șase formule au același înțeles global, fiindcă toate comunică faptul că o anumită persoană *(Gheorghe)* face o anumită acțiune *(doarme)* într-un anumit fel *(liniștit)*. Menținerea înțelesului global este, dealtminteri, principala condiție a valabilității unei permutări. De aceea, ultimele cinci formule ar putea fi considerate variante ale celei inițiale. Ele au — evident — nuanțe de înțeles proprii. Ca să ne dăm seama în ce măsură aceste nuanțe se datorează permutării, recurgem la substituirea unui termen, a lui *doarme*, cu altul, de exemplu cu *învață*. Dacă oricare dintre variantele enunțului *Gheorghe doarme liniștit.* are alt înțeles decît *Gheorghe învață liniștit.*, conchidem că nuanțele nu provin din *doarme*, ci din reașezarea termenilor. Evident însă că, datorită deosebirii incontestabile dintre înțelesul lor global, *doarme* și *învață* trebuie socotite unități diferite.

Proba nu este însă totdeauna concludentă, de exemplu cînd termenul analizat se substituie printr-un sinonim. Astfel

Gheorghe învață liniștit.
și
Gheorghe studiază liniștit,

diferă atît de puțin între ele, încît numai pe baza înțelesului lor global nu se poate ști dacă *învață* și *studiază* sînt două unități sau una singură.

Argumentul formei nu este hotărîtor, pentru că diferențe avem și între *este* și *fiind*, *dau* și *dădusem*, și invers, forme identice pot să aibă înțelesuri fără nici o legătură între ele, de exemplu : *casă* (de bani) și *casă* (de locuit).

Efectele substituției se anulează în parte sau în întregime prin sinonimie și omonimie, de aceea este necesară o probă nouă : urmărirea comportării presupusei unități în toate situațiile în care apare sau este posibil să apară, adică investigarea felului de distribuire a ei în limbă.

Distribuția este strîns legată de asocierea termenului analizat cu alți termeni. Astfel, *învață* se asociază cu un nume de ființă, dar nu cu unul de lucru : *Gheorghe învață*, dar nu *scaunul învață*, iar pe de altă parte cu o serie de adverbe sau de locuțiuni adverbiale ca : *bine, frumos, încet, liniștit, repede, pe îndelete* etc., dar nu cu : *dulce, luminos, manual, perpendicular* etc. Aceeași situație o are însă și *studiază*. Pentru a putea spune că el este altceva decît *învață*, avem nevoie de cel puțin un context care să demonstreze că *studiază* se combină în mod diferit cu alți termeni. Astfel, pe cînd *Gheorghe învață să schieze.* este curent, *Gheorghe studiază să schieze.* nu este o propoziție obișnuită a limbii române. Prin urmare, avînd un context imposibil pentru *studiază*, *învață* diferă de acesta din urmă, fiind altă unitate.

Contextele (enunțuri, propoziții etc.) utilizate în demonstrație sînt luate fie din exprimarea ca atare, și atunci le numim *reperate*, fie construite de cercetător. Contextele care fac dovada existenței unei distribuții specifice se numesc d i a g n o s t i c e. Astfel, contextul *Gheorghe învață să (schieze).* este diagnostic pentru *învață* în raport cu *studiază*.[1]

2.1. AUTONOMIA CUVÎNTULUI

Consecința aplicării celor trei procedee de analiză este delimitarea cuvîntului de enunț și, implicit, dovada autonomiei lui. Am văzut că, în prima fază a analizei, ne putem mulțumi numai cu textul scris. Într-o fază mai avansată, cum este cea în care ne aflăm acum, textul scris devine insuficient. El poate da naștere la erori, datorită unei doze mai mari sau mai mici de arbitrar din orice ortografie. Astfel, pînă la reforma din 1953 a ortografiei românești, se scria : (vine) *dela* (cîmp). Fiind plasat între două spații grafice albe, *dela* ar fi fost considerat cuvînt, în timp ce după ortografia actuală care recomandă scrierea *(vine) de la (cîmp)* avem două cuvinte. La începutul secolului, conjuncția *deși* mai era scrisă cîteodată *de și*, fiindcă între elementele ei componente se permitea introducerea unui adverb sau a unui pronume, de exemplu :

[1] Tipurile de distribuție au fost discutate și ilustrate cu exemple românești de V a l e r i a G u ț u-R o m a l o, în *ELS*, 1967, p. 38 și urm.

Eu, fraţii mei, oriunde-oi căuta / Nu mai găsesc ca dulcea Românie / *De-o şi hulesc cîţi se hrănesc în ea* (C. Negruzzi, *Eu sînt român...*, în „România literară", 1855).

Acum 40—50 de ani, unii lingvişti propuneau chiar ortografii ca : *delîngă, pentrucă, devremece* etc. Vorbitorii fără cultură fac şi ei combinaţii grafice. Iată cîteva extrase dintr-o serie de scrisori particulare :

> ...*înprimul* rînd vă pot scri...; cartea poştală pe care *miaţi trimiso*...; ...*trimitiţim* şi mie...; vă doreşte *întot* timpul sănătate...; ...dar *cemai* face *nuştiu*...; ...*căeu* nu pot trimite...; ...dar o duc cam rău *cuei*...; ...faceţi *cumaţi* putea...; ...*sănusăvîndă* că *mo* spus advocatu...; ...şi *oumblat prealară*[1] ... etc.

Greşelile anterioare se datorează fără îndoială lipsei de deprindere cu scrisul, dar ele dovedesc şi că vorbitorii nu au foarte clar în minte cuvintele ca unităţi. Preocupaţi de conţinut, ei îl redau după o idee foarte vagă despre funcţiile îndeplinite de fragmentele asupra cărora li se îndreaptă atenţia. De aceea, pronumele personale neaccentuate tind să se grupeze cu formele verbale : *trimitiţim, miaţi, trimiso* (ca în italiană, unde acest fel de a scrie este adoptat oficial) ; elementele neaccentuate se strîng împreună sau se sprijină pe unul accentuat : *înprimul, cemai (face), cuei* etc.

În genere, cuvintele care se sprijină pe altele se izolează greu. Astfel *l*-(pronumele aton) din *pe urs l-a împuşcat Ion* nu se deplasează niciodată dinaintea lui *a (împuşcat)*, nici măcar într-o inversiune arhaizantă ca *pe urs împuşcatu-l-a Ion*. Spre a arăta că *l*- este autonom faţă de *a (împuşcat)* nu avem decît o cale, aceea de a-l elimina din enunţ, operaţie căreia i se spune substituire cu zero. Dacă ceea ce rezultă are înţelesul global al enunţului prim, atunci *l*- este egal cu zero, iar dacă rezultatul este altul, *l*- are valoare proprie. Substituirea cu zero duce la **pe urs a împuşcat Ion*, enunţ nereperat în limba română actuală, ceea ce probează că *l*- constituie altă unitate decît *a*.

Autonomia cuvîntului nu este însă pe deplin convingătoare dacă nu se face şi demonstraţia că el nu se mai împarte în alte unităţi tot autonome şi de acelaşi fel.

În cuvintele următoare , de exemplu, se recunosc uşor două părţi componente : un verb la participiu : *ars, tras* (de la *a trage*), *copt* etc., şi un sufix *-ură*, cu o variantă *-ătură*, ca şi în *cocătură, cusătură* şi *ţesătură* :

adunătură	*coptură*	*gîtuitură*	*pocitură*
arătură	*cotitură*	*învăţătură*	*răcitură*
arsură	*dărîmătură*	*lepădătură*	*semnătură*
băutură	*degerătură*	*murătură*	*trăsură*
bubuitură	*furnicătură*	*pilitură*	*udătură*

Problema este dacă sufixul, el însuşi o unitate, are autonomie şi, în caz afirmativ, prin ce se deosebeşte de cuvînt.

El este autonom, căci, după cum rezultă din exemplele anterioare, trece de la un participiu la altul, de la *adunat (adunătură)* la *băut*, de la acesta la *bubuit*, la *furnicat, murat, spart* etc. El este însă autonom numai faţă de participii, nu şi faţă de enunţ, ceea ce înseamnă că, pe cînd *adunat, arat, ars, băut* ş.c.l. intră ca atare în enunţ, *-ură (-ătură)* nu are această posibilitate. În timp ce *adunat, arat, ars, băut* ş.c.l. nu depind decît de capacitatea

---

[1] Pentru alte exemple, vezi în „Bulletin linguistique", XIII, 1945, p. 107—113, articolul *Rumänische Briefe* semnat de Ingeborg Seidel-Slotty, din care provin şi citatele noastre.

lor de a se combina cu alți termeni și nu au loc fix (*am adunat, ai arat* etc. apar în diverse puncte ale enunțului, și ca *adunat-am, arat-ai* etc.), sufixul nu are drept la permutare. El nu răspunde decît la substituție (în limite foarte înguste) și la distribuție, de exemplu *-ură* se combină în principiu numai cu o temă verbală. Dacă o terminație identică se întîlnește în afara unei asemenea teme, ea nu reprezintă sufixul *-ură*, cum nu reprezintă, bunăoară, în *mătură !*

Cuvîntul este autonom față de enunț, iar părțile lui constitutive sînt autonome față de morfemul de bază.

Analiza morfologică are și alte aspecte, unele foarte delicate. În partea aceasta a expunerii nu facem însă o analiză morfologică propriu-zisă, ci o demonstrație de principiu din care să rezulte autonomia cuvîntului și a părților lui constitutive în condițiile arătate.

În concluzie, numim cuvînt orice fragment care are autonomie față de enunț, prezintă o distribuție proprie, poate fi substituit cu o unitate similară și este permutabil.

2.2. CUVÎNTUL CA MULȚIME SAU ANSAMBLU

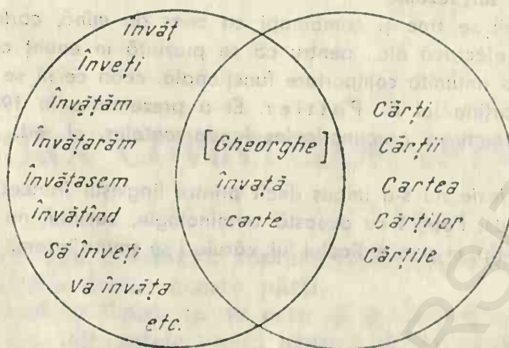
Aproape în toate discuțiile despre cuvînt, ilustrările se fac prin nominativ, gradul pozitiv sau infinitiv. Deși pentru analiză procedeul prezintă mari avantaje, forme ca cele citate, cărora le vom spune în continuare forme-tip, nu constituie cuvîntul, ci numai una din ipostazele lui.

Cuvîntul este în realitate mulțimea (sau ansamblul) formelor de flexiune, reprezentate numai pentru comoditatea expunerii de o formă-tip.

Valabilitatea acestei afirmații se confirmă prin substituirea în enunț a formei-tip. Astfel, *învață* din *Gheorghe învață liniștit.* intră în același ansamblu cu *învață, învățase, să învețe* etc., pentru că oricare dintre aceste forme poate figura în enunțul menționat, fără ca înțelesul global al acestuia să se schimbe. Complicații apar în momentul în care încercăm să aplicăm substituția la *orice* formă. Infinitivul *(a) învăța*, de exemplu, nu poate substitui ca atare pe *învață* din enunțul *Gheorghe învață liniștit.* Cauza rezidă în distribuția infinitivului, căci el nu se combină de obicei cu un subiect, neavînd persoană și nici număr. Dacă reorganizăm însă enunțul în așa fel încît cele două caracteristici să fie suspendate, recunoaștem în *(a) învăța* valoarea generală din celelalte forme, de exemplu : *A învăța liniștit este un obicei pentru Gheorghe.*

Rezultă deci că și formele unui cuvînt contractează relații specifice cu formele altui cuvînt. Să luăm pentru lămurirea acestei idei forma *cărții* și s-o introducem în enunțul *Gheorghe învață.* Constatăm că **Gheorghe învață cărții.* nu este un enunț reperat al limbii române, pentru că, în timp ce *cărții* exprimă ideea „în favoarea, în avantajul sau în defavoarea, în dezavantajul obiectului „carte", de exemplu : *s-au pus coperte cărții, cărții i s-au smuls multe foi,* formele lui *învăța* exprimă ideea de „a-și însuși sau a face pe cineva să-și însușească deprinderi sau cunoștințe" (cu o serie de nuanțe pe care le neglijăm, neavînd de-a face cu ce ne interesează aici). *Învăța* implică totdeauna un lucru, o ființă sau pe amîndouă în însăși structura lui semantică, excluzînd utilizarea unei forme cum este *cărții.* Ideea „în favoarea, în defavoarea" etc. se redă la acest verb exclusiv prin prepoziție : *Gheorghe învață pentru el, pentru mama lui, pentru viitor* etc.

Fiecare formă a unui cuvînt apare, pe de o parte, ca purtătoare a unei valori care o ține în același grup cu celelalte forme, iar pe de altă parte, a unei valori care-i îngăduie să se combine într-un mod propriu cu formele altui cuvînt. Aceste valori constituie și ele un ansamblu, o mulțime care se suprapune cu necesitate peste ansamblul formelor. În enunț se produce o combinație pe care, pentru un caz ca [*Gheorghe*] *învață carte.*, o putem reprezenta grafic în felul următor :

Reprezentarea pune în lumină următoarele fapte :

a) intersecția mulțimilor cuprinse în cei doi termeni este legată de un *subiect*, în cazul de față de un singular, nume de persoană, deși *învață* răspunde și pluralului *(ei învață)*;

b) intersecția mulțimilor cuprinse în cei doi termeni este legată de un *timp al verbului* (prezent) și de o *persoană* a acestuia (a III-a) ;

c) în această intersecție, *carte* are înțelesul generic de „cunoștințe obținute prin școală“, căci *Gheorghe învață cartea (de chimie).* este cu totul altceva ;

d) în intersecția dată nu intră decît cîte o singură formă, în principiu cu un singur înțeles, deci intersecția este s e l e c t i v ă, iar termenii care se prezintă ca serii în afara ei alcătuiesc în interiorul ei l a n ț u r i.

Dintre aceste patru caracteristici, una, cea de sub d), este universală. Ea se aplică oricărei combinații de cuvinte și este prezentă chiar atunci cînd avem numai doi termeni în raport de determinare, de exemplu, *învață bine, carte groasă, paginile cărții* ș.a.m.d.

Vom conchide deci că fragmentul autonom de enunț denumit cuvînt este și un ansamblu (o mulțime) de forme și valori legate între ele.

Formele și valorile în chestiune se eliberează una cîte una prin combinarea lor în enunțuri. Combinarea presupune negarea momentană a datelor neimplicate în enunț, ceea ce arată că, în afara acestuia, cuvîntul este o mulțime, în timp ce în interiorul lui este numai reprezentantul acestei mulțimi, pentru că aici el are în principiu o singură formă și o singură valoare (de sens).

Prepozițiile, adverbele și conjuncțiile *(cu, dar, aici, și)* au însă o singură formă pentru mai multe valori. Substantivele și adjectivele zise invariabile *(colibri, gri, maro)* pot „simula“ flexiunea, cf. *colibri-ului, griuri, marouri).* La prepoziții, adverbe și conjuncții mulțimea formelor se reduce, așadar, la un singur element morfologic.

Invers, la mulți termeni din știință ansamblul de înțelesuri este limitat la un singur înțeles *(ovipar, pliocen)*, iar alții au flexiune simulată *(erbiu, litiu* etc.*)*.

În cercetările de semantică din ultimul timp s-a instituit o terminologie nouă. Astfel, unii autori au renunțat la termenul de cuvînt, propunînd în locul lui pe lexie, iar în locul radicalului pe lexem ; *casă, floare, zi, roșu, tare, lucra* etc., *floarea-soarelui, apă-tare, zi-muncă* etc. sînt *lexii* (simple sau compuse), *cas-, floar-, zi-, roș-, tar-, lucr-* sînt *lexeme*.

Printre lexii se trec și combinații ca *ceas de mînă, carte de citire, stilou cu pastă, lampă electrică* etc., pentru că se prezintă în enunț ca unități. Se ia deci drept criteriu o anumită comportare funcțională, ceea ce ni se pare discutabil.

Ideea aparține lui B. Pottier. El a prezentat-o în 1962, în *Introduction à l'étude des structures grammaticales fondamentales*, cf. ed. a V-a, Nancy, 1969, § *1, 2*.

Termenul *lexie* nu s-a impus decît printre lingviștii francezi ; *lexem* însă a avut mai mult succes. Potrivit cu această terminologie, cuvîntul nu mai este reprezentat printr-o formă-tip, ci prin radicalul lui, căruia i se spune lexem.

STRUCTURA CUVINTELOR ROMÂNEȘTI

A descoperi structura cuvintelor românești înseamnă a stabili părțile lor constitutive și relațiile dintre aceste părți.

Din punct de vedere *fonologic*, se cere să se determine combinațiile de foneme, gruparea lor, influențele unora asupra altora, caracteristicile suprasegmentale (accent, intonație) etc.

Din punct de vedere *morfologic*, se impune recunoașterea unităților minimale, tipurile acestor unități, ierarhia lor, raporturile care decurg din unirea lor în cuvinte.

Din punct de vedere *sintactic*, trebuie cercetate posibilitățile cuvintelor de a se uni în lanțuri organizate (enunțuri, propoziții, fraze).

Din punct de vedere *semantic*, analiza constă în inventarierea unităților minimale de înțeles, în prezentarea legăturilor dintre ele, în cercetarea legăturilor dintre ele, în cercetarea consecințelor care decurg de aici.

3.1. STRUCTURA FONOLOGICĂ

Nu descriem aici întreaga structură fonologică, ci atragem atenția asupra unor situații specifice care pot duce la o tipologie a cuvintelor limbii române.

INIȚIALE VOCALICE

În principiu, la inițială de cuvînt se poate afla orice vocală, dar cu ă- nu încep decît : *ăsta, ăl, ăla,* compusele lor : *ăstălalt, ălălalt* și, bineînțeles, formele lor flexionare.

î-. Cu excepția formelor pronominale *îmi, îți, îl, își, îi,* a persoanei a treia a indicativului prezent a verbului *a fi* sub aspect popular și familiar : *îi (= i = e = este),* î- este totdeauna condiționat de un *n* următor care-i transmite reflexe nazale. Nazalitatea nefiind însă deplină, cînd *n* din *în* se sprijină pe o consoană labială, aceasta îl asimilează, și *în-* trece la *îm- : îmbina, îmbrăca, împleti, împotrivi*[1] etc.

[1] Exemplele aduse în discuție în capitolul de față nu sînt redate în transcriere fonologică.

e-. Cazul lui *e-* este mai complicat. Într-o serie de cuvinte și de forme ca *eu, el, este, eram, erai* (toate formele cu *e-* de la *(a) fi*), *e* este precedat în mod obligatoriu și în orice variantă a limbii de un *y*, deci : *yeu, yel, yeste, yeram, yerai* etc. În rest, la cuvinte ca : *ecou, elastic, estetică, evantai, expresie* etc., care formează majoritatea numerică a seriei cu *e-*, acesta ar trebui să se realizeze ca vocală pură, rostindu-se în consecință, dar în pronunțarea mai puțin atentă și el este precedat de un y sau de un *e* foarte închis care reprezintă atacul fonetic obișnuit al lui *e* inițial de cuvînt sau de silabă, deci *ᵉecou, ᵉlastic, ᵉestetică* ș.a.m.d. O cercetare făcută cu ajutorul aparatelor ar arăta că, în condiții obișnuite, nici un vorbitor al limbii române literare nu pronunță pe *e* în această poziție ca o vocală cu adevărat pură. Dacă totuși, uneori, se pronunță *e-* pur, cauzele sînt sau influența scrierii cu *e-*, sau ideea greșită că rostirea aceasta este mai distinsă, mai cultă.

i-. Nici *i-* nu este pur, ci precedat, mai mult ori mai puțin evident, de *y*, ca în *ʸinimă, ʸinamic, ʸicusar etc.* ; *y* are și el rolul unui sunet de atac al vocalei *i-*.

o-. Într-un mod asemănător cu *e-* și *i-* stau lucrurile cu *o-*. Și el începe cu un sunet auxiliar, *w*, mai mult ori mai puțin net : *ʷom, ʷoțel, ʷoțel, ʷoare* etc.

Din punct de vedere fonologic, cuvintele românești nu au, așadar, la inițială decît una dintre următoarele trei vocale pure : *a, ă* și *u,* iar în mod excepțional pe *î* (fără nazalitate) din *îți, îi, îl, își*.

FINALE VOCALICE

Toate vocalele apar la finală absolută, adică înainte de pauză, dar nu în aceeași proporție. Vocalele accentuate sînt în această poziție în mod vizibil mai puțin frecvente decît cele neaccentuate.

-á. Dintre vocalele accentuate, cel mai des apare *á* :

abá	*damblá*	*halvá*	*sacá*	*ará*	*generá*
basmá	*dumneatá*	*iofcá*	*sarmá*	*bará*	*hașurá*
cacialmá	*farfará*	*mahalá*	*tarlá*	*călcá*	*înjugá*
ciulamá	*haimaná*	*mangafá*	*undevá*	*depăná*	*ierná*
dadá	*halimá*	*pará*	*zá*	*executá*	*jucá*

Intră aici în primul rînd substantive, apoi verbe de conjugarea I, la infinitiv și la imperfect, persoana a III-a singular. Afară de acestea, nu mai apar decît pronumele și adverbele compuse cu particula *-va : careva, ceva, undeva.*

-eá, -iá, -oá, -uá.[1] Precedat de *e*, de *i*, de *o* sau de *u*, *a* formează cu acestea adesea diftongi care apar și la finală de cuvînt. Dintre ei, *eá* este cel mai frecvent ; *-iá,* de asemenea, dar numai din cauza unor verbe de conjugarea I ; *-oá* și *-uá* sînt foarte rari[1].

---

[1] Nu au fost luate în discuție unele cuvinte frecvente mai ales la scriitorii moldoveni de la mijlocul secolului trecut, de exemplu : *canapé, suaré* și nici *café* (cu atît mai puțin *cahvé* „cafea").

-eá			-iá	
acadeá	*cucuveá*	*rîndeá*	*abiá*	*invidiá*
aveá	*jaluzeá*	*sadeá*	*apropiá*	*înapoiá*
beá	*livreá*	*ședeá*	*caiá*	*liniá*
bezeá	*narghileá*	*șoseá*	*concediá*	*maiá*
cafeá	*nepoțeá*	*vedea*	*despuiá*	*muiá*
cădeá	*panseá*	*vegheá*	*fotografiá*	*raiá*
chiseá	*păsăreá*	*vioreá*	*grațiá*	*usturoiá*
cișmeá	*perdeá*	*zoreá*	*hipertrofiá*	*zgîriá*

-oá	-uá
încoá	*ouá*
dincoá	*plouá*

În seria cu terminația *-ea* se încadrează substantive, verbe, cîteva adjective, un adverb *sadea*, interjecția *pușchea*, pronumele *ea* și, evident, formele verbale din flexiune : imperfectul, persoana a III-a singular, imperativul *ia !* etc.

Substantivele terminate în *-ea* sînt multe diminutive, ca și adjectivele *frumușea, gălbenea, mititea* etc.

Seria cu *-ia* conține un adverb, *abia*, la care se adaugă *de-abia* și cîteva substantive. În rest, verbe de conjugarea I, subclasa cu infinitivul în *-iá*.

-ắ apare numai la perfectul simplu, persoana a III-a singular a conjugării I, subclasa cu infinitivul în *-a : apărắ, cîntắ, lăsắ, purtắ* etc.

-é. În forma-tip, cuvintele din limba literară nu se sfîrșesc în această vocală accentuată decît cu totul excepțional. Se pot cita numai cîteva : adjectivele *pembé* (turcism) „roșu-închis", *rozé* (franțuzism) — mai ales în formula *(vin) rozé* — substantivele *neglijé* și *prolonjé*, ambele franțuzisme.

Finala *é* este însă susținută de persoana a III-a singular a perfectului simplu de la verbele de conjugarea I terminate în *-ea* și în *-ia : apropié, concedié, îngenunché, înmănunché, întîrzié, mînié, premié, veghé* etc. Este vorba în fond de asimilarea lui *-ă*, căci, din punct de vedere morfologic, desinența este *-ắ*, dar orice *-ắ* precedat de *e* sau de *i* devine *e*, deci : **mîni-ắ>mînié*.

-í. Foarte puțin numeroase sînt și cuvintele terminate în *-í*, dacă nu socotim verbele de conjugarea a IV-a, cu sufixul de infinitiv *-í* și cu perfectul simplu la persoana a III-a singular în *-í*. Afară de ele, nu se mai pot cita decît cîteva adjective : *fantezí (stofă, croială fantezi), grí, kakí*, și cîteva substantive : *colibrí, potpurí, taxí*.

-î apare numai la o subclasă de verbe de conjugarea a IV-a : *coborî́, hotărî́, pîrî́, tîrî́, vîrî́* etc., și la perfectul lor simplu, persoana a III-a singular, care are aceeași caracteristică fonologică.

-ó. Rare sînt și cuvintele terminate în *-ó* :

apropó	*bordó*	*încotró*	*dominó*
boleró	*cargó*	*dincotró*	*șevró*

Terminația *-ó* nu rezistă însă. Ea se adaptează devenind diftongul *óu*, ca în :

baróu	*cavóu*	*lavabóu*	*potóu*	*stilóu*
biróu	*depóu*	*mantóu*	*reșóu*	*tricóu*
borderóu	*ecóu*	*metróu*	*rulóu*	
cadóu	*furóu*	*panóu*	*sacóu*	*trusóu*

care aveau la început un *-ó*.

Mai bine rezistă *-o* neaccentuat, cf. : *adio, auto, bravo, canto, duo, intermezzo, octavo, piano, polo, radio, recto, solo, trio, velo, zero*, sprijinite fără îndoială de adverbe din vechiul fond, ca : *acolo, dincolo, încolo*, de vocativele în *-o*, ca : *soro, Dumitro, Leano, Sițo, Velo* etc., de unele sintagme cu pronumele *o* conjunct : *ad(u)-o, bea-o, car-o, cînt-o, dă-o, fă-o* etc., și de imperativul *vino*, care au structuri ritmice similare substantivelor citate, cf. *canto* (´-) și *cînt-o* (´-), *ți-o* (´-) și *dă-o* (´-) etc.

-ú. La forma-tip, în această vocală accentuată nu se sfîrșesc decît două-trei substantive : *marabú* (numele unei păsări exotice), *alú* și *tabú*. În schimb, perfectul simplu, persoana a III-a singular de la verbele de conjugarea a II-a și a III-a au adesea un *-ú* : *avú, băú, căzú, plăcú, bătú, făcú, tăcú, trecú* etc., la care se adaugă *dădú, stătú*.

La forma-tip, cuvintele românești nu au așadar niciodată un *ă* final accentuat, au foarte rar pe *e* și *u* accentuați ; *î* accentuat apare numai la verbe, iar *o* accentuat rezistă greu în sistem. Lăsîndu-l deci la o parte, toate celelalte vocale accentuate în poziție finală sînt susținute de formele de conjugare, încît, dacă facem abstracție de perfectul simplu, putem afirma că *ắ, é, í, î́, ú* nu se încadrează în sistemul curent al finalei vocalice accentuate a cuvintelor românești la forma-tip și deci că numai *-á (eá* și *iá)* intră în acest sistem.

De aceea, o formă terminată în vocală accentuată are cea mai mare probabilitate să fie o formă verbală.

GRUPURILE CONSONANTICE

Prin grupuri consonantice sau grupuri de consoane se înțeleg exclusiv combinațiile de două, trei sau mai multe consoane care fac parte în mod obligatoriu din aceeași silabă.

Pentru a le determina, pornim de la clasificarea simplificată a consoanelor limbii române actuale în patru serii :

seria muta :	*p*	*t*	*c*			
	b	*d*	*g*			
seria liquida :	*l*	*r*				
seria fricativa :	*f*	*s*	*ș*	*ț*	*č*	*h*
	v	*z*	*j*	-	*ğ*	-
seria nazalelor :	*m*	*n*				

Consoanele *k̑* (ortografic : *che* sau *chi*), *ĝ* (ortografic *ghe* sau *ghi*) sînt oclusive (mute) palatale. În terminologia simplificată de mai sus, ele constituie o categorie aparte, pe care în descriere o plasăm, în ordine, după *c*, respectiv, după *g*.

Muta *c* este redată în transcriere prin *k*, fricativa *ș* prin *ș* sau *ʃ* ; africatele *č* și *ğ* se redau ortografic prin *ce, ci, ge, gi*. Fricativa *j* se transcrie fie *ž*, fie *ʒ*.

După cum se vede, în sistemul adoptat aici, nu folosim decît cîteva semne speciale, în speță : *k̑, ĝ, č, ğ*. Celelalte consoane sînt redate ortografic.

Includerea consoanelor *č, ğ* și *ț* printre fricative se justifică în sistemul simplificat de care ne folosim prin aceea că aceste consoane sînt caracterizate prin fricțiune, care constituie trăsătura lor dominantă. Fără îndoială că această interpretare neglijează explozia, ceea ce are consecințe în alt plan al descrierii.

Formulele de determinare a grupurilor consonantice la care ne vom referi în continuare sînt în număr de 16:

Ordinea de prezentare a grupurilor consonantice din formulele de mai jos este cea arătată în clasificarea anterioară, adică, p+C, t+C, c+C, k+C, b+C, d+C, g+C etc.

Formula 1	: muta cum liquida :	*pl, tl, cl, bl, gl, pr, cr*
Formula 2	: liquida cum muta :	*lp, lb, lc, lt, lg, rp, rc*
Formula 3	: muta cum fricativa :	*pf, ps, cs, gz, bv, dv*
Formula 4	: fricativa cum muta :	*fp, sp, vp, sc, zg, sg*
Formula 5	: liquida cum fricativa :	*lf, lv, ls, rs, rv, rz*
Formula 6	: fricativa cum liquida :	*fl, sl, șl, fr, sr, zl*
Formula 7	: liquida cum liquida :	*lr, rl*
Formula 8	: muta cum muta :	*pt, ct, bd, bg*
Formula 9	: fricativa cum fricativa :	*fs, vz, sc, zv, sf, sv*
Formula 10	: muta cum *m, n* :	*pm, bm, pn, cn, tn, dn*
Formula 11	: *m, n* cum muta :	*mp, mb, np, nc, nt, nd*
Formula 12	: liquida cum *m, n* :	*lm, rm, ln, rn*
Formula 13	: *m, n* cum liquida :	*ml, mr, nl, nr*
Formula 14	: fricativa cum *m, n* :	*fm, fn, vm, vn, sm, sn, zm*
Formula 15	: *m, n* cum fricativa :	*mf, nf, mv, nv, ms, ns, mz*
Formula 16	: *m, n* cum *m, n* :	*mn, nm*

După cum se va vedea, nu toate grupurile acestea se realizează, iar unele apar numai la cîteva cuvinte, chiar la cîte unul singur. În situațiile din urmă, putem vorbi de d i s p o n i b i l i t ă ț i ale limbii.

Disponibilitățile sînt din punct de vedere teoretic de două feluri. Unele rezultă din combinări posibile, dar n e r e a l i z a t e, altele din combinări consonantice r e a l i z a t e într-un număr mic și foarte mic de cazuri. Acestea sînt de fapt mult mai interesante pentru o limbă, căci un grup consonantic cu frecvență mică sau foarte mică, odată apărut, acționează ca un model a cărui frecvență se poate oricînd mări.

În cercetarea noastră nu am enumerat toate combinațiile posibile, dar ele rezultă fără dificultate din schema de la p. 27.

GRUPURI INIȚIALE DE DOUĂ CONSOANE

Formula 1 (muta cum liquida)

pl-, curent : *plai, plăcea, pleca, plin, plînge, ploscă, plug*
cl-, curent : *claie, clădi, clei, clipă, clopot, club*
bl-, curent : *blană, blăniță, bleg, blid, blînd, bloca, bluză*
gl-, curent : *glas, glăsui, gleznă, glie, glob, glumă*
pr-, curent : *prag, prăfui, presă, prim, prînz, produs, prund*
tr-, curent : *trage, trăi, trei, tria, trîntor, tropăi, trupă*
cr-, curent : *crai, crăcană, cric, crîng, croi, cruce*
br-, curent : *braț, brădet, breaz, brioș, brînci, broda, brusture*
dr-, curent : *drac, drăguț, drena, dric, drîmbă, droșcă, drum*
gr-, curent : *grai, grăunte, grec, grijă, grîu, groapă, grup*

Formula 2 (liquida cum muta)

Nu se realizează la inițială de cuvînt.

Grupuri organizate după formula 3 (Muta cum fricativa)

pf-, rar, în interjecția *pfui!* unde nu are statut fonologic, dar și în *pfenig, pfund*
cv-, rar : *cvadrat, cvartal, cvartet, cvas, cvintă, cvintet*
dv-, inexistent astăzi : *dvori* (arhaic)
gv-, inexistent astăzi ; arhaisme : *gvardie, gvardian*
ps-, rar : *psalm, psalmodie, psihic, psiholog* și derivatele lor ; în *pseudo-*
cs-, rar : *xenofob, xerox, xilofon*

Așadar, din aceste ultime șase grupuri, numai trei *(cv, ps, cs)* se realizează în româna actuală și numai într-un număr mic și foarte mic de cuvinte.

Formula 4 (fricativa cum muta)

ft-, foarte rar, numai în *ftizie* și derivatele lui
sp-, curent : *sparge, spăl, specie, spic, spor, spune*
st-, curent : *sta, stăpîn, stea, stivă, stînă, stol, studiu*
sc-, curent : *scaun, scălda, scînci, scor, scula*
sche-, schi- (sḱ), curent : *schelet, schemă, schi, schimb*
zb-, curent : *zbate, zbengui, zbici, zbîrci, zbor, zburda*
zd-, inexistent astăzi, arhaism : *zdelcă*
zg-, curent : *zgaibă, zgîria, zgomot, zgudui, zgură*
șp-, rar : *șpaclu, șpalt, șperț, șpiț* (nu apare înainte de *î*, de *o* și de *u* ; *șpuriu* nu e literar)
șt-, curent : *ștafetă, șterge, ști, știucă, știut, ștofă*
șc-, foarte rar, numai în *școală* și derivatele lui
șchi- (șḱ), rar : *șchiop* și derivatele lui
jd-, foarte rar, numai în *jder*
jghe- (jǵ), foarte rar, numai în *jgheab, jghebuleț*

Formula 5 (liquida cum fricativa)

Nu se realizează la inițială de cuvînt.

Formula 6 (fricativa cum liquida)

fl-, curent : *flacără, flămînd, flec, flintă, floare, fluier*
vl-, rar, numai urmat de *a* sau de *ă* : *vlagă, vlădică, vlăjgan*
sl-, curent : *slab, slănină, slei, slip, sloi, slovă, slugă*
zl-, rar, numai 6—7 cuvinte, dintre care trei de bază : *zlătar, zloată, zlot*
șl-, frecvent : *șlagăr, șleahtă, șlefui, șlibovița, șliț* (nu este totuși urmat de *î*, de *o* și nici de *u*)
hl-, foarte rar, numai în *hlamidă* și *hlizi*
fr-, curent : *frate, frăgezi, freca, frică, frînge, front, frunză*
vr-, curent : *vrabie, vrăjit, vrea, vrită*
șr-, foarte rar, numai în două cuvinte : *șrapnel* și *șrot*
hr-, rar : *hram, hrăni, hrean, hrincă, hrubă*

Formula 7 (liquida cum liquida)

Nu se realizează la inițială de cuvînt.

Formula 8 (muta cum muta)

pt-, foarte rar : *ptialină, pterodactil, ptoză*
ct-, foarte rar : numai în *ctitor* și derivatele lui

Formula 9 (fricativa cum fricativa)

sf-, curent : *sfat, sfărîma, sfert, sfios, sfîrteca, sfoară* (nu apare înainte de *u*)
sv-, foarte rar, numai în *sveter* și *sving*
zv-, curent : *zvăpăiat, zvelt, zvînta, zvon* (nu apare înainte de *u*)
șf-, foarte rar, numai în *șfichi, șfichiui*
șv-, rar, numai în trei cuvinte de bază : *șvab, șvaițer, șvarț*

Formula 10 (muta cum m, n)

pn-, rar : *pneu, pneumatic, pneumonie, pneumotorax*
cn-, rar : numai în *cneaz, cnezat, cnocaut* și *cnut*
gn-, rar : numai în *gnais, gnomic, gnostic (gnoseologie, gnoseologic, gnosticism)*
tm-, foarte rar, numai în *tmeză* (termen tehnic de retorică)

Formula 11 (m, n cum muta)

Nu se realizează la inițială de cuvînt.

Formula 12 (liquida cum m, n)

Nu se realizează la inițială de cuvînt.

Formula 13 (m, n cum liquida)

ml-, rar, în *mladă* și derivatele lui *(mlădia, mlădiță)*, în *mlaștină* și derivatele lui, în numele (regional) unei plante *mlecin* și în *mlacă* (regional)
mr-, rar, numai în trei cuvinte de bază : *mraniță, mreană* și (derivatele lui), *mreajă* (și derivatele lui)

Formula 14 (fricativa cum m, n)

sm-, curent : *smalț, smead, smintit, smîntînă, smoc, smulge*
sn-, rar, numai în *snoavă, snob, snop, snopi* și derivatele lor
zm-, rar, numai în *zmeu, zmeură* și derivatele lor ; *zmăcina* „zbate, frămînta" și derivatele lui sînt arhaice
zn-, nu se realizează în limba literară, cf. regionalul *znamie*
șm-, rar, în cuvinte ca : *șmal, șmecher* cu derivatele lui, *șmirghel, șmotru*
șn-, rar : *șnapan, șnițel, șnur* (nu apare înainte de *e, î* și *o*)
jn-, foarte rar, numai în *jneapăn* și *jnepeniș*
hm-, numai în interjecția în cauză, dar fără statut fonologic

Formula 15 (m, n cum fricativa)

Nu se realizează la inițială de cuvînt.

Formula 16 (m, n cum m, n)

mn-, foarte rar, numai *mnemotehnic* și în abrevieri orale *mneala (dumneala)*, *mneața ! (bună dimineața)*

GRUPURI FINALE DE DOUĂ CONSOANE

Formula 1

Nu se realizează la finală de cuvînt.

Formula 2

-lp, rar : *calp, scalp, stîlp*
-lt, curent : *alt* (și compusele lui : *ăstălalt celălalt*,), *bazalt, celt, cult, mult, psalt, salt, volt* (nu apare însă după *ă, i, î*)
-lc, frecvent : *calc, culc, melc, pîlc, polc, talc, tîlc* (nu apare după *ă, i*)
-lb, frecvent : *alb, bulb, colb, spelb* (nu apare după *ă, i* și *î*)
-ld, curent : *abțibild, cald, fald, șold* (nu apare după *ă, e, î* și *u*)
-lg, rar : *fulg, smulg, vulg*
-rp, rar : *carp, corp, sterp*
-rt, curent : *bîrt, cart, cert, cort, furt* (nu apare însă înainte de *ă, î*) ; în *cărturar* etc. se disociază)
-rc, curent : *parc, berc, sfîrc, porc, încurc* (nu apare însă înainte de *ă*), excepțional și regional înainte de *i : pobirc*
-rb, curent : *cerb, curb, orb, știrb, sîrb* (nu apare însă înainte de *a, ă*) ; în *arbore, cărbune* etc. se disociază
-rd, curent : *ard, bard, cîrd, cord, surd* (nu apare însă înainte de *ă, i* căci s-ar disocia, v. mai sus !)

Formula 3

-ps, frecvent : *biceps, colaps, gips, mops* (nu apare însă înainte de *ă, î* și *u*)
-pci *(-pč)*, foarte rar : *copci*
-tci *(-tč)*, foarte rar : *bulci, golci, lotci, turelci*
-cs, frecvent : *cox, fix, flux, reflex, vax*

Formula 4

-ft, rar : *iuft, moft, lift, raft* (nu apare înainte de *ă, î, e*)
-sp, foarte rar : numai în *jasp*
-st, curent : *acest, ăst, cast, chist, cost, gust*
-sc, curent : *basc, brusc, disc, mosc, românesc, vîsc*
-sg, foarte rar, numai în *pelasg*
-șt, foarte rar : *cișt, pușt, țușt* (se realizează cu un *t* palatal : *cișt', pușt'* etc.)
-șc, frecvent : *chioșc, fleașc, mișc, mușc*
-șchi *(-șk, -k̑)*, foarte rar : *mușchi*
-zd, foarte rar : *ghizd*
-jd, foarte rar : *grajd* (se realizează cu un *d* palatal : *grajd'*)

Formula 5

-lf, rar : *golf, sulf*
-lv, rar : *cuadrivalv, trivalv, tilv*
-ls, rar : *fals, puls, smuls, vals*
-lș, numai în *falș*
-lz, foarte rar, numai în *bulz, solz*
-lț, frecvent : *colț, desculț, jilț, malț*
-lc *(-lč)*, frecvent : *bîlci, calci, culci, melci*
-lgi (*-lğ*), rar : *fulgi, mulgi, smulgi*
-rf, rar : *amorf, garf, turf, vîrf*
-rv, rar : *nerv, serv, stîrv*
-rs, curent : *ars, șters, tars, vars, vers, tors, urs* etc. (nu apare după *î, i*)
-rș, rar : *marș, borș*
-rz, rar : *dîrz, orz, sturz*
-rț, curent : *anțărț, cuarț, terț, scîrț, șorț*
-rh, rar : *eclesiarh, ierarh, monarh*
-rci *(-rč)*, curent : *mărci, storci, terci, zgîrci, zbîrci*
-rgi *(-rğ)*, curent : *alergi, largi, murgi, tărgi, vergi*
-rj, foarte rar, numai în *serj*

Formulele 6 și 7

Nu se realizează la finală de cuvînt.

Formula 8

-pt, curent : *adept, apt, fript, opt, piept, rupt*
-ct, curent : *act, afect, delict, doct, fruct*
-bd, rar : *rabd*

Formula 9

Nu se realizează la finală de cuvînt.

Formula 10

-tm, rar : *ritm, logaritm, algoritm*

Formula 11

-mp, frecvent : *ghimp, scump, timp, tîmp*
-mt, foarte rar : *simt, strîmt*
-nc, frecvent : *junc, prunc, tanc, țînc, tronc*
-nchi *(-nḱ)*, rar : *rărunchi, țenchi, trunchi, unchi*
-nd, curent : *blond, cînd, colind, diferend, fecund, venind*
-ng, curent : *chepeng, gong, lung, nătîng, rang, ring*
-nghi *(-nǵ)*, foarte rar : *dreptunghi, renghi, triunghi, unghi, zbenghi*
-nt, curent : *argint, bont, cant, cînt, decent, mărunt*

Formula 12

-lm, frecvent : *calm, film, psalm, ulm*
-rm, curent : *curm, enorm, ferm, infirm, țărm, vacarm*
-rn, curent : *camgarn, cîrn, corn, etern, modern, nocturn*

Formula 13

Nu se realizează la finală de cuvînt.

Formula 14

-sm, curent : *basm, spasm, entuziasm, clasicism, umanism*
-vn, foarte rar, numai în *clovn*

Formula 15

-mf, rar : *dam(p)f, triumf*
-mț, rar : *simț, zimț*
-nf, foarte rar : numai în *fonf*
-ns, curent : *abscons, dans, dens, ins, răspuns*
-nz, rar : *bonz, bronz, mînz, spînz*
-nț, frecvent : *clonț, enunț, lanț, prinț*
-nci *(-nč)*, frecvent : *atunci, bănci, brînci, canci, cinci, conci, trenci*
-ngi *(-nğ)*, frecvent : *căngi, dungi, frîngi, mingi*
-nj, foarte rar : *deranj, oranj*

Formula 16

-mn, frecvent : *imn, lemn, somn, pumn*

GRUPURI CU DOUĂ CONSOANE FINALE ÎNAINTE DE *I* ȘOPTIT

Datorită caracterului asilabic al lui *i* șoptit, limba română actuală dispune de cinci grupuri de două consoane cu un statut aparte, căci ele se includ într-o singură silabă, dar numai urmate de *i :*

-pși : *bicepși, mopși*
-pți : *apți, copți, drepți, lupți*
-cși : *complecși, ficși, sfincși*
-bzi : *rabzi*
-nși : *ascunși, denși, inși*

Ele nu trebuie confundate cu grupurile *-rși* din *arși, urși, verși,* fiindcă *-rș* există ca atare în *marș, borș,* și nici cu *-lși* din *falși, smulși,* pentru că avem un *falș,* sau cu *-lți* din *volți, culți,* pentru că avem un *colț,* un *bolț* sau, în fine, cu *-rzi* din *verzi, corzi, lorzi,* fiindcă există *dîrz, orz, sturz.*

SCHEMA GRUPURILOR INIȚIALE ȘI FINALE DE DOUĂ CONSOANE*

	p	t	c	k′	b	d	g	ǵ	l	r	f	v	s	ș	z	j	ț	č	ğ	h	m	n
p	■	●				[illegible]			+	+	+		●	*0*			*0*	0				+
t		■								+								0			●	
c		●	■						+	+		+	●	*0*			*0*					+
k′				■																		
b					■	0			+	+					*0*							
d						■				+		+										
g							■		+	+		+										+
ǵ								■														
l	0	0	0		0	0	0		■		0	0	0	0	0		0	0	0		0	
r	0	0	0		0	0	0			■	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
f		●							+	+	■											
v									+	+		■										0
s	●	●	●	+			0		+		+	+	■					●	0		●	+
ș	+	*0*	●	●					+	+	+	+		■							+	+
z					+	●	+		+			+			■						+	
j						●		+								■						+
ț																	■					
č																		■				
ğ																			■			
h		0							+	+										■	+	
m	0	0			0				+	+	0				0		0				■	●
n		0	0	0		0	0	0			0		0	0	0	0	0	0	0			■

* ● grupuri care apar la inițială sau la finală.
\+ grupuri care apar numai la inițială.
0 grupuri care apar numai la finală.
0 grupuri finale terminate in *-i* șoptit.

GRUPURI INIȚIALE DE TREI CONSOANE

Grupurile inițiale de trei consoane constituie o serie care rezultă din dezvoltarea formulelor 1 și 6 de organizare a grupurilor inițiale de două consoane, prin adăugarea înaintea acelor grupuri a unuia din următoarele trei spirante : *s, z, ș.*

De aici au rezultat următoarele grupuri de trei consoane, singurele posibile în limba română contemporană:

spl-, frecvent: *splai, splendid, splină, splint* (nu apare înainte de *ă, î, o, u*)
scl-, frecvent: *sclav, scleroză, sclipi, sclivisi* (nu apare înainte de *ă, î, o, u*)
zbl-, ca și inexistent, apare într-un singur cuvînt regional: *zblendui* „a zgudui"
zgl-, rar, numai în *zglăvoc (zglăvoacă), zglobiu*
spr-, frecvent: *spre, sprijin, sprînceană* (nu apare înainte de *a, o, u*, iar înainte de *ă*, numai regional)
scr-, frecvent: *screper, scrie, scrînti, scrobeală, scrum* (nu apare înainte de *a* și de *ă*)
sfr-, rar: *sfrancioc, sfredel, sfrîjit, sfrunta* etc. (nu apare înainte de *ă, î* și *o*)
str-, curent: *strat, străbate, strecura, strica, strîmb, strop, strugure*
zdr-, frecvent: *zdravăn, zdrăngăni, zdreli, zdrîng! zdrobi, zdrumica*
zgr-, rar: *zgrăbunță, zgribuli, zgripțor, zgrunțuros*
șpl-, rar: numai în *șplint* și *șplit*
șpr-, rar: *șpraiț, șpriț* și derivatele lor
ștr-, frecvent: *ștrand, ștreang, ștrudel* (nu apare înainte de *ă, i, î, o*), cu excepția lui *ștrimpfi* (regional)

GRUPURI FINALE DE TREI CONSOANE

Nici unul dintre grupurile de trei consoane descrise mai sus nu poate să apară la finală din aceleași cauze din care nici grupurile inițiale de două consoane de la baza lor nu figurează în această poziție, în care se întîlnesc numai următoarele 9 grupuri de trei consoane:

-pst, foarte rar, numai în interjecția *pst!*
-cst, rar: *text (context, pretext), mixt*
-rst, foarte rar, numai în *carst* (regiune de *carst*)
-rșt, foarte rar, numai în interjecțiile *harșt! hîrșt!*
-stm, foarte rar: numai în *astm, istm*
-mpt, rar: *prompt*
-ncs, rar: *sfinx*
-nct, rar: *distinct, defunct, punct, sacrosanct*
-ngv, foarte rar: *bilingv (trilingv, plurilingv)*

Grupuri mai mari de trei consoane nu avem în limba română la inițială sau la finală.

GRUPURI DE TREI CONSOANE ÎNAINTE DE *I* ȘOPTIT

Acestea sînt în număr de trei:

-mpți: *prompți*
-ncși: *sfincși*
-ncți: *distincți, defuncți*

GRUPURI DE DOUĂ CONSOANE ÎN POZIȚIE MEDIE

Potrivit cu principiul silabic, numai suita de consoane din aceeași silabă constituie un grup. Astfel, *ps* este un grup în *psihic* și în *biceps*, dar nu este în *rapsod*, în *coapsă*, în *capsă* sau în *capsoman*, fiindcă tăietura silabică se plasează după *p*, adică : *cap-să*, *cap-soman*, *coap-să*, *rap-sod* ; *rg* este un grup în *larg*, *merg*, *pîrg*, dar nu mai este în *mergînd* sau în *pîrgui*, fiindcă tăietura silabică se plasează înainte de *g*, adică *lar-gul*, *mer-gînd*, *pîr-gui*. În schimb, un grup cum este *cl*, de exemplu, se menține și în poziția medie : *clamă* și *a-clamă* ; *clei* și *în-cleia*, *climă* și *a-climaliza*.

Prin urmare, nu toate consoanele care se pot afla în poziție medie sînt prin aceasta grupuri ; *bm*, de exemplu, nu formează niciodată un grup, deși se întîlnește în *submarin*, în *submers*, *submersibil* etc.

În multe lucrări de fonologie a limbii române nu se face distincția de mai sus. Găsindu-se în situația de a descrie structura consonantică a mijlocului cuvîntului, autorii numesc grupuri orice suită de consoane în această poziție. De aici rezultă, de exemplu, așa-numitele grupuri de cinci consoane ca *-ncspr-* din *cincisprezece*, *-ptspr-* din *optsprezece* etc. Utilitatea unor asemenea observații nu poate fi pusă la îndoială, cu condiția însă de a nu pierde din vedere că astfel de îngrămădiri de consoane nu intră niciodată în aceeași silabă și deci nu trebuie considerate grupuri.

Așadar, în poziție medie, unele grupuri consonantice se disociază, altele, nu. Celor din prima categorie le spunem în continuare d i s o c i a b i l e, celorlalte n e d i s o c i a b i l e.

Sînt însă și grupuri cu situație mai puțin clară decît precedentele, de exemplu *st* : *sta*, *stărui*, *acest* etc. care, în poziție medie, dau impresia că permit două modalități de disociere. Una : *as-tăzi*, *cos-tă*, *mus-ti*, *pas-tă*, *pis-tă* ; a doua : *a-stăzi*, *co-stă*, *mu-sti*, *pa-stă*, *pi-stă*, *ve-stă*.

Incontestabil că dificultatea o creează fricativa, care poate tot atît de bine să închidă o silabă sau să o deschidă, sprijinindu-se pe oclusiva următoare.

Ca să ne decidem dacă un grup cu fricativă (*st* și altele ca el, *sp*, *sc*, *zg* etc.) este sau nu disociabil, este necesar să se supună asocierea dintre fricativă și oculsivă unei analize foarte atente, din care să reiasă ce este mai important : calitatea fricațiunii din fricativă sau calitatea imploziunii din oclusivă ?

GRUPURI NEDISOCIABILE DE DOUĂ CONSOANE ÎN POZIȚIE MEDIE

În categoria aceasta intră grupurile organizate după formula 1 descrise la pagina 21, pentru care dăm numai cîteva exemple : *a-dresă*, *a-glomera*, *a-gronom*, *a-plana*, *ca-bra*, *ca-blu*, *de-clamație*, *o-cru*, *o-pri*, *sa-cru* etc.

La ele se adaugă : -tl- din *atlas*, *atlet*, *cellui*, *cotlet*, *titlu* etc., care nu apare nici la inițială, nici la finală (în mod normal, el ar trebui considerat nedisociabil, deci : *a-tlas*, *a-tlet*, *co-tlet*, *ti-tlu* etc.).

Grupurile de două consoane organizate după formula 6 : *a-fla*, *cea-slov*, *co-vrig*, *do-vleac*, *ha-zliu*, *i-șlic*, *o-frandă* etc., și cele din grupa 9 : *a-sfinți*, *a-zvîrli*, *de-zvolta* etc.

Toate celelalte grupuri sînt disociabile, cu excepția celor organizate după formula 4, la care situația este similară cu cea discutată la pagina 24, deci : *a-ftos* sau *af-tos*, *a-spir* sau *as-pir*, *ca-ftan* sau *caf-tan*, *di-specer* sau *dis-pecer*, *de-schide* sau *des-chide* etc.

GRUPURI DE TREI CONSOANE ÎN POZIȚIE MEDIE

Dintre grupurile inițiale de trei consoane, unele se realizează și în poziție medie, dacă admitem că fricativa care intră obligatoriu ca prim element într-un asemenea grup merge cu silaba anterioară, deci dacă un grup ca *-spl-*, de exemplu, nu devine automat *-s-pl-*.

Să eliminăm deocamdată din discuție cazurile în care tăietura silabică depinde de un criteriu lexical, cum se întîmplă în *descleia, descleșta, despleti, displăcut, răsplăti*, unde prefixele *răs-, des-, dis-* sînt formative lexicale.

Să luăm cuvinte din care acest criteriu se exclude de la sine, ca : *aspru, cuscru, glastră, isprăvi, păstrăv, pistrui, ostrov, aștri, miniștri, noștri* etc. Pe acestea să le despărțim în *as-pru, cus-cru, glas-tră, is-prăvi, păs-trăv, pis-trui, os-trov, aș-tri, miniș-tri, noș-tri*, sau este preferabilă despărțirea în : *a-spru, i-sprăvi, cu-scru, gla-stră, pă-străv, o-strov, pi-strui, a-ștri, mini-ștri, no-ștri* etc. ?

Argumente există și pentru prima și pentru a doua diviziune, căci toate grupurile cu care începe a doua silabă există la inițială. Dar prima formulă ne silește să conchidem că, în poziția medie, limba română nu are nici un grup de trei consoane, că toate silabele sînt închise, iar dacă aplicăm același principiu și la grupurile de două consoane care încep cu o spirantă, mărim și mai mult numărul de silabe închise în poziție medie, finală. Exceptînd *muta cum liquida* și *fricativa cum liquida*, toate celelalte grupuri devin disociabile în această poziție.

Soluția morfo-lexicală nu este deci totdeauna operantă. Este ușor să decidem că *descreți* se desparte în *des-creți*, dar *discret*, dar *asclepiad* ?

Există succesiuni de trei sau mai multe consoane care se disociază fără greutate, ca *ec-sploata*, nu *ecs-ploata*, deci *cs* apare ca grup la finală, iar *pl* la inițială, ca *ac-triță*, fără nici o problemă, *simp-tom*, de asemenea, *lăuntric* etc.

Prin urmare, dificultatea, cu care ne-am confruntat la grupurile de două consoane formate dintr-o fricativă urmată de altceva decît de o lichidă, apare și la grupurile de trei consoane în poziție medie, caracterizate și ele prin faptul că încep cu o fricativă neurmată de o lichidă.

GRUPURI DE TREI CONSOANE NEDISOCIABILE ÎN POZIȚIE MEDIE

Precedate sau urmate de o consoană, unele dintre grupurile consonantice descrise la 1.2, precum și *-rst-* se mențin în poziție medie, de exemplu în structuri ca : *ab-stract, ob-strucție, ec-sclama, ec-spresie, în-scris, opt-sprezece, vîrst-nic.*

Concluzii

1) Din punctul de vedere al structurii consonantice, există o deosebire remarcabilă între începutul și sfîrșitul cuvîntului, pe de o parte, și între ele și mijlocul cuvîntului, pe de altă parte. Astfel, în timp ce *pl, ps, ct, cs, ft, sp, sc, sm, șt, șc, șk, zd, jd* pot să apară atît la inițială cît și la finală, altele ca *pl, pr, pf, tr, cl, cr, cv* etc. nu apar decît la inițială, iar altele, ca *lp, lt, lc, lb, ld* etc., *rp, rt, rc, rb, rd* etc., numai la finală. (Vezi *Schema* de la p. 27.)

2) Toate grupurile de două consoane dintre care a doua este o lichidă nu sînt disociabile. Ele sînt însă posibile numai în poziție inițială sau medie.

3) Cinci consoane (*k*, *ģ*, *č*, *ğ* și *ț*) nu intră niciodată ca prim element într-un grup consonantic.

4) Limba română contemporană nu are consoane geminate.

3.2. STRUCTURA MORFOLOGICĂ

Formarea cuvintelor constituie și ea un capitol de morfologie cu implicații lexicale foarte importante, căci rezultatul unirii unui radical sau a unei teme cu sufixe care au și funcția de a indica un obiect diferit de cel denumit de termenul de bază reprezintă un cuvînt nou, care intră în contexte proprii și uneori în altă clasă morfologică decît baza. Astfel, derivate ca *amețeală* sau *durere* urmează regulile morfologice ale substantivelor, deși provin din verbele *ameți* și *durea*.

Sufixele lor, *-eală* și *-(e)re*, care conțin indicii gramaticali ai substantivului, primul pe *-ă*, ca și *ață*, *barcă*, *ceapă*, *fugă*, *glumă* etc., al doilea pe *-e*, ca și *carte*, *floare*, *mare*, *sare* etc., cumulează o semnificație abstractă, pe care o redăm prin perifraze ca : „faptul de a ameți, a durea“ (sau „faptul de a ameți, a durea și rezultatul lui“), și o indicație morfologică, datorită căreia se produce gruparea lor printre substantive.

Din perspectivă lexicală ne interesează însă numai calitatea lor de a forma cuvinte noi, deci numai rezultatul, în timp ce din perspectivă strict morfologică, numai raporturile născute prin combinarea radicalului sau temei cu sufixele în discuție și cu altele ca ele. Prin urmare, problema dacă *-ă* sau *-e* din *-eală* și *-(e)re* pot fi despărțite de restul sufixului ține de morfologie, căci acesteia i se pretinde să segmenteze formele și să determine funcțiile segmentelor. Studiul vocabularului și al cuvîntului ca unitate lexicală are alte obiective : să găsească semnificațiile, sensurile sau alte unități semnatice, să cerceteze relațiile dintre cuvinte și ceea ce denumesc ele, să stabilească gruparea cuvintelor în subansambluri lexicale etc.

Clasificarea elementelor constitutive ale cuvintelor în *radical*, *temă*, *sufix*, *prefix*, *desinență* reprezintă o preocupare morfologică. Dar o dată făcută, potrivit cu această clasificare, unele sufixe se caracterizează prin funcția lor preponderent lexicală și printr-un conținut lexical evident (sînt indicatoare ale diminutivelor, ale augmentativelor, ale celui care face o lucrare, ale locului în care se face o lucrare etc.). În studiul lexicului interesează însă numai capacitatea sufixelor de a forma cuvinte noi, numai calitatea lor de a fi l e x i c a l e.

Tehnica formării de cuvinte noi prin derivare nu diferă de aceea prin care se construiesc pluralul, formele cauzale, formele temporale sau modale etc., încît — ca procedeu — derivarea este morfologie. În același timp, ea este și e t i m o l o g i e, căci, în măsura în care orice derivat provine dintr-o bază, logic este să se admită că baza precede derivatul. De aceea, în unele gramatici românești din secolul trecut (de exemplu, gramatica lui T i k t i n), morfologiei i se spune etimologie și cuprinde în ea derivarea.

Formarea cuvintelor noi prin compunere nu mai poate fi însă morfologie, pentru că relațiile dintre termenii uniți într-un compus sînt sintactice. de exemplu în *cristal-de-stîncă*, *floarea-soarelui*, *piatră-acră*, elementele modificatoare *(acră*, *soarelui*, *de stîncă)* sînt în raport de subordonare față de primul termen al compusului.

Formarea cuvintelor nu intră deci integral în morfologie și, de vreme ce se servește și de sintaxă, se constituie un capitol separat, cu atît mai mult, cu cît scopul ei este diferit de morfologie și de sintaxă, este lexical.

3.3. STRUCTURA SINTACTICĂ

Sintaxa fiind studiul unităților lingvistice mai mari decît cuvîntul, a vorbi despre structura sintactică a acestuia este întrucîtva impropriu. Dar cum cuvintele nu se înlănțuie în enunțuri, propoziții și fraze prin jocul întîmplării, ci în conformitate cu anumite reguli, se pune întrebarea dacă regulile în chestiune rezultă din calitățile intrinsece ale cuvintelor sau provin din afară. O demonstrație decisivă în favoarea uneia dintre cele două ipoteze nu s-a făcut. Cu toate acestea, o direcție de analiză sintactică, dezvoltată cu deosebire în ultimele două decenii, admite ca premisă ideea că structurile sintactice sînt date sau chiar înnăscute, că sintaxa constituie prin urmare cadrul predeterminat în care *trebuie* să se organizeze exprimarea. Această direcție de cercetare este cunoscută sub numele de *gramatică transformațională* sau, într-o primă formă, sub numele de *gramatică generativă*.

De fapt, orice tip de sintaxă admite că o categorie sintactică are mai multe concretizări, căci subiect este orice substantiv sau înlocuitor al lui, predicat orice verb sau orice formulă predicativă, atribut orice parte de vorbire cu posibilitatea de a determina un nume sau un substitut al numelui ș.a.m.d. Dar chiar din afirmația că subiect poate fi orice substantiv sau substitut al lui reiese nu numai că noțiunea de subiect nu se confundă cu celelalte noțiuni sintactice (predicat, atribut, circumstanțial), ci și că ea nu include toate cuvintele. Cînd se spune deci că subiectul este un *substantiv* sau un *înlocuitor* al lui, la baza acestei reguli stă constatarea că numai o anumită calitate permite cuvintelor să îndeplinească rolul de subiect. Ce natură are ea nu este prea greu de stabilit. Ea nu poate fi pur sintactică, fiindcă regula după care toate cuvintele, cu excepția interjecțiilor, se pot înlănțui în enunțuri, este evident mai cuprinzătoare decît regula de mai sus despre subiect. Subiectul reprezintă deci o *clasă* de cuvinte caracterizate printr-o trăsătură comună. Această trăsătură este însăși calitatea substantivului de a numi lucruri, ființe, fenomene etc., ca entități, deci o caracteristică semantică.

Raționamentul este valabil și pentru predicat, pentru atribut, circumstanțial, pentru cazul gramatical, modul, timpul, diateza, persoana verbului etc., cu specificările cerute de categoriile în cauză. Fiecare are o bază semantică, pentru că fiecare conține una sau mai multe caracteristici de tipul celor arătate la subiect. Evident, operația de descoperire a lor poate fi foarte complicată, procedeele de demonstrare deosebit de laborioase, dar în ultimă instanță și în categorii sintactice cu o semantică puternic abstractizată, cum sînt, de exemplu, cazul sau diateza, se descoperă un element de acest tip.

Sintaxa reprezintă în fond studiul afinităților dintre elementele limbii sau, altfel spus, studiul modului de grupare a lor în categorii sintactice, analiza acestor categorii și a felului în care, datorită lor, componentele semantice ale cuvintelor se distribuie în diverse tipuri de enunțuri. Ea se ocupă în ultimă instanță de distribuția termenilor în unități mai mari decît cuvîntul, de clasele și categoriile generale ale acestei distribuții.

Se poate deci analiza sintaxa unui singur termen. Metoda cea mai simplă este inventarierea contextelor prin mijloace empirice — cum se arată la analiza combinatorie. Îmbunătățirea tehnicii este oricînd posibilă și mai totdeauna necesară. De exemplu, combinarea dintre *apă*, luată ca ilustrare la analiza combinatorie, și determinativele exprimate prin adjective (*apă adîncă, apă albastră, apă dulce, apă minerală, apă neîncepută, apă repede* ș.a.m.d.) (vezi pag. 84) depinde de caracteristicile semantice generale ale acestor adjective, căci nu orice adjectiv din limba română apare ca determinativ al lui *apă*, după cum nu orice verb se combină cu acest substantiv ș.a.m.d.

Cercetarea sintactică se poate reduce în cele din urmă la precizarea tipurilor de contexte care se combină sau nu cu termenul analizat.

O asemenea cercetare a întreprins Gabriela Pană Dindelegan pentru 30 de verbe din limba română.[1] Din parcurgerea exemplelor sale rezultă foarte clar semnificația diferită a unui verb după cum se combină cu diverse contexte. Cu un procedeu diferit (corelarea spectrului semantic al verbelor de acțiune, de devenire și de stare cu procesele obiective reflectate) Ivan Evseev[2] face și o analiză semică a verbului românesc.

În concluzie, despre structura sintactică a cuvîntului putem vorbi numai ca despre o dezvoltare a semanticii lui în unități combinatorii mai mari decît o singură unitate lexicală. Faptul că elementele conținutului semantic ale cuvîntului se vădesc și ele numai prin context arată că cercetarea semantică și cea sintactică se deosebesc numai prin perspective. În timp ce, pentru a determina conținutul semantic, se caută cu ajutorul contextelor referentul cuvîntului, sensul și unitățile de sens, sintaxa cercetează, tot cu ajutorul contextelor, regulile care duc la enunțuri de diverse tipuri, presupunînd ca de la sine înțeleasă ideea că aceste enunțuri se formulează cu scopul de a exprima modalitățile în care sînt concepuți referenții din cuvinte chiar cînd ei sînt abstractizați (existență, stare, mișcare, determinare, circumstanțe).

Așa stînd lucrurile, există un nivel de generalizare la care semantica și sintaxa dau impresia că se confundă. Conceptul de *subiect*, de exemplu, se întîlnește și în semantică, și în sintaxă. Dar în cea dintîi el constituie o trăsătură de clasificare, pe cînd în sintaxă reprezintă și totalitatea regulilor prin care se determină comportarea substantivului inclusiv substitutele lui și, ca o consecință practică, modul de construire a enunțurilor în care unul din termeni este subiect. Evident aceasta atrage după sine necesitatea de a utiliza metode proprii pentru sintaxă și semantică.

3.4. STRUCTURA SEMANTICĂ

PROBLEMA REFERENTULUI

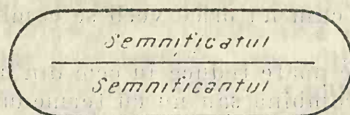
Mare parte din semantica modernă se bizuie pe conceptul de semn lingvistic stabilit la începutul secolului de Ferdinand de Saussure. După acest mare savant, semnul lingvistic este reunirea solidară și arbitrară a imaginii obiectului numit, căruia el i-a spus *signifié* (și după el i s-a mai spus

---

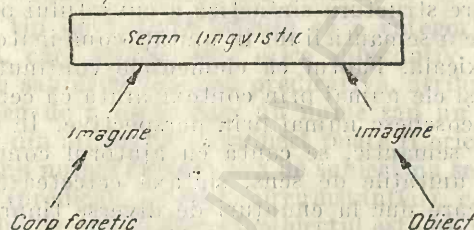
[1] Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974, p. 207—264.

[2] Ivan Evseev, *Semantica verbului, Categoriile de acțiune, devenire și stare*, Timișoara, Ed. Facla, 1974 (vezi, mai ales, p. 45—140).

semnificatul, *designatul*, *denotatul*) cu imaginea corpului fonetic al semnului, căruia el i-a spus *signifiant* (semnificantul, designantul, denotatul). Semnul lingvistic, reprezentat de obicei prin cuvînt, constituie o entitate abstractă, asocierea psihică între două imagini[1]. Nici corpul fonetic, nici obiectul denumit nu fac parte din el. De obicei, ideea lui S a u s s u r e este redată grafic printr-o elipsă împărțită orizontal în două : o parte închipuie semnificatul (*signifié*), cealaltă, semnificantul (*signifiant*) :

Dar această reprezentare nu corespunde, după părerea noastră, formulei lui Ferdinand de S a u s s u r e în care se spune clar că semnificatul și semnificantul nu fac parte ca atare din semn. Desigur, se poate presupune că cei doi termeni țin locul cîte unei perifraze : imaginea semnificatului ; imaginea semnificantului, dar, spre a evita confuziile, redăm mai jos semnul și relația lui cu suporturile din care provine sub altă formă grafică :

Ea subliniază ideea că obiectul denumit și corpul fonetic prin care se face denumirea se asociază *numai prin imaginile lor*, între corpul fonetic în calitate de realitate fizică și obiect în aceeași calitate nefiind un raport cauzal, ci unul uzual, de deprindere socială consacrată istoric.

Desigur, schema aceasta, ca orice schemă, lasă multe aspecte în afara discuției, de exemplu : de unde provine corpul fonetic, ce înseamnă mai exact asocierea imaginii lui cu aceea a obiectului, de ce sînt limitate deplasările corpului fonetic de la un obiect la altul, cum se realizează imaginea tuturor obiectelor similare într-una generală etc. Unele din problemele enumerate aici sînt însă de domeniul psihologiei cunoașterii, altele de domeniul logicii sau al sociologiei.

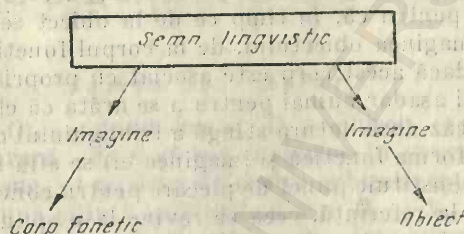
Etapa i m a g i n e prin care trebuie să treacă atît obiectul cît și corpul fonetic spre a se constitui în semn este obligatorie. Ea explică și încadrarea semnului lingvistic în *semiotică*, știința semnelor, căci orice obiect poate deveni semn, cu condiția (pe de o parte) de a ține locul altuia, iar pe de altă parte de a nu se confunda însăși structura fizică a obiectului cu însușirea lui de semn. Dacă, de exemplu, înfigem un țăruș în pămînt ca să priponim un animal, țărușul nu este semn, ci unealtă. Dacă, însă, servește ca să ne amintească sau să indice unde trebuie priponit un animal, unde trebuie plantat un pom etc., el devine semn, fiindcă i se atribuie o semnificație independentă

---

[1] F e r d i n a n d d e S a u s s u r e, *Cours de linguistique générale*, Paris, Ed. a IV-a, 1971 p. 99.

de structura lui fizică. În fond, am fi putut foarte bine așeza în locul unde doream să plantăm un pom trei pietre în formă de triunghi, două pietre sau una singură, firește pe o porțiune de teren pe care ele să iasă suficient de bine în evidență. Așadar, țărușul sau pietrele nu servesc drept semne decît din clipa în care li se atribuie o semnificație, adică din clipa în care imaginea sau reprezentarea „loc sau punct unde vom planta un pom" se asociază cu obiectele amintite. În aceeași situație sînt și corpurile fonetice ale cuvintelor sau, în general, ale semnelor lingvistice. Sunetele articulate nu ne interesează decît în măsura în care formează unități cu semnificații independente de natura vocalelor și a consoanelor, de numărul lor de vibrații, de intensitatea lor etc. Acestea sînt lucruri care pot fi și ele utilizate ca semne, dar în împrejurări particulare.

Schema pe care o discutăm arată, cum am spus, natura semnului lingvistic. În același timp, însă, ea servește și la demonstrarea modului lui de funcționare. Pentru aceasta, n-avem decît să întoarcem vîrful săgeților dinspre semnul lingvistic spre corpul fonetic și spre obiect. Funcția semnului este clară : nu ne putem referi la corpul fonetic sau la obiect ca realități fizice decît prin intermediul imaginilor asociate cărora ele le-au dat naștere, deci :

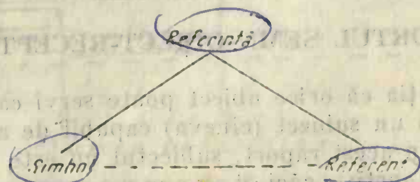

După ce s-a produs asocierea, semnul își subordonează reprezentarea obiectelor reale, care nu apar în mod necesar cum sînt, ci cum au fost gîndite de colectivitatea lingvistică.

Întoarcerea în modul arătat la obiectele denumite constituie totodată o sursă de neconteniite corectări, modificări, transformări, căci imaginile sînt asociate, nu contopite, sînt două. Modificarea laturii care se referă la obiect este posibilă, fiindcă acesta a devenit mai bine cunoscut sau a fost pus în relații noi cu alte obiecte etc., fără să se modifice însă și latura cealaltă, care se referă la corpul fonetic, și invers.

Conceptul saussurian al semnului lingvistic a fost adesea criticat. Nu vom relua aici întreaga istorie. Reținem însă ideea celor care au considerat că lucrul numit, obiectul, nu poate fi exclus din discuția semnului.

Părerea lor s-a concretizat într-o formulă cunoscută sub numele de triunghiul lui Ogden și Richards[1], după numele autorilor ei, care au propus pentru studierea semanticii schema următoare :

[1] C. K. Ogden and I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, ed. VIII, Londra 1919, p. 11.

Referință înseamnă pentru ei concept sau *sens*, *simbol* înseamnă corpul fonetic și imaginea lui *(acustică)*, iar *referent*, lucrul, obiectul denumit, altfel spus denotatul. Latura stîngă a triunghiului se consideră că „simbolizează", cealaltă „raportează", „referă", „trimite la".

Deși s-a afirmat uneori că între acest triunghi și semnul lingvistic așa cum a fost redat de S a u s s u r e nu ar fi prea mare deosebire, triunghiul lui O g d e n și R i c h a r d s este cu totul altceva decît conceptul de semn lingvistic la S a u s s u r e, pentru că :

1) La S a u s s u r e, corpul fonetic al semnului reprezintă un obiect fizic special, dar un obiect fizic avînd tot atîtea drepturi de a fi considerat ca atare ca și obiectul denumit prin cuvînt.

2) La S a u s s u r e, conceptul, imaginea obiectului, căreia O g d e n și R i c h a r d s îi spun r e f e r i n ț ă, nu există separat de imaginea corpului fonetic.

Consecințele acestor deosebiri sînt mult mai mari decît s-ar putea crede. Cea mai importantă dintre ele este că, după părerea lui O g d e n și R i c h a r d s, la obiectul denumit *(referent* în terminologia lor) nu se ajunge decît trecînd prin punctul de referință, prin concept, după cum la simbol nu se ajunge decît pe calea referent-referință. În ciuda acestui paralelism, schema lor este asimetrică, pentru că, în timp ce de la obiect se ajunge la referință fără a se apela la imaginea obiectului, de la corpul fonetic la referință nu se poate ajunge decît dacă acest corp este asociat cu propria lui imagine. Referentul a fost pus aici așadar numai pentru a se arăta că el reprezintă punctul de plecare. În acest caz, însă, latura stîngă a triunghiului devine inintelegibilă, pentru că simbolul (forma fonetică și imaginea ei) se află în aceeași poziție cu referentul și atunci constituie punct de plecare pentru concept. În alți termeni, simbolul dă naștere la referință, ceea ce revine la a spune că forma fonetică a cuvîntului și imaginea ei creează concepte. Este cu totul altceva decît afirmația noastră anterioară referitoare la modul de reprezentare a obiectelor după asocierea imaginii lor cu cea a corpului fonetic.

S-a observat că autorii au redat legătura dintre simbol și referent printr-o linie punctată, în timp ce laturile din triunghi care duc de la referință la simbol și, respectiv, la referent sînt redate prin linii continue. Acesta este însă un detaliu.

Prin triunghiul analizat aici, O g d e n și R i c h a r d s au deschis calea unor cercetări de epistemologie care privesc limba numai în al doilea rînd. Într-adevăr, toate încercările de a se descoperi clasele de referință, deci clasele de concepte denumite printr-un simbol sau altul, de a se determina universaliile limbii și chiar de a se fragmenta conținutul semantic al cuvîntului, nu în sensuri, ci în seme și sememe, își găsesc sprijin într-un fel sau altul în triunghiul amintit și în analogia cu fonologia, în ideea că, după cum un fonem se împarte în trăsături distinctive indivizibile, tot astfel ar trebui să se întîmple și cu sensul.

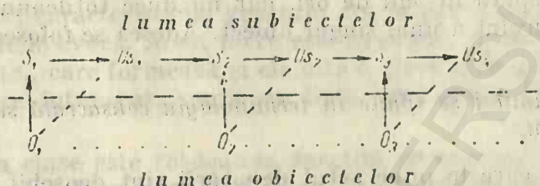
RAPORTUL SEMN-OBIECT-RECEPTARE

Cînd facem afirmația că orice obiect poate servi ca semn, subînțelegem prin aceasta că există un subiect (cineva) capabil de a transforma obiectul în discuție în semn. În acest raport, subiectul nu este însă, cum s-ar putea crede, singurul factor activ, căci d e s e m n a r e a sau î n s e m n a r e a lucrurilor reprezintă un act *provocat* într-un fel sau altul de obiectele (lucrurile, ființele etc.) susceptibile de a ne capta atenția.

Termenii relației semiotice fundamentale nu sînt, de fapt, un subiect și un număr de obiecte, ci două serii, două lumi, una a subiectului, cealaltă a obiectelor. În lumea obiectelor intră și ființele umane atunci cînd nu sînt creatoare sau propagatoare de semne. Ele trebuie gîndite alături de lucrurile inanimate, de fenomenele naturale etc. După cum am mai spus, pentru a avea un semn, trebuie să existe cel puțin două obiecte, unul care desemnează, iar celălalt care este desemnat. Ele intră în legătură prin intermediul subiectului (vorbitor), care nu constituie în cazul de față decît factorul din sistem avînd capacitatea de a acționa în așa fel încît două obiecte diferite în principiu să fie puse în relație de echivalență.

La rîndul lor, cînd fac acțiunea de denumire, subiectele acționează împreună, căci scopul lor nu este desemnarea obiectelor ca atare, ci comunicarea. De aceea, semnele inventate de unul trebuie primite de ceilalți, altfel, orice comunicare este compromisă.

Raportul de mai sus se poate imagina printr-un grafic. El arată astfel :

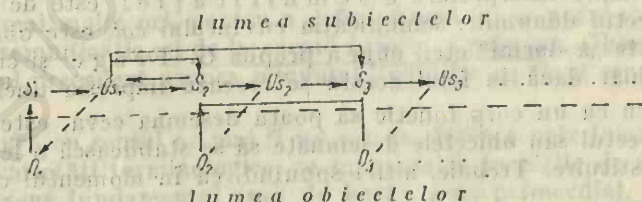
unde S_1 = subiect, Os_1 = obiect-semn$_1$, O_1 = obiect$_1$ etc.

Această schemă arată : *a)* nașterea semnelor în general ; *b)* raporturile dintre subiecte și semne, *c)* raporturile dintre subiecte între ele.

Am eliminat cu bună știință legăturile dintre O_1 și S_2, S_3 ș.a.m.d., mecanismul fiind același ca cel dintre O_1 și S_1 și Os_1. Într-adevăr, cînd un O este angajat în proces, el poate fi denumit (desemnat) într-un fel sau altul, dar rezultatul va fi cu siguranță un Os, cu un indice numeric oarecare. N-am luat aici în considerație nici raporturile existente între obiecte, admițînd numai că aceste obiecte sînt unități distincte de subiecte.

După această ipoteză, nu există, cum se vede foarte limpede și din schema de mai sus, legături directe între semn (Os) și obiectul pe care îl substituie. Orice raport între O și Os se stabilește obligatoriu prin subiect.

Transmiterea semnelor de la un subiect la altul se face prin comunicare, fie că un subiect din grup află că un obiect este semn pentru altul chiar în prezența obiectului denumit (care îi este arătat), fie că aceasta se întîmplă în absența obiectului denumit. În ultima situație, procesul este în mod evident mai complicat decît în prima. Raporturile între subiecte se stabilesc însă numai prin intermediul semnelor, în prezența sau în absența lucrurilor denumite. Din această ultimă constatare rezultă că schema ia următorul aspect :

Obiectul semn (de ex. Os_1) conține imaginea obiectului pe care-l substituie și, în această calitate, se distinge de acesta din urmă, ceea ce se arată prin linia punctată dintre O_1 și Os_1, O_2 și Os_2 etc. Imaginea în cauză, primită de la un

subiect (*S*) sau elaborată originar de un subiect, se transmite altuia în așa fel încît iau naștere interdependențe social-culturale foarte diferite, pe baza adoptării și transformării semnelor în actul comunicării. Pare evident, iar experiența o și dovedește, că pe măsură ce obiectul-semn este mai des întrebuințat, în aceeași măsură el se rafinează sub aspect material și devine totodată mai strîns legat de aprofundarea cunoașterii obiectelor denumite. Așa se și explică de ce obiectul-semn se încarcă mereu cu noi accepții.

DENOTAȚIE, SEMNIFICAȚIE, SENS

Denotația sau denotarea, desemnarea, denumirea, eventual însemnarea (cum s-ar mai putea spune) este actul prin care unui obiect (lucru, eveniment, fenomen, ființă, idee, acțiune) i se atribuie nume.

Acest act se repetă de mii de ori, dar nu duce totdeauna la denumirea printr-un singur cuvînt a unui singur obiect. Adesea se folosesc în acest scop perifraze.

Obiectului denumit i se spune în terminologia consacrată signifié, designat, denotat sau referent.

Problemele pe care le pune actul denotării sînt deosebit de interesante, dar și deosebit de complicate, pentru că denotarea nu angajează numai zona lingvistică, ci și psihologia, sociologia, logica, istoria civilizației materiale și a celei spirituale a comunității de limbă în care s-a dat într-un anumit moment un nume oarecare. Cu toate acestea, aspectele legate de condițiile speciale ale denumirii pot fi eliminate, și atunci denotația se rezumă la atribuirea de nume. Însuși factorul ei stimulator este din acest punct de vedere foarte simplu, căci numele nu se atribuie în mod deliberat, ci numai în măsura în care obiectele obligă pe oameni să le numească, iar obiectele (lucrurile, evenimentele, fenomenele, însușirile etc.) acționează asupra oamenilor în cele mai variate chipuri, în raport cu gradul de cultură și de civilizație a unei comunități lingvistice. Denumirea obiectelor nu este în nici un caz gratuită. Ea este d e t e r m i n a t ă, chiar dacă între cauzele care o produc apar și unele cu aparență de accident.

O consecință foarte importantă a faptului că denotația este un act d e t e r m i n a t de complexitatea relațiilor dintre oameni, dintre ei și acțiunile lor asupra naturii apare în întrebarea : denumește un cuvînt esența obiectelor sau o latură oarecare a lor ? Sub altă formă, denumește un cuvînt o c l a s ă de obiecte sau un obiect ?

În felul acesta se deschide de fapt discuția asupra semnificației.

Cea mai simplă interpretare a s e m n i f i c a ț i e i este de a considera că însuși obiectul denumit : semnificația cuvîntului *cal*, este obiectul „cal", a lui *dormi* este „a dormi" etc., cum a propus G. F r e g e[1] și cum se crede în general, chiar dacă în felul acesta se creează impresia unei tautologii.

Dar, pentru ca un corp fonetic să poată desemna ceva, este necesar ca între el și obiectul sau obiectele desemnate să se stabilească o legătură constantă de substituire. Trebuie, altfel spunînd, ca în momentul cînd rostim,

---

[1] În articolul *Sens și semnificație*, publicat în traducere în *Materialismul dialectic și științele moderne*, vol. XI, *Logică și filozofie*, București, Editura Politică, 1966, p. 56–59 ; Anca M ă g u r e a n u, *La sémantique lexicale*, Universitatea din București, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, București, 1984, p. 16 ș.u.

de exemplu, *vrabie*, succesiunea v-r-a-b-i-e să ne scutească de a avea în față pasărea numită și de a o arăta cu degetul. Or, așa ceva nu este cu putință decît dacă v-r-a-b-i-e trezește atît în mintea celui care pronunță acest cuvînt cît și a celui care-l aude i m a g i n e a unei vrăbii oarecare. Orice substituire a unui obiect prin altceva implică și presupune deci imaginea obiectului substituit, o imagine care este generală pentru că, la origine, înlocuitorul obiectului nu are legătură cu obiectul, nu provine din el, ci din materialul cel mai comod pe care l-am avut la îndemînă, material ușor de recunoscut de oricine. În raportul fundamental : *ceva ține locul obiectului*, imaginea acestuia din urmă trebuie să existe ca o consecință a substituirii înseși.

Pentru că decurge în mod necesar din raportul corpului fonetic cu ceea ce denumește el, adesea imaginii generalizatoare i se spune semnificație. Semnificația apare acum ca o concretizare a raportului descris mai înainte.

De aceea se și spune că orice cuvînt generalizează sau exprimă generalul.

La rîndul lor, caracteristicile generale duc la gruparea obiectelor în clase pe care cuvintele le evocă. Acest lucru este adevărat și pentru obiecte de felul lui *soare*, *lună* etc., care formează și ele cîte o clasă prin ipostazele lor („soare strălucitor, soare întunecat, soare cu dinți, lună plină, lună nouă, lună în pătrar" etc.).

Gruparea în clase este totdeauna însoțită de excluderea caracteristicilor diferențiatoare ale obiectelor, căci numai astfel se poate reține ceea ce le identifică.

În formularea enunțurilor se redau însă și situații particulare. Ele nu s-ar putea exprima dacă generalul ar fi unul singur, generalul are însă trepte. Astfel cuvîntul *vrabie* are o semnificație generală, căci desemnează o r i c e vrabie. Aceeași semnificație este însă mai puțin generală cînd știm că „vrabia" este o „pasăre". Dar chiar în interiorul clasei denumite *vrabie* se stabilește o ierarhie între general și particular, căci *vrabia-de-cîmp* este altceva decît *vrabia* pur și simplu. Semnificația poate fi așadar particularizată prin diverse procedee lingvistice. Cît de departe se poate merge în această direcție nu este ușor de stabilit, absolut sigur este numai faptul că nu se ajunge niciodată la denumirea printr-un apelativ al unui obiect unic, individual.

Particularizarea semnificației se realizează în și prin contexte (situaționale sau verbale pur și simplu). Procedeul constă în reorientarea cuvîntului către obiecte, privite sub una dintre înfățișările lor sau printr-una dintre însușirile lor posibile cuprinse în mod virtual și global în semnificație. Aducerea uneia dintre aceste înfățișări sau însușiri în centrul atenției a fost numită a c t u a l i z a r e. Ea este din alt punct de vedere o restricție sau o precizare, iar rezultatul constituie un s e n s pe care-l putem deci defini ca o semnificație actualizată.

De cele mai multe ori, pentru a defini sensul nu se pornește de la relația dintre el și semnificație, ci de la corpul fonetic și referent. Observațiile făcute în paragraful precedent asupra semnului lingvistic au ținut seama de această poziție.

În legătură cu sensul ar mai fi nevoie de cîteva scurte lămuriri. Datorită unei mari varietăți terminologice, se întîlnesc în lucrările de semantică formule ca : „sens fundamental (sau de bază), sens primordial, sens originar, sens principal, sens general, sens propriu, sens secundar, sens derivat, sens particular" etc. Unele (sens originar, principal, general și, respectiv, sens secundar sau derivat) sînt necesare studierii evoluției semantice, celelalte

se utilizează de preferință în semantica sincronică, în care mai apar sens denotativ, denominativ, conotativ. Foarte frecvent, formulele care conțin într-un fel sau altul ideea de sens general sînt egale cu ceea ce am numit aici semnificație (generală). Pentru a stabili echivalențele dintre ele și prezentarea noastră, trebuie să le transpunem în : semnificație, sens denotativ sau denominativ (care este și propriu), sens conotativ (care este și figurat).

INTENSIUNE (COMPREHENSIUNE) ȘI EXTENSIUNE ÎN CUVÎNT

Dat fiind că un cuvînt cu putere denominativă se aplică unei clase de obiecte asemănătoare între ele, putem considera acea clasă drept domeniul lui de extensiune. Astfel, substantivul *roșie* denumește fructul „tomată" chiar și atunci cînd, nefiind copt încă, are culoarea verde, după cum tot *roșie* se spune și plantei, indiferent dacă are fructe ori nu. Grădinarii au reușit să facă tomate cu fructe de culoare galbenă, dar cumpărătorii și vînzătorii le spun tot *roșii.* Substantivul *roșie* numește deci fructele tomatei, verzi, galbene ori roșii, ca și planta care le produce. Aceste „obiecte" constituie sfera lui de extensiune.

Verbul *a cînta,* care înseamnă „a scoate sunete melodioase", se aplică oricărui subiect capabil de a face acest lucru, deci atît omului, păsărilor cîntătoare, cît și instrumentelor muzicale (o vioară *cîntă*), iar prin analogie chiar unor fenomene ale naturii (zefirul, de exemplu, poate și el *cînta*). Tot prin analogie, se spune că un poet *cîntă* (țara, fapte de vitejie etc.) sau că poezia însăși *cîntă* ceva. Același verb se utilizează uneori pentru a spune că un text *cîntă* că trebuie să facem sau nu un lucru. Datorită faptului că sunetele emise în actul cîntării sînt obligatoriu melodioase, ele sînt și plăcute ori impresionante. De aceea, verbul exprimă și ideea de „a lăuda, glorifica, preamări", ca atunci cînd un poet își cîntă patria. Sfera de aplicare a lui *cînta* se compune din toate aceste acte, legate de subiectele — agenții — lor. Ea cuprinde și relațiile dintre subiectele și complementele implicate în acțiunea verbului. Cînd, de exemplu, în primul vers al *Iliadei* lui H o m e r apare, în traducerea lui G. M u r n u, complementul *mînia* : *Cîntă, zeiță,* mînia *ce-aprinse pe-Ahil Peleianul, a cînta* nu mai corespunde întru totul cu înțelesul de „preamări, glorifica" și nici măcar cu cel de „lăuda". El înseamnă aici „a povesti în cuvinte frumoase".

Extensiunea cuvîntului se află în strîns raport cu intensiunea sau comprehensiunea lui, care reprezintă notele specifice din conținutul său semantic. În cazul lui *roșie,* sînt două note specifice (afară de calitatea de substantiv a cuvîntului, care nu trebuie nici ea neglijată), și anume : 1) fruct comestibil al unei plante anumite ; 2) planta care le produce. Intensiunea în cazul celuilalt cuvînt este reprezentată de notele : 1) a scoate sunete melodioase ; 2) a lăuda, a glorifica, a preamări, a slăvi ; 3) a povesti cu vorbe sau în versuri alese. Cu cît un cuvînt are mai puține note semantice specifice, cu atît extensiunea lui este mai largă și numărul de obiecte la care se aplică e mai mare.

De aceea cuvinte ca *problemă, chestie, lucru* au sfere de extensiune foarte întinse. Să se compare, de exemplu, *învățarea șahului nu e o problemă, apariția vieții pe pămînt este o problemă, copilul ăsta pune probleme părinților săi* etc.

SEM ȘI SEMEM

Cuvintele au diverse accepțiuni, de obicei mai mult decît una. Astfel *cal* denumește nu numai mamiferul binecunoscut, ci și un pește, *calul-de-mare*, o insectă („libelula"), *calul-popii* sau *calul-dracului*, un aparat de gimnastică etc. Desigur că între toate lucrurile acestea trebuie să fie o legătură în mintea vorbitorilor pentru a li se da numele de *cal*. Pe de altă parte, cum fiecare din accepțiunile amintite se poate izola, înseamnă că ele nu sînt o magmă amorfă, ci stau legate între ele într-un chip oarecare. Legătura lor permite fel de fel de deplasări ale cuvîntului către obiecte a căror imagine le-ar putea include. Să ne închipuim că cineva vede pentru prima dată un ponei. Îi va spune probabil *cal, căluț*, ori *cal pitic*. Imaginea generală a animalului a impus asocierea și chiar după ce se va ști că acestui animal i se zice *ponei*, cuvîntul *ponei* va fi echivalat spontan cu formula „cal pitic", „cal de dimensiuni mici" sau cu una similară. Toate accepțiunile unui cuvînt sînt organizate într-o c o n f i g u r a ț i e.

Legătura dintre ele este o invariantă. Prin analogie cu fonemul, — și el o invariantă — ar trebui ca și cea din conținutul semantic să aibă caracteristici sau trăsături distinctive care să deosebească o configurație de altă configurație, nu atît în condiții practice, căci acestea se pot preciza prin uz, cît în condiții teoretice.

În calitate de invariantă, are trăsături distinctive, care se văd, ca și în cazul fonemului, prin operația numită comutare. După cum cînd într-un cuvînt ca *vată*, cu primul fonem, *v*, fricativă labio-denală sonoră, înlocuim trăsătura *sonor* cu *surd*, și obținem alt cuvînt, respectiv alt fonem inițial, *f*, tot astfel ar trebui să se întîmple cu diverse conținuturi semantice. Pentru demonstrație se iau de obicei cuvinte cu oarecare asemănări de înțeles. Astfel a procedat B. P o t t i e r. El a analizat cuvintele franceze *fauteuil* „fotoliu" și *chaise* „scaun". După părerea sa, *fauteuil* are trăsăturile distinctive : „pentru o persoană" (mobilă), „pentru a se ședea", „cu spătar", „cu brațe", „cu picioare" sau „cu picior". Dacă înlocuim prin comutare trăsătura „pentru o persoană" cu „pentru două-trei persoane", *fotoliul* devine *canapea*, dacă înlocuim pe „pentru a se ședea" cu „pentru a dormi", fotoliul devine *studio* sau *divan*. Aceste trăsături semantice distinctive au fost numite de autor s e m e.

Vom exemplifica în continuare ideea printr-o serie de trei verbe discutate de Oswald D u c r o t și Tzvetan T o d o r o v în *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Ed. Seuil, 1972, p. 339. Primul este *souhaiter*, corespunzînd foarte bine cu „a dori", al doilea, *redouter*, corespunzînd cu „a se teme", și al treilea *apprécier* „a aprecia".

După părerea autorilor, *souhaiter* „a dori" conține între altele semele „absență" și „bun". Într-adevăr, dorim ceva bun pe care nu-l avem încă. (Scoatem din discuție cazuri ca *a dori cuiva moartea* și altele ca acesta pentru a nu complica expunerea, căci este posibil ca moartea să fie considerată și ceva bun etc.). Dacă înlocuim semul „bun" cu semul „rău", obținem pe *a se teme*, căci absența unui lucru rău care ar putea acționa asupra noastră are acest efect. În sfîrșit, dacă păstrăm pe „bun" și înlocuim pe „absență" cu „prezență", obținem pe *aprecia*, fiindcă un lucru bun și prezent este prețuit.

B. P o t t i e r a considerat că două sau mai multe seme formează împreună un semem. Astfel din semele cuvîntului *fotoliu*, primul, al doilea, al treilea și al cincilea formează sememul pentru *scaun* ; primul, al doilea (acesta facultativ), al patrulea și al cincilea formează un semem pentru *bancă* ori *banchetă* etc.

Terminologia nu este însă unitară. A. G r e i m a s[1], de exemplu, dă alt înțeles lui *sem* și *semem*, în funcție de concepția sa despre semantică. Unii lingviști americani dau trăsăturii distinctive numele de *emic*, iar alții îi spun pur și simplu trăsătură distinctivă sau caracteristică distinctivă. Indiferent însă de această diversitate terminologică, ideea că divizarea conținutului semantic, respectiv a semnificației, în trăsături sau caracteristici distinctive este posibilă face să progreseze cercetarea în domeniul semanticii.

Semele sau trăsăturile distinctive nu trebuie confundate în nici un caz cu cuvintele prin care le indicăm. Astfel, cînd se spune că *a dori* conține semele „absent" și „bun", nu trebuie să credem că *absent* și *bun* intră în calitatea lor de cuvinte în conținutul semantic al lui *a dori*, ci numai ideea pe care o reprezintă ele.

PARADIGMĂ ȘI SINTAGMĂ ÎN DOMENIUL SEMANTICO-LEXICAL

Prin termenul paradigmă se înțelege în primul rînd reunirea diverselor elemente de limbă pe baza principiului asemănării și deosebirii lor, fie luîndu-se în considerație numai asemănarea, fie atît ea, cît și deosebirea. În această accepție, orice paradigmă este o clasă de elemente care au rezultat dintr-o asociere de idei. Aspectul concret, volumul și calitatea claselor astfel obținute depind de ideea care dă naștere ordonării.

Să presupunem că avem intenția să facem paradigma semantică a cuvîntului *carte*. Vom avea mai întîi o serie de cuvinte care răspund la accepția generală de „volum" a lui carte, adică : *volum, tom, operă, op, manual, tratat, scriere, broșură ;* după aceea o serie foarte apropiată de cuvinte în care accepția este de „registru" în care sînt înscrise diverse lucruri, deci : *catastif, condică, registru, cadastru, urbariu* ș.a. Urmează seria caracterizată prin ideea „document" : *act, document, dispoziție, uric, zapis* etc., respectiv, seria „hîrtie scrisă" : *bilet, scrisoare, epistolă, răvaș* și, în sfîrșit, termenii legați de accepția de „învățătură" a lui *carte : cunoștințe, cultură, educație, pricepere culturală, învățătură, învățător, studiu, ucenicie, pedagogie, studenție* etc.

Fiecare din seriile mai sus arătate conține o idee de bază, o idee conducătoare, existentă sub o formă sau alta în termenii enumerați. Este evident că paradigma semantică depinde de valabilitatea ideii fundamentale pusă în mișcare cînd construim clasa termenilor asociați. Cu cît această idee este mai bine aleasă, cu atît paradigma se alcătuiește mai unitar[2].

Prin termenul sintagmă se înțelege combinarea într-un enunț a cel puțin două elemente de limbă care trebuie să se succeadă. Sintagma este obligatoriu lineară, pe cînd paradigma este o grupare, o clasă, *de unde deducem că într-o sintagmă nu pot figura niciodată toate elementele unei paradigme. Din punct*

---

[1] O bună prezentare a modelului P o t t i e r și a modelului G r e i m a s, la Anca M ă g u r e a n u, *op. cit.*, p. 35—40.

[2] Interpretarea paradigmatică (a unui cîmp semantic) a fost făcută de C o s e r i u, E., *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantique*, în *To Honor Roman Jakobson*, Paris—Haga, 1967, p. 489 ; vezi și I d e m, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, I, 1, 1964 ; I d e m, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie", XXVII, 2, p. 8 : I d e m, *Pour et contre l'analyse sémique*, în *Preprints of the Plenary Session Papers*, The XIII th. International Congress of the Linguists, Nippon Toshi Center, Tokyo, August 29-September 4, 1982, Tokyo, March, 1982.

de vedere semantic, sintagma reprezintă foarte adesea o unitate de înțeles (vezi, de exemplu, cuvintele compuse).

Raportul dintre paradigmă și sintagmă se poate imagina printr-o intersecție a unei drepte orizontale (sintagma) într-un punct în care intervine un element al paradigmei, locul unde un termen al paradigmei se integrează în sintagmă.

ECHILIBRUL SEMANTIC

În orice moment al existenței lui, cuvîntul are un conținut semantic, alcătuit dintr-un număr finit de sensuri. Inventarul și relațiile lor dau echilibrul semantic. Ele facilitează înțelegerea modalităților de combinare a elementelor lexicale în planul sincronic al limbii și sugerează posibilitățile de evoluție semantică.

După calitatea lor generală, sensurile se grupează în trei tipuri, cu excepția celui gramatical.

Sensul gramatical, de exemplu cel de genitiv, dativ, acuzativ, conjunctiv etc., din timpurile verbului etc. nu intră în discuție fiindcă prezența lui în cuvînt este asigurată de existența categoriilor gramaticale obligatorii în context, indiferent de ce denumește sau conotează un termen. Fără îndoială că cercetarea raporturilor dintre sensul gramatical și cele enumerate constituie un important capitol al analizei, dar, privind mai mult sintaxa, nu ne ocupăm de el aici.

Fiind mult mai convenabil să analizăm echilibrul semantic în funcție de tipuri, și nu de fiecare sens în parte, să vedem mai îndeaproape aceste tipuri. Ele sînt :

a) sensurile denominative (denotative, apelative sau cognitive) ;

b) sensurile conotative (afective sau expresive) ;

c) sensurile relaționale (gramatical-relaționale).

Sensurile denominative sau denotative apar în foarte multe cuvinte însoțite de sensurile conotative. Ele sînt însă și singure în termenii tehnici de strictă specialitate. Astfel, *acromatic* și *acromatopsie* au, primul, numai înțelesul de „(lentilă, sticlă) care nu descompune raza de lumină în culorile spectrului", iar al doilea, numai pe acela de „incapacitate (patologică) de percepere a culorilor". Cînd sensul denotativ ocupă singur conținutul semantic avem *monosemantism**.

La o cercetare mai atentă, se constată că nici un cuvînt nu conține mai mult de un sens denotativ. Chiar cele care denumesc mai multe obiecte, uneori diferite, se supun acestei reguli. Cîteva exemple o vor demonstra. *Cățel* înseamnă „pui de cîine", dar și „pui de lup", „pui de vulpe". El denumește în plus diverse dispozitive tehnice și fiecare din componentele unui bulb de usturoi, dînd impresia că are mai multe sensuri denotative. În realitate, semnificația „pui de" este unică dacă se referă la vulpe, la lup sau la alt animal din ceea ce zoologii cuprind în familia *canis* și nimic nu ne împiedică să numim cățel și puii de hienă. Celelalte două valori nu sînt proprii. Denumirea unui dispozitiv mecanic prin *cățel* se datorează unei metafore pe care o putem reface ușor, iar denumirea în același fel a unei părți din căpățîna de usturoi nu diferă prin nimic de cea anterioară, fiind și ea tot o metaforă.

---

* Problema nu se pune în același fel pentru apariția unui singur sens conotativ într-un cuvînt, fiindcă, în cazurile cu totul rare în care se întîmplă acest fenomen, sensul conotativ nu are o referință la fel de precisă ca cel denotativ. Să se compare situația interjecțiilor cu cea a altor cuvinte.

Caracterul figurat al ultimelor două valori ar putea justifica tratarea lor drept sensuri conotative, dacă am cădea de acord asupra echivalării conotației cu figuratul, deși ne aflăm în fața unei conotații mascate de uzură. Aceasta este însă altă problemă.

Nici cuvintele „polare“ ca *a împrumuta* nu au două sensuri denotative, deși, într-o situație, verbul *împrumuta* poate fi dezvoltat prin perifraza „a da cu împrumut“, iar în alta, prin „a lua cu împrumut“.

La multe cuvinte, descoperirea denotației devine și mai grea din cauza polisemiei. *A face*, de exemplu, este un verb cu atîtea contexte posibile, încît distanța dintre *a face mîncare* și *a face o prostie* dă impresia că nu poate fi acoperită de același sens denotativ, pentru că *face* înseamnă în primul caz a pregăti, *a găti mîncare*, iar în al doilea, *a comite o* prostie. Cu toate acestea, dacă verbul în discuție este interpretat ca indicator al unor acțiuni sau activități a căror direcție este complementul direct, atunci denotația lui — plasată indiscutabil la nivel abstract — se evidențiază ca atare, iar distanța menționată mai sus se reduce și sensul denotativ o acoperă foarte bine.

Regula „fiecare cuvînt are un singur sens denotativ“ prezintă o mare importanță pentru conținutul semantic. O consecință este nuanțarea conceptului de sens conotativ, căci, în condițiile arătate, chiar conotațiile care-și pierd caracterul expresiv inițial rămîn tot conotații, explicîndu-se prin devieri de la sensul denotativ.

Există însă și sensuri conotative neînsoțite de o denotație. Interjecțiile, de exemplu, nu denumesc, ci evocă bucuria, durerea, frica, întristarea, plăcerea, suferința etc. Ele nu reproduc în nici un fel caracteristici totale sau parțiale ale senzațiilor sau sentimentelor evocate. Faptul că se nasc din reacții psihologice nu schimbă nimic, fiindcă, într-un fel sau într-altul, ele comunică ceva, iar acestui ceva nu-i putem atribui decît valoarea unei conotații.

În afara interjecțiilor, sensul conotativ se prezintă sub două aspecte. Într-un cuvînt a cărui expresivitate este asigurată fie pentru că are forma de vocativ, fie pe aceea de imperativ, fie din alte motive, de exemplu în *măiculiță !*, prezența conotației se recunoaște de la prima vedere, cu toate că, fără context, nu se știe exact la ce stare sufletească trebuie raportată conotația. Alteori însă, ea este ascunsă. Cînd un poet ca Arghezi așază epitetul *de catifea* pe lîngă *ore*, chiar dacă epitetul servește și ca semnal al conotației, sfera acesteia se circumscrie mult mai greu decît la *măiculiță !* și este posibil chiar ca cei care nu se pricep să facă circumscrierea să rămînă în afara înțelegerii textului.

Conotațiile din prima categorie *(măiculiță !)* au intrat în conștiința publică, celelalte sînt încă marginale. Mecanismul lor este însă similar, cel puțin în ceea ce privește primul moment, acela de îndepărtare de la un denotat.

Sensul relațional se redă de regulă prin unelte gramaticale. Prepoziția *cu*, de exemplu, ajută la expunerea ideii de a s o c i e r e, privită ca adăugare: *cîntați acum* cu *toții*, ca posesiune : *pisica* cu *clopoței nu prinde șoareci*, ca instrument : *călătorește numai* cu *avionul*, ca modalitate : *aștepta* cu *sufletul la gură* etc., dar nu exprimă asocierea ca atare, necuprinzînd nici una dintre trăsăturile ei definitorii. Cele spuse despre *cu* nu exclud însă existența unor denotații în prepoziții, vezi *dedesubtul*, sau în conjuncții, vezi *în timp ce*.

Sens gramatical propriu-zis au toate cuvintele, dar, spre deosebire de cel relativ, el este combinat cu denotația și conotația.

În consecință, formulele generale de distribuire a sensurilor în cuvînt sînt :

a) sens denominativ (denotativ) + sens gramatical ;
b) sens denominativ (denotativ) + sens conotativ + sens gramatical ;
c) sens conotativ ;
d) sens conotativ + sens gramatical ;
e) sens relațional.

ECHILIBRUL SEMANTIC ȘI SCHIMBĂRILE DE SENS

Între echilibrul semantic al cuvîntului și schimbările de sens este o foarte strînsă legătură. Echilibrul semantic al cuvîntului nu a format însă obiectul unor cercetări amănunțite, între altele chiar fiindcă s-au urmărit de preferință schimbările de sens. Totuși, în măsura în care analiza ajunge la configurația conținutului semantic, ea dă și imaginea echilibrului care ne interesează, deși nu i se spune astfel.

Schimbările de sens au desigur o importanță foarte mare pentru istoria vocabularului, dar acest lucru nu are a face direct cu situația conținutului unui cuvînt la un moment dat și nici nu ține seama de faptul că un sens provenit din metonimie, sinecdocă, metaforă etc. figurează simultan alături de denotație, cum rezultă clar din uzul curent. Indiferent deci *cînd* s-a produs schimbarea, sensul datorat unui trop face parte integrantă din conținutul semantic al cuvîntului o perioadă mai lungă sau mai scurtă. Prezența lui acolo înseamnă implicit contractarea unor relații cu restul elementelor conținutului.

Determinarea echilibrului semantic pornește de la inventarul de valori ale cuvîntului și urmărește legăturile care-i asigură unitatea, și nu cum s-a format din punct de vedere diacronic acest inventar. Este vorba, așadar, de două perspective distincte care nu se contrazic, dar nici nu se confundă din punct de vedere metodologic. Aici se cuvine să fie menționate încercările de a se găsi procedeele generale ale schimbărilor de sens. Cei care s-au ocupat de ele s-au oprit la *asemănare (similaritate)* și *contiguitate*, reprezentînd în mare, potrivit cu analiza noastră, *metonimia* (contiguitatea) și *metafora* (asemănarea).

Asemănarea și contiguitatea sînt raportate pe rînd la sens și la nume. Se obțin astfel două grupe omogene de modificări și o grupă mixtă :

I — **Transfer de nume** (grupă omogenă) :

a) prin *asemănare* între sensuri,
b) prin *contiguitate* între sensuri.

II — **Transfer de sens** (grupă omogenă) :

a) prin *asemănare* între nume,
b) prin *contiguitate* între nume.

III — **Transferurile mixte** constituie a treia grupă.

Această schemă merită să fie discutată, nu numai pentru că este des întîlnită în discuțiile referitoare la schimbările de sens, ci și pentru că se întemeiază în fond pe raporturi de același tip ca și cele pe care le-am avut în vedere stabilind ideea de *echilibru semantic.*

Este necesar mai întîi să se determine într-un fel oarecare ce se înțelege prin *nume* și ce se înțelege prin *sens. Nume* este orice cuvînt denominativ, deci care denumește ceva. *Sens* (în această concepție) este obiectul denumit.

O asemenea definire a sensului este foarte rudimentară. Ea se poate însă îmbunătăți prin observația că în sens nu avem obiectul ca atare, ci *imaginea, reprezentarea* lui generală.

Cînd se afirmă că un nume trece prin asemănare de sens de la un obiect la altul (transfer de nume), aceasta coincide cu atribuirea unui cuvînt imaginii pe care o legăm de obicei de alt cuvînt ; de exemplu *a (se) prăpădi*, în loc de *a muri* ; cînd se afirmă că un nume trece de la un obiect la altul prin contiguitate de sens, aceasta coincide cu denumirea *minții* omului — de exemplu — prin cuvîntul *cap* („N. are *cap*, nu glumă".).

Transferul de sens prin asemănare între nume se poate ilustra prin denumirea *carului* cu termenul *căruță*, iar transferul prin contiguitate de nume se ilustrează, de exemplu, cu *înghețată* pentru *cremă înghețată*.

Transferul mixt este de fapt o combinație între posibilitățile anterioare ca în *braț de lemne*, adică „atîtea lemne cît pot fi cuprinse cu brațul"[1].

Demonstrația noastră arată :

1. că elementele de conținut ale cuvîntului se află în relații semantice variate, puse bine în lumină de tropi, și că aceste relații asigură echilibrul semantic al cuvîntului, organizat în jurul unei constante sau a unei invariante semantice ;

2. din punctul de vedere al inventarierii sensurilor, echilibrul semantic este o polisemie. Dar, pe cînd prin polisemie nu iese în evidență sistemul de legături care asigură unitatea conținutului semantic, prin echilibrul semantic se face tocmai acest lucru ;

3. modificarea echilibrului semantic este posibilă în diverse împrejurări. Ea nu coincide însă cu ceea ce se numește în genere schimbare de sens, pentru că tropii de tipul celor discutați (și alții ca ei) nu fac decît să creeze variații în jurul constantei sau invariantei semantice a cuvîntului. Pentru a se vorbi într-adevăr de o rupere a echilibrului, este necesar să apară altă invariantă. Această modificare este obligatoriu istorică și intră deci în capitolul evoluției semantice.

MECANISMUL CONOTAȚIEI. TROPII

Sensurile conotative, numite și afective sau expresive, se găsesc în mod virtual în denotație. Denotatul are multe aspecte, laturi, ipostaze, unele imprevizibile la prima abordare. Este de ajuns ca din diverse cauze una din ele să apară și să se impună la un moment dat, dominînd pe celelalte, pentru ca termenul care denumea obiectul în întregime să capete și posibilitatea de a reda și un aspect neglijat mai înainte. E de ajuns pe de altă parte ca unui obiect să i se dea alt nume prin analogie ca să avem o conotație, respectiv un sens conotativ[2].

---

[1] După G. Stern (*Meaning and Change of Meaning*, Göteborg, 1931), St. Ulman a propus o schemă a schimbărilor de sens în *The Principles of Semantics*, Glasgow, 1951, p. 248 ; vezi și Pierre Guiraud, *La sémantique*, Paris, 1964, p. 55.

[2] Procesul psihologic prin care se ajunge la conotație reprezintă o cercetare deosebită de cea de față. Pentru amănunte referitoare la raportul dintre denotație și conotație se pot vedea Ion Coteanu, *Raportul dintre conotație și denotație*, în : „Limbă și literatură", III, 1972, p. 301—308, și *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 35. Nu am luat aici în considerație conotațiile accidentale și afective.

Procedeele prin care se realizează aceste schimbări, considerate devieri sau abateri de la denotație, sînt de multă vreme cunoscute și studiate sub numele general de tropi.

Tropii au fost împărțiți în două, după cum se manifestă rezultatul. Cînd aceștia se concretizează într-un singur cuvînt, ei sînt denumiți tropi de un singur cuvînt. Cînd se realizează în mai multe cuvinte, ei primesc numele de tropi de mai multe cuvinte. Păstrăm această clasificare, deși datează din antichitate. În cele ce urmează ne ocupăm însă numai de principalii tropi de un singur cuvînt, în speță de metonimie, sinecdocă și metaforă.

METONIMIA

Se numește astfel o schimbare condiționată a numelor obiectelor, condiția fiind ca numele înlocuitor să indice ceva aflat în contingență cu obiectul exprimat prin termenul dinaintea înlocuirii. Astfel, cînd se spune că cineva are *ureche muzicală*, înțelegîndu-se prin aceasta că are auz apt pentru muzică, *ureche* este întrebuințat metonimic pentru *auz*. Cînd se spune că într-un muzeu sînt mai mulți *Grigorești*, adică mai multe tablouri de Grigorescu, numele pictorului folosit în locul operelor lui constituie de asemenea o metonimie. Între *ureche* și *auz*, între *Grigorescu* și tablourile pictate de el există o clară c o r e s p o n d e n ț ă c a l i t a t i v ă.

Metonimia este, prin urmare, schimbarea unui cuvînt prin altul, cu condiția ca cele două cuvinte să denumească obiecte (lucruri etc.) între care există sau se poate imagina o corespondență calitativă.

Clasificarea metonimiilor este mai dezvoltată sau mai restrînsă, potrivit cu semantica numelui înlocuitor. Astfel, metonimiile în care se dă lucrului numele unei ființe umane, creatorul, inventatorul, fabricantul, proprietarul purtătorul lui etc., au subdiviziuni mai multe sau mai puține, după cum se ia în considerație calitatea persoanei.

METONIMIA „PERSOANĂ PENTRU LUCRU“

a) Numele autorului (creatorului) pentru opera lui :

— A cumpărat un *Alecsandri* nou apărut (o ediție nouă din opera lui V. Alecsandri).

— Pentru etimologii se folosea de *Tiktin* (de dicționarul alcătuit de H. Tiktin).

b) Numele inventatorului, al descoperitorului, fabricantului etc. pentru obiectul sau produsul construit (dacă acesta are și altă denumire) : *(locomotivă) diesel*, motor cu explozie perfecționat de Rudolf Diesel (1858—1913) ; un *ford* (autoturism sau camion fabricat în uzinele lui Ford) ; un *marghiloman* (o cafea în care s-a turnat rom, cum făcea Marghiloman) ; suferă de *parkinson* (de paralizie progresivă ale cărei simptome au fost cercetate de medicul James Parkinson (1775—1824) etc.

Și numele purtătorului unui obiect poate trece asupra obiectului, cum s-a întîmplat cu numele cunoscutului om politic francez Gambeta care a trecut asupra pălăriei purtate de el, *gambetă*.

c) Numele zeilor pentru sfera lor de acțiune, pentru atributele lor mitologice : *Prometeu* pentru creatorul entuziast al unor mari opere de cultură și civilizație, cf. versurile :

Tu *prometeu* român, purtînd alt mit
Cînd, ridicat pe cea mai înaltă turlă,
Cu glas profetic, domnului despot,
De-ai să mai poți clădi la fel minune
I-ai dat răspunsul răzvrătit : Mai pot !

N. Labiș, *Meșterul*

Tot astfel, *Eros* sau *Cupidon*, primul din mitologia greacă, celălalt din cea romană, cînd apar ca mesageri sau intermediari ai dragostei, *Neptun* ca zeu al mării, *Mercur* ca zeu al comerțului etc.

Aceste nume și altele ca ele au dat naștere în cultura universală inspirată de mitologia greco-latină la diverse derivate care au pătruns și în limba română, cf. *prometeic* „în felul lui Prometeu", *erotic, erotism, afrodisiac* (de la numele grecesc al zeiței Afrodita) „care produce poftă de amor", *mercurial* „tariful prețurilor dintr-o piață, dintr-un domeniu comercial".

d) Numele locuitorilor, al stăpînului unei proprietăți funciare, al patronului unei biserici, mănăstiri etc. : *Olteni* (sat în care s-au stabilit locuitori din Oltenia) ; *Moldoveanu* (vîrf în Carpații Meridionali, de la numele propriu Moldoveanu) ; *Băneasa* (satul soției unui ban) ; *Trei Ierarhi* din Iași (biserica de sub patronajul celor trei ierarhi) etc.

e) Numele eroului literar dat operei în care el ocupă locul principal : *Tănase Scatiu* pentru romanul *Tănase Scatiu*, *Bălcescu* de Eugen Jebeleanu pentru poemul *Bălcescu* etc.

METONIMIA „LUCRU PENTRU PERSOANĂ"

Apare mai rar decît precedenta. Lăsînd la o parte numele proprii care răspund condiției, de exemplu *Dunăre* (nu *Dunăreanu*, derivat curent), am putea cita numai pe *cer* sau pe *ceruri* pentru Dumnezeu în anumite expresii din limbajul religios ca „*cerul* să-l binecuvînteze (să-l apere, să-l ocrotească)", vezi și :

La cel ce în carcere plînge amar
Și blastemă *cerul* și soartea.

M. Eminescu, *Speranța*

METONIMIA „RECIPIENT PENTRU CONȚINUT"

a) Conținutul (subînțeles sau exprimat) se redă prin numele vasului sau al altui obiect care poate să conțină ceva : „a băut un *păhărel* mai mult" (= băutura spirtoasă dintr-un păhărel).

Punctul de plecare îl constituie utilizarea numelui unui vas ori al unui recipient cu care se măsoară conținutul : *o baniță de porumb, o căruță de nisip* (de lemne etc.), *o halbă de bere* (*halbă* = paharul de servit bere avînd capacitatea de $^1/_2$ de litru), *o cinzeacă de țuică* (= paharul de 50 de ml) și chiar

o balerie (1 litru de vin și un sifon). După cum arată și ultimul exemplu, orice recipient devine în anumite împrejurări unitate de măsură pentru un conținut oarecare : a cărat zece *coșuri de struguri* (evident cu același coș) ; a spălat două *albii de rufe* (rufe cîte intră în două albii). Nu numai recipientele „consacrate" sînt în situația aceasta, ci și cele ocazionale, de exemplu : *un pumn de grăunțe, o mînă de sare, un braț de fîn* și chiar alte lucruri care pot face un oficiu similar : un *vîrf de cuțit de scorțișoară* etc.

Dar cu cît este mai rar obiectul utilizat ca recipient, cu atît este mai necesar să i se indice conținutul. Se pot comanda, de exemplu, două *halbe* fără riscul de a le primi pline cu vin sau cu sifon, dar este mult mai greu să ceri *un braț,* fără să spui *de lemne, de paie* etc., *o mînă,* fără a specifica *de sare, de făină* etc.

b) O variantă ceva mai îndepărtată a acestei metonimii se referă la organe și părți ale corpului omenesc, de obicei *inima* sau *capul,* mai rar *creierul,* considerate sediile unor sentimente sau activități, ca și cum acestea din urmă ar fi cuprinse în organele amintite. Astfel, *„om de inimă* = om înțelegător la suferința altora, gata de a-i ajuta, om milos" ; „N. are cap de teoretician.", *cap* = minte, inteligență.

c) Recipientul poate fi imaginat (echivalat) cu un spațiu, cu o clădire, o localitate, o țară, o regiune etc. Conținutul este reprezentat atunci de oamenii aflați în spațiile amintite : *Capitala* este în sărbătoare. A ieșit tot *satul* la muncă. *Sala* aplaudă în picioare. Cf. versurile lui E m i n e s c u în care *Apusul* = „oștile din Apus, lumea apuseană" :

Te fălești că înainte-ți răsturnat-ai val vîrtej
Oștile leite-n zale de împărați și de viteji ?
Tu te lauzi că *Apusul* înainte ți s-a pus ?

M. E m i n e s c u, *Scrisoarea III*

d) În accepția de sub *b),* recipientul poate fi și o perioadă de timp : *secolul de aur* pentru activitatea și opera tuturor celor care au trăit în perioada astfel caracterizată. În limbajul universitar : *anul I, anul al II-lea* etc. pentru studenții aflați în aceiași ani de studiu.

METONIMIA „CAUZĂ PENTRU CONSECINȚĂ (EFECT)"

Ceva mai greu de surprins în manifestările ei concrete, metonimia prin care cauza este exprimată în locul consecinței, al efectului, apare totuși frecvent. Dintr-o expresie ca *„a trăi din munca ta"* se vede că *muncă* înseamnă aici „cîștigul", „folosul", „roadele" obținute muncind. În succesiunea de evenimente la care se gîndește vorbitorul cînd întrebuințează expresia amintită, *munca* reprezintă c a u z a cîștigului realizat. Tot astfel cînd se spune : *„luna îi dădea în ochi", luna* apare în loc de lumina produsă de astrul nopții. În acest tip de metonimie, cauza trebuie așadar foarte larg interpretată. În *„a mînca din ochi"* pe cineva sau *„îndrăzneț cu ochii",* termenul *ochi* apare în loc de *privire,* pentru că ne-am deprins să vedem în *ochi* punctul de plecare al privirii. La fel se întîmplă și cu „omul acesta are *mîini de aur*", căci complementul *mîini de aur* ține locul dibăciei, talentului, măiestriei. Se interpretează deci *mîna* prin prisma lucrului executat cu măiestrie. În această accepție, și alte organe ale omului pot fi denumite nu pentru ceea ce sînt, ci pentru ceea ce fac. *„A avea nas fin",* de exemplu, înseamnă *„a avea miros fin",* după

cum *„a avea gură mare“*, *„a face gură“* sau, în limbaj familiar, *„a face gît“* conțin termeni al căror efect pot fi țipetele, strigătele, gălăgia verbală.

Relația cauză-consecință se extinde și la acțiuni ale simțurilor : *„a mirosi o afacere“*, *„a mirosi cum stau lucrurile“* se referă la faptul că cineva *a priceput, a presimțit, a prins de veste* că se poate încheia o afacere, că lucrurile stau într-un anume fel. *Mirosi* este luat așadar drept echivalentul lui *a pricepe, a presimți*, la fel cu *a vedea* (*„vede multă matematică, fizică, latină“* etc.), din limbajul școlarilor, întrebuințat pentru *a ști, a pricepe* foarte bine matematica, fizica etc., pornindu-se de la observația că *a vedea* legăturile dintre lucrurile complicate este tot una cu a le înțelege și deci a le ști.

Uneori, trecerea de la propriu la figurat se face pe nesimțite : *„a da din coate“* (într-o aglomerație, pentru a-ți face drum) este o simplă constatare ; *„a da din coate“* (în viață)“ schimbă complet relația dintre *coate* și rest, căci acum este vorba despre eforturile de parvenire ale cuiva prin diverse mijloace, nu totdeauna corecte.

Cauza în locul efectului avem și în verbul *înnopta*, care trebuie decodat prin „muri“ în versurile :

Cînd rîndul mi-o veni *să-nnopt*,
Poate-oi cădea ca mărul copt,
Ori poate m-oi-nălța ca luna
Pe ceruri pentru totdeauna.

M. Beniuc, *Post-mortem*

Instrumentul propriu-zis poate să apară curent pentru ceea ce se face cu el. În distihul următor, *fluierul* este întrebuințat în mod voit pentru melodia, cîntecul cintezei :

Și-n *fluierul* de sticlă al cintezei
Să joace mîțele cu iezii.

T. Arghezi, *Vînt de toamnă*

METONIMIA „CONSECINȚA (EFECTUL) PENTRU CAUZĂ“

Efectul apare mai rar în locul cauzei. Tipul comun îl găsim în expresii ca „tu ești *iubirea, fericirea, bucuria* mea“, în care *iubirea, fericirea, bucuria* reprezintă un efect, o consecință a sentimentelor noastre față de cineva.

Mai puțin obișnuit, deși modelul există încă din antichitate la scriitorii latini, este utilizarea termenului *lumini* pentru *ochi, privire,* cum face M. Eminescu în versurile :

Ea nici poate să-nțeleagă că nu tu o vrei... că-n tine
E un demon ce-nsetează după dulcele-i *lumine*.

M. Eminescu, *Înger și demon*

Relativ simplă este și metonimia efectului din *văpaie* pentru *răscoală* în versurile lui T. Arghezi :

În anii nouă sute șapte
Ca din senin, în marte, într-o noapte,
S-a ridicat spre cer din Hodivoaia
Și din Flămînzi, și Stănilești, *văpaia*.

T. Arghezi, *1907*

Mai subtilă este cea din versurile din *Venere și madonă*:

> Ți-am dat palidele raze ce-nconjoară cu *magie*
> Fruntea îngerului-geniu, îngerului-ideal.
>
> M. Eminescu, *Venere și madonă*

căci termenul *magie* redă efectul de încîntare al aureolei de pe fruntea personajului feminin.

METONIMIA „LOCUL PENTRU PRODUS"

Cazul cel mai semnificativ pentru denumirea unui produs prin numele locului de fabricație este, fără îndoială, acela al *șampaniei*, vin din podgoriile provinciei franceze *Champagne*, pregătit după o tehnică locală răspîndită apoi în întreaga lume. În același fel, *murfatlar* a devenit în limba română numele vinului fabricat la *Murfatlar*.

Pentru fumători, o *havană* reprezintă în primul rînd o specie de trabuc și numai în al doilea rînd capitala Cubei, de unde s-a răspîndit prin comerț această apreciată țigară de foi. Capitala Siriei, *Damasc*, s-a făcut cunoscută printr-o țesătură, *damascul*. Un *wartburg* este un autoturism fabricat în localitatea *Wartburg* din R.D.G.; haina numită *canadiană* reproduce modelul unor scurte foarte răspîndite în *Canada*, *astrahanul* este blana mieilor de *Astrahan* etc.

Datorită economiei de limbaj această metonimie se imită conștient, dîndu-se unor produse nume de regiuni sau localități geografice, care nu mai sînt obligatoriu cele în care se și fabrică obiectele. Țigărilor românești li s-a spus, de exemplu, *Carpați*, *Dunărea*, *București*, *Bucegi*, etc., autoturismului fabricat la Pitești, *Dacia*, unor camioane de transport *Bucegi*, altora *Carpați* etc.

METONIMIA „SIMBOL PENTRU CEEA CE SIMBOLIZEAZĂ"

O serie de simboluri ca *steagul alb*, *coroana*, *sceptrul*, *tronul*, *laurii*, *lanțurile*, *crucea*, *semiluna* servesc pentru a denumi: „armistițiul, încetarea ostilităților" („a ridica *steagul alb*"), regalitatea („în numele *coroanei* britanice"!), puterea politică, gloria, sclavia, creștinismul, mahomedanismul (vezi Eminescu: „*Să dea piept cu uraganul ridicat de semilună*", *Scrisoarea III*) etc.

Ele sînt vădit convenționale. Cînd devin poetice, au nevoie de o interpretare atentă. Iată una din Eminescu în care apar un corb alb și unul negru, considerați în *Dicționarul limbii poetice a lui M. Eminescu* drept simbolul cugetării și, respectiv, al amintirii:

> Pe-un jilț tăiat în stîncă stă țapăn, palid, drept...
> preotul cel păgîn:
> Și fîlfîie deasupra-i, gonindu-se în roate
> Cu-aripile-ostenite *un alb ș-un negru corb*.
>
> M. Eminescu, *Strigoii*

De fapt, corbul cel alb și corbul cel negru simbolizează unul ziua, celălalt, noaptea, rotirea lor deasupra preotului însemnînd necontenita trecere a vremii.

Tot aici este locul cel mai potrivit pentru a include schimbarea petrecută cu numele unor personaje literare celebre care au devenit simboluri, ca *Harpagon* pentru zgîrcenie, *Tartuffe* pentru ipocrizie, *Jago* pentru viclenie etc.

FALSE METONIMII

Metonimia fiind schimbarea de nume a două obiecte pe baza corespondenței calitative dintre ele, denumiri ca *amper*, de la savantul francez *Ampère*, *wat*, de la învățatul englez *Watt*, *ohm* de la *Ohm* și altele ca acestea nu pot fi considerate metonimii, deși seamănă în aparență cu cele încadrate în categoria „persoană pentru lucru“, fiindcă *amperul*, *watul*, *ohmul* etc., neexistînd înainte de descoperirea lor de cei amintiți, nu aveau nume. Nu aceeași es'e situația *motorului diesel;* Rudolf Diesel nu a inventat motorul cu explozie, ci l-a perfecționat, încît, spre a-l deosebi de celelalte, a fost necesar adaosul „(al lui) Diesel“, care, cu timpul, a devenit indicele semnificativ.

False metonimii sînt, evident și, denumirile unor produse după localitățile sau regiunile geografice în care ele nu se fabrică în realitate.

SINECDOCA

Sinecdoca este tot o schimbare de nume între două obiecte, dar numai dacă unul dintre ele se cuprinde într-un fel oarecare în celălalt. În timp ce metonimia propriu-zisă condiționează schimbarea de corespondența calitativă dintre obiectele al căror nume intră în proces, sinecdoca pune condiția comprehensiunii. Ea este bazată deci pe o relație c a n t i t a t i v ă. De aceea s-a și spus că prin ea se exprimă „mai multul prin mai puțin“ și invers. Această formulă nu trebuie însă absolutizată, căci nu include, de exemplu, unele cazuri din sinecdoca abstractului pentru concret.

SINECDOCA „PARTEA PENTRU ÎNTREG“ (PARS PRO TOTO)

Sinecdoca „partea pentru întreg“ o întîlnim într-o mulțime de exprimări curente: în *acoperiș* sau *adăpost* pentru *locuință, casă,* în *carte* pentru *învățătură* („e om *cu carte*“, „are *carte* multă“ etc.), în *pîine* pentru *hrană, existență materială* („a-și cîștiga *pîinea* cu sudoarea frunții“, „a mînca *pîinea* cuiva“), în *ochi* pentru față („a se spăla *pe ochi*“), în *nas* pentru întreaga persoană („nu-ți băga *nasul* unde nu-ți fierbe oala“ = nu te băga unde...), în *capete, creiere* pentru personalități („mai multe *capete (creiere)* luminate s-au adunat și s-au sfătuit“), în *inteligență, minte* („N. este *o inteligență*, o *minte* sclipitoare“), în numele de instrumente considerate tipice pentru o profesiune sau o ocupație („N. este o *pușcă* renumită“ = este un vînător renumit), *pană* sau *condei* pentru „scriitor“, în numele anotimpurilor pentru ani („Tînără mîndră am iău... / C-o trecut alaltăieri / Dźe obźeși dźe *primăveri*“[1]) etc.

O clasificare a sinecdocei „partea pentru întreg“ ar fi, pe de o parte fastidioasă, pe de alta de o utilitate discutabilă. Mai important este să subliniem marea apropiere dintre unele sinecdoce din această categorie și unele metonimii. Astfel, *pîine* se află în relație de cuprindere cu *hrană* sau cu ideea de

[1] O v i d D e n s u s i a n u, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 190.

existență materială, fiind deci în sinecdocă, dar în *a da cuiva o pîine*, *a băga în pîine*, *a intra în pîine*, unde substantivul în discuție apare pentru *slujbă*, *post*, *loc de muncă*, se întrebuințează metonimic, *pîinea* și *slujba* nefiind în relație de cuprindere, ci de corespondență calitativă, deși *pîine* se poate „traduce" ca în cazurile de sinecdocă și prin „mijloc de existență".

Uneori interpretarea este dificilă, de exemplu în :

Ș-aceluia, părinte, să-i dai *coroana* scumpă,
Ce-o să asmuță cîinii, ca *inima*-mi s-o rumpă.

M. E m i n e s c u, *Rugăciunea unui dac*

În primul vers, *coroană* este evident o metonimie pentru răsplata regească, deci o metonimie a simbolului ; în al doilea, *inima* poate și ea simboliza (viața), dar poate fi și partea cea mai prețioasă a celui care vorbește, deci o metonimie pentru ființa lui.

Și versurile următoare din A r g h e z i pun cîteva probleme asemănătoare :

Nu-i *toamnă ?* Să ne facem din noi un *adăpost*
Și s-adunăm *deșertul*, la cald, pe lîngă *case*.

T. A r g h e z i, *Poate că este ceasul*

Primul cuvînt, *toamnă*, întrebuințat figurat, înseamnă vîrsta înaintată, cf. metafora-clișeu : *toamna vieții*. Evident, el nu constituie nici o metonimie, nici o sinecdocă, ci o metaforă, dar *adăpost* de la sfîrșitul primului vers este o sinecdocă, descifrată discret de A r g h e z i însuși în *case* din versul al doilea. *Deșertul* este metonimie, căci exprimă cu ironie totalitatea lucrurilor mărunte trebuincioase vieții, dar inutile după moartea la care *toamna* din versul prim citat aici ne invită să reflectăm.

SINECDOCA „ÎNTREGUL PENTRU PARTE" (TOTUS PRO PARTE)

Este inversul precedentei. Apare în exprimări ca : îmbrăcat *în mătase*, *în catifea*, *în aur* etc., *mătase*, *catifea*, *aur* etc. fiind utilizate pentru „veșminte de mătase, de catifea, împodobite cu fire de aur" etc. La fel în căciulă *de miel*, *de lutru* etc., adică „de blană de miel, de lutru" etc., după cum în mantou *de astrahan* = „mantou de blană de miel de Astrahan", metonimia *astrahan* = *miel* (blană de soiul oilor care cresc în Astrahan", metonimia locului pentru produs) s-a combinat cu sinecdoca aici în discuție. O mai întîlnim și în enunțuri ca : „și-a pus *blana* și a plecat", unde *blana* = haina de blană, cu observația că, în cazul din urmă, m a t e r i a (blana) este întregul, iar haina, partea, sau : „umblă cu *pîslari*" (*pîslari* = cisme de pîslă) etc.

Materia pentru ceea ce se face în mod obișnuit din ea o găsim și în :

Cei ce-au știut *mălaiul* doar din veac
Mai au în sărbători și cozonac.

M. B e n i u c, *Mesaj*

unde opoziția *mălai-cozonac* permite interpretarea lui *mălai* ca sinonim cu *mămăligă* (sinonimia aceasta există și în graiuri).

SINECDOCA „NUMELE UNUIA PENTRU MAI MULȚI“ „NUMELE MAI MULTORA PENTRU UNUL“ (SINGULAR PENTRU PLURAL ȘI INVERS)

Ca singular pentru plural, ca este obișnuită mai ales în limbajul popular pentru numele popoarelor, de exemplu : „în țara *turcului*“, dar și în formulele din basme : „cînd se potcovea *puricele* cu 99 ocale de fier“, în exprimări ca : „*tot omul* să știe“ ș.a.m.d. E cunoscută poezia lui V. Alecsandri *Balcanul și Carpatul* („*Balcanul* și *Carpatul*, la Dunărea măreață / Ca doi giganți năprasnici stau astăzi fața-n față“), care conține o dublă sinecdocă : una evidentă în singularul numelui celor două șiruri de munți, a doua în tratarea lor ca *parte* prin care se simbolizează Bulgaria și România.

Mai rară, sinecdoca plural pentru singular o avem în *bătrînețele*, *tinerețele* cuiva (pentru *bătrînețea*, *tinerețea*).

SINECDOCA „GENUL PENTRU SPECIE“

Cînd se spune că o persoană este o ființă simpatică, inteligentă, activă etc., *ființă* denumește de fapt o clasă foarte cuprinzătoare care include nu numai persoanele, ci și celelalte viețuitoare. Față de persoana astfel denumită, *ființă* joacă rolul de gen, iar persoana pe cel de specie. Tot astfel în exprimări eufemistice ; de exemplu : „cățelul era plin de *insecte*“, *insecte* reprezintă genul pentru specia *păduchi* sau *purici*.

Tropul acesta este frecvent în limbajul cult. Iată și două exemple : „Veți fi ghicit că pleșuvul nostru *biped* era un doctor“. [Eminescu, *Proza literară*, în DME (sub *biped*)]. În *Lumină lină*, Arghezi numește *albina* : *ușoară zburătoare* :

Cum te găsești, *ușoară zburătoare*,
Zăcînd aici, pe-o margine de drum,
Și nu dormind într-un polen de floare,
Învăluită-n aur și parfum.

T. Arghezi, *Lumină lină*

SINECDOCA „SPECIA PENTRU GEN“

În cea mai caracteristică formă, „specia pentru gen“ este reprezentată de întrebuințarea unui nume propriu pentru categoria de persoane pe care o poate ilustra, de exemplu : „un *Cezar* nu putea acționa altfel“, adică un conducător ca Cezar. Tot astfel ar fi dacă s-ar spune despre un poet contemporan că este *Eminescul* epocii actuale, căci aceasta ar însemna „un poet de talia lui Eminescu“, „cu talentul lui Eminescu“.

SINECDOCA „ABSTRACTUL PENTRU CONCRET“

Abstractul se folosește în locul concretului cu diverse nuanțe, în funcție de raportul în care sînt concepuți termenii din sinecdocă. Astfel, în *albastrul* ochilor, *albeața* feței, *blîndețea* vocii, *îndrăzneala* gestului etc. pentru *ochi albaștri*, *față albă*, *voce blîndă*, *gest îndrăzneț* etc., însușirea adjectivelor *al-*

bastru, alb, blînd, îndrăzneț etc., redată prin substantive, se află pe o treaptă de abstractizare mai înaltă decît adjectivele ca atare. În cazuri ca : „avea *prietenii* ilustre" pentru „prieteni iluștri" sau „este un om *cu relații*", în care *relații* înseamnă „persoane importante", în „are multe *cunoștințe* printre sportivi", unde *cunoștințe* = persoane cunoscute etc., apare alt tip de abstract pentru concret. Cînd cineva „se adresează *justiției*", *justiția* constituie alt tip de utilizare a unui abstract pentru concret, fiind evident că el apare în locul unui element concret în spațiu și timp (un tribunal, un reprezentant al justiției).

Abstractul în locul concretului este deci mult mai frecvent decît se crede în genere. Toate infinitivele lungi din limba română intră aici, cf. *amintire* (faptul de a-și aminti, dar și rezultatul acțiunii), *ascultare, blazare, căutare, dare, dăruire, eliberare, fire* (a fi), *golire, intrare, încercare, lucrare, mînuire, nefericire, ocrotire, potrivire, rătăcire, stăpînire, tulburare, urmare, vedere, zicere* etc., etc. La acestea se adaugă foarte multe supine : *bărbierit, dres* (pl. *dresuri*), *cules* (de vii), *plîns, ras, spus* (pl. *spuse*) etc.

METAFORA

Metafora este ca și metonimia și sinecdoca schimbarea numelui unui obiect prin numele altuia, pentru care nu se cere decît ca între cele două obiecte să existe o asemănare oricît de mică, oricît de îndepărtată. Spre deosebire de metonimie și de sinecdocă, unde raportul trebuie să fie de corespondență calitativă și, respectiv, de cuprindere (comprehensiune), pentru metaforă este necesară numai analogia. Dacă, de exemplu, unele categorii de sinecdocă apar prin utilizarea genului în loc de specie sau a speciei în loc de gen, metafora nu se realizează niciodată după această schemă. Din analiza unui trop ca „N. are *cap* de teoretician"., caracterizat ceva mai înainte ca metonimie, în comparație cu o metaforă simplă ca „El este *capul* răutăților". reiese că același cuvînt, deși se glosează în mod asemănător, contractează alt tip de relații semantice în a doua formulare, unde se poate echivala și cu „inițiatorul, originea", lucru imposibil în „N. are *cap* de teoretician." *Cap* nu mai este deci considerat sediu al inteligenței, ci originea unor activități. Or, între el și *origine* nu există nici o relație care să se includă în metonimie sau în sinecdocă, ci o relație de asemănare îndepărtată ca și cea din : *capul satului, capul străzii, capul locului* etc.

Metafora a fost adesea cercetată ca o proporție matematică (*analogie* înseamnă în greaca veche și „proporție" matematică), raționamentul fiind : după cum două mărimi egale cu a treia sînt egale între ele, tot astfel în metaforă doi termeni sînt identificați prin intermediul altui termen.

Într-o metaforă ca *limbă de pămînt*, unde sînt exprimați doi termeni (*limbă* și *pămînt*), există în realitate și al treilea, care stă la baza combinării, „forma porțiunii de pămînt", după cum în *limbi de pisică*, denumire a unor fursecuri, forma prăjiturii este identificată cu aceea a limbii pisicii. Prin urmare, porțiunea de pămînt din *limbă de pămînt* se caracterizează prin aspectul ei, identificat cu forma unei limbi. Cele două mărimi sînt : porțiunea de pămînt și limba, iar a treia mărime, forma de limbă.

Un exemplu mai complicat : *toporaș* ca nume al plantei căreia i se mai spune și *violetă, viorea*. Termenii sînt : floare, forma florii, topor mic (forma toporului) ; identitățile : o floare care are aceeași formă ca un topor mic (t o p o r a ș).

Analogia fiind comparație, termenului care unește elementele metaforei, deși neexprimat, i s-a dat importanța pe care o merită. Sub denumirea de *tertium comparationis*, el este căutat în orice metaforă, pentru că numai el permite decodarea ei corectă. De aceea, metafora a fost caracterizată și ca o comparație din care lipsește al treilea termen, *tertium comparationis*, deci ca rezultat al unei combinări asigurate de un catalizator care trebuie descoperit. Absența lui a dus și la celebra formulă emisă încă din antichitate de Q u i n t i l i a n, potrivit căreia *metafora este o comparație prescurtată*.

TIPURILE FUNDAMENTALE DE METAFORĂ

Pentru stabilirea tipurilor fundamentale de metaforă se poate porni sau de la faptul că un nume se întrebuințează în locul altuia în condițiile arătate sau de la termenul neexprimat (*tertium comparationis*). Criteriul al doilea atrage în discuție p s i h o l o g i a, pentru că asemănările dintre obiecte, relevate de *tertium comparations*, se datorează diverselor stări de spirit ale vorbitorilor. A spune, de exemplu, că „pădurea *șoptește*", sau a i te adresa ca unei persoane, cf. „Codrule, codruțule, / *ce mai faci*, drăguțule ?" înseamnă a exprima prin personificări cel puțin un sentiment de simpatie, după cum a spune despre o persoană care a decedat că *a crăpat* înseamnă a-ți arăta ura față de cel dispărut.

Analiza psihologică a metaforei se prelungește imediat într-o cercetare a efectelor acestui trop asupra interlocutorului, iar pentru aprofundarea lor este necesar să se recurgă la s o c i o l o g i e și la e s t e t i c ă. La prima, pentru a fixa mediul în care s-au născut și se comunică metaforele, la a doua, pentru a le interpreta valoarea, judecîndu-le forța sugestivă. Prin urmare, dacă în clasificarea care privește locul într-un ansamblu al obiectelor comparate cu ajutorul metaforei se face apel la o logică empirică, la un mod de a înțelege acest loc în funcție de experiență, neavînd prea mare importanță dacă diverse științe o contrazic, cînd se cercetează psihologia metaforei la emițător sau la receptor, cînd se pune accentul pe situația socială și social-istorică a apariției unei metafore sau a alteia, cadrul studiului întreprins se schimbă. Acum este nevoie să se introducă un sistem de concepte atent alese din psihologie, sociologie, estetică.

În planul semantic al limbii, singurul care ne interesează aici, clasificarea metaforelor depinde și de caracterul schimbării produse în conținutul cuvîntului. Din perspectiva aceasta, cuvinte ca *beznă*, *dihanie*, *greață*, *rost* nu mai conțin în limba română contemporană nici o metaforă, căci *beznă* nu mai înseamnă în nici un context actual „prăpastie" ca în româna veche, *dihanie* nu mai înseamnă „suflare, vietate", *greață* nu mai înseamnă „dificultate", iar *rost* nu mai înseamnă „gură, cioc". Ele nu intră deci în discuție. Pentru a stabili dacă un cuvînt este sau nu în metaforă, se pune condiția ca acel cuvînt să se utilizeze și în sensul său propriu sau considerat propriu. El trebuie să-și păstreze capacitatea de a denumi obiectul care stă la baza analogiei. Astfel, *cocoșul* (puștii) trebuie să desemneze și *cocoșul* din ogradă, *brațul* (rîului) trebuie să fie și *brațul* omului, *căpățîna* (de varză) să fie și *căpățîna* (calului, a porcului etc.), *poalele* (muntelui) să fie și *poalele* unei rochii etc.

În planul sincronic al limbii nu există, așadar, sens metaforic dacă nu există și sens propriu, căci metafora se întemeiază pe opoziția generală dintre propriu și figurat, valabilă pentru orice trop. Deosebirea care se face uneori

între așa-numita metaforă uzată și cea nouă, vie, se datorează amestecului dintre cunoștințele de istorie cu semantica actuală a limbii. În sincronie, un cuvînt este sau nu în metaforă, indiferent de capacitatea noastră de a o descoperi, care depinde de experiență. *Silă*, de exemplu, are înțelesul de „forță, putere, violență, constrîngere", în enunțuri ca *a lua ceva cu sila, dragoste cu sila; de milă, de silă*, dar în *i-e silă*, înțelesul este de „scîrbă, neplăcere". În *a-i fi silă*, termenul discutat nu arată prin el însuși cu ce valoare apare, cu cea proprie sau cu una figurată? Reprezintă deci „forță, putere, violență", baza transferului sau rezultatul transferului? Rezolvarea poate veni de la derivate, de la *sili* și *silui*, de la *silință* care trimite la ideea de „efort", deci de „forță", de unde deducem că termenul este figurat în *a-i fi silă*.

Metafora implică existența sensului propriu în conținutul semantic al cuvîntului, este regula din clasificarea de mai jos, în care urmărim transferul potrivit cu raportul general animat-inanimat.

Conceptele de animat și inanimat sînt în cazul de față r e l a t i v e, reproducînd modul de interpretare curent al vorbitorilor limbii române. O probă elementară de stabilire a acestui mod este următoarea: dacă termenul în discuție suportă combinarea cu un cuvînt caracteristic animatului sau inanimatului *păstrîndu-și sensul denotativ*, atunci el intră în grupa animat sau inanimat, după caz. De exemplu, în enunțul *scîrțiie balamalele* (unei uși), *scîrțiie* este propriu inanimatelor, dar cînd *scîrțiie încheieturile omului*, metafora apare prin trecerea unei caracteristici de la un obiect inanimat la unul animat.

În interiorul raportului general animat-inanimat se pot determina subdiviziuni, după cum se prezintă asemănarea, care privește fie forma *(toporaș* pentru o floare), calitatea obiectelor comparate, funcția lor, o senzație plăcută sau neplăcută provocată de contactul cu cele două obiecte, o asociere cu amintirile mitologice, populare sau culte etc. Analiza elementelor care sugerează comparația reprezintă însă celălalt mod de clasificare a metaforei, clasificarea prin precizarea așa-numitului *tertium comparationis*. Acesta servește însă și singur ca bază a unei clasificări. De aceea, în ceea ce urmează imediat aici nu-l luăm în considerație.

METAFORA „ANIMAT PENTRU INANIMAT"

Nume de părți ale corpului omenesc date unor lucruri neînsuflețite:

Cap: *capul satului*, pentru una dintre extremitățile satului, de obicei, pentru începutul lui; *cap de țară*, pentru „margine, hotar de țară" și, prin dezvoltare, pentru un lucru deosebit de important (dar numai în expresii negative ca „a nu fi un *cap de țară*", adică a nu fi atît de important ca un *cap de țară*). Adesea, ține locul lui *capăt*, de exemplu în „a pune două lucruri *cap la cap*" sau în *capul locului, capul străzii, cap de ață*: în sfîrșit, diverse părți ale unor unelte sau mecanisme sînt denumite: *cap de șurub, cap de bară* etc. În *cap de pod*, semnificația de „parte a unui teritoriu în care s-au fixat soldați sau dispozitive militare inamice" are la bază ideea de *cap = început*, ca și în *cap de coloană* din limbajul militar; în *capul mesei*, *cap* apare pentru semnificația „loc de onoare".

Frunte în „a se afla *în frunte*", „a fi *în fruntea* unui grup, a unei clase a unei oști" etc. arată ideea de „prim loc", „loc de prim rang".

Ochi : „partea de fereastră în care se fixează un geam" în *ochi de geam, ochi de fereastră*. În *ochi de apă*, el denumeşte „porţiunea de apă dintr-un lac, dintr-o baltă sau dintr-un rîu înconjurată de păpuriş", sau un „vîrtej" de apă, o „bulboană", o „copcă" în gheaţa unei ape curgătoare sau stătătoare. În *ochi de sfoară, ochi de lanţ, ochi de împletitură*, ca şi în *ochiurile unei plase*, imaginea este aceea a unei bucle, a unui nod, a unui inel de formă rotundă sau ovală ; în *ochi de zar*, ca şi în *ochi* pe o carte de joc, *ochi* denumeşte un punct negru sau una din petele de culoare geometrice de pe cărţile de joc. În *ochi magic*, el indică partea luminoasă a unui tub electronic care serveşte la reglarea corectă a unui aparat de radio-recepţie sau a oricărui aparat similar.

Termenul apare şi în expresii ca *plin ochi*, unde prezenţa lui nu se explică prea uşor. Desigur, putem reconstitui comparaţia „plin ca un ochi" sau „ca ochiul", eventual ca un *ochi de baltă*, dar legătura dintre cei doi termeni rămîne tot neclară.

Gură : în expresiile *gura rîului*, a unui canal, *gura tunului*; *gură de foc* (piesă de artilerie, în limbajul militarilor), ca şi în *gură de rai*, metafora este evidentă ; în *gură de foc* avem însă asociată şi o sinecdocă (piesa de artilerie este denumită în întregime printr-o parte a ei).

În *gura-leului*, plantă căreia i se mai spune şi *gura-mielului, gura-ursului, gura-morunului* (Al. B o r z a, *Dicţionar etnobotanic*), metafora, care se găseşte şi în maghiară şi germană, cum se întîmplă de altminteri cu multe denumiri de plante cultivate sau chiar cu unele de cîmp, nu interesează aici, dat fiind că punctul de plecare nu mai este un organ omenesc.

Limbă : *limba clopotului* „varga de metal îngroşată la capăt care loveşte dinăuntru pereţii clopotului", *limba (limbile) ceasului* „arătătorul (arătătoarele) ceasului", *limbă de pămînt*, nume de plante ca : *limba-soacrei, limba-vecinei* (nu intră aici *limba-boului, limba-cerbului, limba-mielului* etc., din motivul arătat mai înainte la *gură*).

Dinte : *soare cu dinţi* (vremea rece, dar însorită), *dinţii* unei roţi care se angrenează cu alta, cf. *dinţat* în roată *dinţată, dinţii-babei*, numele unei plante, căreia i se mai spune şi *doi dinţi (Bidens tripartitus)*.

Gît : *gîtul sticlei, gîtul* oricărui obiect (al viorii, al puştii), cf. şi verbul *a se gîtui* cînd se referă la o vale, la un tunel etc. şi are înţelesul de „a se strîmta", „a se îngusta".

Braţ : *braţul rîului*, un *braţ de mare, braţul unei macarale*, al unei pîrghii, al unei unelte, *braţul unui scaun*, al *unui fotoliu* etc.

Cot : *cotul drumului, cotul unui rîu, cot de burlan, cot de ţeavă*, cf. şi a c o t i în înţelesul de „a merge după cotul drumului sau al apei", *cotitură* „locul unde se coteşte" etc.

METAFORE AL CĂROR PUNCT DE PLECARE ESTE ALTĂ FIINŢĂ DECÎT OMUL

Aici intră denumiri de plante ca *ochiul-boului, limba-mielului, creasta-cocoşului* (numele unei ciuperci), *coada-mînzului, coada-vulpii, piciorul-cocoşului, lupoaie, mîţişori* (de la *mîţă*) (de salcie), *găinuşă, urechea-porcului* etc., dar şi :

melcişori sau **melci**, ca denumire a unor paste făinoase, iar în forma *melci*, a unor prăjituri rotunde care imită cochilia melcului ;

fluturaşi pentru podoabele galben strălucitoare cusute pe ii, dar şi pentru afişe de dimensiuni foarte mici ;

puișori sau, mai rar, pui, pentru un anumit model de broderie utilizat tot la ii; același termen este metaforic și în *pui de somn (a trage un pui de somn)*, cf. *mamă de bătaie*.

METAFORA „ANIMAT PENTRU ANIMAT"

Domeniile metaforei *animat pentru animat* apar, în mare, în:

a) cuvintele caracteristice activității sau însușirilor omului, dar aplicate la animale;

b) nume de animale, de însușiri și activități caracteristice animalelor, dar atribuite oamenilor;

c) nume de animale, activități și însușiri caracteristice animalelor atribuite altor animale;

d) cuvintele caracteristice activității și calității unor oameni atribuite altor oameni, care se presupune că nu le au în mod curent.

La *a)* avem, de exemplu, *nevăstuică*, un diminutiv de la *nevastă*, care denumește o specie de dihor *(Mustela nivalis)*; *mitropolit*, denumire pentru bărbătușul dropiei, *dropioi*; *țigănuș*, pasăre neagră migratoare, din grupul lopătarilor; *privighetoare*, la propriu: „care priveghează", pasăre cunoscută și ca *filomelă*, căreia i s-a atribuit însușirea de a *priveghea*, specifică omului; *croitor*, numele unui gîndac de pădure; *lopătar*, numele păsării *Platalea leucordia* etc.

La *b)* avem, de exemplu, identificarea omului cu un animal în formula: N. este *balenă*, *bou*, *caracatiță*, *căprioară*, *cățea*, *cîine*, *cioară*, *cioroi*, *dobitoc*, *dromader*, *elefant*, *gîscă* (mare), *grangur*, *hienă*, *iapă*, *iepure*, *lipitoare*, *lup*, *maimuță*, *maimuțoi*, *măgar*, *mînz*, *mormoloc*, *porc*, *scroafă*, *șarpe*, *șerpoaică*, *șoim*, *taur*, *tigru*, *tigroaică*, *vacă*, *viperă*, *vulpe*, *vultur* etc.

În aceeași categorie intră și *melcii ochilor* pentru „orbitele ochilor", *melcul urechii* pentru organul corespunzător din urechea umană etc.

În sfîrșit, o serie de verbe care se referă la animale și sînt trecute asupra omului: *miorlăi*, *schelălăi*, *scheuna* pentru „a plînge"; *lătra* (peiorativ puternic) pentru „a vorbi"; *urla*, *rage*, primul pentru „a țipa" și „a plînge", al doilea, mai ales, pentru „a țipa" (cf. și *răcni*); *rumega* pentru „a reflecta" (a *rumega* idei) etc.; *mormăi* pentru „a vorbi încet și neînțeles"; adjective ca *abraș (cal abraș)* sau *nărăvaș* atribuite persoanelor etc.

La *c)* exemplele sînt mai puțin numeroase, cf. totuși *boul* sau *buhaiul (-de-baltă)*, *calul (-popii)* sau *calul (-dracului)*, ambele insecte, ca și *vaca (-domnului)*, ca și viespea, *lupul (-albinelor)*, apoi numele metaforic al cîrtiței, *cățelul (-pămîntului)*, și al păsării migratoare din familia sfrînciocului, *lupul (-vrăbiilor)*.

La *d)* se pot cita numeroase cazuri ca: *omușor*, diminutiv rar, de la *om*, pentru *uvulă*; *împărățuș* (de la *împărat*), tot pentru *uvulă*; *capul oștirii*, *capul statului* etc., pentru *conducătorul* oștirii, al statului etc.; *stîngaci* pentru *timid*, *inimos* pentru *curajos*, *mizerabil* pentru „om lipsit de caracter", nu „demn de milă" sau „aflat în mizerie", cum indică adjectivul la propriu (vezi mai sus: *casă mizerabilă*, *drum mizerabil*); *hoț*, *șmecher*, pentru „abil, descurcăreț în orice situație, chiar cu riscul unei incorectitudini"; *cavaler* pentru *burlac* (tînăr); *lingău* și *linge-blide* pentru un profitor lipsit de demnitate; *bașbuzuc*, pentru un om violent și agresiv; *boier*, pentru un leneș, deprins să pună pe alții să muncească pentru el; *cioban*, pentru un om fără educație; *măcelar* pentru un medic nepriceput; *mucos* pentru un tînăr inexperimentat; *turc* pentru o persoană încăpățînată; *zgîrie-brînză* pentru zgîrcit etc.

METAFORA „INANIMAT PENTRU ANIMAT"

În formule ca *băierile inimii, fluierul piciorului, oul piciorului, mărul lui Adam* sau *nodul gîtului, tobă* sau *burduf de carte* ori *de învățătură*, primii termeni care denumesc obiecte inanimate au devenit prin asociere cu un element care se referă la animat unități cu valoare de animat.

În *vlăstar* pentru *fiu, urmaș*, în *ulcior* (la ochi), în *cărbune-acoperit* pentru un om ascuns și viclean, în denumirea populară a epigastrului, *lingurică* (de la *lingură*), vezi și *lingurea*, cu același înțeles, la fel ca în denumirea capului omenesc prin *dovleac, bostan, tărtăcuță, tigvă*, s-a petrecut același fenomen, dar, după cum se vede, fără a mai fi nevoie de un determinativ din sfera animatului. În aceeași situație sînt și metaforele din *a se aprinde repede* cînd ne referim la un om care se stăpînește greu, din *a se înfierbînta*, cu aproximativ același înțeles, sau *a se frămînta*, însemnînd „a se chinui pentru a rezolva ceva important" etc.

Și adjective sau adverbe se întîlnesc în situația aceasta : *a se uita* acru, *a face ochi* dulci, *a face cuiva viața* amară etc., căci ele nu sînt proprii în combinările amintite, ci rezultă din comparații bazate pe gustul alimentelor.

METAFORA „INANIMAT PENTRU INANIMAT"

Foarte frecventă, ea apare în cele mai diverse domenii ; de exemplu, nume de plante : *lăcrămioare, mărgăritărele, cercluș, părăluțe, năsturași, clopoței* etc., *roua-cerului, laptele-cucului, mătasea-broaștei, felinarul-furnicii, rochița-rîndunicii* etc. ; nume de obiecte sau de părți ale lor : *patul armei, cămașa unui piston, gulerul unei halbe* sau al unui *țap de bere, manșeta unui ziar, poalele muntelui, vatra satului, spuză de copii, brumă de lucruri, coloană de apă, coloană de mercur, ramură de activitate, ramură de producție, bani gheață* sau *bani lichizi ;* în expresii ca : *a coace turta cuiva, a-i sări cuiva muștarul* (*muștar* pentru calm, răbdare), *a (nu) ține pe cineva cureaua* (sau *curelele*), unde *curea (curele)* constituie metaforă pentru *putere (puteri), posibilitate (posibilități), a lua hățurile* sau *frîiele în mînă*, unde *hățuri* și *frîie* au sensul de „conducere", *a prinde cheag* (despre o persoană) „a se înstări", cu *cheag* pentru *bunăstare* etc.

Personificarea diferă atît de metaforă, cît și de metonimie și de sinecdocă. Ea poate să însoțească pe oricare dintre cei trei tropi, de exemplu : metonimie+personificare : „tot *satul* ieșise pe uliți" ; sinecdocă+personificare : „o *mînă* hotărîtă ar fi făcut minuni".

Pentru metaforă+personificare, vezi mai sus metaforele *animat pentru inanimat* și *animat pentru animat.*

Cele patru tipuri de metaforă pot fi ilustrate prin mai multe exemple. Nu am avut în vedere acest lucru și nici înșirarea tuturor situațiilor de formare a metaforelor în cadrele stabilite anterior.

Scopul a fost numai de a scoate în lumină mecanismul metaforei în fiecare dintre cele patru procedee luate în discuție.

TERMENUL MEDIU AL METAFOREI (TERTIUM COMPARATIONIS)

Două obiecte pot să semene din mai multe puncte de vedere. *Pana corbului* și *părul unui om* sînt amîndouă negre și lucioase, *pîrghia macaralei* seamănă cu *un braț*, pentru că, la fel ca acesta, *ridică* și *coboară greutăți*, seva

unor plante, cu *laptele*, pentru că are ca și el culoarea albă și consistența corespunzătoare, unele flori au formă care seamănă cu cea de clopoțel, altele cu cea de nasture etc.

În principiu, termenul mediu indică cel puțin o însușire care trebuie să apară ca atare în amîndouă obiectele comparate. Aceasta este în fond singura condiție a metaforei, căci în alte privințe cele două obiecte pot să fie foarte deosebite între ele. Astfel, cînd se spune mugurilor de salcie m ă ț i ș o r i, se ia în considerație senzația tactilă dată de mîngîierea blănii unui pui de pisică și a mugurilor de salcie, dacă nu cumva și faptul că mugurii de salcie sînt niște ghemotoace pufoase ca și puii de pisică îngrămădiți să sugă. Oricum, celelalte caracteristici ale obiectelor în discuție nu participă la identificare.

În prima etapă, metafora este un act de identificare a unui număr minim de însușiri existente în obiectele comparate. În a doua etapă apare o reprezentare mai complexă, în care identificarea joacă rolul unui factor comun în virtutea căruia se admite, în mod global și convențional, că cele două obiecte se suprapun în totalitatea lor. Spunem *în mod global și convențional*, pentru că, de îndată ce se trece la detalii, diferențele reapar ; orice vorbitor cu puțină experiență nu va lua o denumire de plantă ca *limba-vecinei* drept ceea ce indică denumirea la propriu.

În legătură cu termenul mediu, se pune o singură problemă : în ce măsură el este o însușire unică, evidentă și simplă sau constituie un lanț de reprezentări, de însușiri legate între ele, deci, cu alte cuvinte, cît de mare este distanța semantică pe care creatorul unei metafore o parcurge cu ajutorul termenului mediu.[1]

Într-un caz ca *perișorul lui — pana corbului*, ea se reduce la „negru-lucios“, deci la o însușire evidentă și simplă. În metafora „N. este o *căprioară*“. (N. fiind o persoană feminină), distanța se mărește, pentru că intră în joc atît gingășia căprioarei cît și sprinteneala ei, eventual și timiditatea. Toate concură la identificarea persoanei feminine cu o căprioară. În sfîrșit, în denumirea *limba-soacrei* dată unei specii de cactus, numărul elementelor care compun termenul mediu este și mai mare, căci forma așa-zisei frunze a cactusului în chestiune este aceea a unei limbi, dar cu țepi, iar țepii ar trebui să împiedice continuarea comparației. În realitate, tocmai ei au dus la asocierea cu cel de-al doilea termen *(soacrei)* printr-o metaforă intermediară : cactusul înțeapă cum înțeapă soacra cu vorba. Vorba este produsă de limbă, deci limba soacrei trebuie să aibă țepi. Termenul mediu al metaforei ascunde, așadar, el însuși o metaforă, fiind, cum am mai spus, un lanț de asocieri semantice. Încă un exemplu similar este metafora din *băierile inimii*, pentru lămurirea căreia trebuie să pornim de la o mică transformare : *băierile inimii* = inima are băieri, adică șnururi care o țin atîrnată, iar cînd *se rup băierile inimii* (aceasta fiind expresia în care se utilizează metafora pe care o discutăm), se produce o mare suferință. *Băierile (inimii)* sînt, prin comparație, vinele, vasele de sînge, de care experiența populară face să atîrne inima din toracele unei păsări tăiate, a unui miel, a unui porc sacrificat etc. Inima seamănă deci cu o pungă atîrnată de vasele de sînge care, la rîndul lor, par niște sfori. Și de data aceasta termenul mediu apare ca un șir de echivalențe (băieri = vase de sînge, inima = pungă, punga este susținută de băieri).

---

[1] Distanța semantică a fost cercetată din punct de vedere matematic de S. M a r c u s, *Poetica matematică*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1970, p. 164.

Putem, așadar, împărți metaforele din punctul de vedere al termenului mediu în două mari categorii :

a) metafore cu termen mediu care exprimă o însușire unică evidentă și simplă ;

b) metafore cu termen mediu care exprimă o serie de însușiri asociate, uneori ele însele, prin metaforă.

În *a)*, distanța semantică dintre elementele comparației este minimă ; în *b)*, ea poate fi mai mare sau foarte mare și deosebit de complexă.

METAFORE DERIVATE (DERIVAREA SINONIMICĂ)

Pe lîngă ce am spus pînă aici despre ea, metafora este și un model, o construcție în care se cuprinde posibilitatea dezvoltării pe aceeași bază semantică a altor metafore. Astfel, după ce s-a găsit identitatea dintre „a plînge" și unul dintre verbele prin care se redă țipătul unui animal, toate verbele asemănătoare pot intra rînd pe rînd în metaforă. Dacă s-a spus mai întîi despre cineva care plînge că *miorlăie*, se spune foarte ușor după aceea că *schelălăie, scheaună, rage, bîzîie* etc.

Dacă s-a spus unei plante *limba-mielului*, se trece apoi la denumirea aceleiași plante sau a alteia prin *limba-șarpelui*, *limba-cucului*, *limba-păsăruicii*, *limba-cerbului*, *limba-boului* etc., cu condiția ca plantele astfel numite să aibă frunze care să justifice metafora, ceea ce nu este bineînțeles prea greu. Dacă s-a spus *botezul focului*, se poate spune apoi și *botezul mării*, dacă s-a spus la rachiu *aghiasmă*, se poate spune și *aghesmui* pentru „a se îmbăta", dacă s-a spus în expresia binecunoscută că cineva *a prins ciocîrlanul de coadă*, adică „s-a îmbătat", se poate spune apoi că *a luat prepelița de coadă* sau chiar *a luat purceaua de coadă*, dacă s-a spus *a da cu melița*, pentru „a da cu gura, a vorbi mult", se poate spune și *a melița din gură* ș.a.m.d.

Procedeul constă din asocierea termenului care conține o noutate cu seria lui semantică : *miorlăie* = „plînge ca o pisică" ; pisica este un animal, ca și cîinele etc. Și atunci plînge = scheaună, urlă etc. Se recurge, așadar, la p a r a d i g m a semantică a termenului marcat printr-o conotație (*miorlăie, scheaună, urlă, zbiară, rage, bîzîie*). Caracterul adesea mecanic al procedeului poate duce însă la pierderea unor nuanțe și chiar a legăturii de bază dintre elementele unei metafore. E cazul metaforei din *a lua purceaua de coadă*. În timp ce în *a prinde ciocîrlanul* (sau *prepelița*) *de coadă* se sublinia absurditatea gestului, căci ciocîrlanul și prepelița *nu au coadă*, în metafora derivată, substituirea mecanică a termenului-cheie prin *purcea* a desființat poanta.

În expresia metaforică *a lăsa pe cineva în banii lui*, însemnînd „a lăsa pe cineva să-și rezolve singur problemele așa cum crede el", se pare că s-a întîmplat același lucru. Modelul trebuie să fi fost *a lăsa pe cineva în plata Domnului*, cu substituirea ultimei părți. Dar *plata (Domnului)* apărea în expresia-tip pentru „răsplată", nu pentru bani, de unde curiozitatea formulei *a lăsa pe cineva în banii lui*.

Metaforele derivate se întemeiază pe paradigmele semantice care seamănă cu seriile sinonimice, concepute foarte larg. Astfel, după *laptele-cucului* se zice și *scuipatul-cucului*, indiferent dacă cele două denumiri se referă la aceeași plantă sau nu. Evident *lapte* și *scuipat* nu constituie o serie sinonimică riguroasă. De asemenea, cînd se compară *ochiul-boului* cu *ochiul-găinii*, *ochiul-*

șarpelui și *ochii-șoricelului*, se observă că numele animalelor din aceste ultime metafore care desemnează diferite plante nu fac parte dintr-o serie sinonimică propriu-zisă.

Serii sinonimice mai bine delimitate avem în echivalarea lui *plînge* cu verbele care indică țipetele diverselor animale, în identificarea *capului* omenesc întîi cu un *dovleac* sau cu un *bostan*, apoi cu o *tărtăcuță*, cu o *tigvă*, cu o *gulie*, cu o *ridiche* etc. La fel, după ce *gura omului* a fost numită și *bot*, s-a trecut și la *cioc*, *clonț*, *clanță*, *plisc*, nume ale „gurii" păsărilor. După ce s-a spus aceluiași organ *leoarbă*, un derivat de la *leorpăi (leorbăi)* „a bea apă stropind" (despre animale), fiindcă și lui *leorbăi* i s-a dat, regional, sensul de „a sporovăi, a pălăvrăgi", cu această imagine s-a asociat *moară (de apă)*, pentru gură, apoi *moară hodorogită*, *moară stricată*.

Uneori, prin jocul acestor treceri semantice, se produc metafore r e c i p r o c e. (Vezi M. S a l a, în *FD*, III, 1961, p. 203 și urm.). De la *mărul lui Adam*, de exemplu, se trece la *mărul gîtului* și, regional, la *cucuruzul gîtului*, apoi imaginea se întoarce de la *gît*, al doilea termen, la primul, care devine, *nodul (gîtului)*.

Acestor modalități de realizare a metaforei li s-a spus *derivare sinonimică* (pentru derivarea sinonimică referitoare la *craniu*, v. Iorgu I o r d a n, în BL, VIII, 1940, p. 95—141), fiindcă interesul celor care au dat această denumire se concentra nu atît asupra metaforei, cît asupra deplasărilor de sens realizate prin asocierea semantică dintre cuvintele intrate într-un proces de echivalare, adică — în mare — de sinonimie.

LEXICALIZAREA TROPILOR

Lexicalizarea tropilor — atît a celor analizați mai înainte, cît și a altora — constă din generalizarea sensului modificat al cuvintelor care au suferit o metonimie, o sinecdocă sau o metaforă.

Prin trecerea acestui sens modificat în uzul comun, se șterge pentru cei mai mulți vorbitori însăși imaginea originară produsă de un trop. Astfel, cînd cineva spune că „s-a desfăcut (sau) a sărit un *ochi* dintr-o împletitură, o plasă, un ciorap etc.", el are în minte numai imaginea unei găuri sau a unui nod dintr-o împletitură, plasă, ciorap etc., și nu mai face legătura cu *ochi* ca organ al vederii. Metafora s-a uzat, iar termenul care-i stă la bază este interpretat strict prin ceea ce denumește în contexte ca cele citate. Metafora ca atare nu a dispărut însă. Ea este voalată numai de caracterul „tehnic" al denumirii și poate să reapară printr-un calambur sau în alt fel, în glumă sau în serios.

Există bineînțeles și tropi care și-au pierdut această capacitate, dar ei nu se mai încadrează în faza contemporană a limbii române. În limba veche, de exemplu, *varză* este atestat cu înțelesul de „verdeață", vegetație". Desigur, a fost o etapă în dezvoltarea acestui cuvînt cînd el însemna, cel puțin în Muntenia, atît „verdeață înfrunzită", cît și leguma căreia în jumătatea de nord și în vestul țării i se spune *curechi*. Atunci înțelesul de „curechi" al cuvîntului *varză* era determinat de o sinecdocă (întregul pentru parte), dar după ce nu s-a mai spus *varză* pentru „verdeață, vegetație", nu s-a mai menținut nici sinecdoca.

Tropii care au acționat în trecut nu au fost luați în seamă în descrierea situației actuale. Acesta este și motivul insistenței noastre asupra faptului că, pentru a se admite existența unui trop, trebuie să existe simultan în limbă și sensul propriu, chiar dacă el nu este totdeauna ușor de reperat.

Lexicalizarea este, prin urmare, un proces cu cel puțin două trepte : una efectuată înainte de faza actuală, a doua în curs de realizare. Evident, ea nu atinge toate cuvintele afectate de un trop, dacă împrejurări foarte diverse nu produc generalizarea sensului modificat și mai ales dacă echilibrul semantic al unui cuvînt nu este răsturnat de ieșirea din uz a sensului propriu.

Estomparea imaginii produse de un trop are grade. Ele trebuie judecate de la caz la caz, fiindcă același cuvînt poate să-și recapete intensitatea figurativă printr-o schimbare a contextului verbal, prin trecerea lui dintr-un limbaj în altul, printr-o modificare expresivă a intonației ș.a.m.d. O cercetare a tipurilor apărute în aceste condiții, fără îndoială foarte utilă, se încadrează într-o stilistică a limbii[1].

Mecanismul general al producerii tropilor este însă același atît în situațiile cu efect expresiv intens, cît și în cele în care efectul este mai slab. Așa se explică de ce între exemplele noastre figurează alături de tropii mai mult ori mai puțini banali și cei din operele poetice.

ANALIZA COMBINATORIE

Tropii de un singur cuvînt demonstrează existența ansamblului de relații între elementele semantice ale unităților lexicale. Pe o treaptă generală, aceste relații pot fi reduse la una singură, aceea dintre o invariantă și o variantă, căci toate conotațiile redate mai mult ori mai puțin evident prin tropii discutați sînt variante sau variabile ale denotației. Cum ele nu apar însă decît în contexte, cînd se pune problema determinării conținutului semantic, trebuie să se urmărească în principiu toate contextele în care se întîlnește ori poate să se întîlnească termenul al cărui conținut dorim să-l precizăm. Procedeul poartă numele de *analiză combinatorie*. Sub o formă sau alta, el stă la baza tuturor dicționarelor, căci acestea nu reprezintă în esență decît o listă de cuvinte despre care se spune ceva : ce înseamnă ele, în ce împrejurări înseamnă un lucru, în ce împrejurări, alt lucru, ce contexte justifică o anumită glosare și ce contexte, alta. Dicționarele conțin și informații privind aria de răspîndire a unui cuvînt, originea și vechimea lui în limbă etc., dar ele nu interesează discuția noastră acum.

Analiza combinatorie presupune adunarea unui număr foarte mare de contexte în care intră cuvîntul cercetat, clasarea lor pe categorii și trecerea cuvîntului în cauză dintr-un context într-altul sau, pur și simplu, eliminarea lui spre a se vedea dacă rezultatul se schimbă și anume cum. În această operație se recunosc distribuția, permutarea și substituția, inclusiv cea cu zero. Ele sînt practicate mai mult sau mai puțin consecvent, în funcție de rigoarea cerută de obiectul propus, căci limitele unui dicționar, stabilite și ele tot prin luarea în considerație a combinațiilor unui termen cu alții, depind și de alți factori, de exemplu de nivelul publicului căruia i se adresează.

Pentru exemplificare ne servim de un cuvînt foarte cunoscut, de substantivul *apă*, înfățișat atît în relațiile în care este utilizat la propriu, cît și în cele în care apare la figurat.

---

[1] Vezi din acest punct de vedere interesantele exemple din capitolul *Fenomene lexicale* al lucrării lui I o r g u I o r d a n, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, București, Editura Științifică, 1975, p. 307–341.

Prima serie de contexte va fi aceea formată din combinarea lui cu *a*) un determinativ adjectiv, cu *b*) un substantiv cu prepoziție, cu *c*) un substantiv în genitiv :

a) apă

adîncă	*dulce*	*miloasă*	*rece*
agitată	*fiartă*	*moale*	*regală*
albastră	*furioasă*	*moartă*	*reziduală*
aspră	*gazoasă*	*mare*	*repede*
bîhlită	*grea*	*mică*	*sărată*
caldă	*industrială*	*naturală*	*stătută*
călduță	*încropită*	*neagră*	*subterană*
chioară	*lăptoasă*	*neîncepută*	*tare*
cristalină	*leșioasă*	*oxigenată*	*tulbure*
curată	*limpede*	*potabilă*	*verzuie*
distilată	*menajeră*	*proaspătă*	*vie*
domoală	*minerală*	*pură*	

b) apă

de baltă	*de Dunăre*	*de mare*	*de roze*
de băut	*de față*	*de pîrîu*	*de spălat*
de cișmea	*de fîntînă*	*de ploaie*	*de trandafiri*
de Colonia	*de gură*	*de plumb*	*de vase*
de dinți	*de izvor*	*de rîu*	*de var*

c) apa *Argeșului*, *bălții*, *fîntînii*, *inelului*, *izvorului*

apa / apele *lacului*, *mării*, *morților*, *țării*

În enumerarea de mai sus nu ținem seamă, după cum se vede, decît de combinarea termenilor, nu și de faptul că o dată *apă* desemnează un lichid potabil, iar altă dată, un lichid cu alte utilizări (*apă de plumb, apă de var*, de exemplu).

A doua serie de contexte o formează construcțiile în care *apă* este determinativ. Am limitat numărul lor la cele mai frecvente pentru a nu lungi expunerea. De aceea nu am introdus în lista de mai jos o combinație ca *frumusețea apei* și nici una ca *tremurul apei*. Avem deci :

adîncimea	*fierberea*	*pătrunderea*	*apei*
asprea la	*filtrarea*	*poluarea*	*unei ape*
agitarea	*firul*	*profunzimea*	*apelor*
agitația	*fuga*	*prospețimea*	*unor ape*
bolboroseala	*furia*	*puritatea*	
căldura	*înghețarea*	*răcirea*	
claritatea	*întinderea*	*revărsarea*	
clipoceala	*limpezimea*	*scurgerea*	
compoziția	*limpezirea*	*spulberarea*	
contaminarea	*malul*	*susurul*	
culoarea	*mirosul*	*temperatura*	
curățenia	*mugetul*	*turburarea*	
curățirea	*murmurul*	*țărmul*	
cursul	*mărimea*	*urletul*	
distilarea	*năvala*	*vărsarea*	
evaporarea	*oxigenarea*	*zgomotul*	

La acestea se adaugă:

butoi	*coloană*	*lac*	*pînză*	*de apă*
cană	*doniță*	*mare*	*strop*	
cazan	*fir (ișor)*	*moară*	*șarpe*	
căldare	*gură*	*ochi*	*val*	
carafă	*înghițitură*	*pahar*	*vîrtej*	
cofă	*întinsură*	*picătură*		

și unele dintre cele de sub *b*), care se pot construi cu prepoziția *de*: *curs de apă, vad de apă* etc. Tot aici intră și *vas cu apă, căldare cu apă* etc.

A treia serie de contexte conține pe *apă a*) ca *subiect*, *b*) ca *obiect* al unui verb:

a) apa

se agită	*se filtrează*	*lovește*	*scade*
acoperă	*ia*	*se micșorează*	*scaldă*
se adîncește	*iese*	*miroase*	*se scoale*
se adună	*intră*	*mugește*	*se scurge*
se bea	*inundă*	*se murdărește*	*se stoarce*
bolborosește	*izbește*	*murmură*	*susură*
clipocește	*izvorăște*	*se năpustește*	*transportă*
se clocește	*se împrăștie*	*năvălește*	*se toarnă*
clocotește	*se încălzește*	*pătrunde*	*se turbură*
se consumă	*se încrețește*	*picură*	*țîșnește*
se contaminează	*îngheață*	*se poluează*	*umple*
crește	*se îngrămădește*	*se prelinge*	*urlă*
curge	*se întinde*	*pute*	*se vaporizează*
se domolește	*se învîrtește*	*se răcește*	*se varsă*
(se) duce	*se învîrtejește*	*se revarsă*	*se zbuciumă*
se evaporă	*se limpezește*	*se ridică*	*se zbate*
(se) fierbe	*se liniștește*	*se risipește*	

b) bea apă

cară	*încălzește*	*risipește*
consumă	*îngheață*	*seacă*
contaminează	*limpezește*	*strecoară*
economisește	*murdărește*	*strică*
fierbe	*pompează*	*toarnă*
filtrează	*prăpădește*	*turbură*
împrăștie	*pune*	*varsă*
	răcește	*vîntură*

La *b)* intră și construcțiile în care subiectul face parte dintr-o serie limitată de termeni și nu poate fi substituit decît prin unul dintre ei:

o piatră de inel	*face ape*
un diamant	*„ „*
mătasea	*„ „*
gușa porumbelului	*face ape*
etc.	

Ultima serie cuprinde construcții în care *apă* îndeplinește rolul unui circumstanțial :

a (se) arunca	*în, din apă*
a (se) afunda	*în apă*
a (se) amesteca	*cu, în apă*
a (se) (a)zvîrli	*în, peste, deasupra apei*
a băga	*în, la apă*
a se bălăci	*cu, în apă*
a cădea	*în, prin apă*
a călători	*pe apă*
a crește	*în, din, cu apă*
a (se) cufunda	*în apă*
a (se) clăti	*cu, în apă*
a (se) duce	*în, pe, prin, spre apă*
a ieși	*din apă*
a intra	*în, la apă*
a îndoi	*cu apă*
a (se) îmbăta	*cu apă (rece)*
a înota	*în, pe sub apă*
a lansa	*la, pe, pe sub apă*
a merge	*în, pe, prin apă, deasupra, dedesubtul pe deasupra, pe dedesubtul apei*
a (se) muia	*cu, în apă*
a pluti	*în, pe apă*
a sări	*în, din, prin, peste apă, deasupra apei*
a (se) scufunda	*în, sub apă*
a (se) spăla	*în, cu apă*
a trece	*în, pe, prin, peste apă, deasupra, dedesubtul apei*
a (se) umple	*cu, de apă*
a (se) umfla	*cu, de apă*
a veni	*din, dinspre, de la, de pe, spre apă*
a vîrî	*în, la apă*

Din aceste numeroase contexte rezultă :

1. Că în orice analiză combinatorie sînt atrași termeni foarte diferiți, cu sensuri diverse, proprii și figurate, care nu se pot preciza dacă nu se cunoaște măcar una dintre valorile semantice ale cuvîntului analizat. Această afirmație se dovedește foarte simplu prin înlocuirea lui *apă* cu X. Dacă avem, de exemplu, x *uleioasă* și știm ce înseamnă adjectivul *uleioasă*, x poate fi reprezentat prin diverse substantive, după cum în x *pătrunde (în casă)*, situația este aproximativ aceeași.

S-ar părea că unele contexte au, totuși, suficiente elemente specifice cu ajutorul cărora să se poată determina conceptul de *apă*, de exemplu : *apă de cișmea, apă de izvor, apă de ploaie, clipoceala apei, scurgerea apei, apa se bea*, cu ea *se spală* etc., dar de fapt, și în aceste construcții, *apă* se poate înlocui cu altceva, de exemplu :

apă de cișmea — *robinet, țeavă* etc., *de cișmea*
apă de izvor — *susur, murmur* etc., *de izvor*
apă de ploaie — *răpăială, vreme* etc., *de ploaie*
clipoceala apei — *clipoceala oricărui lichid*
scurgerea apei — *scurgerea oricărui lichid*
apa se bea — *vinul, țuica* etc. *se bea(u)*

Chiar lărgind contextele, nu obţinem totdeauna clarificarea dorită.

Rezultă, aşadar, că orice analiză combinatorie se întemeiază pe cel puţin un *dat* semantic sigur pentru cuvîntul analizat, în cazul nostru pe ideea generală pe care o au vorbitorii limbii române despre cuvîntul *apă* şi, respectiv, despre obiectul „apă". Acest dat semantic se justifică în ultimă instanţă numai prin indicarea concretă a lucrurilor din natură cărora li se spune *apă*. Ele sînt r e f e r e n ţ i i secvenţelor fonice pe care le-am redat în cursul discuţiei prin forma-tip *apă*.

2. Analiza combinatorie stabileşte şi contextele imposibile la un moment dat pentru termenul în discuţie, fie pe baza unei simple constatări, fie pe baza delimitării mai amănunţite a conţinutului semantic. Astfel, dacă, potrivit cu această ultimă cerinţă, grupăm împreună contexte ca :

a) apă limpede	*b) apă domoală*	*c) apă grea*
proaspătă	*furioasă*	*oxigenată*
rece	*leneşă*	*regală*
de băut	*apele Moldovei*	*tare*
de cişmea		

obţinem trei clase de contexte caracterizate prin faptul că nu le putem combina între ele, căci X *bea apă limpede (proaspătă, rece etc.)*, dar nu *apă domoală, furioasă* etc.; *apa oxigenată* nu convine lui *de cişmea* etc.

3. Cum în cele trei clase nu intră combinaţii ca *a fi lac de apă, a băga pe cineva la apă (nevinovat)* şi nici o *piatră preţioasă are ape* sau *mătasea face ape*, acestora trebuie să li se acorde un loc aparte.

4. Referentul „apă", aşa cum rezultă el din contextele grupate în modul arătat, este reprezentat diferit de fiecare dintre clasele de contexte, cf. : a) *apă limpede (de băut)*, b) *curge o apă leneşă*, c) *apa de plumb se foloseşte în medicină*, d) *cineva este lac de apă din cauza căldurii*, e) *cineva a fost băgat la apă fără vină*, f) *mătasea face ape în lumină*, g) *iese apă dintr-o băşică făcută la picior* etc., etc.

Problema determinării referentului însuşi şi, mai ales, a găsirii elementelor care compun o denotaţie iese din cadrul analizei combinatorii. Ele formează obiectul cercetării raporturilor dintre cuvînt şi referent. (Vezi şi *analiza componenţială*.)

5. Echivalarea lui *apă* din clasele *a)—g)* cu sinonime sau cu perifraze ţine şi ea de raporturile cu referentul, căci, de exemplu, *apă* de la a) „lichidul natural (incolor şi inodor) cel mai răspîndit pe pămînt" presupune admiterea unor caracteristici pe care nu le scoatem decît din cunoaşterea obiectului denumit.

Analiza combinatorie rezidă, aşadar, din gruparea contextelor, potrivit cu reprezentarea generală a obiectelor denumite de unitatea lexicală avută în vedere. Vom obţine în consecinţă atîtea grupe de contexte cîte reprezentări generale se pot distinge. Acestea sînt *sensurile*. Din punct de vedere practic sau, cum se spune adesea după terminologia englezească, din punct de vedere *pragmatic*, interesează în primul rînd dacă, în actul comunicării prin limbajul natural, interlocutorii au aceeaşi reprezentare despre obiectul exprimat în enunţ. Faptul acesta nu se descoperă însă prin speculaţii, ci prin experiment sau prin urmărirea felului de a se comporta al interlocutorilor. Astfel, dacă facem cuiva invitaţia de „a rămîne la masă", este mai mult ca sigur că el nu va echivala pe *masă* cu „mobilă avînd o suprafaţă plană aşezată pe unul sau mai multe picioare, destinată diverselor utilizări meşteşugăreşti, indus-

triale sau domestice“, ci, răspunzînd „mulțumesc, cu plăcere“ sau „mulțumesc, dar ...“ etc., se va comporta ca orice persoană care știe foarte bine că *masă* înseamnă „felurile de bucate“ pe care îi propunem să le mănînce împreună cu noi. La fel se va întîmpla și dacă îi vom povesti cum a fost „masa de nuntă“ a unor prieteni, că a fost „o masă bogată“, că „în timpul mesei“ s-au făcut urări, că „după ce s-a strîns masa“ oaspeții au mai rămas etc., etc. De asemenea, nu există echivoc într-o formulă ca „a ține pe cineva cu casă și masă“. Nici în „a împodobi masa“ nu este echivoc, deși, de data aceasta, *masă* reprezintă numele mobilei, dar se subînțelege — dacă nu intervine nici o precizare și dacă nu ne aflăm într-o împrejurare specială — că este vorba despre mobila pe care se află mîncarea de prînz, de cină, ori de dimineață. Altminteri, s-ar fi arătat că „s-a împodobit masa prezidiului cu flori“, ori contextul mai larg ar fi sprijinit această interpretare.

Nu numai între *masă* „mobilă...“ și *masă* „mîncare...“ se fac asemenea deosebiri prin mijlocirea contextului, deci în uzul curent al limbii, ci între foarte multe alte cuvinte. Ambiguități și echivocuri se întîlnesc, bineînțeles, și încă frecvent, în multe situații curente, pentru că unitățile lexicale au de regulă mai mult decît un sens — sînt p o l i s e m a n t i c e — dar clarificarea, chiar dacă cere un anumit efort, se realizează tot prin mijloacele limbii, în funcție de situațiile în care se află interlocutorii. În afara acestor două condiții, e normal ca numărul ambiguităților să crească, dar numai teoretic, în situații voit detașate de uz. Se înțelege de la sine că un substantiv ca *apă*, care poate fi sinonim cu „lichidul cel mai răspîndit de pe pămînt, potabil sau nu, cu același lichid cuprins în matca unui rîu și, prin metonimie, *rîul* însuși“, cu „transpirație“ *(fugise și era tot o apă)*, cu „strălucirea colorată“ și apoi cu însăși culoarea etc., nu va avea o reprezentare determinată în mintea interlocutorului căruia i-a fost indicat oral sau scris, dacă nu intervin cele două restricții fundamentale : situația și contextul verbal adecvat.

Cele spuse mai sus dovedesc dependența sensului nu numai de referent, ci și de situație, căci, după cum am văzut la tropi, reprezentarea unui referent în mintea vorbitorilor este strîns legată de cunoaștere. Cazul cel mai concludent în această privință îl avem în diverse nume de plante și animale. În zadar le descriu dicționarele obișnuite într-o formulă mai dezvoltată sau mai puțin dezvoltată, dacă nu le știm, nu le putem ghici. Iată, cu titlu ilustrativ, două definiții în *Dicționarul limbii române moderne*, menținute în general și în *DEX*.

1. Pește de apă dulce din familia crapului, cu corpul turtit lateral, cu solzi mici, negri-albăstrui pe spinare și argintii pe laturi.

2. Plantă erbacee din familia gramineelor, cu rizomul puternic, tîrîtor și cu flori purpurii.

Dicționarele citate nu au nici o vină că puțini sînt cei capabili să spună ce nume se potrivește cu 1 și ce nume cu 2. Ele au făcut în direcția precizărilor mai mult decît alte lucrări de același fel dinainte, dar numai cînd cititorul privește ilustrațiile poate să-și dea seama că peștele de la 1 este *cosacul*, iar planta de la 2 este *costreiul*, și aceasta dacă a văzut un *cosac* în carne și oase și un *costrei* cu frunze, flori, rizom etc. Dacă nu, el reține că peștele *cosac* e un fel de crap (imaginîndu-și că are și mărimea crapului, ceea ce este o eroare) și că planta denumită *costrei* e din neamul grîului, făcînd și aici cine știe ce asemănări.

Un exemplu la fel de semnificativ ni se pare glosarea de un specialist în lingvistică a substantivului *sarsca*, în mod surprinzător neînregistrat în dicționare. După contexte, autorul care semnalează cuvîntul trage concluzia

că *sarsea* trebuie să denumească o pasăre[1]. Într-adevăr este vorba de o rață sălbatică mică, binecunoscută de vînători, al cărei nume este împrumutat din franțuzește, unde se spune *sarcelle*. În românește *sarcelle* > *sarsele* și a fost confundat cu un plural, singularul fiind — prin analogie — sarsea (cf. *saltea* — *saltele*).

Acestea sînt numai cîteva din motivele care duc la concluzia că analiza combinatorie nu rezolvă decît parțial marea problemă a determinării sensului. Este însă adevărat că, fără ea, ar fi imposibil să înaintăm în semantică. Ea rezumă de fapt ceea ce se întîmplă cu diverse cuvinte ale limbii în mintea tuturor vorbitorilor și prin procedee relativ simple stabilește utilizările generale diferențiate ale unităților lexicale.

BIBLIOGRAFIE*

S t e r n, G., *Meaning and Change of Meaning*, Göttebog, 1931 (bibliografie bogată între p. 421 și 432). U l l m a n n, S t., *The Principles of Semantics*, Glasgow, 1951 (bibliografie, p. 300—310). Z v e g h i n ț e v, V. A., *Semasiologiia*, Moskva, 1957. C o t e a n u, I., în PLG, I, 1959 (despre caracterul sistematic al semanticii). S l a m a-C a z a c u, T., *Limbaj și context*, București, 1959. S c h a f f, A d a m, *Introducere în semantică*, București, 1966 (ediția poloneză: 1960, bibliografie, p. 385—404). H j e l m s l e v, L., *Prolegomena to a Theory of Language*, Maddison, 1961. P o t t i e r, B., în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, II—1, 1964, p. 107—137 (pentru o semantică modernă). G u i r a u-d, P i e r r e, *La Sémantique*, Paris, 1964 (prezentare de ansamblu). A. J. G r e i m a s, *Sémantique structurale, Recherche de méthode*, Paris, 1966. C o s e r i u, E., în *To Honor Roman Jakobson*, I, Paris—Haga, 1967 (preistoria semanticii structurale). A l a i n R e y, în „Langue francaise", 4, 1969, p. 5—29 (prezentare de ansamblu a situației semanticii, cu bibliografie, p. 27—29). Em. V a s i l i u, *Teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970. I d e m, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984. C o l e c t i v, *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971, p. 120 — 143, 181—195, 265 — 277. M o u n i n, G., *Clefs pour la semantique* Paris, 1972 (prezentare de ansamblu). C h i ț o r a n, Dumitru, *Elements of English Structural Semantics*, București, 1973 (bibliografie, p. 257—270); G a r z a C u a r o n, B e a t r i z, *La connotacion: problemas del significado*, Mexico, El Colegio de Mexico, 1978. S c h v e i g e r, Paul, *O introducere în semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984 (în special cap. II și V).

---

[1] I o r g u, I o r d a n, în SCL, XXV, 1974, p. 441.

* Pentru completări cititorul se poate adresa lucrărilor la care am menționat existența bibliografiei.

ORGANIZAREA VOCABULARULUI

Primul lucru impus de considerarea vocabularului ca un ansamblu sau — în altă terminologie — ca o mulțime este să se arate datorită cărei sau căror caracteristici cuvintele se grupează împreună într-un tot.

Prima lor caracteristică este a u t o n o m i a. Ea deosebește cuvintele de foneme, morfeme și de enunțuri (propoziții, fraze). Ea nu este contrazisă de existența cuvintelor alcătuite dintr-un singur fonem, cum sînt interjecțiile, care ca atare nu au toate autonomie. Sufixele, prefixele și desinențele nu se combină niciodată numai între ele, ci totdeauna cu o bază, un radical sau o temă, reprezentată de substantiv, verb, adjectiv, pronume etc. Baza poate să coincidă cu un morfem, dar poate la fel de bine să aibă mai multe morfeme, fără a mai vorbi despre foneme.

Sufixele, prefixele și desinențele sînt considerate morfeme auxiliare. Deci numai morfemele-bază se confundă uneori cu cuvîntul. Să se noteze pe de altă parte că fenomenul se produce de cele mai multe ori numai cu o singură formă a cuvîntului. Substantivul *ac*, de exemplu, are, la pluralul nearticulat, două morfeme : *ac-e*, la cel articulat, trei : *ac-e-le*. Adjectivul *rău* își mărește și el numărul de morfeme în cursul flexiunii, iar verbul *(a) da*, de asemenea. Vezi, de exemplu, mai mult ca perfectul indicativului.

Autonomia cuvîntului se înțelege exact numai în seria fonem-morfem-cuvînt-enunț (propoziție, frază). În afara acestei serii, ea nu are valabilitate absolută, căci și propozițiile pot fi autonome față de frază sau de contexte mai mari. Autonomia nu este evident independență, ci dependență relativă. De aceea, în cuvînt se includ în mod obligatoriu foneme și morfeme, iar în propoziții, cuvinte.

Ori de cîte ori la autonomie se adaugă alte caracteristici, în vocabular, ansamblul cel mai cuprinzător, apar submulțimi.

Importanța subansamblurilor depinde de valabilitatea criteriului de organizare a lor. Lexicografii ne oferă unul dintre cele mai concludente exemple. Ei împart vocabularul alfabetic, făcînd tot atîtea submulțimi cîte litere sînt în alfabet. Din această practică veche și în aparență nesemnificativă a rezultat un lucru demn de toată atenția cînd s-a observat, de exemplu, că limba română are foarte puține cuvinte cu inițiala *e*, nu prea multe cu inițiala *b*, dar foarte multe cu inițialele *c*, *m*, *p* și *s*. (N-am socotit pe *k*, pe *x* și nici pe *w*.) Cum și în alte limbi distribuția cuvintelor pe litere prezintă

inegalități, observația a fost raportată la teoria informației, care demonstrase că începutul cuvîntului conține o cantitate de informație mai mare decît sfîrșitul lui, ceea ce face ca partea finală a cuvîntului să fie adesea neglijată. Așezarea alfabetică a fost deci justificată teoretic.[1]

Subansamblurile au și rațiuni semantice, cuvintele și grupurile de cuvinte asociindu-se și după înțeles. Dacă, bunăoară, cerem cuiva să spună un cuvînt din domeniul moralei, este foarte probabil că va rosti unul din termenii următori : *cinste, dreptate, virtute, decență, corupție, vicios, adevăr, minți, hoț, fura* etc. Dacă restrîngem sfera și-i cerem un termen legat de ideea de decență, vom primi foarte probabil drept răspuns pe *cuviință, cuviincios, politicos, nepoliticos, destrăbăla, desmăța* sau ceva asemănător. Mai mult ca sigur că din cele două enumerări vor lipsi termeni ca *dimineață, secol, pom, cap* sau *ureche !*

Rezultă deci că există sfere semantice care se pot delimita fie prin experiențe ca în situațiile imaginate mai sus, fie prin studii făcute cu intenția de a descoperi toate posibilitățile de exprimare a unui concept sau a unei serii de concepte înrudite.

Diversele subansambluri semantice se află în mod normal în relații unele cu altele, chiar dacă aceste relații nu ies totdeauna la lumină de la prima vedere. Cînd perspectiva din care le privim este formală, unele calități ale cuvîntului se elimină, căci cercetarea științifică trebuie să se facă respectîndu-se criteriul ales pînă la ultimele lui consecințe. Numai după aceea se poate introduce un criteriu nou, apoi altul ș.a.m.d., ținîndu-se seamă de ierarhie. Putem, de exemplu, să urmărim toate cuvintele românești folosite la desemnarea celui care face o acțiune (*acar, croitor, fochist, lemnar, muncitor, petrecăreț, țintaș* etc.), dar nu ar avea rost să căutăm printre ele pe acelea de un singur morfem, nu numai pentru că nu le vom găsi, ci și pentru că s-a introdus un criteriu care nu este convergent cu primul. Putem însă combina cercetarea cuvintelor în cauză cu aceea a domeniilor semantice particulare unde apar, de exemplu cu domeniul lexical al unei profesiuni.

Adesea se produc însă suprapuneri. De exemplu, între denumirile de animale domestice de pe lîngă gospodărie, care formează o submulțime, figurează *bou, cîine, cățea, măgar, oaie*. Ele au și înțeles peiorativ, plasîndu-se printre termenii utilizați pentru a arăta expresiv persoane cu anumite defecte. Evident, *bou, cățea, măgar, oaie* și altele ca ele sînt dublu valorificate ; o dată pentru a denumi animalele în cauză, a doua oară pentru a denumi persoane. Împrejurarea că mai toate numele de animale domestice conțin și o valoare expresivă, la exemplele anterioare putîndu-se adăuga *bibilică (bibiloi), cotîr, curcă (plouată), gîscă, iapă* etc., nu are prea mare importanță, căci este de ajuns ca la unul singur ea să nu mai apară, ca să se vadă că cele două criterii nu se aplică automat la orice nume de acest fel.

Suprapunerile sînt uneori și mai complicate. Un cuvînt cum e *cățea*, de exemplu, a căpătat în timpul războiului în argoul militar și înțelesul de

---

[1] S-au făcut și încercări de reorganizare a ordinii cuvintelor, considerîndu-se că este mai folositoare gruparea cuvintelor pe idei și pe analogii. Rudolf Hallig și Walter von Wartburg au formulat principiile unei asemenea reorganizări în lucrarea lor *Begriffsystem als Grundlage für die Lexicographie*, Berlin, 1952, ed. a II-a, 1963. Dar nici dicționarele de analogii nu se pot dispensa de un indice alfabetic pentru ca cei care le consultă să se poată descurca în complexitatea clasificărilor propuse.

„mitralieră", prin dezvoltări metaforice, căci glonțul *„mușcă"*, mitraliera *„bate"*, după cum, popular, cîinele *„bate"* („latră"), iar cățelele au în basme dinți și măsele *„de oțel"*.

Cuvintele se grupează, așadar, în diverse subansambluri după caracteristicile lor formale (fonologice sau morfologice) sau după semnificații. Cele două modalități nu au în comun decît faptul că privesc unități ale aceleiași limbi, căci, exceptînd onomatopeele și formațiile imitative, caracteristicile formale nu concordă cu semnificațiile. Cuvintele nu înseamnă un lucru sau altul fiindcă au o formă sau alta, ci au o formă sau alta care înseamnă ceva. Datorită acestui fapt, unele au înfățișări identice, dar semnificații diferite (așa-numitele o m o n i m e), altele înfățișări diferite, dar semnificații atît de apropiate, încît practic le considerăm identice (așa-numitele s i n o n i m e).

4.1. FACTORUL SEMANTIC

Ca înțeles al comunicării realizate prin mijloace verbale, semantica sau semasiologia este și ea un factor de organizare a vocabularului, căci înțelesul comunicării verbale privește și părțile acestora, între care cuvintele figurează pe primul loc.

Semantica a rămas însă domeniul cel mai puțin clarificat, poate și pentru că nu aparține exclusiv lingvisticii, ci și filozofiei, psihologiei, logicii, sociologiei și antropologiei. De aceea, unele metode ale ei, cum este, de exemplu, onomasiologia, au un pronunțat caracter enciclopedic.

Trebuie deci să stabilim de la început ce semantică adoptăm. Cea filozofică implică discutarea *conceptelor* redate prin comunicări și, bineînțeles, prin cuvinte. Ea obligă pe cel care o folosește să treacă mai întîi prin gnoseologie și epistemologie și, numai după ce își fixează un punct de vedere, să revină la studiul lingvistic propriu-zis. În orice caz, el se vede nevoit să ia poziție în vechea dispută dintre nominaliști și realiști, care nu s-a stins încă, fără a fi însă obligat să creadă ca nominaliștii că obiectele cu același nume incluse într-o clasă *(masă*, de exemplu, denumește toate mesele posibile, reale sau imaginare) nu au proprietăți esențiale comune, că au fost puse împreună prin extinderi accidentale ale cuvîntului. Nu este obligat nici să accepte integral poziția contrară, cea raționalistă, care susține prezența unor proprietăți esențiale în toate obiectele cu același nume, căci între *masă* „prînz" și *masă* „mobilă", de exemplu, este greu să se găsească o trăsătură esențială comună. Faptul că mîncarea se așază pe masă nu este concludent, căci, în alte limbi, corespondentul lui *masă* (mobilă) nu are valoarea „prînz", deși mobila îndeplinește același rol. În franceză, în germană sau în engleză, de exemplu *table, Tisch*, respectiv *table*, nu apar într-o construcție ca cea românească : *la cît se servește masa de seară ?* deși, în aceste limbi, în clasa cuvintelor care denumesc mobila intră, ca și în cazul lui *masă*, toate mesele-obiect posibile (reale sau imaginare), atît cele pătrate, cît și cele dreptunghiulare, rotunde, ovale, cu patru, cu trei picioare, cu unul singur, fixate sau transportabile, pliante sau nu etc.

Factorul semantic poate deci provoca ușor o deplasare a cercetării. În loc să se analizeze ce înseamnă cuvîntul, se urmăresc calitățile obiectelor denumite (reflectate, firește, în cuvinte).

Denumirea este o cerință imperioasă a comunicării, un rezultat al combinării dintre impresiile exercitate de obiecte asupra oamenilor, posibilitățile lor lingvistice și analogiile de care sînt capabili în fața cerinței amintite, dar nu există o regulă care să impună ca fiecare obiect să aibă nume și nici ca denumirea lui să fie redată printr-un singur cuvînt.

Cea mai evidentă dovadă o constituie lipsa de nume pentru obiecte care nu sînt din punctul de vedere al omului nici vătămătoare, nici folositoare, nu-l impresionează și nu-i trezesc deci nici un interes. De aceea, în limba popoarelor care se ocupă ori s-au ocupat cu predilecție de o anumită activitate economică, de exemplu, de creșterea vitelor sau de pescuit, de agricultură sau de vînătoare, se întîlnesc termeni numeroși și variați din domeniile amintite și lipsesc de regulă din limba popoarelor care au dezvoltat alte ramuri ale economiei. Mai mult, transformările de economie duc treptat la dispariția unor cuvinte. În unele comunități rurale, de exemplu în Franța, s-a remarcat uitarea progresivă a numelor multor plante medicinale, deși plantele continuă să crească în stare naturală ca și mai înainte. Țăranii nu le mai culeg însă în scopuri curative sau profilactice, preferînd medicamentele procurate de la farmacie.

Prin urmare, problema dacă toate obiectele care formează o clasă denumită printr-un cuvînt au sau nu trăsături esențiale nu se soluționează din perspectiva lingvisticii decît admițînd că ceea ce a fost inclus în cuvînt prin actul de denumire este altceva decît esența în accepția filozofică. Pînă a se ști că delfinul este mamifer, propoziția *Delfinul este un pește marin*. conținea tot ce era mai important pentru vorbitorii care au dat această denumire și au așezat delfinul printre pești. Experiența și mentalitatea lor intră adesea în contradicție cu descoperirile științifice. Noile reprezentări ale lumii datorate științei pătrund în cuvintele comunității, dar încetul cu încetul, și nu fără conflicte semantice. De cele mai multe ori, nici oamenii de știință, oricît ar fi de convinși de valabilitatea teoriilor sau observațiilor lor, nu pot să se sustragă presiunii comunității aflate la un nivel empiric. De exemplu, deși astronomii știu foarte bine că *soarele, luna și stelele nu răsar*, ei nu pot să nu spună *răsăritul soarelui*, al *lunii*, al *stelelor* cînd comunică această idee în limbajul uzual. Numai în cel tehnic pot schimba reprezentările cu ajutorul unei terminologii adecvate. Semanticii lingvistice nu i se poate pretinde, așadar, să rezolve problema esenței lucrurilor, ci numai să vadă cum sînt ele denumite și înțelese.

O consecință a acestei concluzii este presupunerea că în vocabularul oricărei limbi date există un s p e c i f i c. În favoarea lui, cel mai important argument îl constituie dificultatea traducerii. Două cuvinte din limbi diferite, deși denumesc în aparență aceleași obiecte, nu sînt totdeauna traductibile. La *masă*, prezentat ceva mai înainte, adăugăm acum încă un exemplu, pe *om*, care denumește în limba română o clasă la prima vedere identică celei indicate în engleză de cuvîntul *man*. Dar, în engl. *man* nu intră și accepțiunea „bărbat, soț", existentă familiar și popular în conținutul rom. *om*, iar pluralul *oameni*, în sensul de „lume", se redă prin alt cuvînt : *people*.

Descoperirea specificului semantic depinde și de cunoașterea influenței exercitate în decursul timpului de o limbă asupra alteia, de evoluția generală a culturii și științei, de circulația ideilor și a cuvintelor, de mutațiile semantice datorate evoluției vocabularului, de amănunte fixate în cuvinte etc. În secolul

trecut, de exemplu, *mașină*[1] declanșa în mintea vorbitorilor limbii române populare imaginea unei „mașinării", a unui mecanism mai mult ori mai puțin complicat. Așa se explică de ce termenul a fost aplicat unei fabrici de pîine, căreia i s-a zis *mașină de pîine*, nume păstrat și astăzi în nomenclatura străzilor bucureștene. Cu alt înțeles ne-a fost semnalat și în toponimia minoră a unui sat moldovenesc din Vaslui, în denumirea *Poiana mașinii*, poiană în care fusese instalată o sondă petrolieră, deci *mașină*=„sondă".

Dintr-un asemenea exemplu rezultă că relațiile dintre cuvinte, ca și semnificațiile și distribuția lor se modifică în funcție de dezvoltarea culturii și, prin urmare, ce este popular astăzi poate să pară științific în comparație cu ce se înțelegea prin același cuvînt cu cîteva decenii înainte.

Demn de remarcat în această privință este și faptul că dicționarele adoptă spontan unele poziții ale științei față de obiectele denumite. *Stea*, de exemplu, are ca una dintre trăsăturile ei caracteristice aceea de a denumi orice „punct luminos care radiază" (cf. *a vedea stele verzi*), dar ea este definită în DM: „orice corp ceresc (cu excepția lunii) care strălucește noaptea pe bolta cerească". Evident, trăsătura *corp ceresc* se datorează astronomiei.

MODALITĂȚI TRADIȚIONALE DE ANALIZĂ ȘI CLASIFICARE SEMANTICĂ

Cea mai simplă clasificare semantică, datînd în liniile ei generale de la Aristotel, se întemeiază pe despărțirea vocabularului în cuvinte care denumesc obiecte fizice, fenomene, activități, însușiri etc. și cuvinte care nu indică ceva anume, ci asigură, cu excepția interjecțiilor, combinarea celor din prima serie în enunțuri și propoziții.

Cele care denumesc (*denominative* sau *apelative*) se subdivid în patru clase: substantive, adjective, verbe, adverbe. Considerînd că numeralul nu se deosebește din punct de vedere semantic de adjectiv decît prin aceea că însușirea lui caracteristică este numai cantitativă, el poate fi inclus printre adjective ca o variantă a lor.

Potrivit cu cele spuse mai sus, conceptele denumite de apelative trebuie luate în considerație numai pînă la nivelul la care avem certitudinea că se diferențiază unele de altele, cel puțin în prima etapă a clasificării.

Chiar dacă surprinde prin aspectul lui elementar, unul dintre cele mai eficace mijloace de recunoaștere a diferențierii constă din aplicarea la denominative a unei rețele de întrebări destinate să mențină analiza la o treaptă din care se exclude particularizarea.

Clasa s u b s t a n t i v e l o r se delimitează astfel perfect dacă aplicăm termenilor care presupunem că fac parte din ea întrebările: **Ce este aceasta (acesta) ? Cine este aceasta (acesta) ?**

Cuvîntul prin care se răspunde este totdeauna substantiv, căci la oricare dintre întrebările-tip de mai sus nu se vor da de vorbitorii limbii române răspunsuri ca: *aleargă, trei, acolo, sub, hai!* etc., iar dacă se va întîmpla, totuși, acest lucru, răspunsul se încadrează printre substantive. De exemplu, dacă cineva, neștiind ce reprezintă semnul *L* în grafia numerelor latinești,

---

[1] Pentru problema denumirii unor fabrici de paste făinoase, a unor mori combinate și a unor unelte agricole cu termenul de *mașină*, vezi: S t e l i a n D u m i s t r ă c e l, în LR, XV 1966, nr. 1, p. 73 și urm.

îl va arăta cu degetul și va pune întrebarea *Ce este acesta?* răspunsul *cincizeci* califică pe *cincizeci* drept substantiv, traductibil și prin formularea mai largă „semnul din grafia numerelor latinești care reprezintă noțiunea *cincizeci*". Dacă răspunsul este un nume de culoare : *galben, roșu* etc., și acestea sînt în situația descrisă substantive, ceea ce se și vede dealtminteri din faptul că, sintactic, se comportă ca *batistă, ceas, domn, ecuație, întîmplare* etc. În sfîrșit și cînd avem o prepoziție în răspuns : *Aceasta este prepoziția pe*, grupul de sunete *pe* este substantiv ; în aceeași situație ca acesta este *elevul*.

Fără îndoială că între răspunsurile :

casă, lemn, iarbă, alergare etc.

trei, galben, pe etc.

există o deosebire foarte importantă, căci în prima serie se denumesc obiecte fizice, fenomene etc., gîndite ca existînd, pe cînd în seria a doua, avem a face cu numele unor abstracțiuni. De îndată ce *trei, galben, pe* etc. sînt privite în alt raport, ele redevin numeral, adjectiv, prepoziție etc.

Clasa a d j e c t i v e l o r se delimitează aproape la fel de bine ca și aceea a substantivelor cu ajutorul întrebărilor : **Cum este acesta (aceasta)? Cît (cîtă) cîți (cîte) este (sînt) aceasta (acestea, aceștia)?**

Dacă răspunsul este *repede, bine* etc., *repede* și *bine* trebuie considerate adjective. *Bine* poate fi însă dat ca răspuns și la întrebarea *Ce mai face N?* ceea ce îi schimbă clasa. La fel : *rău*. La întrebările introduse prin *cît, cîtă, cîți, cîte* se obțin două feluri de răspunsuri : *mult, puțin, tot, toți* și *doi, nouă* etc., ceea ce subliniază strînsa legătură dintre adjectiv și numeral.

Întrebările de mai sus nu satisfac însă toate situațiile. Astfel, adjectivele demonstrative, cele nehotărîte, cele relative nu rezultă din jocul întrebare-răspuns, dar din motive asupra cărora ne vom opri amănunțit ceva mai departe.

V e r b u l formează o clasă ai căror membri răspund, în genere, la întrebarea **Ce face aceasta (acesta)?** Răspunsurile pot fi : *se joacă, mănîncă, se gîndește, stă* etc., *bine* ; *e sănătos, a plecat să se plimbe, se duce să . . .* etc., sau : *(face) mîncare, gimnastică, medicina* etc. Ele conțin deci :

a) numai verbe ; *b)* numai adverbe ; *c)* substantive însoțite sau nu de verbe.

Dacă nu introducem alt criteriu de delimitare, de exemplu criteriul sintactic, este necesară o întrebare de selecție care să se aplice la toate răspunsurile formate din cel puțin două cuvinte sau numai dintr-un cuvînt asupra apartenenței căruia la o clasă de apelative există cel mai mic dubiu. Ținînd seama că adverbele primite ca răspuns la întrebarea *Ce face aceasta (acesta)?* sînt numai două : *bine* și *rău*, este mult mai economic să formulăm o regulă referitoare la ele, în loc de a încerca o delimitare strict teoretică. Într-adevăr, față de posibilitatea de a primi două răspunsuri eronate la circa 4 000 de verbe, cît are aproximativ limba română, chiar dacă eroarea ar apărea la fiecare verb, tot este mai practic să precizăm situația lui *bine* și *rău*. În concluzie, categoria de sub b) iese din discuție.

Tipul de răspuns de sub c) se subdivide în două :

c_1) substantiv, însoțit de verb sau adverb : *Ce face N? Face mîncare, medicina, o casă, poezii, o bluză* etc. ; *Pune masa, curăță grădina, spală vase, doarme tun* etc.

c_2) verb, cu sau fără reindicarea celui care face acțiunea : *Ce face N ? Mănîncă, doarme, scrie, meditează, cîntă, plînge* etc.

Tipul c_2 dă naștere la ambiguități. Tipul c_1 însă ne obligă să-i aplicăm o probă suplimentară prin întrebările la care răspund substantivele, adjectivele și adverbele, căci *(Ion) face (compune, scrie, pregătește) o poezie lirică.* sau : *(Ion) face (compune, scrie, pregătește* etc.) *o frumoasă poezie lirică despre dragostea dintre* ... etc. reprezintă propoziții în care distincțiile trebuie operate în serie prin eliminări succesive ale categoriilor stabilite prin întrebări de substantiv, de adjectiv și, bineînțeles, de verb.

Delimitarea termenului *verb* de ceilalți constituenți ai unui enunț se realizează mai anevoie decît celelalte părți de vorbire apelative. Cauza principală este tautologia. Ca să se obțină un cuvînt pe care să-l trecem în clasa verbelor, se folosește în întrebare tot un verb, în timp ce la substantive și la adjective, cuvîntul-tip al clasei nu intră în formularea întrebării. La acest inconvenient se adaugă încă unul. Întrebările cu *face* ca verb-tip nu permit decît răspunsuri în care verbul obținut are un agent. Verbele auxiliare, cele impersonale ca *plouă, ninge, tună* etc., semiauxiliarele ca *trebuie*, formulele și locuțiunile ca *se aude (că), se zice (că), este știut (că)* etc. ies de sub autoritatea semantică a întrebării *Ce face aceasta (acesta) ?* Nu rămîne deci decît ca verbul să fie caracterizat în sistemul propus aici prin trei trăsături negative și una pozitivă, adică : este cuvîntul apelativ (trăsătură pozitivă) care nu răspunde nici la întrebările de substantiv, nici la cele de adjectiv, nici la cele de adverb.

Deși în analiza de față nu recurgem la morfologie și nici la sintaxă, remarcăm totuși că o definire a verbului prin înșiruirea categoriilor lui gramaticale nu schimbă prea mult datele problemei, atît numai că, în loc să enumerăm verbele care nu pot fi obținute prin întrebarea *ce face* ..., enumerăm însușirile gramaticale ale unor elemente nedefinite semantic.

Clasa a d v e r b e l o r[1] suferă de același inconvenient ca și cea a verbelor : în întrebarea prin care se obține un adverb intră obligatoriu alt adverb : **cum, unde, cînd face aceasta (acesta) ?** cu răspunsurile posibile : *bine, rău, așa, altfel, oricum, vesel, trist, îngrijorat* etc., *aici, acolo, undeva, departe, încoace, încolo* etc., *azi, mîine, duminică, lunea, vara, seara* etc. Complementele circumstanțiale corespunzînd diverselor adverbe și locuțiuni adverbiale se pot distinge de rest prin întrebări ulterioare care le delimitează de substantiv, de adjectiv și de verb. Locuțiunile rămîn însă în suspensie, ca și adverbe ca : *da, nu, mai, prea, chiar, pînă, atît, cît, și* etc.

Adverbele au deci două categorii, unele denominative (*bine, rău, departe, mîine* etc.) și altele de relație (*da, nu, mai, prea* etc.), ceea ce complică lucrurile, fiindcă plasîndu-se nu numai în afara clasei adverbului, ci și în afara sistemului denominativ (substantiv-adjectiv-verb-adverb), grupul adverbelor de relație modifică perspectiva de ordonare a membrilor clasei. La verbe, unde se întîmplă ceva asemănător cu auxiliarele și semiauxiliarele, pentru a ieși din impas, se consideră că acestea din urmă s-au „gramaticalizat“, adică, altfel spus, au trecut de la apelative la elemente de relație alături de pronume, prepoziție, conjuncție și articol.

---

[1] Pentru situația adverbului, vezi, recent G e o r g e t a C i o m p e c, *Încercare de definire contextuală a adverbului românesc*, în SCL, XXV, 1974, nr. 1, p. 25 ș.u.

Clasificarea semantică prin utilizarea unei rețele de întrebări nu este atît de îndepărtată de cea făcută pe baza raportului dintre cuvînt și elementele denumite de el. Deosebirea principală constă în tehnica abordării. Fondul este însă același. A spune, de exemplu, că substantivul constituie o clasă de cuvinte care denumesc obiecte, acțiuni, fenomene etc. gîndite ca existențe este tot una cu a pune întrebarea *Ce este aceasta (acesta)?* căci la *Ce este?* nu se poate răspunde decît cu un termen care indică existența. Constatarea este valabilă și pentru celelalte părți de vorbire denominative, cu condiția însă de a preciza de la început că rețeaua de întrebări îngrădește continuarea analizei, limitare care reprezintă o calitate a procedeului. Nu ci i se poate reproșa neomogenitatea semantică a clasei de verbe, de adjective și de adverbe, căci nici definind, de exemplu, verbul ca unitate lexicală care exprimă o stare, o lucrare sau o existență gîndită ca proces nu rezolvăm în mod convingător situația auxiliarelor și a semiauxiliarelor.

Principalul impediment este de natură teoretică, nu practică, pentru că, după un număr de exerciții, oricine recunoaște în *fugă* un substantiv, în *fugind* un verb și în *fuga* din *du-te fuga* un adverb. Rămîne însă să se decidă dacă numai prin semantică în accepțiunea tradițională se explică acest rezultat. Deocamdată, teoria nu oferă formula exactă de definire, iar tautologia din întrebările la care răspund cele mai multe verbe și adverbe arată că dificultatea rezidă în absența unor termeni neutri, indiferenți prin natura lor față de verb sau de adverb. Pentru rezolvarea acestei dileme, în cadrul limbilor naturale nu se folosesc decît două mijloace:

a) **aproximarea semantică succesivă**, de exemplu: *face* este față de *cîntă* sau *doarme* ceea ce *cîntă* este față de *stă*, *stă* față de *simți* etc. Dintr-o asemenea operație rezultă reprezentarea unei caracteristici identice în toate verbele;

b) **opoziția**: *face* nu este *apă*, nu este *verde*, nu este *în* etc.

Identificarea dintr-un singur punct de vedere, de exemplu din acela al calității numite tradițional *verb*, a unor cuvinte ca *am — joacă — află — crede — amintește — este — spune* etc. nu are loc decît dacă și numai dacă și la alte cuvinte se petrece același fenomen, de exemplu dacă *aprig — blînd — cald — deștept — efemer — fin — gelos — hrănitor* etc., *omenește — frățește — prostește — lumește* etc. au o anumită caracteristică identică. Celebra regulă a o p o z i ț i i l o r ca unică modalitate de precizare a naturii semantice are, după părerea noastră, ca revers absolut obligatoriu i d e n t i f i c a r e a. Astfel, ca serii, *bun — rău*; *leneș — harnic*; *blînd — sălbatic*; *vesel — trist* sînt identice și se opun global cuvintelor care nu sînt adjective. Se înțelege de la sine că identități ca cele citate se modifică fundamental, devenind non-identități cînd opoziția nu se mai referă la blocuri lexicale unite printr-o anumită caracteristică. Atunci, nivelul de analiză schimbindu-se, ies la lumină opozițiile din blocul lexical însuși, de exemplu verbele de mișcare se opun celor declarandi, celor de stare, celor factitive etc., adjectivele calificative celor necalificative etc. La alt nivel, mai coborît, apare opoziția dintre *merge*, de exemplu, și *alerga*, dintre acesta și *fugi*, dintre un adjectiv ca *bun* și antonimul lui, *rău*, dintre *harnic* și *leneș*, *vesel* și *trist*, dintre un adverb ca *astăzi* și un adverb ca *mîine*, dintre *aici* și *acolo*, *undeva* și *aici*, *undeva* și *acolo*.

În sensul celor spuse mai sus, împărțirea vocabularului în zece părți de vorbire nu este, evident, semantică. Aceasta nu înseamnă că cele șase clase de cuvinte care asigură combinarea celorlalte în enunțuri nu au conținut,

cum s-a spus uneori cînd membrii lor au fost considerați termeni „fără sens deplin" sau chiar „lipsiți de sens". În realitate, pronumele, prepoziția, conjuncția, interjecția, articolul și numeralul — dacă nu-l includem în adjectiv — au sens, dar nu au valoare denotativă, ceea ce este, evident, altceva.

NOI MODALITĂȚI

În încercarea de a clasifica vocabularul raportînd cuvintele la conceptele generale exprimate de ele, dificultățile sînt foarte mari. O rezolvare poate veni însă din orientarea practică bazată pe observația că, de vreme ce exprimă ce știm despre lumea înconjurătoare și despre noi înșine, cuvintele ar putea foarte bine să formeze sfere lexicale nu în funcție de concepte globale, ci de realitate și de modul de a o înțelege, a o interpreta și a o imagina. Cum ele se referă la obiecte, fenomene, procese etc. din natură, din viața socială și individuală, din imaginația umană, n-avem decît să le clasăm în consecință, stabilind cît mai multe secțiuni pentru lumea înconjurătoare și pentru om.

ONOMASIOLOGIA

Organizarea vocabularului după ceea ce exprimă cuvintele a fost studiată de W. v. W a r t b u r g și R. H a l l i g în 1952, în lucrarea *Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie.* Autorii propun ca tot ce se exprimă printr-un vocabular să fie grupat în trei mari secțiuni : A. — *Universul*, B. — *Omul*, C. — *Universul și omul*, fiecare cu un număr de subdiviziuni proprii. Secțiunea C, de exemplu, are două, și anume : I. — *Aprioricul*, II. — *Știința și tehnica.* În *Aprioric* intră : *a)* existența, *b)* calitățile și stările (dimensiunea, forma, proprietățile fizice și chimice, calitățile percepute prin simțuri : văz, auz, miros, gust, pipăit), *c)* relația, ordinea, valoarea, inclusiv măsurile și greutățile, numărul și cantitatea, spațiul, timpul, cauzalitatea, mișcarea, schimbarea ; în *Știință și tehnică : a)* științele și literele (34 de domenii și discipline), *b)* tehnica și industria bazate pe științe : tehnica și industria modernă (cu trei subdiviziuni : industria produselor chimice și farmaceutice, industria electrotehnică, industria bazată pe știința atomică).

În această direcție s-au ilustrat în mod deosebit lingviștii germani. Ei au dezvoltat teoria *cîmpurilor* pornind de la conceptul de formă internă a limbii emis de W. v. H u m b o l d t și într-un fel de la curentul „cuvinte și lucruri", întemeiat de R. M e r i n g e r și H. S c h u c h a r d t și susținut de ei prin publicarea fostei reviste științifice germane „Wörter und Sachen".

Ideea existenței unui cîmp semantic s-a conturat însă prin anii 1920—1930 în cercetările lui L e o W e i s g e r b e r. Teoria a fost însă formulată de J o s t T r i e r în 1931, în *Der deutsche Wortschat im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines Sprachliches Feldes.* După el, cîmpurile lingvistice în care intră atît cuvintele luate izolat sau în grup, cît și întregul vocabular, formează un sistem ca un mozaic și acoperă toate ideile noastre despre obiectele care constituie un cîmp.

Problema cîmpurilor lingvistice, cum le-a numit Trier, semantice, cum le-au denumit alții, apoi morfosemantice a fost deseori dezbătută, în special după extinderea structuralismului care încearcă să dovedească valabilitatea tezelor sale și în studiul vocabularului, unde s-ar putea discuta de „structuri lexicale" și, evident, de o semantică structurală ; vezi și p. 82 ș.a. a lucrării de față.

Iată cum ar arăta în limba română o listă de cuvinte întocmită după criteriul numit de autori aprioric și legat de simțul vederii :

lumină	*galben*	**deschis (roșu)**	*alb*
lumina	*gălbui*	*închis (roșu)*	*albastru*
limpede	*blond*	*reflecta*	*bleu*
limpezi	*roșu*	*reflex*	*sur*
întuneric	*roșcat*	*mohorî*	*brun*
întunecime	*roșietic*	*întuneca*	*oacheș*
umbră	*roib*	*pestriț*	*maro*
umbri	*luci*	*griv*	*cafeniu*
transparent	*străluci*	*bălțat*	*castaniu*
turbure	*sclipi*	*pistrui*	*cenușiu*
turbura	*oglindi*	*pistruiat*	*învîrstat*
culoare	*gri*	*curat*	**pal**
colora	*mov*	*curăța*	*palid*
limpezime	*vînăt*	*curățenie*	*paloare*
clar	*vinețiu*	*vopsea*	**pată**
claritate	*măsliniu*	*vopsi*	*păta*
verde	*negru*	*lac*	*murdar*
kaki	*negricios*	*lăcui*	*murdări*

Enumerarea reprezintă o simplă mostră. Nu am avut aici intenția de a înregistra tot ce se poate înscrie sub eticheta *aprioric-văz.*

Sistemul are însă cîteva puncte slabe. Lăsînd la o parte formularea generală *aprioric*, sub care întîlnim apoi *proprietăți fizice și chimice, cauzalitate* etc., constatăm că :

— unele cuvinte trebuie puse în mai multe locuri, de exemplu *deschis, închis*, într-un loc cînd se referă la culori, și în altul cînd se referă la spațiu ; *murdărie*, în sens propriu (la văz), dar în sens figurat, la etică etc. ;

— unele cuvinte se încadrează foarte greu, de exemplu pe *niște* și pe *unii* (plural de la *unul*) le vom trece la c a n t i t a t e ? pe *acesta, acela*, la d i s t a n ț ă ? etc. ;

— unele cuvinte au baza într-o categorie, iar derivatul în alta, fără o suficientă justificare, de exemplu : *dungă* („parte, latură") față de *dungat* („cu dungi"), căci ultimul dezvoltă o accepțiune particulară a lui *dungă* etc.

Observațiile critice devin mult mai importante cînd ținem seama de faptul că sistemul discutat a fost conceput ca bază pentru elaborarea de dicționare, căci ideea de a grupa cuvintele pe domenii nu constituie în sine o noutate. Numai încercarea de a repartiza î n t r e g u l vocabular al unei limbi în acest mod reprezintă un punct de vedere nou. Dacă nu corespunde însă așteptărilor, cauza principală se află în așezarea la baza lui a calității denominative a cuvintelor. Deci, sau acceptăm ca ireductibilă contradicția a p e l a t i v-r e l a t i v, renunțînd implicit la presupunerea că vocabularul se pretează la o clasificare semantică unitară, sau repunem în discuție semantica însăși, eliberînd-o de obligațiile de a analiza empiric denumirile spre a-i crea astfel condițiile de a deveni integratoare.

Studiile care delimitează vocabularul grupînd cuvintele în jurul unei idei sau noțiuni centrale, în așa-numitele cîmpuri, nutresc cel puțin două speranțe strîns legate de cele spuse mai înainte : să descopere sistemul de referințe al cuvintelor astfel reunite și să circumscrie corelațiile semantice constante, datorită cărora un cîmp formează într-adevăr un ansamblu or-

ganizat. În subsidiar, se mai speră că, după trecerea în revistă a tuturor cîmpurilor, se va obține modelul de structurare a vocabularului unei limbi care să se poată aplica apoi la orice altă limbă naturală.

Cercetările pornesc de la o noțiune, mai rar de la un obiect, și, fie că se ocupă de numele lor în timp și în spațiu, inventariind sinonimele, perifrazele, contextele-tip, uneori antonimele, fie că descriu părțile constitutive ale obiectului, orice termen și orice expresie utilizate în legătură cu obiectul sau noțiunea „luate ca punct de plecare" intră de drept în cîmpul lor semantic.[1]

De fapt, cîmpurile semantice sînt gata schițate în atlasele lingvistice, care, din acest punct de vedere constituie o sursă inepuizabilă de sugestii, hărțile fiind, cum spunea însuși P u ș c a r i u cînd pregătea *Atlasul lingvistic român*, imaginea redării lexicale a unei n o ț i u n i în diverse graiuri. De aceea și sînt atît de des raportate la geografia lingvistică. În orice caz, fixarea metodei de descoperire și tratare a lor, metodă pusă la punct de Bruno Q u a d r i pe baza a numeroase și vechi studii anterioare efectuate mai ales de lingviștii germani, și numită de el *onomasiologie*, se întemeiază pe premisa că orice cercetare de acest fel trece de la noțiune la cuvinte și are caracter enciclopedic.

În discuția noastră, cîmpurile semantice și onomasiologia nu servesc însă decît la precizarea importanței noțiunii ca element de organizare a unui grup de cuvinte, potrivit cu sinonimia și cu asocierile de idei, în această perspectivă reprezentînd numai un mod de clasare a cuvintelor, mai exact spus o tehnică specială de aplicare la un domeniu restrîns a unui sistem de idei asemănător cu cel preconizat de W a r t b u r g și H a l l i n g. Ea nu sugerează însă și principiile de alegere a noțiunilor al căror cîmp merită să fie studiat, ci le lasă la discreția observatorului. Dar pînă acum, pe calea aceasta, nu a fost pus în lumină decît un număr relativ mic de noțiuni sau serii de noțiuni redate lexical mai mult sau mai puțin sistematic : numele de culori, gradele militare, numele zilelor și ale lunilor, gradele de rudenie, denumirea puilor de animale etc., prea puțin ca să se poată extinde concluziile la masa enormă a vocabularului.

Tentativele cele mai recente de a găsi formula ideală de clasificare a vocabularului se desfășoară unele i n d u c t i v, altele d e d u c t i v sub semnul structuralismului și al formalizării.

Ambele se sprijină pe tehnicile de analiză cele mai noi, pe tehnica informațională, pe cea matematică de alcătuire a limbajelor artificiale (algoritme), pe logica simbolică.

Una dintre consecințe este dezvoltarea prodigioasă a terminologiei, diferențierea lui *sem* de *semnificație*, a *sensului afectiv* de cel *cognitiv*, a celui *denotativ* de cel *conotativ*, *performativ* și *descriptiv* etc.

---

[1] Studiile de acest gen au o veche tradiție în lingvistica românească. Inițiatorul lor a fost B. P. Hasdeu prin *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor*, I—III, București, 1885—1893, unde aproape fiecare cuvînt-titlu este o scurtă enciclopedie a cunoștințelor de istorie, etnografie, folclor, lingvistică.

Influența lui Hasdeu a fost remarcabilă în această privință. Elevul său, Lazăr Șăineanu, a explicat în *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, din 1887, de mai multe ori „transițiunea sensurilor" prin apartenența termenilor la aceeași zonă semantică — termenul cîmp fiind recent introdus în lingvistică. Asocieri semantice sugerate de cuvîntul-titlu s-au făcut regulat și în *Dicționarul Academiei*, în partea redactată sub conducerea lui S e x t i l P u ș c a r i u. Pentru amănunte vezi I. C o t e a n u și I. D ă n ă i l ă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1970, p. 121 ș.u.

Pe cale inductivă s-a ajuns la așa-numita analiză componențială, *componentul* (i-am putea spune și *constituent*) fiind cea mai mică unitate în care se divizează conținutul semantic al unui cuvînt. Exemplul de care ne servim, des utilizat, aparține lingvistului englez John Lyons, a cărui argumentare o și urmăm aici (vezi *Linguistique générale*, traduction de F. Dubois-Charlier et D. Robinson, Paris, 1970, p. 359 și urm.).

Se ia o grupă de cuvinte stabilită prin intuiție :

bărbat	*femeie*	*copil*
taur	*vacă*	*vițel*
cocoș	*găină*	*pui*
rățoi	*rață*	*boboc (de rață)*
armăsar	*iapă*	*mînz*
berbece	*oaie*	*miel*

Aceste cuvinte pot fi redate în formule ca :

bărbat femeie copil ≠ *taur vacă vițel*,

pentru că fiecare serie descrisă orizontal conține o trăsătură comună diferită de aceea a termenilor așezați vertical. Termenii în poziție orizontală se află într-o relație care seamănă cu proporția matematică, de exemplu cu $2/6 = 4/12$, în care există mai mulți factori comuni.

Analiza poate fi reprezentată printr-o matrice simplă :

	mascul	*femelă*	*adult*	*non-adult*	*uman*	*bovin*
bărbat	+	—	+	—	+	—
femeie	—	+	+	—	+	—
copil	Ø	Ø	—	+	+	—
taur	+	—	+	—	—	+
vacă	—	+	+	—	—	+
vițel	+(Ø)	—(Ø)	—	+	—	+

Pentru înțelegerea seriei românești *bărbat–femeie–copil*, menționăm că :

a) nu se ia în considerație posibilitatea de metaforizare (*vacă*=femeie planturoasă sau proastă, *vițel*=om naiv, prost) ;

b) am considerat că, la *copil*, sexul este neinteresant, o *fetiță* fiind *copil* ca și *un băiat*. De aceea, în tablou, am pus (Ø) ; *vițel* nu este în aceeași situație. Am notat deci sexul cu +, lăsînd însă și interpretarea similară cu cea de la *copil*.

Să analizăm cu aceeași metodă și cazul, ceva mai complicat, al termenilor *masă, birou, tejghea, banc, noptieră, gheridon*, care nu mai formează o proporție clară, deși *masă* poate fi față de *birou* ce este *noptieră* față de *gheridon*. *Birou* nu este însă față de *noptieră* ce este acesta față de *gheridon*. *Masă* este *birou* numai dacă adăugăm *de lucru*, mai exact, *de scris* sau *de lucru intelectual*. *Masă de croit* este *tejghea*, dar numai dacă are marca semantică suplimentară *de croit* (și numai dacă ne referim la un anumit tip de *tejghea*). Ținînd seama că ceilalți cinci termeni pot fi echivalați cu *masă + o destinație specială*, „masă" se include în fiecare dintre ei ca un component semantic (*mobilă* ar introduce o generalizare nejustificată de seria noastră).

Doi dintre termenii seriei cer și ei specificări, din cauză că pot fi substituiți în același context : *banc* și *tejghea*. Urmați, de exemplu, de marca *de tîmplărie*, cei doi denumesc același obiect, dar primul, *banc*, poate fi urmat de *industrial*, pe cînd *tejghea*, nu.

Primele trei cuvinte se opun celorlalte două prin aceea că, în ele, intră componentul *de lucru*, care lipsește din *noptieră* și *gheridon*. Acestea au ca element caracteristic faptul că servesc la susținerea unor obiecte de uz curent sau de împodobire a locuinței.

Matricea seriei ar arăta în felul următor :

	masă	de ținut obiecte uzuale	de expus obiecte ornamentale	de lucru intelectual	de lucru manual	de lucru comercial	industrial
birou	+	—	—	+	—	—	—
tejghea	+	—	—	—	+	+	—
banc	+	—	—	—	+	—	+ sau —
noptieră	+	+	—	—	—	—	—
gheridon	+	—	+	—	—	—	—

Analiza în componenți semantici prezintă cîteva aspecte pozitive incontestabile : schițează legăturile dintre cuvintele care se află în raporturi mai mult ori mai puțin strînse și sugerează în felul acesta ideea că toate elementele vocabularului au între ele puncte de contact semantic ; permite descoperirea unor constante semantice minime ca factori de legătură dintre termenii unei serii și, prin diverse implicații ale acestor constante, duce la formule în care intră și cuvintele de relație.

Punctele slabe ale analizei componențiale sînt, după părerea noastră :

1. Limitarea investigației la serii stabilite intuitiv.
2. Limitarea numărului de cuvinte la cele care formează serie, de aceea în opozițiile *taur—vacă—vițel* nu pot fi introduse *vițică* sau *vițea*, după cum *copilă* nu intră în șirul *bărbat—femeie—copil*, iar *armăsar* nu se opune lui *iapă* și nici *taur* lui *vacă* decît cînd se specifică elementele reproducerii biologice, altminteri, lui *iapă* i se opune *cal*, iar lui *vacă*, *bou* (sau *și* acestea !).
3. Eliminarea din discuție a sensului figurat.
4. Introducerea în aprecierea faptelor a unor criterii din clasificarea zoologică, de exemplu calitatea de *bovin*.

Analiza componențială reflectă de fapt aproximarea succesivă de evidențiere a constantelor identificatoare și diferențierea, care este bilaterală : o dată o serie intră în întregime în opoziție cu restul vocabularului, a doua oară fiecare termen al seriei se află în opoziție cu restul ei. Spre deosebire de aproximarea și diferențierea realizată în limbajul standard, analiza componențială deplasează însă unele operații pe terenul științelor cu sisteme de interpretare precise. Drept urmare, cuvintele sînt ordonate din perspectiva unei științe sau a alteia.

Cealaltă încercare de clasificare, d e d u c t i v ă sau, în termeni consacrați, c o n c e p t u a l i s t ă, se bizuie pe presupunerea că în orice limbă există un număr de concepte semantice universale. Cuvinte ca *piatră*, *scaun*, *topor* etc., de exemplu, au în comun o idee deosebită de cea din *amintire*, *adevăr*, *fugă*, *îndrăzneală*, *zbor* etc. În primele, ideea de „obiect fizic", iar în celelalte de „obiect non-fizic" reprezintă cîte o m a r c ă semantică, un indice, eventual un d i f e r e n ț i a t o r care intră ca atare în sens.

Autorul acestui fel de a pune problema este J. J. Katz, lingvist din S.U.A. Începînd din 1963 el s-a ocupat, singur sau în colaborare cu J. A. Fodor sau cu P. M. Postal, de o semantică universală, scriind studii în care propune ca mărcile semantice să fie considerate elemente teoretice, invariante ale unui sistem conceptual din însăși structura gnoseologică a spiritului uman. El a pornit de la teza lui N. A. Chomsky, referitoare la existența unei *structuri de adîncime sintactice*, un model fundamental al tuturor propozițiilor exprimate prin cuvinte.

Sînt mărci semantice universale concepte ca : *animat — inanimat, uman — non-uman, masculin — feminin* ; *vegetal — non-vegetal, obiect fizic — obiect non-fizic* (respectiv : *concret — abstract*), *obiect fizic non-construit* etc. După autorii citați ar exista și reguli de trecere, de interpretare a unei categorii cum este, să zicem, *animat* în subcategorii ca *uman — non-uman*, apoi în *masculin — feminin*, eventual *bărbătuș — femeiușcă* (pentru animate *non-umane*) etc. Ele ar duce în cele din urmă la așa-numitul lanț terminal, care, în cazul de față, ar trebui să fie cuvîntul inclus într-un context sau nu.

Categoriile și subcategoriile reprezentate de mărcile semantice s-ar plasa ierarhic într-un arbore grafic asemănător cu cel propus de N. A. Chomsky pentru analiza propoziției.

Pentru simplificarea demonstrațiilor se introduc în analiză simboluri matematice. Astfel, în loc de animat — inanimat sau uman — non-uman, înaintea primului dintre acești termeni se pune semnul +, semnul — sau amîndouă ; + înseamnă încorporarea în cuvînt, —, absența din cuvînt, iar ±, includerea sau eliminarea opțională, în urma unei selecții.

Un cuvînt ca piatră, de exemplu, ar fi reprezentat prin : /—animat,+obiect fizic /—construit/ etc.

Împărțind cuvintele din orice limbă în același fel în care științele naturii împart plantele sau animalele, teoria amintită adoptă principiile din sistematica acestor științe, taxonomia cum i se zice. Este discutabil însă dacă taxonomia se aplică întocmai la studiul vocabularului, pentru că mulțimea cuvintelor nu este biunivocă față de mulțimea conceptelor, un cuvînt nu corespunde obligatoriu unui concept și invers. Acolo unde limba română, de exemplu, utilizează cuvîntul *orătănii* pentru a denumi totalitatea păsărilor de curte, franceza, care nu dispune de un termen asemănător, recurge la perifraze. Acolo unde rusa folosește pe *sutki* pentru a desemna un interval de 24 de ore, daneza pe *dögn*, finlandeza pe *vuorokausi*, româna, italiana, spaniola, franceza, engleza, germana etc. nu pot reda această idee decît prin perifraze.

Deosebit de complicată apare în acest sistem introducerea unor cuvinte într-o categorie sau alta. În latinește, de exemplu, numele arborilor era feminin (*prunus nigra*). Obiectele ca atare (arborii) ar trebui caracterizate prin /—animat/, iar numele lor prin /+animat/, de vreme ce au marca gramaticală de animat (femininul într-un sistem în care prezența lui indică acest lucru).

Diviziunea de bază a sistemului de universale /±animat/ presupune că *animat* a fost considerat neutru din punct de vedere semantic. El are însă trăsătura /+răsuflare/. După datele biologiei, plantele respiră și ele. Le vom include la animate ? Unde vom grupa cuvinte ca *hoit, leș, cadavru, (un) mort ?* căci ele nu denumesc obiecte inanimate în același fel ca *piatră, topor, scaun* etc., iar animate în mod evident nu mai sînt.

Aceste dezavantaje și altele ca ele se datorează faptului că premisa de la care pornește teoria universalelor este inexactă. Elementele care formează cuvintele nu au nici structuri de tipul plantelor sau animalelor. Dacă, pentru botanist, o plantă face parte din încrengătura *pteridophyta*, ea nu mai poate figura sub nici un motiv și în încrengătura *spermatophyta*, pentru că aceste încrengături constituie două mulțimi în distribuție complementară care cere ca un element dintr-o mulțime să nu facă parte din cealaltă. Dar, cum am văzut, componente universale ca /±animat/ nu sînt în distribuție complementară certă.

SINONIMIA

Sinonimia este un tip de relație semantică ce se stabilește între cuvinte care au semnificații atît de apropiate, încît le considerăm identice. Prin aceasta, ea constituie o modalitate de organizare a vocabularului.

Definiția binecunoscută a sinonimelor, potrivit căreia două sau mai multe cuvinte cu aproximativ același înțeles sînt sinonime, implică ideea că, din punctul de vedere al echivalențelor semantice, vocabularul se repartizează în cel puțin trei submulțimi: una alcătuită din cuvinte care au sinonime, a doua formată din cuvinte fără sinonime și a treia din cuvinte ale căror echivalente sinonimice sînt perifrazele. Dacă în analiza acestor submulțimi termenii polisemantici sînt tratați ca entități, apar și situații mixte, pentru că un cuvînt are adesea și sinonime reprezentate tot de cuvinte și echivalente perifrastice.

Descrierea sinonimiei unei limbi poate fi concepută în două moduri: a) pe de o parte, prin înfățișarea și inventarierea acestor submulțimi și stabilirea eventualelor lor subdiviziuni; b) prin descrierea *relațiilor* de sinonimie dintre cuvinte, stabilind *ce este specific* acestui tip de relație și precizînd, pe cît posibil, care sînt condițiile de sinonimie și, eventual, limitele ei; în funcție de aspectele amintite, este interesant de relevat ce tipuri de structuri sinonimice rezultă. Această a doua perspectivă în descrierea sinonimiei pornește de la ideea afirmată mai înainte (și care va fi demonstrată în continuare) că vocabularul reprezintă un ansamblu organizat, deci că el se structurează pe subansambluri, fiecare dintre acestea presupunînd existența unui număr de elemente asociate în funcție de anumite relații.

Dacă ne situăm pe direcția de cercetare delimitată sub (a), o primă și deloc neglijabilă dificultate o presupune existența polisemiei. Diversele sensuri ale unui cuvînt polisemantic trimit la sinonime diferite, care, la rîndul lor, trimit la altele, mai departe, în așa fel încît rețeaua de relații se complică foarte mult. La echivalența mai mult sau mai puțin exactă a sinonimelor astfel obținute se adaugă caracterul surprinzător al legăturilor semantice, diferențele de coloratură stilistică sau cele rezultate din organizarea diferită a sferelor semantice ale cuvintelor puse în relație de sinonimie.

De exemplu, *aspru* are următoarele sensuri:

I. 1. cu suprafață zgrunțuroasă, care dă (la pipăit) o senzație specifică, neplăcută; (despre fire de păr), tare și țepos

2. (despre apă) care conține (din abundență) săruri calcaroase

3. (despre vin) care are gust înțepător; acru

II. 1. (figurat, adesea adverbial) mare, intens, puternic ; înverșunat *(vînt aspru)*

2. care provoacă suferințe, greu de îndurat *(aspră robie)*

3. lipsit de indulgență, sever, neînduplecat, necruțător *(fire aspră)*

Din acest exemplu rezultă, pe de o parte, relația dintre un cuvînt polisemantic și referenții lui și, pe de altă parte, relația dintre termenul inițial și sinonimele sale, care ne interesează cu deosebire aici. După cum se vede, fiecare sens poate avea sinonime mai apropiate sau mai depărtate, după gradul de precizie cu care este identificat referentul. Datorită relațiilor descrise mai sus, polisemia se desface în sinonimie. Rezultă un grup de cuvinte reunite între ele pe baza acestor relații, numit de obicei *cîmp de expansiune sinonimică.* Sinonimele obținute prin desfacerea pe sensuri a cuvîntului polisemantic nu sînt echivalente între ele. Este lesne de înțeles că, în aceste condiții, substituirea unui cuvînt prin sinonimul său nu se poate face în orice context. De exemplu, sinonimia dintre *a ridica* și *a sălta* din contextul *Ridică (saltă) piciorul mesei să întind covorul.* nu mai este valabilă în contextul *Casa a fost ridicată în două luni.* și nici în *X a ridicat o problemă interesantă.*

Este deci limpede că, pentru a ajunge la rezultate mai exacte în descrierea sinonimiei, relația nu trebuie să fie stabilită între două cuvinte (considerate în totalitatea sferelor lor semantice), deoarece, în aceste condiții, totul pare a fi cu putință, iar interpretările subiective, impresioniste nu pot fi evitate. Sinonimia se stabilește la nivelul unui sens, nu al unității lexicale considerate global. Pentru aceasta însă trebuie să decidem dacă sensul însuși este o unitate funcțională independentă.

La nivelul exprimării curente, un cuvînt polisemantic se poate desface în tot atîtea sinonime cîte sensuri (sau trimiteri la referent) are în conținutul lui. Procedeul este legitim metodologic din perspectiva analizei funcționale, fiindcă adesea un sens al unui cuvînt polisemantic se caracterizează prin utilizarea sa foarte frecventă, dacă nu exclusivă în contexte specifice. Totodată, acest procedeu, numit *dezambiguizare,* permite o analiză mai riguroasă, mai obiectivă, evitînd ambiguitățile presupuse de polisemie.

În general, în cercetarea sinonimiei s-au conturat două direcții principale : definirea conceptului și delimitarea diferitelor tipuri de sinonime, aspecte interdependente de altfel, deoarece tipologia propusă de diverse lucrări reflectă modul în care este înțeleasă sinonimia. Atît semantica tradițională, cît și cea modernă au încercat, utilizînd diferite metode, să dea acestui fenomen o definiție satisfăcătoare. Cu toate acestea, unii autori îl înțeleg ca pe o *vecinătate* (mai mult sau mai puțin) între două cuvinte, ca o *identitate* sau doar ca o *asemănare.* În consecință, tipurile de sinonime diferă (dar nu fundamental) de la un autor la altul.

Cînd se afirmă că două sau mai multe cuvinte sînt sinonime dacă au a p r o x i m a t i v același sens, se dă lui „aproximativ" valoarea din limbajul curent. Dacă pentru un vorbitor obișnuit aceasta nu are prea mare importanță, într-o cercetare riguroasă termenul este derutant, căci o aproximație poate să fie mare, foarte mare, mică sau foarte mică. Pe care să o luăm în considerație în definiție ? Întrebarea se vădește cu atît mai legitimă, cu cît termenul a p r o x i m a t i v are în vedere conceptul de sens, care nu este nici el prea bine conturat. Nu este deci stabilit științific ce întindere are zona de fenomene căreia i se poate aplica termenul aproximativ. Din această cauză, cercetarea fenomenului suferă de o doză de subiectivism.

Dicționarele, care își propun să ofere vorbitorului obișnuit un număr de cuvinte evasiechivalente semantic (fără respectarea, neapărat, a unor prin-

cipii riguroase) citează serii de termeni, uneori foarte îndepărtaţi semantic. De exemplu, în *Dicţionarul de sinonime*, alcătuit sub redacţia prof. universitar Gh. Bulgăr, găsim seria *cerdac, pridvor, balcon, terasă, foişor, belvedere*. În acelaşi dicţionar, la cuvîntul *casă* găsim indicate următoarele serii :

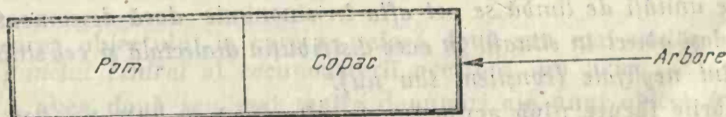
1. *imobil, clădire, locuinţă, cămin, domiciliu*
2. *familie, dinastie, neam*
3. *întreprindere, firmă*

Între termenii din prima serie există, evident, diferenţe a căror cercetare atentă ar putea clarifica gradul de aproximaţie. Aceasta permite reţinerea unor însuşiri comune dintr-un număr de cuvinte cu înţeles asemănător şi neglijarea altora. În aceste condiţii, determinarea calităţii de sinonime a două sau mai multe cuvinte devine o chestiune impresionistă, nu de precizie ştiinţifică. Dacă însuşirea „spaţiu construit care serveşte omului să se apere de intemperii" este un constituent semantic al conţinutului întregii serii *casă, imobil, clădire, locuinţă, cămin, domiciliu*, atunci seria nu indică de fapt decît că termenii ei se grupează sub formula „spaţiu construit... etc." şi nu se pot schimba unii cu alţii decît dacă avem în vedere această trăsătură comună, şi nu alta. Astfel, într-un enunţ ca *Unde este domiciliul dv.?*, *domiciliu* nu se poate substitui prin *casă, imobil, clădire* şi nici prin *cămin*.

Înainte de a aduce în discuţie alte aspecte ale problemei (care vor introduce noi restricţii), se impune următoarea întrebare: De unde şi pînă unde, mai exact, între ce limite se poate vorbi de sinonimie, deci cît de mare poate să fie aproximaţia ? Pentru că un fapt este cert : cînd încercăm să formulăm o serie sinonimică, ne supunem conştient (declarat) sau nu unor condiţii, şi anume caracterul comun al unor trăsături de sens pentru toate cuvintele din serie. Problema e cîte ?

Metodele tradiţionale de analiză nu au reuşit să evite interpretările subiective, astfel că, în acest domeniu, limitele sînt atît de laxe, încît totul pare posibil. O analiză mai riguroasă a relaţiilor de sinonimie, oferind criterii mai sigure şi mai obiective de apreciere, s-a realizat prin aplicarea metodelor semanticii structurale. Este ceea ce vom încerca să dovedim mai departe (vezi cap. *Analiza sinonimici*).

Din exemplul de mai sus rezultă că, atunci cînd într-o clasă de cuvinte considerate sinonime introducem diferite restricţii de utilizare, numărul sinonimelor scade şi, în ultimă instanţă, sinonimia este eludată. În cazul de mai sus, în acte oficiale unde ni se cere indicarea *domiciliului*, termenul nu mai este sinonim nici măcar cu *locuinţă*, pentru că cele două cuvinte nu se mai pot substitui. Este vorba aici de restricţii datorate normelor textului. Fenomenul poate fi urmărit şi pe alte exemple. În multe împrejurări nu are importanţă dacă unei plante caracterizate prin rădăcină, tulpină înaltă, vizibil lemnificată, coroană de crengi şi frunze i se spune *arbore, pom* sau *copac*. În *aceste împrejurări* cele trei cuvinte sînt sinonime indiscutabile. Situaţia se schimbă cînd, dintr-un motiv sau altul, obiectul numit este particularizat, cînd ştim că el este un arţar, un nuc, un măr etc. În acest caz, oricăruia îi putem spune *arbore*, dar arţarului îi vom spune *copac*, în timp ce nucului sau mărului îi vom spune *pom*. Diferenţa intervine atunci cînd mai introdu-

cem o restricție, și anume „cultivat de om", restricție care poate fi impusă de situația extralingvistică sau precizată de contextul lingvistic în care este utilizat cuvîntul.

Este deci evident că relația de sinonimie se schimbă în funcție de perspectiva, de nivelul la care facem aprecierea. Cînd se ia în considerație numai caracteristica „plantă cu rădăcini, tulpină lemnificată și coroană de crengi și frunze", cele trei cuvinte sînt sinonime. Cînd se are în vedere trăsătura „cultivat de om", sinonimia nu mai funcționează. Dacă facem în mod deliberat abstracție de trăsăturile care diferențiază anumite cuvinte, apare o situație specială, care va fi discutată detaliat mai departe (v. cap. *Sinonimia ca efect al neutralizării*).

Restricțiile de utilizare pot fi însă și de altă natură. De exemplu, dacă în seria *cioban*, *păcurar*, *mocan*, *oier* se ia în considerare criteriul repartiției geografice a termenilor, *păcurar* și *mocan* ies din discuție, căci, chiar dacă apar în limbajul artistic, unde aduc culoare locală, în limbajul administrativ, în cel juridic sau în limbajul literar standard substituirea lui *cioban* cu unul din ceilalți termeni nu este admisă. Aceasta înseamnă că în constituirea seriilor sinonimice este important nu numai obiectul denumit sub aspectele lui generale, ci și ariile geografice de utilizare a cuvintelor și, de asemenea, valorile lor stilistice.

Cîteodată criteriile se suprapun. Astfel, în sport, *mingea* este numită *balon*, dar numai la fotbal, rugbi, baschet, volei, handbal. Sinonimia *minge = balon* este valabilă deci numai pentru un *anumit* obiect cu *anumite* însușiri și numai în limbajul sportiv. Utilizat în alte limbaje, *balon* „minge" este însoțit de nota de tehnicitate din sport.

Prin introducerea unor restricții de utilizare ținînd de aria geografică sau de varianta stilistico-funcțională în care sînt utilizați termenii, posibilitățile de substituție sînt mai limitate, iar sinonimia se restrînge, de asemenea. În cazul lui *nevastă = soție*, de exemplu, primul este eliminat în exprimarea oficială, în limbajul administrativ. De asemenea, în sinonimia dintre *a muri* și *a deceda*, cel de al doilea termen nu este niciodată folosit în limbajul uzual.

Ținînd seama de observațiile făcute mai sus, se impune precizarea condițiilor de sinonimie :

1. Orice sinonimie presupune *identitatea obiectului denumit* (a referentului). Aceasta este condiția esențială, chiar dacă identitatea implică în mod obligatoriu neglijarea unor aspecte particulare, fie pentru că sînt lipsite de importanță, fie pentru că vorbitorii nu au cunoștință de ele.

2. Orice sinonimie presupune o situație concretă de comunicare. De aceea, la determinarea ei trebuie să se țină seama :

a) de repartiția dialectală a termenilor ;

b) de repartiția stilistico-funcțională a lor.

Sinonimia este așadar condiționată de factorii de sub 1 și 2. A p r o x i m a r e a din definiția generală formulată la început reprezintă în fond neglijarea unuia sau mai multora dintre acești factori. Am putea deci să redefinim fenomenul sub un anumit aspect al lui în felul următor : *două sau mai multe unități de limbă se pot afla în sinonimie dacă desemnează în mod global același obiect în situații în care distribuția dialectală și cea stilistico-funcțională sînt neglijate (conștient sau nu).*

Precizările făcute pînă acum impun cîteva observații de ordin teoretic.

Pe de o parte, condițiile sinonimiei enumerate mai sus sînt rareori îndeplinite toate. Două sau mai multe cuvinte care satisfac toate condițiile sînt, de obicei, numite sinonime perfecte ca de exemplu : *smalț — email*, *natriu — sodiu*, *generozitate — mărinimie*. Sinonimia perfectă este însă privită cu rezerve în general și, cel mai adesea, contestată. Pentru acest motiv se și afirmă uneori că nu există sinonimie.

Partea cea mai interesantă a unei asemenea investigații rezidă însă tocmai în imperfecțiunea sinonimiei, în faptul că, de regulă, una dintre condiții nu este respectată. Și, totuși, cuvinte care diferă între ele prin anumite trăsături de sens, fie prin marca stilistică, fie prin repartiția geografică, *funcționează în vorbire ca sinonime*. Ca să nu mai amintim de situația limbajului artistic, unde se creează sinonimii surprinzătoare. Aceasta înseamnă că fenomenul la care ne referim interesează în primul rînd din punct de vedere *funcțional*, fiind o problemă stilistico-funcțională de uz și de efect realizat tot prin uz. De altfel, multe dintre definițiile care s-au propus consideră sinonimia ca o relație între unități *substituibile* una prin cealaltă (uneori absolutizînd chiar acest criteriu), ceea ce dovedește preocuparea pentru funcționalitatea termenilor.

Pe de altă parte, observația de mai sus, și anume că identitatea de referent presupune neglijarea aspectelor particulare, că orice sinonimie se realizează într-o situație concretă, că două unități de limbă s e p o t afla în sinonimie în anumite condiții, cere să se facă o distincție clară între sinonimia din *limbă* (sistem) și cea din *vorbire* (actualizare).

Pentru ca două cuvinte să fie considerate sinonime în sistem trebuie ca ele să respecte necondiționat toți factorii amintiți. O cercetare care s-ar opri aici ar trebui să demonstreze pe baza unei metode riguroase identitatea termenilor sub aspectul conținutului lor semantic, al tipurilor de contexte în care sînt distribuiți și al variantei stilistico-funcționale din care fac parte. O asemenea descriere are sarcina să releve specificul acestui tip de relație la nivelul cuvintelor și sensurilor.

Din exemplele pe care le-am discutat este însă evident că utilizarea unui termen într-o situație concretă (ceea ce presupune și un context situațional dat), transferul său dintr-un limbaj într-altul, încălcarea restricțiilor de combinare contextuală, neglijarea voită sau involuntară a unor trăsături de sens modifică în practică raporturile de sinonimie ca într-un caleidoscop. De aceea, o cercetare riguroasă nu poate neglija actualizarea acestei relații.

În concluzie, studierea sinonimiei la nivelul sistemului va contribui la clarificarea statutului paradigmatic al sinonimelor, la precizarea diverselor tipuri de structuri sinonimice, subliniind specificul acestora în raport cu alte nivele ale lexicului. Se poate pune astfel în evidență în ce măsură relațiile de un anumit tip constituie un factor de organizare, de structurare a vocabularului. Studiul actualizării relației va stabili măsura în care restricțiile amintite pot fi încălcate și, în ultimă instanță, va oferi criterii de apreciere a limitelor între care sîntem îndreptățiți să vorbim de sinonimie.

SINONIMIA ȘI REFERENTUL

Identificarea obiectului la care se referă două sau mai multe sinonime constituie *punctul central* al recunoașterii acestora din urmă.

Pentru a avea două sau mai multe denumiri ale unui obiect (referent) se cere ca, la desemnarea lui, să se respecte condițiile arătate ceva mai înainte.

Această cerință este valabilă și atunci cînd un sinonim din serie rezultă din metonimie, sinecdocă, metaforă sau un alt transfer semantic. Astfel, prin sinecdocă, *geam* este uneori sinonim cu *fereastră* (cf. *Nu stați cu geamurile deschise!*), iar prin metonimie cu *cristal*, cînd acesta din urmă denumește placa de sticlă groasă, șlefuită pe margini, întrebuințată pentru protejarea suprafeței orizontale a unei mobile etc. (cf. *geamul de pe birou*).

Cap, conducător și *șef* au ajuns sinonime pentru că primul și-a schimbat sensul prin metaforă, cf. *capul oștirii*. (Pentru alte situații în care se creează sinonimie prin metonimie, metaforă, sinecdocă, vezi p. 49, 52, 57.)

Făcînd abstracție de situațiile în care avem în față un obiect pe care îl arătăm și îl numim cu două sau mai multe cuvinte (de ex. : *Aceasta este o gumă sau o radieră.*), identificarea referentului nu este posibilă decît prin context, deoarece acesta reprezintă proba identității sau nonidentității funcționale a două cuvinte. Dacă, în urma substituirii unui termen cu altul, sensul global al contextului se menține, se admite că termenii înlocuibili sînt sinonimi, și invers.

Contextul poate fi înțeles atît ca enunț (mai mult sau mai puțin dezvoltat), cît și ca o variantă funcțională a limbii, limbajul sau stilul în care este încadrat un enunț. Prin perspectiva pe care o impune, contextul produce elementele necesare identificării referentului.

De exemplu, transferul semantic dă naștere la sinonime, pentru că introduce o perspectivă nouă de apreciere a obiectelor. Dar această perspectivă este neglijată sau dispare după aceea și, dacă este reactualizată, dintr-un motiv sau altul, scoate în evidență caracterul accidental al echivalenței dintre termeni. De pildă, *cărunt* poate avea și înțelesul de „bătrîn, vechi" prin metonimia „efectul (consecința) în locul cauzei". O. Goga l-a folosit ca atare pornind de la o personificare a Oltului în versurile : *Bătrîne Olt! cu buza arsă / Îți sărutăm unda căruntă* (*Poezii*, 13, în *D.A.*, s.v.). Dar însuși faptul că poetul a pregătit echivalența prin invocarea inițială (*Bătrîne Olt!*) subliniază caracterul accidental al sinonimiei *bătrîn=cărunt*. Este evident că limbajul poetic înțeles ca un context în sens larg permite libertăți mai mari. Pentru exemplul discutat, *cărunt* nu este, cu certitudine, sinonim cu *bătrîn, vechi* în afara limbajului poetic. Prin natura sa, limbajul artistic apelează la toate variantele limbii și ia din ele cuvintele de care are nevoie. Dacă adăugăm și modificările poetice ale cuvintelor din exprimarea artistică, deducem că în acest tip de limbaj sinonimia funcționează intens. Limbajul artistic permite sinonimii neacceptate de restul uzului, deoarece creează prin mijloace proprii nuanțele semantice cele mai fine și uneori mai puțin așteptate. În acest limbaj, problema referentului se află însă într-o situație cu totul aparte, asupra căreia nu ne putem opri în amănunt. Menționăm numai faptul că enunțului poetic nu îi este specifică identificarea directă și riguroasă a referentului, ci *sugerarea* lui.

Există însă un limbaj care, datorită preciziei formulărilor, datorită caracterului monosemantic al termenilor cu care operează, asigură identificarea referentului prin sinonime fără dificultăți. Acesta este limbajul științific, al cărui scop nu este sugerarea, ci identificarea cu precizie a obiectului de care este vorba. În el se întîlnesc uneori sinonime perfecte ca *natriu — sodiu, kaliu — potasiu, azot — nitrogen*. În altele, în cel administrativ, în cel juridic sau oficial, lucrul nu se produce decît dacă este nevoie de explicarea unui cuvînt sau a unei perifraze.

Nici în limbajul științific sinonimia perfectă, totală sau absolută nu constituie decît o întîmplare cu caracter excepțional, explicabilă fie prin proveniența termenilor sinonimi din limbi diferite, din școli științifice diferite, fie prin modificarea unei nomenclaturi.

În aparență, aceeași ar trebui să fie și situația sinonimelor de origine dialectală diferită, căci, în raport cu referentul, ele se comportă ca și termenii științifici. Astfel, *cîrtiță* și *sobol* desemnează fără îndoială același animal; *cartofi, barabule, crumpi, napi, picioa(i)ce,* aceleași tubercule binecunoscute; *curechi* și *varză,* planta cunoscută de toată lumea ș.a.m.d. Ceea ce ne împiedică să le punem și pe acestea în categoria lui *natriu — sodiu, kaliu — potasiu* din limbajul științific este faptul, foarte important pentru ceea ce discutăm aici, că ele nu funcționează în aceeași unitate a limbii. *Așadar, pentru ca identificarea referentului desemnat prin două sau mai multe cuvinte să fie în practică un fenomen de sinonimie, trebuie ca aceste cuvinte să facă parte din aceeași variantă sau unitate funcțională.* Numai așa se pot înlocui unul prin celălalt în diverse enunțuri. Demonstrația făcută cu termenii regionali este valabilă și pentru stiluri, în sensul că două cuvinte din limbaje net diferențiate nu constituie sinonime perfecte.

Rezultă de aici că identificarea referentului, condiție esențială a sinonimiei, nu este suficientă pentru ca două unități să funcționeze astfel.

Observațiile făcute mai sus privesc situațiile în care termenii sînt clar marcați ca făcînd parte dintr-o variantă stilistică a limbii sau din alta. Între limbaje pot exista însă interferențe. Unele cuvinte trec dintr-un limbaj într-altul, cîștigînd sau pierzînd ceva din încărcătura stilistică. În acest caz, situația se complică și trebuie să ținem seama și de alți factori.

În exemplele discutate, la identificarea referentului am ținut seama de context înțeles în sens larg ca variantă funcțională.

Cel mai obișnuit mod de a verifica identitatea referentului este însă contextul înțeles ca o secvență minimă de termeni. Substituția unui cuvînt cu altul într-un context dat, urmată de asigurarea păstrării sensului global al mesajului, pune în evidență egalitatea semantică a termenilor (identitatea de referent). De fapt, singura concluzie justificată ar trebui să fie că numai în *contextele în cauză* cuvintele supuse probei sînt sau nu sinonime, căci nimic nu dovedește că în alte contexte situația va fi aceeași. A generaliza afirmînd că termenii înlocuiți sînt sinonimi în întreaga lor extensiune semantică este riscant. Generalizarea trebuie să se întemeieze pe tipuri de contexte.

Această afirmație trebuie să fie urmată de două precizări teoretice de principiu.

Pe de o parte, pentru ca un context să aibă capacitatea de a servi la identificarea referentului, el trebuie să conțină anume elemente necesare pentru aceasta. De exemplu, în *Am discutat cu el despre casă.*, cuvîntul *casă* se poate substitui prin *imobil, clădire, locuință,* eventual *apartament,* dar și prin *familie, căsnicie.* Un asemenea context nu ne este util pentru problema pe care o discutăm aici, deoarece, fiind prea general, nu particularizează obiectul, astfel încît să permită identificarea. Pentru a stabili bunăoară că termenul *coada vulpii* se află în sinonimie cu *țîța vacii,* denumire a unei specii de struguri, trebuie ca în contextul de identificare semantică să figureze fie cuvîntul *strugure,* fie *viță* (de vie), fie altul din aceeași sferă. Specificarea poate lua forma unei predicații explicite : *coada vulpii este țîța vacii, o specie de struguri,* a unei indicații deictice (în prezența obiectului) : *Aceștia sînt soiul coada vulpii sau țîța vacii.*, a unei predicații indirecte: *(Strugurele) țîța vacii se numește și coada vulpii.*

Din perspectiva de mai sus, *sinonimia nu reprezintă decît posibilitatea de substituire a unor cuvinte cu altele într-un număr limitat de contexte, avînd capacitatea de a identifica obiectul la care se referă cuvintele înlocuibile.*

O a doua observație este că orice tip de contexte este o clasă. Extensiunea sinonimiei depinde în mod direct de extensiunea clasei sau claselor de contexte la care se referă cuvintele înlocuibile. Limita unei clase de contexte o dă trecerea unuia din sinonime la alt înțeles. De exemplu, *cald* se poate substitui prin *afectuos* în contexte ca *om, cuvinte, privire, gest,* dar în contextul *pîine caldă,* adjectivul *afectuos* nu mai este admis, semn că unul din sinonime realizează în contextul dat alt sens. În această situație, contextul (ca clasă) servește la d e z a m b i g u i z a r e. Dezambiguizarea este o operație preliminară în analiza sinonimiei, deoarece, așa cum am mai precizat, nu putem aprecia echivalența a două cuvinte la nivelul întregii lor sfere semantice. Dezambiguizarea este o etapă care precede analiza propriu-zisă.

În practica identificării referentului prin context, întîlnim însă și situații în care substituția unui sinonim prin altul nu este posibilă, deși ele au, evident, același referent (verificare făcută în alte contexte). Limitele sînt impuse, în acest caz, de uz, care nu a consacrat anumite combinații. Imposibilitatea substituirii nu este aici o dovadă că termenii în discuție nu sînt sinonimi, ci că ei manifestă preferințe combinatorii diferite (chestiunea va fi discutată mai detaliat la cap. *Analiza sinonimiei*).

ANALIZA SINONIMIEI

ANALIZA COMPONENȚIALĂ

În cele ce urmează, vom urmări, pe de o parte, dacă și în ce măsură relațiile de sinonimie reprezintă o modalitate de organizare a vocabularului și prin ce anume se caracterizează structurile astfel rezultate (prin comparație cu cele rezultate la alte nivele, de exemplu, *antonimia, cîmpurile lexico-semantice*); pe de altă parte, vom încerca să precizăm ce aspecte sînt necesare în analiza sinonimiei. Prin *necesare* înțelegem aici faptul că cercetarea dintr-un unghi sau altul aduce informații noi, suplimentare și utile în înțelegerea fenomenului și în precizarea conceptului de sinonimie. Aplicarea, în cercetarea sinonimiei, a unor principii riguroase contribuie la validarea observațiilor teoretice pe care le facem mai mult sau mai puțin intuitiv și, totodată, relevă aspecte interesante în privința utilității practice.

Analiza pe care o întreprindem în continuare are, prin urmare, un caracter pur ilustrativ, deoarece nu examinăm toate sinonimele din limba română. De aceea, materialul care va fi analizat conform principiilor pe care le vom expune în continuare a fost excerptat din dicționarele limbii române în funcție de interesul pe care îl prezintă pentru ilustrarea diverselor situații.

Descrierea diferitelor tipuri de relații care se stabilesc între cuvinte și prin care unitățile lexicale se definesc nu este posibilă fără repartizarea acestora în *clase.*

Este evident că nu putem depista *relațiile* unei unități lexicale cu altele, dacă o considerăm izolat. Ea trebuie pusă în legătură cu alte unități ale aceluiași sistem[1]. Numai în interiorul unei clase relativ închise (limitate) pot fi puse în evidență relațiile de opoziție dintre unități.

---

[1] Principiu preconizat de lingvistica modernă, vezi O s v a l d D u c r o t — T z v e t a n T o d o r o v, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972, p. 31—32.

Pornim deci de la principiul că sinonimele se organizează în clase de termeni (cvasi)echivalenți, numite în mod curent *serii sinonimice*.

Deși termenul de serie sinonimică este clasic, accepția sa în diferite lucrări nu este totuși clară, de vreme ce seriile oferite ca exemple sînt alcătuite după criterii diferite. În unele, sînt grupați termeni identici semantic, dar care diferă sub aspectul variantei stilistico-funcționale căreia îi aparțin, altele conțin termeni mai mult sau mai puțin echivalenți ca sens, iar în alte serii sînt grupate unități lexicale substituibile în unele (toate) contexte(le) – deci absolutizîndu-se criteriul contextual. Oricum, o analiză riguroasă trebuie să furnizeze date care să contribuie la precizarea conceptului de serie sinonimică.

Gruparea sinonimelor în clase are în vedere un sens și numai unul, de aceea cuvintele selectate sînt considerate doar pentru acest sens. Totuși, gruparea se face mai mult sau mai puțin intuitiv. Prima condiție formulată mai sus, și anume *identitatea semantică*, impune verificarea, sub acest aspect, a termenilor care alcătuiesc clasa. Această operație se poate face relevînd componentele (trăsăturile) de sens, semele unităților lexicale considerate, și urmărind în ce măsură ele sînt comune tuturor termenilor din serie.

În semantica lexicală paradigmatică, *semul* este definit ca acea trăsătură minimală de conținut, capabilă să distingă sensul unei unități lexicale de al alteia. Se admite deci, în principiu, că semul are un caracter *minimal* și *distinctiv*. În privința acestor două însușiri s-a discutat mult[1]. Fără a intra în detaliile problemei, trebuie să precizăm totuși un lucru: caracterul *distinctiv* este mai important decît cel *minimal*, întrucît trăsăturile de sens prezintă interes pentru analiză numai în măsura în care servesc la diferențierea sensurilor. Analiza semantică trebuie subordonată unor scopuri practice și nu are valoare în sine. Caracterul *distinctiv* trebuie înțeles deci *în sens funcțional, ca diferență semantică*. El poate fi probat de regulă prin substituirea unei trăsături semantice cu alta, urmată de modificarea sensului cuvîntului, adică de obținerea altei unități lexicale. De exemplu, semele care descriu sensul lui *înalt* sînt următoarele: „adjectival", „extensiune", „verticalitate", „aprecierea în plus", „grad nedeterminat". Dacă substituim semul „adjectival" cu „substantival", obținem substantivul *înălțime*; prin înlocuirea lui „vertical" cu „longitudinal" se obține *lung*; prin înlocuirea lui „apreciere în plus" cu „apreciere în minus" rezultă *scund* ș.a.m.d. Conținutul semantic al unei unități lexicale este reprezentat de ansamblul de seme care alcătuiesc *formula semică (componențială)* a acesteia. Formula semică acoperă sensul lexical al unei unități, numit *semem*. *Formularea* semelor, operație dificilă, se face, în general, pornind de la elementele definiției lexicografice (pentru a evita, pe cît posibil, arbitrariul), dar și în funcție de relațiile de opoziție pe care o unitate lexicală le stabilește cu alte unități din aceeași clasă.

Gruparea termenilor este rezultatul unei selecții operate de la început, pornind de la un număr de componente de sens *comune*, deci cunoscute și alese de la începutul analizei. Analiza componențială își propune să verifice identitatea de sens a presupuselor sinonime, relevînd eventualele diferențe pe baza opozițiilor succesive, diferențe exprimabile prin *seme diferențiatoare*, pe baza principiului opozitiv preconizat de lingvistica modernă. Aceasta

---

1 Vezi cap. *Sem și semem*; de asemenea, A. Bidu-Vrănceanu, *Principes d'analyse sémique*, în „Quaderni di semantica", I, 1, 1980, p. 5 ș.u., și R. Trujillo, *Sobre la naturaleza de los rasgos semánticos distinctivos*, în *Logos Semantikos*, vol. III, Madrid, 1981.

înseamnă că diferențele sînt puse în evidență din aproape în aproape, verificîndu-se echivalența sau nonechivalența unităților presupuse a fi sinonime.

Situațiile care se înregistrează sînt variate. De exemplu, seria *capiu, năuc, zăpăcit, buimac, aiurit* a fost alcătuită pe baza dicționarelor, care glosează termenii prin definiții comparabile, din care reținem „amețit din cauza unei emoții puternice, durere etc." (*capiu* este inclus aici cu sensul său secundar). Toți termenii amintiți se caracterizează prin următoarele trăsături de sens comune: „(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă", „e c h i l i b r u", „p s i h i c", „m o m e n t a n", „c a u z a t d e e m o t i v i t a t e", „a p r e c i e r e î n m i n u s", de unde rezultă suprapunerea perfectă a sensurilor lor.

Trăsătura „a p r e c i e r e î n p l u s (sau î n m i n u s)" notează faptul că însușirea este apreciată ca existînd într-un grad mai mare (mai mic) în raport cu ceea ce se consideră a fi măsura medie, gradul normal de manifestare a acesteia. Deși comună membrilor unei clase de sinonime, ea poate fi delimitată pe baza opoziției cu seria antonimică.

Aceeași situație poate fi ilustrată cu altă serie: *etern, veșnic, permanent, nepieritor*, grupați pentru sensul „care există dintotdeauna și care va exista întotdeauna". Elementele din definiția lexicografică permit delimitarea următoarelor trăsături semantice comune: „a d j e c t i v a l", „e x t e n s i u n e", „t e m p o r a l", „n e l i m i t a t". Această ultimă trăsătură diferențiază termenii amintiți de seria antonimică formată din *pieritor, trecător, vremelnic, efemer*. Semele delimitate mai sus sînt comune pentru toți termenii clasei, deci aceștia sînt identici sub aspectul formulei componențiale, adică al sensului.

Din exemplele discutate mai sus rezultă că există, la nivelul limbii, unități ale căror sensuri se suprapun perfect, deci care nu se diferențiază semantic.

Situația este destul de frecventă. Astfel, *agresiv, impulsiv, bătăios* (despre oameni) se grupează în aceeași serie pe baza semelor comune „a d j e c t i v a l", „(p r i v i t o r l a) r e a c t i v i t a t e p s i h i c ă", „a p r e c i e r e î n p l u s". În interiorul acestei serii, *agresiv* și *impulsiv* se disting de *bătăios* prin trăsătura „n e m o t i v a t", pe cînd *bătăios* prin „m o t i v a t".

Deși grupați pe baza unui sens anume și a unor trăsături de sens comune, termenii unei clase de sinonime prezintă adesea diferențe de sens identificabile în analiză prin opoziții imediate. Aceste diferențe sînt cele care limitează adesea și utilizările contextuale și dau un caracter imperfect sinonimiei.

Dar diferențele nu sînt întotdeauna exprimabile prin seme de substanță. De pildă, în seria *teamă, frică, spaimă, groază* (citată adesea de manualele școlare și alcătuită pe baza dicționarelor din care reținem definiții comparabile), termenii au în comun următoarele trăsături: „s u b s t a n t i v a l", „s t a r e d e e m o ț i e", „p r o v o c a t ă d e u n p e r i c o l". Diferența dintre sinonimele amintite este dată de trăsăturile graduale, astfel: *teamă* este „n e m a r c a t" sub aspectul gradului în opoziție cu restul termenilor, „m a r c a ț i" din acest punct de vedere: „g r a d m a r e" pentru *frică*, „g r a d f o a r t e m a r e" pentru *spaimă* și „g r a d m a x i m" în cazul lui *groază*. Aceste diferențe se pot identifica opunînd termenii unii altora. Ele sînt exprimabile prin seme graduale.

În aceeași situație se află *deștept, inteligent, isteț, ager, genial*, definiți de dicționare prin „care are, manifestă inteligență (în diferite grade)". Semele comune tuturor membrilor clasei sînt: „a d j e c t i v a l", „i n t e l i g e n ț ă",

„a p r e c i e r e   î n   p l u s". Analiza comparativă a acestora pune însă în evidență diferențe de sens care apar clar în contexte de tipul X *este deștept, dar nu este genial.* Diferențele privesc gradul în care este apreciată „i n t e l i g e n ț a", de aceea, sub acest aspect, termenii se disting: *deștept* și *inteligent* se caracterizează prin „g r a d   n e d e t e r m i n a t", *isteț* și *ager* prin „g r a d   m i c", iar *genial* conține trăsătura „g r a d   m a x i m". Exemplele se pot înmulți.

În afară de cazurile discutate mai sus, analiza componențială a sinonimelor pune în evidență și situații în care termenii grupați mai mult sau mai puțin intuitiv se diferențiază atît prin seme de substanță, cît și prin seme graduale. De pildă, *uscat, sec, zbicit, zvîntat, deshidratat, secetos*, glosați în dicționar prin definiții asemănătoare din care reținem „lipsit de umezeală, apă (în grade diferite)", se grupează pe baza semelor comune: „a d j e c t i v a l", „n o n u m i d i t a t e". Dar aceste trăsături de sens nu sînt suficiente pentru a acoperi conținutul termenilor. Ei mai au în plus alte trăsături care îi caracterizează și, totodată, îi diferențiază. Astfel, *uscat* și *sec* conțin trăsătura „g r a d   n e d e f i n i t", *zbicit* și *zvîntat* se caracterizează prin „g r a d   m i c", iar *deshidratat* și *secetos* prin „g r a d   m a x i m". În afară de aceste trăsături graduale, termenii se mai diferențiază prin seme de substanță: *zbicit, zvîntat, deshidratat* conțin semul „a c ț i u n e   r e a l i z a t ă", dat fiind că ele provin din participiile trecute ale unor verbe care numesc acțiunea, iar *secetos* se caracterizează prin „c a u z a t   d e   l i p s a   p r e c i p i t a ț i i l o r".

Observațiile făcute în analiza exemplelor de mai sus duc la concluzia că restricția formulată la început, și anume caracterul comun al unui număr cît mai mare de seme, nu este suficientă în înțelegerea fenomenului discutat. Cîte seme trebuie să fie comune și care?

Din cele înfățișate se observă mai multe feluri de seme comune: în primul rînd, s e m e l e   g r a m a t i c a l e; aceasta înseamnă că nu putem grupa în aceeași clasă decît cuvinte aparținînd aceleiași părți de vorbire. Dar, evident, semele gramaticale nu sînt suficiente. Se impune caracterul comun al s e m e l o r   d e   s u b s t a n ț ă, cele care descriu propriu-zis conținutul semantic al termenilor și care permit gruparea în aceeași clasă, de exemplu, „i n t e l i g e n ț ă", „u m i d i t a t e", „e x t e n s i u n e", „v e r t i c a l i t a t e" etc. Din exemplele de mai sus se observă că, în formula componențială, numărul semelor de substanță poate fi mai mic sau mai mare în funcție de complexitatea sensului analizat, de relațiile pe care acesta le stabilește cu alte unități din limbă și, chiar, de posibilitățile de formulare în metalimbaj. De aceea este greu de precizat *cîte* seme de substanță trebuie să aibă în comun două cuvinte pentru a fi grupate într-o clasă de sinonime. La această întrebare nu se poate răspunde decît: atîtea seme cîte sînt necesare pentru a descrie, în mare, conținutul termenilor. În afară de acestea, s e m e l e   m o d a l e (cele care notează modul în care se face aprecierea — în plus sau în minus față de punctul considerat etalon) trebuie să fie, de asemenea, comune. Pe baza lor grupăm pe *inteligent, deștept, ager, isteț* într-o clasă, iar pe *prost, tont, bleg*, într-o altă clasă. Precizarea în legătură cu semele modale trebuie făcută cu rezerva că nu în orice formulă componențială acestea există, de exemplu, în cazul lui *șchiop, orb* nu avem astfel de seme.

După cum a rezultat din exemplele de mai sus, diferențele între cuvintele considerate sinonime pot fi de următoarele tipuri: *graduale* sau *substanțiale* și îi caracterizează numai pe unii dintre membrii clasei.

Din materialul înfățișat, se observă că seriile de (cvasi)sinonime, considerate paradigme ca premisă și ca tehnică de analiză, își precizează statutul în urma analizei. Astfel, clasele formate din unități a căror perfectă echivalență poate fi demonstrată semic nu sînt paradigme, ci doar *clase de variante* la acest nivel al analizei, adică *serii sinonimice*. Restul claselor, în care se pun în evidență diferențe între termeni, sînt paradigme, *clase de invariante*, și se exclud din același context.

Prin paradigmă lexico-semantică se înțelege totalitatea termenilor reuniți pe baza următoarelor criterii : (1) au proprietăți semantice comune materializate la nivel componențial prin seme comune (gramaticale și de substanță) ; (2) se diferențiază unul de altul prin seme variabile rezultate pe parcursul analizei ; 3) toți termenii reuniți pe baza criteriilor (1) și (2) satisfac, implicit, condiția de a se afla într-o relație paradigmatică („sau... sau"); adică se exclud din același context.

Clasele de termeni care satisfac aceste condiții nu sînt deci o simplă colecție de elemente, ci au o organizare internă, determinată de relațiile lor particulare (vezi și cap. *Paradigma și sintagma în domeniul semantico-lexical*, p. 42).

Din punctul de vedere care ne interesează aici ele sînt totuși foarte interesante prin *relația de sinonimie* pe care vorbitorii o stabilesc între termeni în vorbire, ceea ce înseamnă că la un moment dat și în condiții determinate se poate face abstracție de unele diferențe, membrii unei asemenea clase funcționînd ca sinonime.

Din materialul înfățișat mai sus se pot desprinde cîteva observații teoretice cu privire la gradul de complexitate a structurilor sinonimice.

Seriile sinonimice (clasele de variante), adică cele formate din termeni identici semantic, sînt *structuri perfect omogene sub aspect componențial*. Observația este interesantă pentru că, dacă facem comparație cu alte structuri, seriile sinonimice sînt singurele în această situație. Clasele de invariante, adică cele formate din termeni care diferă între ei printr-unul sau două seme (diferențele sînt de obicei de acest ordin), sînt *structuri mai puțin omogene*, fără a atinge totuși gradul de complexitate constatat la cîmpurile lexico-semantice. Această observație este o posibilitate de a determina caracteristica structurilor sinonimice în raport cu altele.

Verificarea termenilor dintr-o clasă sub aspectul echivalenței semice este o etapă obligatorie, dar ea nu este suficientă pentru a decide asupra *identității funcționale* a membrilor ei. Analiza componențială poate pune în evidență identități și diferențe existente ca *virtualități* la nivelul limbii, nu și informații asupra felului cum acestea sînt utilizate. De aceea, mai ales în cazul sinonimiei, se impune o cercetare și din punct de vedere contextual. O asemenea investigație este necesară și pentru un alt motiv : a ne opri la analiza componențială, a absolutiza deci criteriul semantic, înseamnă să admitem că sinonimia este doar un *fapt de inventar*, ceea ce, evident, nu este adevărat. Ea este în primul rînd un fapt de uz.

Analiza componențială are, în afară de cele arătate, și o importanță practică. Examinarea și relevarea diferențelor de sens între cuvinte care, la prima vedere, pot fi considerate sinonime duce la conștientizarea acestor diferențe, la deprinderea de a învăța și utiliza corect cuvintele limbii și, în ultimă instanță, la obișnuința de a opera corect o selecție între mai multe cuvinte pe care limba ni le pune la dispoziție.

ANALIZA CONTEXTUALĂ

C o n t e x t u l, înțeles ca o secvență minimală de termeni sau, mai larg, ca o variantă stilistico-funcțională, este fundamental pentru determinarea sinonimiei, întrucît egalitatea semantică se pune în evidență mai ales în context, deci funcțional.

Analiza contextuală trebuie să releve identitățile și diferențele în utilizarea sinonimelor, restricțiile de combinare contextuală mergînd uneori pînă la cazuri limită (contexte specifice unui sinonim sau altuia). Utilitatea ei rezultă din aceea că posibilitățile de substituție a unui sinonim cu altul reprezintă, în ultimă instanță, proba identității de sens dintre aceștia.

Analiza contextuală în semantică se face în condiții speciale (diferite de cele din fonologie) și se pretează la mai multe modalități de aplicare: ea poate viza *dezambiguizarea* prin context a sensurilor cuvintelor polisemantice (operație preliminară obligatorie); poate servi la *verificarea identității* de sens a două unități lexicale sau, în sfîrșit, relevă *posibilitățile combinatorii* ale unei unități lexicale date, stabilite în raport cu clase de contexte[1]. Prima dintre modalitățile de aplicare nu va constitui obiectul atenției în capitolul de față, întrucît cuvintele analizate au fost deja dezambiguizate.

Stabilitatea identităților sau diferențelor de sens într-un context dat reprezintă, în ultimă instanță, evidențierea caracterului funcțional al opozițiilor stabilite în analiza semică, deci o posibilitate de rafinare și de validare a acesteia. Totodată, precizarea restricțiilor de utilizare contextuală este foarte importantă nu atît pentru descrierea la nivelul *limbii* (a *sistemului*), cît pentru consecințele ei în folosirea termenilor respectivi la nivelul *vorbirii* (al *actualizării*).

Întrucît contextele concrete în care apare o unitate lexicală sînt extrem de numeroase, acestea trebuie grupate în clase pentru a putea opera cu ele în analiză. De exemplu, spunem că un adjectiv ca *inteligent* se combină cu substantive din clasa *om*, care cuprinde contexte concrete ca *profesor, copil, vecin, pictor* etc. Contextele propuse interesează atît individual, cît și ca reprezentante ale clasei din care fac parte, iar menționarea unui context concret dintr-o clasă devine necesară numai în cazuri speciale.

Situațiile care rezultă din observarea comportamentului contextual al sinonimelor sînt variate. De exemplu, termenii seriei *fertil, roditor, mănos, bogat* sînt identici sub aspect semantic, deoarece se caracterizează prin aceleași trăsături: „a d j e c t i v a l", „f e r t i l i t a t e", „g r a d n e d e f i n i t". Sub aspectul posibilităților de combinare contextuală, se observă însă diferențe: toți se pot combina cu substantive ca *sol, teren, pămînt*, dar în vecinătatea substantivului *recoltă* nu sînt admiși decît *mănos* și *bogat*; de asemenea, în combinație cu substantivul *an* nu apar decît *fertil* și *bogat*. Un alt exemplu: în seria *supărat, amărît, abătut, necăjit, mîhnit*, termenii, identici sub aspectul sensului, se diferențiază din punctul de vedere al combinațiilor pe care le acceptă: deși toți apar în contextul substantivelor care denumesc *persoane* și *manifestări umane*, dintre aceștia numai *abătut* admite și vecinătatea substantivelor care denumesc animale (firește, în afara „figurilor" de „umanizare").

---

[1] Pentru detaliile problemei, vezi A. B i d u-V r ă n c e a n u — N. F o r ă s c u, *Observații privind modalitatea contextuală de analiză la nivelul lexicului*, SCL, 1, 1984, p. 3 ș.u.

Se observă deci că în interiorul unei clase de sinonime a căror identitate de sens a fost verificată pe baza analizei semice, termenii se diferențiază, alcătuind subclase, în funcție de preferințele de combinare contextuală. Aceasta înseamnă că, deși echivalente la nivelul sistemului, sinonimele nu pot fi oricînd substituite în orice context, limitele utilizărilor contextuale fiind impuse de uz.

Alteori însă, deși toate sinonimele dintr-o serie admit, *în principiu*, o clasă de contexte, ele se diferențiază sub aspectul posibilităților concrete de combinare cu unele contexte particulare ale acestei clase. Situația poate fi ilustrată detaliind exemplul discutat mai sus. Deși *supărat*, *amărît*, *abătut*, *necăjit* admit, toate, clasa substantivelor care denumesc manifestări umane, între ele apar diferențe de distribuție astfel : toți termenii se combină cu substantivele *privire*, *ochi*, *aer*, dar în contextul lui *gest* nu apar decît *supărat* și *mîhnit*. În seria *ascuțit*, *înalt*, *subțire*, *acut*, toți termenii, definiți prin „care face parte din registrul de sus al scării muzicale, cu o frecvență mare", se combină, în principiu, cu substantive denumind sunete. La o analiză de detaliu, constatăm însă că *ascuțit*, *înalt*, *subțire* apar în combinație cu substantive ca *voce*, *glas*, *sunet*, dar *acut* nu apare decît în vecinătatea lui *sunet*, primele două contexte nefiind obișnuite. Diferențele de distribuție sînt determinate uneori de uz, dar în alte cazuri, cum este cel în discuție, pot avea la bază caracterul tehnic marcat al unuia din termeni, deci registrul stilistic. De aceea aspectul contextual și cel stilistic sînt în strînsă interdependență.

Spre deosebire de situațiile înfățișate mai înainte, se remarcă și cazuri în care un termen apare în aceeași clasă de două ori cu valori de sens oarecum diferite. Acestea nu sînt exprimabile semic. De aceea, deși sensul este în principiu același, menționarea contextului pentru actualizarea lui devine *obligatorie*, întrucît seriile de termeni substituibili se constituie diferit. De exemplu, *gras* (despre *oameni*, *animale* „care are un strat de grăsime sub piele") și *gras* (despre *păr*, *piele* „care conține grăsime"), deși componențial se definesc la fel prin „a d j e c t i v a l", „(p r i v i t o r l a) g r ă s i m e", „a p r e c i e r e î n p l u s", „g r a d n e d e t e r m i n a t", dezvoltă, în raport cu contextele menționate, serii sinonimice diferite. Pentru primul caz obținem seria *gras*, *durduliu*, *dolofan*, *plin*, iar pentru contextul *păr*, *piele*, seria *gras*, *unsuros*, *grăsos*.

În aceste cazuri, *dependența contextuală este evidentă, iar organizarea seriei sinonimice trebuie să țină obligatoriu seama de aceste restricții.*

Posibilitățile de substituție a sinonimelor sînt limitate de factori foarte diferiți. În cazul sinonimiei dintre un termen polisemantic și altul monosemantic, eventual acesta, al doilea, specializat, numărul contextelor care admit substituția este limitat. De exemplu, *a mînca* și *a coroda* se pot înlocui numai în contextele unor substantive denumind *metale* a căror suprafață a fost alterată de acțiunea agenților chimici. În alte contexte, substituția nu este posibilă, chiar dacă *a mînca* își păstrează sensul. Aceeași situație se poate ilustra prin *a scoate* și *a extrage*. Caracterul tehnic al celui de al doilea termen limitează posibilitățile de substituție la contexte cum ar fi *dinte*, *petrol*, *minereu* etc. *A extrage* nu poate înlocui sinonimul său în contexte ca *a scoate mîna din buzunar*. Limitarea contextuală se datorește, pe de o parte, caracterului monosemantic (un sens precis, restrîns) al unui termen, iar, pe de altă parte, solidarității semantice pe care un sinonim o manifestă față de un anumit context. Această din urmă cauză face imposibilă utilizarea

termenului în alte combinații. Dacă transferul se face totuși, el generează obținerea sensurilor figurate, metaforice, pe care nu ne propunem să le discutăm aici.

Restrîngerile contextuale, determinate de diferiți factori, nu mai funcționează totuși în cazul sinonimelor cu un singur sens, precis, univoc, care exclude orice posibilitate de confuzie și care, fapt important, aparțin aceleiași variante stilistico-funcționale, de exemplu, *agasant* și *sîcîitor*, *detaliat* și *amănunțit*. În acest caz sinonimia este liberă de context. Situațiile de acest fel nu sînt foarte frecvente, deoarece aici funcționează condiționări de alt tip : monosemantismul unităților și identitatea de variantă funcțională. Mult mai frecvente sînt cazurile în care relația de sinonimie este condiționată de context. Dependența contextuală este determinată fie de sensul (de bază sau secundar) cu care un termen intră într-o serie (în principiu, sensurile secundare au nevoie de un context pentru a se actualiza), fie de solidaritățile semantice manifestate de unul din termeni (obligativitatea de a fi utilizat în anumite combinații).

Condiționarea contextuală este impusă uneori de faptul că un context introduce o perspectivă nouă de apreciere, aduce elementul de identificare. Aici intră însă în discuție nu numai contextul înțeles ca o succesiune de termeni, ci și ca variantă funcțională.

Din cele înfățișate mai sus rezultă că atît analiza componențială, cît și cea contextuală urmăresc să pună în evidență identitatea de referent. Dar limitarea sinonimiei la identitatea referentului ar deplasa problema numai către domeniul extralingvistic, or, identitatea de denotatum nu implică obligatoriu o identitate a sensului. Lingvistic vorbind, și sinonimia este incontestabil un fapt de limbă, sinonimele interesează sub aspect funcțional, adică în ce condiții două unități lexicale denumind același obiect pot să funcționeze unul în locul celuilalt. Aceasta înseamnă să avem în vedere și aspectul stilistic, întrucît diferențele dintre unitățile considerate în mod obișnuit sinonime nu se limitează la cele semantice și contextuale.

Analiza contextuală și cea stilistică se interferează, se implică, după cum s-a văzut și din exemplele discutate, mai ales pentru că valențele stilistice se pun în valoare sau se estompează numai în contexte. Apare deci problema *selecției* pe care vorbitorul o operează în momentul formulării unui mesaj, or, cu aceasta, ajungem la nivelul *actualizării*. Utilizarea în practică a sinonimelor presupune o selecție pe care vorbitorul o face dintr-o perspectivă determinată și care nu este dictată numai de sensul termenilor, dar și de încărcătura lor stilistică. Această încărcătură poate rezulta din apartenența clară a unui termen la o anumită variantă funcțională, deci cînd acesta este marcat stilistic, în limbă, într-un anumit fel. De exemplu, în sinonimia *a scoate — a extirpa*, cel de al doilea termen aparține limbajului medical. De obicei, dicționarele ne oferă indicații asupra mărcilor stilistice sau a factorilor care determină un efect stilistic, de exemplu : *figurat*, *ironic*, *eufemistic*, *argotic*, *rar*. Aceste indicații sînt însă greu de sistematizat, pentru că presupun criterii diferite : apartenența cuvîntului la o anumită variantă a limbii, frecvența, atitudinea subiectivă sau obiectivă a vorbitorului față de obiectul apreciat etc.

Factorii care concură la obținerea unei valori stilistice sau a alteia sînt numeroși, fără a mai vorbi de modificarea acestor efecte în raport cu tipul de text în care un cuvînt este folosit.

Mărcile stilistice diferite limitează substituția unui sinonim cu altul, chiar dacă acestea sînt semantic identice și chiar dacă în principiu pot apărea în aceleași contexte.

De exemplu, membrii seriei *a muri, a pieri, a se prăpădi, a deceda, a răposa, a se stinge, a dispărea, a se duce* se diferențiază stilistic, chiar dacă nu sînt plasați într-un context anume. Semantic, toți termenii de mai sus se caracterizează prin aceleași trăsături și se combină cu substantive din clasa denumind *persoane*. În funcție de apartenența la o variantă funcțională sau la alta, membrii seriei se diferențiază astfel : (A) cei caracterizați prin marca „l i t e r a r" — *a muri, a pieri, a deceda, a se stinge, a dispărea, a se duce, a răposa* și (B) termeni marcați prin „n o n l i t e r a r" — *a se prăpădi*.

În interiorul clasei (A) — termeni literari — se disting : (a) termeni „n e m a r c a ț i s t i l i s t i c", adică aparținînd limbajului curent — *a muri* ; (b) termeni „m a r c a ț i s t i l i s t i c", adică cei utilizați, de preferință, într-un anumit limbaj : *a pieri, a deceda, a se stinge, a dispărea, a se duce*. Este evidentă marcarea stilistică diferită a acestora : *a deceda* aparține limbajului științific și administrativ și este utilizat cu valoarea sa denotativă, deci „n o n f i g u r a t i v", spre deosebire de *a pieri, a se stinge, a dispărea, a se duce*, care se bazează pe o figură de stil, intră în această serie cu un sens figurat, eufemistic, prin urmare, din punct de vedere stilistic ei sînt marcați prin „f i g u r a t i v".

În interiorul clasei (B), *a se prăpădi*, cu un sens bazat pe o figură de stil, este popular și „f i g u r a t i v".

Din discutarea sumară a acestui exemplu, observăm că mărcile stilistice creează și ele noi restricții în interiorul unei serii sinonimice, noi identități și diferențe care influențează opțiunea în vorbire pentru un termen sau altul. Vorbitorul dispune deci de anumite posibilități de selecție pe care limba i le pune la dispoziție și pe care el le combină în funcție de intenția sa, de bagajul de cunoștințe sau de alți factori. Pentru sinonimie aceasta are o mare importanță, deoarece de selectarea unui termen sau a altuia depinde efectul urmărit în mesaj.

Factorii care determină marcarea stilistică a termenilor sînt numeroși. Lăsînd la o parte situația în care sinonimele fac parte din variante funcționale diferite (de ex., *a muri* — din limbajul comun, *a deceda* — din limbajul științific și administrativ), un factor important este modul de organizare a sensurilor în conținutul semantic al termenilor. De exemplu, diferența de marcă stilistică dintre *a muri* și *a se stinge* (analizați mai sus) rezultă din aceea că primul este utilizat cu sensul său principal, denotativ, în timp ce al doilea este folosit cu un sens secundar, figurat. Raportul se inversează dacă avem în vedere aceleași sinonime: *a se stinge* și *a muri* pentru sensul „a înceta să mai ardă". Într-un context ca *Focul murea în vatră.*, efectul stilistic este determinat de utilizarea lui *a muri* cu sens figurat.

În exemplul discutat, ambii termeni aparțin variantei literare a limbii. Diferența dintre ei provine din locul (principal sau secundar) pe care sensul în discuție îl ocupă în sfera semantică a cuvîntului.

În alte cazuri, expresivitatea, încărcătura stilistică, este rezultatul unui raport, al unei relații. De exemplu, în seria *înalt, mare, lung* (despre persoane), ultimii doi termeni, utilizați în sens figurat, sînt mai puternici sub aspectul expresivității în opoziție cu primul termen, care intră în serie cu sensul său de bază (neutru stilistic). Dacă însă toate sinonimele dintr-o serie sînt folosite în sens figurat, acestea nu se mai diferențiază stilistic în principiu. Cel mult, unul dintre sinonime poate fi consacrat de uz și atunci valoarea

sa stilistică se estompează. De exemplu, *dur, rece, tăios, aspru* (despre privire) pot fi toți folosiți cu sensul lor secundar.

Din cele discutate se observă cu ușurință că și în cazurile cînd toate sinonimele dintr-o serie fac parte din varianta literară a limbii, între acestea pot să apară diferențe stilistice. Dacă toți termenii intră în serie cu sensul propriu, selecția este liberă ; dacă unii sînt figurați, selecția se face în funcție de intenția vorbitorului de a obține un anumit efect.

Problemele pe care le relevă studiul stilistic al sinonimelor sînt foarte variate. Ele nu țin numai de expresivitatea termenilor, ci și de tipul de text în care aceștia sînt utilizați. Textul poate modifica expresivitatea unui cuvînt. De exemplu, în vorbirea curentă, utilizarea unui termen marcat stilistic într-un anumit fel frapează, ceea ce nu se întîmplă într-un text specializat. *Cord*, de pildă, nu poate fi folosit într-un text din limbajul curent fără ca prezența sa să evoce marca stilistică „ș t i i n ț i f i c ă", în timp ce sinonimul său *inimă* nu antrenează vreun efect. Dacă însă un termen specializat depășește limitele limbajului special, tinzînd să intre în limba comună, marca sa stilistică se estompează. Așa, de exemplu, *cariat* înlocuiește din ce în ce mai des în limbajul curent pe *stricat*, fără ca vorbitorii să mai aibă conștiința că transferă un termen din limbajul științific, deoarece prin pătrunderea în limbajul comun marca sa științifică se șterge.

Valoarea expresivă se poate diminua și în cazurile în care sensul se bazează pe o figură de stil veche, care astăzi nu mai este înregistrată ca atare de vorbitori. Vechimea și frecventa folosire duc la scăderea expresivității cuvîntului. După cum se vede, aprecierea valorii stilistice a unui termen este relativă, deoarece ea este condiționată de punctul de vedere din care se apreciază. Valoarea expresivă (de exemplu, științifică) este pusă în evidență numai într-un text sau în relație cu un sinonim care nu aparține acestei variante funcționale. În interiorul unui text științific ea devine normă.

Aceasta înseamnă că raportul dintre sinonime sub aspectul caracteristicilor stilistice nu poate fi considerat fix. El variază în funcție de mai mulți factori, ceea ce înseamnă o mare mobilitate, ce nu poate fi prinsă în niște reguli rigide.

Studiul textelor concrete permite observații interesante în ceea ce privește actualizarea raportului de sinonimie, modificarea relațiilor între sinonime. Și aceasta deoarece, într-o situație concretă, valoarea unui termen se precizează, se conturează.

Așa, de exemplu, cuvinte pe care le considerăm sinonime, deci echivalente semantic, se diferențiază la nivelul actualizării, cum ar fi *a insista* și *a stărui* într-un context ca *Ai o privire care insistă fără să stăruie. Insistă prin intensitate.* Cele două verbe, folosite în același context, se diferențiază prin opoziție și prin precizarea care urmează. Aceeași modalitate de a sublinia contextual diferența (neidentificabilă uneori paradigmatic) dintre două unități aparent sinonime se realizează și prin prezența unor determinanți imediați care precizează sensul lexemelor, de exemplu : *Cînd privești opera unui mare maestru poți s-o studiezi și să-i înveți maniera. A învăța* și *a studia*, greu de diferențiat paradigmatic, deci la nivelul sistemului, sînt distinse în vorbire. În aceeași situație se află *politicos* și *deferent* dintr-un exemplu ca *Nu era numai politicos, ci chiar deferent cu colegii lui.* În alte cazuri, cuvinte care sînt evident diferite, ale căror diferențe pot fi puse în evidență în analiza paradigmatică (deci evasisinonime), apărînd în același context, evidențiază prin repetiție un anumit sens rezultat din suma trăsăturilor componente, de exemplu : *Am intuit întotdeauna că sub masca lui de bună credință se ascunde* **fățărnicia, minciuna, șiretenia, perfidia.**

Un efect stilistic aparte se obține prin repetarea în același context a unor trăsături semantice prezente în conținutul unor sinonime perfecte. De pildă, *liniștit* și *calm* sînt identice ca sens, dar repetiția nu este supărătoare, insistența creează un anumit efect.

Repetiția unor trăsături semantice se poate face și prin prezența în context a unor evasisinonime (care au deci unele trăsături comune), aceste trăsături devenind dominante. Uneori procedeul este utilizat atunci cînd lexemele care interesează sînt insuficient de clare ca sens : reluarea prin evasisinonime aduce în prim plan semele asupra cărora vorbitorul vrea să insiste, de exemplu : *Mă privea* **încremenit, inexpresiv, absent.**

Utilizarea în context a sinonimelor poate crea uneori un efect de gradare, atunci cînd ele sînt diferite sub aspectul intensității (gradului) și apar în același context într-o anumită ordine : *Mă apuca* **spaima, groaza** *că în clipa următoare va izbucni violent.*

Din exemplele discutate se poate observa că studiul contextului înțeles ca succesiune minimală de termeni sau ca variantă stilistică este fundamental pentru sinonimie, deoarece sinonimia în sistem este una, iar cea din vorbire este alta. La acest al doilea nivel, permanentul joc al combinațiilor, reliefarea unor trăsături, estomparea altora creează echivalențe noi, punînd mereu în evidență alte nuanțe și oferind o gamă largă de posibilități de exprimare.

SINONIMIA CA EFECT AL NEUTRALIZĂRII

În numeroase studii de semantică se sugerează adesea că sinonimia este rezultatul anulării diferențelor de sens între cuvinte. Afirmația pare acum cu atît mai întemeiată, cu cît, în urma analizei făcute mai sus, este evident că sînt foarte rare situațiile în care două cuvinte sînt identice ca sens, fac parte din aceeași variantă stilistico-funcțională a limbii și admit aceleași combinații contextuale. Și, totuși, în vorbire se creează adesea sinonimii noi, uneori surprinzătoare. Ceea ce înseamnă că, la nivelul discursului, estomparea unor diferențe prin context creează posibilitatea stabilirii unor noi echivalențe inexistente în sistem. Aceasta înseamnă că, în condiții determinate, opoziția semantică dintre două unități (demonstrabilă paradigmatic) își pierde funcționalitatea. Este vorba deci de fenomenul numit în mod curent *neutralizare.*

N e u t r a l i z a r e a a fost studiată mai întîi în fonologie, unde este mai ușor de demonstrat și de urmărit. În semantică, definirea ei este mai dificilă, în primul rînd pentru că unitățile lingvistice care constituie termenii opoziției neutralizabile sînt mai complexe. În al doilea rînd, este mai greu de circumscris situațiile care permit anularea unor diferențe de sens din cauza varietății impresionante a contextelor și din cauza amestecului faptelor extralingvistice. De aceea și punctele de vedere ale diverșilor autori diferă în această privință : unii admit ca *neutralizare semantică situația în care două sensuri diferite ale unui cuvînt polisemantic devin indistincte într-un context dat, alții consideră că fenomenul prezintă gradații, putîndu-se merge* de la **reducerea** *opoziției pînă la* **suspendarea** ei ; conform unui alt punct de vedere, *opoziția a doi termeni se neutralizează prin prezența în limbă a unei a treia unități, care exprimă măsura medie a unei însușiri (de exemplu,* po'rivit *în raport cu* **gras** și **slab**). În sfîrșit, este destul de răspîndită părerea că *neutralizarea opoziției de sens între două unități lexicale distincte duce la funcționarea lor ca sinonime.*

Prin urmare, discuția despre neutralizare privește unitățile lexicale care nu sînt sinonime în sistem, dar a j u n g s ă f u n c ț i o n e z e astfel în vorbire, ca efect al anulării diferențelor semantice dintre ele. În acest sens trebuie înțeleasă afirmația că două unități de limbă se pot afla în sinonimie dacă desemnează global același obiect în situații în care distribuția dialectală și cea stilistico-funcțională sînt neglijate (conștient sau nu). Această neglijare duce la estomparea trăsăturilor distinctive, cele două unități ajungînd să funcționeze ca variante.

Dacă diferența de sens dintre două cuvinte se poate pune în evidență într-un context adversativ de tipul *Acesta nu este un pom, ci un copac.*, tot contextul este cel care favorizează anularea diferențelor. El reprezintă poziția specifică în care diferențele de sens își pierd pertinența.

Examinarea contextelor în care se produce neutralizarea semantică trebuie precedată de cîteva observații privind *natura* acestora. Dacă pentru fonologie contextul este formulat în termeni fonetici, pentru semantică se admite că el poate fi definit în termeni de altă natură decît cei care constituie opoziția.

Contextul poate fi un enunț, o variantă funcțională, limbajul sau stilul în care se încadrează un enunț sau chiar contextul situațional. Chiar dacă nu putem delimita, ca în fonologie, contexte concrete, se pot menționa totuși cîteva situații în care sinonimia apare ca rezultat al neutralizării.

În exemple ca *Pomii/Copacii de pe marginea aleii cerneau o lumină plăcută.* sau *Se odihnea la umbra unui pom/copac.*, opoziția semantică între „f r u c t i f e r" și „n e f r u c t i f e r", pusă în evidență în alte contexte, este neglijată, deoarece nu interesează în situația dată. Elementul care reține atenția este *vegetație înaltă și umbroasă.* Este vorba aici de o suspendare voită a trăsăturilor semantice distinctive, determinată de deplasarea interesului asupra unei alte informații din enunț. Referentul nu mai interesează decît din punctul de vedere al unor trăsături foarte generale, ca clasă, se rețin numai trăsăturile comune mai multor tipuri de referenți, estompîndu-se cele particularizante. De aceea, doi termeni care denumesc *global* obiectul pot funcționa în variație liberă. Trebuie să precizăm însă că, dacă vorbitorul nu cunoaște diferența de sens dintre doi termeni, *din punctul lui de vedere* nu este vorba de o neutralizare, deoarece pentru el opoziția nu funcționează.

Neutralizarea trebuie deci raportată la un anumit sistem ; la nivelul *sistemului limbii*, anularea unei opoziții din cauză că un vorbitor sau altul nu o cunoaște este totuși o neutralizare.

În alte cazuri, neutralizarea privește opoziția graduală dintre unități. De exemplu, în *E deștept/isteț, a știut să se descurce.*, diferența de grad dintre *deștept* și *isteț*, identificabilă paradigmatic, nu interesează, deoarece contextul evocă o situație extralingvistică, în care importantă este doar ideea de *inteligență* existentă într-o măsură oarecare, suficientă pentru ca cel în cauză să se poată descurca.

Opoziția dintre *a cere* și *a pretinde*, marcată paradigmatic prin trăsătura „c u i n s i s t e n ț ă (u n d r e p t)", prezentă în conținutul lui *a pretinde*, se anulează în contexte de tipul *Cere/Pretinde să i se plătească pentru munca prestată (să i se facă dreptate).* Și aceasta, deoarece enunțul furnizează aici informația care lipsește termenului nemarcat *(a cere)*, suplinind astfel absența trăsăturii respective.

Schimbarea perspectivei din care se face aprecierea poate duce și ea la anularea diferențelor și, în acest caz, funcționează ca echivalente două unități antonime în sistem. De pildă, în contextul *Deșteptule/Prostule nu te uiți unde calci?*, diferența semantică dintre cele două antonime se anulează. Sensul cu care este utilizat aici *deștept* este precizat de context, din care aflăm că intenția vorbitorului este de a spune exact contrariul. În aceste cazuri, neutralizarea este determinată de implicarea (marcată lingvistic într-un fel sau altul) a vorbitorului în context.

Varianta funcțională, considerată ca macrocontext, reprezintă și ea o posibilitate de modificare a perspectivei de apreciere, determinînd anularea unor opoziții și generarea de noi sinonimii. Aceasta se întîmplă foarte frecvent în limbajul poetic, unde apar relații de sinonimie neobișnuite (imposibile în afara acestuia), prin metaforă, metonimie, sinecdocă. De exemplu, în versurile: *Privesc apoi lutul rămas... alb și rece / Cu haina lui lungă culcat în sicriu* (Eminescu, *Mortua est*), substantivul *lut* este sinonim cu *trup, rămășițe pămîntești*. Mecanismul transferului semantic este ușor de înțeles, dar sinonimia *lut* = *trup* este imposibilă în afara limbajului poetic. Aceeași observație este valabilă și pentru substantivul *rochie* din versurile: *Biblia ne povestește de Samson cum că muierea, / Cînd dormea, tăindu-i părul, i-a luat toată puterea / De l-au prins apoi dușmanii, l-au legat și i-au scos ochii, / Ca dovadă de ce suflet stă în pieptii unei rochii...*; *rochie* este sinonim aici cu *femeie*, dar o asemenea echivalență este posibilă numai în urma unui transfer semantic favorizat de limbajul poetic.

Problemele pe care le ridică sinonimia ca efect al neutralizării semantice sînt foarte variate și complexe, implicînd un număr mare de factori.

Din cele înfățișate, se observă că sinonimia este, pe de o parte, un fapt de sistem și această situație corespunde cazurilor în care termenii sînt identici semantic și substituibili în toate contextele, ceea ce se întîmplă foarte rar. Pe de altă parte, ea este un fapt de actualizare în măsura în care poate fi interpretată ca efect al neutralizării, în condiții determinate, a unei opoziții (semantice sau stilistice) între două unități lexicale.

BIBLIOGRAFIE

Bucă, M. — Evseev, I., *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara, 1976, p. 118—142; Duchàček, O., *Contribution à l'étude de la sémantique: les synonymes*, în „Orbis", XIII, 1964, nr. 1; Forăscu, N., *Description structurale des relations de synonymie*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XIX, 1974, nr. 6, și XX, 1975, nr. 5; *Sur la distance contextuelle des synonymes*, în AUB, XXVI, 1977; *O modalitate de măsurare a distanței semantice dintre sinonime*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 3; *Reflecții asupra posibilităților și limitelor în cuantificarea sinonimiei*, în AUB, 1981; Bidu-Vrănceanu, A. — Forăscu, N., *Modele de structurare semantică*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 65—103; Schogt, H. G., *Sémantique synchronique: synonymie, homonymie, polysémie*, University of Toronto Press, 1976; Șerban, V. — Evseev, I., *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p. 188—201; Lyons, J., *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique*, Larousse, Paris, 1970, p. 365; Seche, Luiza și Seche, Mircea, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1982.

4.1.2. ANTONIMIA

Antonimia este un tip de relație semantică reprezentat de opoziția de sens dintre două cuvinte cu referenți nu numai diferiți, ci și contrari sau contradictorii.

De exemplu, un cuvînt ca *bun* este asociat în mintea vorbitorilor cu *rău*, *înalt* se asociază cu *scund*, *a trăi* cu *a muri*, *afară* cu *înăuntru*, *întuneric* cu *lumină* etc. Aceasta dovedește că antonimia este și ea o modalitate de organizare a lexicului, alături de sinonimie și de cîmpurile *lexico-semantice*, diferită totuși de acestea. De aceea, în cercetarea antonimiei este interesantă relevarea specificului acestor structuri în raport cu altele, punerea în evidență a acelor particularități care individualizează antonimia. În acest fel se va putea preciza și definiția în funcție de anumite criterii riguros stabilite, cu atît mai mult cu cît în studiile rezervate acestei probleme sînt luate în considerare criterii multiple și variate.

Varietatea criteriilor de interpretare a antonimiei rezultă din îmbinarea celor *extralingvistice* (logice, pe de o parte, și ontologice, pe de altă parte) cu cele *lingvistice*. Mai exact, se poate vorbi despre o antonimie implicată în lucruri, adică relația de opoziție dintre cuvinte reflectă o opoziție din realitatea obiectivă, de exemplu, *zi—noapte, a trăi—a muri, îngheț—dezgheț, iarnă—vară*. Este adevărat că între *zi* și *noapte* există și *amurg*, iar între *a trăi* și *a muri* există și *a trage să moară*, dar în relația de antonimie vorbitorii nu au niciodată în vedere acest al treilea termen, intermediar, ceea ce dovedește că raportul dintre termenii opuși este binar, că prin anumite procedee opozițiile mai nuanțate dintre cuvinte sînt *comprimate* în perechi antonimice.

Trebuie să spunem însă că, în cercetarea antonimiei ca fenomen semantic, criteriile extralingvistice, oricare ar fi ele, interesează numai sub aspectul implicațiilor lor lingvistice. Cu alte cuvinte, fără să negăm importanța referentului, trebuie respectat dezideratul de a nu deplasa descrierea din planul limbii. Chiar în cazul în care antonimele se bazează pe opozițiile obiectelor și fenomenelor din realitate, antonimia lexicală nu poate fi explicată direct prin acestea. În conștiința vorbitorilor se stabilește opoziții pornind de la însușirile contrare ale obiectelor.

În ce privește admiterea criteriilor nelingvistice, în speță a celor logice, în analiza antonimiei, unii cercetători găsesc o justificare în faptul că în cazul antonimiei se manifestă pregnant întrepătrunderea dintre categoriile logice și cele lingvistice. În studiile de specialitate s-a semnalat adesea că această categorie semantică acoperă situații logice foarte variate și că criteriile logice sînt insuficiente pentru explicarea unor tipuri de antonime.

Pe de altă parte, destule tipuri de antonime nu se pot explica referențial, ceea ce face din acest mod de analiză doar un auxiliar, un criteriu ce nu trebuie absolutizat. În limbă sînt adesea puse în opoziție antonimică cuvinte ce denumesc obiecte care, în plan ontologic, nu sînt contrare. În sensul antonimelor se reflectă nu atît însușirile absolute ale acestor obiecte, ci *aprecierea subiectivă* pe care vorbitorii o fac asupra acestor însușiri și care apar în prim-plan în relația antonimică, ca rezultat al interpretării în plan apreciativ. De exemplu, în *Valiza neagră are 30 kg, cea maro are 10 kg.* sau *Valiza neagră este grea, cea maro este ușoară.*, relația de antonimie se stabilește numai în al doilea enunț ; în primul avem de a face cu o apreciere strict cantitativă, fără ca cele două obiecte să fie comparate sub un anumit raport. Numai în urma unei comparații mentale apare raportul de opoziție. O dovadă că aprecierea este relativă este faptul că valiza de 10 kg devine *grea* dacă e comparată cu una de

5 kg. Baza semantică a unei opoziţii antonimice este, în mod evident, implicată în lucruri care se aseamănă sau se deosebesc prin însuşirile lor. Dar nu orice deosebire între obiecte sau între însuşirile acestora poate constitui baza unei relaţii antonimice. De exemplu, opunem în mod curent pe *viaţă* lui *moarte*, cu toate că *moartea*, ca moment ultim al unei existenţe, ar trebui opusă momentului iniţial reprezentat de *naştere*. De altfel, valoarea perspectivei lingvistice (diferită de cea a lumii obiective) imprimată în opoziţia antonimică poate fi demonstrată cu uşurinţă în acest exemplu. De pildă, într-un enunţ ca : *De la naştere pînă la moarte a fost călăuzit de o stea norocoasă.*, cele două antonime sînt puse în relaţie pentru că vorbitorul aduce în prim plan ideea de moment iniţial şi, respectiv, de moment final al unei existenţe ; într-un enunţ ca : *O, moartea e-un chaos, o mare de stele, Cînd viaţa-i o baltă de vise rebele* (Eminescu, *Mortua est*), antonimul lui *moarte* nu mai este *naştere*, ci *viaţă*, deoarece referentul este avut în vedere, de astă dată, dintr-un alt unghi, ca stare.

Din exemplele discutate, este evident că antonimia ca fenomen lingvistic acoperă atît cuvintele care denumesc noţiuni contrare (în baza unei obiectivări extralingvistice), cît şi pe acelea puse de vorbitori în opoziţie antonimică. Cu alte cuvinte, antonimia în limbă este altceva decît opoziţia din sfera extralingvisticului. Ea poate cuprinde această opoziţie, dar nu se reduce la ea, ceea ce face din antonimie una din cele mai interesante relaţii semantice, al cărei specific lingvistic trebuie pus în evidenţă.

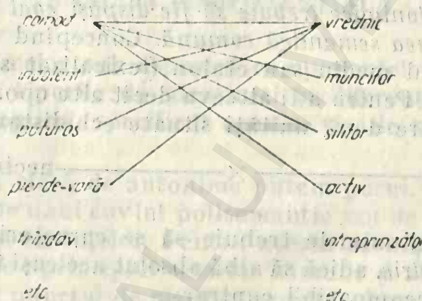
Ţinînd seama de complexitatea problemei, în studiile consacrate antonimiei s-au propus distincţii între antonimia în sens restrîns şi cea în sens larg, dar interpretările sînt oarecum diferite de la un autor la altul. Înainte de a discuta această distincţie, se impune definirea coordonatelor elementare fundamentale ale antonimiei. Natura sau tipul de diferenţe semantice sînt atît de importante, încît fără ele, fără a îndeplini nişte condiţii precise, antonimia nu-şi mai justifică existenţa, riscînd să se confunde cu oricare opoziţie semantică.

Cînd un vorbitor al unei limbi pune în legătură două cuvinte, *scump — ieftin*, de exemplu, sau *bătrîn — tînăr*, aceasta dovedeşte că în mintea lui cuvintele se evocă unul pe celălalt, între ele există o conexiune, pentru că, atunci cînd învaţă limba, un copil nu învaţă cuvintele grupate în perechi. Corelaţia dintre ele apare apoi în conştiinţa vorbitorului pe baza unor elemente comune sensului celor două cuvinte — o *dimensiune semantică* ce le reuneşte. De exemplu, *cald* şi *rece* au drept coordonată comună aprecierea referitoare la temperatură ; *înalt* şi *scund* se plasează, amîndouă, pe axa semantică a aprecierilor referitoare la extensiunea verticală etc. Dar această afirmaţie, deşi valabilă, nu este suficientă pentru explicarea esenţei antonimiei, pentru că şi sinonimia se bazează pe trăsături de sens comune. O soluţie a acestei probleme este oferită de analiza componenţială : existenţa, în conţinutul semantic al antonimelor, a unui *sem incompatibil contrar*. De pildă, în exemplele discutate mai sus, *cald* şi *rece* se află în antonimie pe baza semelor incompatibile contrarii „a p r e c i e r e î n p l u s" şi, respectiv, „a p r e c i e r e î n m i n u s" a temperaturii (în raport cu un etalon faţă de care se face aprecierea). Exprimarea explicită a componentelor semantice ale antonimelor creează premisele unei bune definiri. Condiţiile stabilirii unei asemenea relaţii între două cuvinte ar fi deci : a) existenţa unui număr oarecare de *seme comune* (numărul lor variază în funcţie de gradul de complexitate a sensului şi de relaţiile cuvîntului cu altele din aceeaşi paradigmă) şi b) opoziţia pe baza unor *seme incompatibile contrarii*. Introducerea acestor condiţii relevă specificul antonimiei : opoziţia dintre două antonime nu este o simplă opoziţie

semantică (și între *teamă* și *frică* există o opoziție în baza unei trăsături graduale), ci o opoziție anume, realizată numai pe baza semelor incompatibile contrarii, care justifică însăși categoria semantică a antonimiei. Mai mult chiar, trebuie subliniat și caracterul obligatoriu al semelor comune, fără de care incompatibilitatea logică nu are nici o importanță[1].

Aspectele practice legate de formularea semelor incompatibile contrarii sînt multiple și variate. Ele țin atît de limitele metalimbajului semantic, de gradul de abstractizare la care poate ajunge cercetarea, cît și de natura sensurilor cercetate. Dar dincolo de aceste dificultăți de ordin practic, important este caracterul lor dichotomic: „a p r e c i e r e p o z i t i v ă" vs. „a p r e c i e r e n e g a t i v ă", „a p r e c i e r e î n p l u s" vs. „a p r e c i e r e î n m i n u s" etc.

O chestiune cu importante implicații atît de ordin teoretic (specificul structurilor antonimice la nivelul limbii), cît și de ordin practic (actualizarea antonimiei în vorbire) este numărul termenilor antrenați într-o asemenea relație. Să luăm spre ilustrare perechea *leneș—harnic*. Fiecare dintre cele două cuvinte își are sinonimele sale, dar oricare dintre sinonimele lui *leneș* se opune lui *harnic*, și invers, oricare dintre sinonimele acestuia se opune lui *leneș*, după următoarea schemă (completată numai pentru capul seriei, pentru a se vedea mai clar ; dar și de la celelalte antonime se pot trasa linii în același mod) :

Este evident că, de vreme ce cele două serii de termeni cuprind, fiecare dintre ele, sinonime, oricare dintre membrii seriei din stînga se opune fiecăruia dintre membrii seriei din dreapta, și invers. Dar, totodată, întreaga serie a lui *leneș* se opune întregii serii a lui *harnic*. Prin urmare, antonimia nu privește numai termenii implicați într-o pereche, ci întreaga lor paradigmă semantică, toate sinonimele. Aceasta înseamnă că sînt puse în opoziție ireconciliabilă elementele esențiale ale fiecărei paradigme, semele fundamentale ale acesteia, și nu particularitățile contextuale, nu nuanțele cuvintelor considerate antonime. Aceste particularități pot fi puse în evidență în situații speciale, în anumite contexte, dar în acest caz avem a face cu actualizarea relației de antonimie. Antonimia este deci contrazicerea unei paradigme, un procedeu prin care vorbitorul pune în acest raport întregul grup de sinonime ale unei perechi antonimice.

Din exemplul înfățișat mai sus decurg două observații. Dacă cele două serii de sinonime sînt puse în opoziție, aceasta se realizează pe baza elementelor fundamentale ale fiecărei serii în parte, este consecința unui binarism lingvistic real, a cărui esență în plan teoretic (făcînd deci abstracție de constatările legate de uz) poate fi satisfăcută de formula $A \sim non\text{-}A$. Formula propusă ex-

---

[1] Vezi R. S î r b u, *Antonimia lexicală în limba română*, Ed. Facla, București, 1977, p. 92—93.

primă specificul antonimiei la nivelul limbii (al inventarului). Pe de altă parte, dacă din cele două serii selectăm doi termeni pe care îi punem în opoziție nemijlocită într-un context, relația dintre ei se va încadra, firește, în formula discutată, dar va putea fi marcată și de alte nuanțe care apar numai în actualizare, depășind limitele sistemului. Aceasta înseamnă că, la fel ca și la sinonime și omonime, există mari deosebiri între cercetarea antonimiei din exprimare și cea din afara exprimării.

Potrivit formulei propuse mai sus, antonimia este deci o relație *binară*. Afirmația poate părea surprinzătoare mai ales atunci cînd vorbim despre două serii de sinonime puse în opoziție. Se impune deci să precizăm că prin *A* și *non-A* se înțeleg atît termenii opuși, cît și clasele de termeni aflați într-o asemenea relație, deoarece esența relației este aceeași (privind problema la nivelul limbii, al schemei).

Dacă admitem că binarismul se manifestă în vorbire, atunci el poate fi înțeles ca raportul dintre doi termeni selectați din cele două clase în opoziție.

Selecția nu se face însă oricum sau, dacă se face totuși, relația este marcată într-un anumit fel. De exemplu, opunem în mod obișnuit pe *harnic* lui *leneș*, și nu lui *puturos*; și aceasta, pentru că simțim că ultimul termen strică într-un fel echilibrul relației prin aceea că este marcat gradual mai puternic în raport cu antonimul său. De aici apare necesitatea de a introduce o nouă restricție : *termenii unei relații antonimice trebuie să fie dispuși egal și simetric pe axa reprezentată de dimensiunea semantică comună.* Concepînd astfel antonimia, nu ne interesează termenul mediu sau etalon (lexicalizat sau nu) în raport cu care se face aprecierea. Pentru a fi altceva decît alte opoziții semantice, antonimia se stabilește între două unități situate echidistant pe o axă semică :

cinstit ————— × ————— necinstit
onest

Spunem deci că antonimele trebuie să se caracterizeze nu numai prin *binarism*, ci și prin *simetrie*, adică să aibă absolut aceleași trăsături de conținut, cu excepția semului incompatibil contrar.

Aceasta nu înseamnă că simetria nu poate fi încălcată și că într-un enunț nu putem opune pe *harnic* lui *puturos*. Relația este posibilă și, în uz, încălcările pot merge chiar mai departe. Se impune însă să facem distincția între antonimia *în sens restrîns*, ca fiind binară și perfect simetrică, și cea *în sens larg*, unde aceste condiții pot fi încălcate, între anumite limite, în vorbire.

Un alt aspect care trebuie discutat este alcătuirea claselor de antonime, chestiune care implică relația antonimiei cu polisemia și sinonimia.

Pe de o parte, putem ajunge la antonimie urmărind fiecare dintre sensurile unui cuvînt polisemantic, de exemplu :

prost : 1. (om) lipsit de inteligență ; antonime : *deștept, inteligent* ;
2. (persoană) fără știință de carte ; antonime : *învățat, cult* ;
3. (despre știri, întîmplări, vreme) neplăcut, nefavorabil ; antonime : *bun, frumos*.

Antonimele obținute nu sînt sinonime între ele, dar fiecare se opune lui *prost* (considerat în diferitele lui sensuri). Aceasta înseamnă că polisemia se poate desface și în antonimie, prin schimbarea, la fiecare sens, a dimensiunii semantice.

Pe de altă parte, se poate ajunge pornind de la o clasă sinonimică dată și căutînd seria antonimică în baza aceluiași principiu a semului incompatibil

contrar. Aceasta este o dovadă a faptului că între polisemie, sinonimie și antonimie există indiscutabil relații.

Operația de mai sus nu se poate face însă pentru oricare cuvînt al limbii. Nu orice cuvînt poate avea antonime, după cum nu orice cuvînt are sinonime. Situația diferă totuși. În orice moment un cuvînt poate primi un sinonim prin împrumut dintr-o altă limbă, sau prin deplasări semantice, dar nu un antonim. Și aceasta, pentru că la nivelul limbii nu au fost puse în opoziție însușirile anumitor obiecte sau fenomene. Un cuvînt ca *pahar* sau *țigară* nu are antonime. Acestea se găsesc numai în anumite zone semantice : cuvinte abstracte care vizează aspecte calitative (substantive), numeroase adjective care exprimă însușiri mai ales cu grade de intensitate crescîndă și mult mai puține adverbe și verbe. G e c k e l e r[1] numește domeniile fără antonime „lacune lexicale" și acestea pot fi din următoarele zone ale lexicului : denumirile animalelor, ale plantelor, obiectelor materiale, produselor alimentare și vestimentare, denumirile meseriilor și altele.

ANALIZA ANTONIMIEI

ANALIZA COMPONENȚIALĂ

Cercetarea antonimelor sub aspectul componentelor de sens are ca scop să pună în evidență tipurile de identități și diferențe între membrii unei asemenea clase și, implicit, specificul acestui tip de structură în raport cu altele.

Pentru a obține o clasă de antonime putem porni, cum arătam mai sus, de la unul din sensurile unui cuvînt polisemantic sau de la o serie de sinonime, căutînd termeni opuși ca înțeles. Pentru acesta se impune respectarea celor două condiții enunțate : principiul semelor comune și al semului incompatibil contrar. Indiferent de punctul de plecare, rezultatul poate fi : (1) găsirea unui singur antonim sau (2) a mai multor antonime (cvasi)sinonime între ele. Deci, teoretic, tipurile de paradigme antonimice vor putea fi organizate pe următoarele formule : fie A/B, fie A/B_1, B_2, B_3, fie A_1, A_2, A_3/B_1, B_2, B_3. Ceea ce interesează în analiză este relevarea factorilor care condiționează gradul de complexitate a structurilor antonimice.

Pornind, de exemplu, de la perechea *hidratat/deshidratat*, constatăm că acești termeni sînt puși în legătură pe baza trăsăturilor de sens comune : „a d j e c t i v a l", „p r i v i t o r l a u m i d i t a t e". Calitatea de antonime este asigurată de semul incompatibil contrar „p r e z e n t", care caracterizează primul termen și, respectiv, „a b s e n t", din sensul celui de al doilea. În aceeași situație se află *cald/rece*, grupate pe baza semelor comune : „a d j e c t i v a l", „p r i v i t o r l a t e m p e r a t u r ă", „g r a d n e d e f i n i t". Opoziția antonimică se bazează pe semele incompatibile contrarii „a p r e c i e r e î n p l u s" vs. „a p r e c i e r e î n m i n u s". Antonimele de acest tip, la care se mai pot adăuga numeroase exemple (*noros/senin*, *par/impar*, *viață/moarte*) reprezintă tipul cel mai simplu de structură. Relația se stabilește numai între doi termeni (fără sinonime), iar toate trăsăturile de

---

[1] Vezi Horst G e c k e l e r, *Observations sur l'absence de l'antonymie dans certaines sections du lexique*, in „Quaderni di semantica", IV, nr. 1, 1983.

sens ale primei unități se repetă în conținutul celei de a doua. Singura diferență, care constituie totodată și baza antonimiei, este dată de semul incompatibil contrar.

Dacă avem însă în vedere o pereche antonimică frecvent citată *adevăr/minciună*, constatăm că ambii termeni se caracterizează prin semele comune „f a p t", „c o n f o r m i t a t e c u r e a l i t a t e a" și se opun prin semul „p r e z e n t" vs. „a b s e n t". Dacă cercetăm însă pe *minciună* în opoziție cu alți termeni ai paradigmei din care face parte, de exemplu cu *neadevăr*, *fals*, constatăm că acesta conține o trăsătură în plus, necomună cu antonimul său: „+ d e n a t u r a r e i n t e n ț i o n a t ă". Această trăsătură, reziduală, este neglijată în relația antonimică, se estompează, dar ea poate fi pusă în evidență cînd termenii se utilizează în opoziție în anumite contexte. În această pereche, diferența dintre cele două antonime nu se limitează la semul incompatibil contrar, ci se exprimă și printr-o altă trăsătură de conținut. Aceasta face ca relația să fie mai complexă decît în exemplele discutate anterior. Prin urmare, chiar cînd paradigma antonimică este formată numai din doi termeni, structura poate fi mai simplă sau mai complexă.

Cînd paradigma antonimică este formată din mai mult de doi termeni, situațiile înregistrate sînt diferite.

Să alegem pentru exemplificare seria *speranță, nădejde* opusă lui *desperare, deznădejde*. După cum se poate observa, este vorba de două serii de sinonime perfecte aflate în opoziție antonimică ce se bazează pe semele comune „s e n t i m e n t", „p r i v i t o r l a", „î n c r e d e r e î n a s p i r a ț i i" și pe semele „p r e z e n t" vs. „a b s e n t". Fiind însă vorba de sinonime perfecte, situația nu se deosebește cu nimic de relația dintre *cald/rece* descrisă mai sus. Sinonimele din fiecare serie care intră în opoziție se caracterizează prin aceleași trăsături. Asta înseamnă că, în relația antonimică, ele se comportă la fel cu întreaga serie. Fiecare dintre membrii seriei *speranță, nădejde* intră în relație de antonimie perfectă (binară și simetrică) cu oricare din membrii seriei *desperare, deznădejde*, reductibilă la formula $A \sim non\text{-}A$.

Nu aceeași este situația relației de antonimie stabilită între două clase de cvasisinonime. Dacă opunem pe *ud, umed, jilav* lui *uscat, sec, zbicit, zvîntat*, observăm că baza de grupare a acestor termeni într-o paradigmă este dată de trăsăturile comune: „a d j e c t i v a l", „p r i v i t o r l a u m i d i t a t e"; opoziția antonimică se realizează pe baza semelor „p r e z e n t", care caracterizează primii trei termeni, și, respectiv, „a b s e n t", specific ultimilor patru. Dacă încercăm însă să cuplăm pe rînd membrii primei grupe cu cei din a doua grupă, observăm că aceasta nu se poate face oricum, deși condițiile semice au fost îndeplinite.

Limitele în grupare se datoresc faptului că termenii din cele două serii opuse nu sînt perfect sinonimi între ei, ci se diferențiază prin seme graduale astfel:

grad maxim	{ud	uscat, sec}	grad maxim
grad mic	{umed, jilav	zbicit, zvîntat}	grad mic

Caracterul rigid al relației de antonimie implică obligația ca cei doi termeni selectați ai perechii să se caracterizeze prin absolut aceleași trăsături de sens. Or, diferența de marcă graduală restrînge posibilitățile de cuplare: *ud* se opune în mod obișnuit lui *uscat* sau *sec* (fiind marcate prin „g r a d m a x i m"); perechea *ud/zbicit* este neobișnuită pentru că mărcile graduale diferite

(„g r a d m a x i m" pentru *ud* și „g r a d m i c" pentru *zbicit*) strică simetria relației antonimice, făcînd ca aceasta să fie imperfectă.

Dar diferențele care pot apărea între antonimele imperfecte nu sînt numai graduale. Să luăm pentru exemplificare două serii de evasisinonime aflate în opoziție:

etern	*pieritor*
veșnic	*trecător*
permanent	*vremelnic*
nepieritor	*temporar*
perpetuu	*efemer*

Gruparea în aceeași clasă a acestor termeni are la bază cîteva trăsături de sens comune: „a d j e c t i v a l", „p r i v i t o r l a e x p a n s i u n e", „t e m p o r a l"; opoziția dintre cele două serii se realizează prin semele contrarii „l i m i t a t" vs. „n e l i m i t a t". Deși sînt îndeplinite condițiile de antonimie, cuplurile nu se pot organiza oricum. Limitele sînt determinate de faptul că nu avem a face cu sinonime perfecte. De pildă, în cea de a doua serie termenii se diferențiază între ei astfel: *vremelnic, temporar, efemer* conțin trăsătura de sens „d u r a t ă d e t e r m i n a t ă" și, în plus, *e f e m e r* mai conține semul „m i c". Dacă termenii seriei din stînga sînt perfect echivalenți ca sens, cei din dreapta prezintă între ei diferențe exprimabile prin seme substanțiale. Prezența acestor trăsături diferențiatoare în formula componențială a numai unuia din cele două antonime ale unei perechi dezechilibrează relația, limitînd posibilitățile de cuplare în selecția antonimelor. Astfel vom putea opune pe oricare dintre membrii primei serii lui *pieritor* și *trecător*. Dacă îi vom opune însă lui *vremelnic, temporar, efemer*, relația de antonimie nu mai este perfectă. Ea este dezechilibrată de prezența unor seme diferențiatoare care, de astă dată, sînt seme de substanță; termenii nu se vor mai opune deci numai prin semele incompatibile contrarii amintite, ci și prin alte seme, specifice, adică alături de opoziția antonimică va apărea o opoziție semantică simplă.

Din exemplele discutate mai sus, se vede clar că dacă opunem două serii de evasisinonime, orice diferență (graduală, substanțială sau de ambele tipuri) care apare între evasisinonimele din serie se menține și în relația antonimică, incomodînd-o și restrîngînd posibilitățile de organizare a perechilor; și aceasta, pentru că orice diferență apărută în plus, în afara celei realizate prin semele incompatibile contrarii, reprezintă o încălcare a *principiului simetriei* formulelor componențiale ale celor două antonime selectate. O asemenea relație poate fi interpretată ca antonimie în *sens larg*. Structurile antonimice de acest tip în care opoziția antonimică este dublată de una sau mai multe opoziții semantice obișnuite sînt, evident, ceva mai complexe decît cele descrise la începutul acestui capitol.

Pentru a urmări mai ușor restricțiile în selecția antonimelor, vom discuta un exemplu, înfățișat într-un tablou, pentru ca diferențele să fie mai clare.

seme comune		seme diferențiatoare			
„sentiment privitor la" „reacție afectivă"		grad nedefinit	grad mic	grad mare +reciprocitate	grad maxim
SIC*	favorabil	afecțiune	simpatie	prietenie	iubire
	defavorabil	aversiune	antipatie	dușmănie	ură

* Sem incompatibil contrar.

Baza comună de grupare într-o paradigmă a termenilor din tablou este constituită de semele comune: „s e n t i m e n t", „p r i v i t o r l a", „r e a c ţ i e a f e c t i v ă". Opoziţia antonimică se bazează pe semele incompatibile contrarii „f a v o r a b i l" vs. „d e f a v o r a b i l". În plus, fiecare termen se caracterizează prin seme graduale specifice, după cum reiese din tablou. Se observă că, sub acest aspect, termenii fiecărei serii în parte sînt marcaţi diferit, ceea ce determină o anumită organizare internă a seriilor. În plus, *prietenie* şi *duşmănie* se caracterizează prin semul „r e c i p r o c i t a t e". Acest exemplu este interesant şi prin dispunerea simetrică a termenilor aflaţi în opoziţie, simetrie determinată de caracterul repetabil al trăsăturilor. Exemplele de acest tip nu sînt prea numeroase. Se observă cu uşurinţă că antonimele se grupează de preferinţă în perechi, respectînd simetria relaţiei: *afecţiune/aversiune, simpatie/antipatie, prietenie/duşmănie, iubire/ură*. Orice încercare de a grupa altfel termenii înseamnă încălcarea condiţiei de simetrie a relaţiei antonimice.

Exemplele înfăţişate mai sus au fost în mod intenţionat alese pentru a ilustra diferite situaţii. Din discutarea lor se observă însă că nu numărul termenilor care alcătuiesc paradigmele antonimice determină gradul de complexitate a acestor structuri, ci caracterul perfect sau imperfect al sinonimelor din cele două clase aflate în opoziţie. Dacă acestea sînt alcătuite din sinonime perfecte (nediferenţiate între ele prin nimic), relaţia este simplă, reductibilă la $A \sim non\text{-}A$, indiferent de cîţi termeni numără fiecare serie. Dacă membrii fiecărei serii în opoziţie se diferenţiază de cvasisinonimele sale prin seme specifice, aceste diferenţe se reflectă şi în raportul antonimic. Este, totodată, de aşteptat ca diferenţele să fie mai numeroase în condiţiile unor clase mai largi, dar nu obligatoriu.

La începutul capitolului de faţă am formulat condiţiile de selecţie a antonimelor. Ţinînd seama de acestea şi de observaţiile rezultate din analiza exemplelor, urmează că o clasă de antonime este o paradigmă. Caracterul obligatoriu şi condiţia semelor diferenţiatoare de a fi incompatibile contrarii (spre deosebire de semele diferenţiatoare din alte paradigme lexico-semantice — vezi, de exemplu, subansamblurile, care nu sînt supuse unor restricţii) conferă acestor clase un statut special, motiv pentru care preferăm termenul de paradigmă antonimică. Exemplele dovedesc că o asemenea paradigmă poate fi alcătuită din doi termeni, dar poate cuprinde şi mai mulţi.

Totodată, analiza sub aspectul componentelor de sens ne permite să distingem, pe baza unor criterii obiective, antonimia *în sens restrîns* (ca o relaţie de opoziţie binară şi perfect simetrică), de cea *în sens larg* (termeni care se opun şi prin alte seme în afara semului incompatibil contrar).

Prin restricţiile de organizare, mai numeroase, structurile antonimice apar mai rigide, mai puţin laxe în comparaţie cu alte tipuri paradigmatice. Observaţia este justificată şi de faptul că, în aceste structuri, opoziţiile antonimice nu sînt *diferenţe* pur şi simplu, ci de un tip determinat, cu caracter strict şi repetabil.

ANALIZA CONTEXTUALĂ

Cercetarea antonimelor sub aspect contextual diferă atît ca scop, cît şi ca rezultat de cea întreprinsă la sinonimie. Dacă pentru sinonime ea reprezintă proba, verificarea statutului paradigmatic al termenilor, pentru antonimie

o asemenea probă nu aduce date noi din acest punct de vedere. Și aceasta, deoarece antonimia este o categorie strict constituită paradigmatic pentru a fi atît de dependentă de context.

Din demonstrația de mai sus s-a văzut că antonimia privește nu numai termenii implicați într-o pereche, ci întreaga lor paradigmă semantică, punînd în opoziție elementele esențiale ale fiecărei paradigme, și nu particularitățile contextuale. După o cercetare detaliată a problemei, R. Sîrbu[1] afirmă că „Regularitatea cu care antonimele se întrebuințează în contexte-tip se explică prin faptul că opoziția antonimică nu se „creează" de fiecare dată în actul vorbirii, ci prin aceea că este reprodusă de către vorbitori ca ceva existent și fixat în limbă, ea avînd caracter general pentru vorbitori. Această opoziție se imprimă în semantica cuvîntului și în afara contextului și, prin aceasta, opoziția semantică a antonimelor în context dobîndește statut de categorie lingvistică".

Contextul înțeles ca succesiune de termeni sau ca variantă funcțională este deci important în cercetarea antonimiei pentru a stabili în ce măsură selecția pe care o operează vorbitorul se supune rigorilor sistemului și ce consecințe de ordin stilistic are încălcarea conștientă (prin punerea în opoziție a unor termeni inegali) a acestor limite.

Studiul comportamentului contextual al antonimelor a constituit obiectul atenției unor studii de specialitate, dar problema a fost privită din unghiuri diferite. S-a relevat astfel marea varietate structurală a contextelor antonimice[2], măsura în care contextul poate fi relevant pentru antonimie sau chiar diagnostic. Se precizează[3] însă că interesul față de actualizarea antonimelor în context se justifică prin aceea că ele nu pot fi concepute doar ca niște scheme statice cu o existență de paradigme potențiale în sistemul abstract al limbii.

De vreme ce relația de antonimie privește întreaga paradigmă a termenilor opuși, ne interesează să urmărim care sînt factorii care influențează selectarea antonimelor într-un enunț. Interesul este justificat de faptul că există diferențe între cercetarea antonimiei din exprimare și cea din afara exprimării.

Contextul (privit ca un criteriu de dezambiguizare semantică) stă, implicit, la baza organizării clasei de antonime. De exemplu, *înalt* se poate repartiza în mai multe paradigme antonimice în funcție de sensul pe care-l realizează și care este determinat contextual :

înalt—scund, mic (în contexte ca *persoană~, casă~*) ;
înalt—jos, grav (în contexte ca *sunet~, voce~*) ;
înalt—scăzut (în contexte ca *nivelul apei~, nivel științific*).

Sînt destul de frecvente situațiile în care doi termeni sînt antonimi pentru mai multe sensuri ale lor, uneori pentru toate. De exemplu, *tare* și *slab* :

tare—moale (despre *aluat, lemn, material*)
tare—slab (despre *vin, țigară, miros*)
tare—slab, ineficace (despre *medicamente, soluții*)
tare—slab, nerezistent (despre *om, caracter*)
tare—slab, moale (despre *arc, lamă, elastic*)
tare—slab, ușor (despre *vînt, ploaie, voce, sunet*)
tare—slab, stins, pal (despre *lumină, culoare*)

---

[3] Vezi R. Sîrbu, *op. cit.*, p. 219–236.
[4] Vezi M. Bucă, I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 181–193.
[5] Vezi R. Sîrbu, *op. cit.*, p. 219.

În acest exemplu se remarcă un fel de paralelism semantic al celor doi termeni, chiar dacă ei nu sînt antonimi pentru sensurile lor principale (*slab* are, pentru sensul propriu, antonim pe *gras*). Paralelismul semantic duce la utilizarea frecventă a celor doi termeni în opoziție imediată, ceea ce conferă un caracter stabil relației, făcînd-o să fie relativ independentă față de context.

Același efect îl are antonimia la nivelul sensurilor principale a doi termeni. *Gras* și *slab*, de exemplu, se evocă reciproc în mintea vorbitorilor. Rezultă că stabilitatea cuplurilor antonimice este determinată, pe de o parte, de paralelismul semantic al cuvintelor și, pe de altă parte, de opoziția antonimică între sensurile lor principale.

R. Sîrbu (*op. cit.*, p. 63) afirmă că o anumită caracteristică semantică, fixată în conținutul cuvintelor în urma opoziției lor regulate în vorbire, face ca opoziția antonimică să nu mai depindă de un anumit context.

Relația de antonimie dintre două paradigme sinonimice presupune, teoretic, posibilitatea ca vorbitorul să aleagă, să cupleze oricum termenii. De exemplu, în paradigma *harnic/leneș* discutată mai sus, termenii s-ar putea opune, în principiu, oricum. Selecția diferită pe care o face vorbitorul este determinată sau îngrădită de preferințele combinatorii diferite ale termenilor. Prin urmare, selecția nu angajează, în acest caz, în mod direct relația antonimică, ci doar termenii ei considerați individual.

Cercetările au semnalat faptul că antonimele au o distribuție numai parțial identică[1] și că, într-un asemenea studiu, nu interesează în mod particular contextele comune, deoarece ele nu demonstrează contrarietatea semantică, ci, cel mult, ceea ce este comun antonimelor[2]. Din păcate însă, nici urmărirea contextelor necomune nu furnizează date în măsură să explice deosebirile între antonime.

De exemplu, în paradigma antonimică delimitată mai sus, *înalt/jos, grav*, termenii sînt, în principiu, compatibili cu contexte din clasa substantivelor ednumind sunete. Putem spune deci *sunet înalt/jos, grav, voce înaltă/joasă, gravă, tonalitate înaltă/joasă, gravă.* Alături de substantivul *frecvență* folosim antonimele *înalt/jos*, dar nu *grav*. Prin urmare, perechea antonimică *înalt/grav* nu este selectată de orice context și aceasta ține de compatibilitățile contextuale concrete ale termenilor. De asemenea, *călduros/friguros* apar în contexte ca *vreme, anotimp, cameră, clădire,* dar nu și în contexte ca *îmbrăcăminte, plapumă.*

Rolul determinant al contextului în selectarea antonimelor este foarte clar în următorul exemplu, unde perechile se organizează diferit în funcție de context, chiar dacă sensul termenilor opuși rămîne același (caracterizat prin „± u m i d i t a t e"):

uscat—ud (în contexte ca *obiect, rufă, acoperiș*);
uscat—umed (în contexte ca *aer, vreme, atmosferă*);
uscat—reavăn (în contexte ca *pămînt, sol*);
uscat—umed, igrasios (în contexte ca *pereți, încăpere*).

[1] L. Wald, *Antonimele în sistemul lexical*, în *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 80.
[2] R. Sîrbu, *op. cit.*, p. 64 și 217.

Perechea *uscat—umed* este ușor asimetrică, deoarece cei doi termeni sînt marcați gradual diferit. Totuși, în context, diferența se estompează, iar o asemenea selecție nu reprezintă o încălcare voită sau accidentală a simetriei relației, ci este dictată de preferințele combinatorii ale antonimelor.

Din exemplele discutate se observă că relația antonimică este preexistentă actului vorbirii, ceea ce îi asigură o anumită independență în raport cu contextul. Această independență este mai mare sau mai mică în funcție de paralelismul semantic al antonimelor, de opoziția dintre acestea la nivelul sensurilor principale, de gradul în care uzul a consacrat o anumită combinație. Pe de altă parte, independența contextuală este îngrădită de preferințele concrete de combinare ale unui termen al perechii sau chiar de anturajul lexical specific unui termen, care nu permite înlocuirea acestuia prin antonimul său[1].

Selecția pe care vorbitorul o face dintr-o paradigmă antonimică este condiționată însă și de varianta stilistico-funcțională (privită ca un context în sens larg) căreia îi aparțin termenii. Cuplarea antonimelor nu se face oricum. Potrivit tendinței spre simetrie și echilibru a relației, sînt puși în opoziție imediată în context termeni caracterizați, de obicei, prin aceeași marcă stilistică. De exemplu, în clasa :

zgîrcit	*risipitor*
avar	*cheltuitor*
parcimonios	

parcimonios este marcat stilistic prin trăsătura „l i v r e s c". De aceea, perechile se organizează de preferință ca *zgîrcit—risipitor, zgîrcit—cheltuitor* ; apariția lui *parcimonios* în opoziție cu unul din cele două antonime în același context este rară. Exigența simetriei în relația antonimică impune selecția în cupluri de termeni marcați stilistic la fel, ceea ce duce la o utilizare mai frecventă a combinațiilor și, în consecință, la o fixare a acestora. Încălcarea deliberată a acestei constrîngeri corespunde intenției vorbitorului de a obține anumite efecte stilistice. Aceasta se poate realiza fie prin contrastul stilistic dintre antonime, fie între acestea și tipul de text în care sînt utilizate.

Contrastul stilistic dintre termenii perechii poate fi determinat și de locul pe care sensul în discuție îl ocupă în sfera semantică a cuvîntului ; altfel spus, din faptul că sensurile aflate în opoziție sînt principale sau secundare. De exemplu, într-un context ca *Este de statură potrivită, nici scurt, nici înalt*, cele două antonime diferă prin aceea că *scurt* este utilizat cu un sens secundar (sensul 2 din *DEX*), în timp ce *înalt* realizează sensul său principal. Diferența are consecințe în plan stilistic, încărcînd relația și mărind contrastul dintre antonime. Utilizarea într-o pereche antonimică a unui termen cu sens figurat poate antrena efecte stilistice și pentru că acesta, mai marcat sub aspectul intensității, aduce un plus de expresivitate opoziției. De exemplu,

	leneș
harnic	*puturos*

În această clasă se pot organiza două perechi : *harnic/leneș* și *harnic/puturos*. În cea de a doua combinație, sensul figurat al ultimului termen determină un contrast mai puternic tocmai prin asimetria sub aspectul mărcii stilistice

[1] R. Sîrbu, *op. cit.*, p. 204, citează asemenea situații ca *iubire* (sfîntă, maternă, gingașă, duioasă, frățească), *față de ură* (înverșunată, sălbatică, neîmpăcată).

a membrilor cuplului. O asemenea diferență, ca și cea de grad de intensitate se pune în evidență foarte clar într-un exemplu ca : *„Leneș mai poți să fii, mi-a răspuns mama, lenea trece, dar să nu fii puturos. Știi tu cum se zice : pute pămîntul după el“*. (M. Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni*).

Dar paradigma antonimică nu conține întotdeauna serii de termeni marcați stilistic la fel. În cazul acesta, posibilitățile de opțiune sînt reduse, iar alegerea nu mai este dirijată de intenția vorbitorului (decît, poate, în măsura în care conotațiile termenilor îi servesc). Cînd selecția se face obligatoriu dintr-o serie de termeni, toți utilizați în sens figurat, uzul consacră, de obicei, anumite combinații. Frecventa utilizare duce la estomparea valorii expresive a termenilor figurați. De pildă, *blînd* (sens principal) și *aspru* (sens figurat) din contextul *Privirea lui era, după împrejurări, cînd blîndă, cînd aspră*: s-au fixat prin frecvență într-o pereche, deoarece *blînd* nu are un antonim al cărui sens opus să fie cel propriu. Aceste situații nu sînt însă foarte frecvente, deoarece, de regulă, unitățile puse în opoziție dezvoltă sensuri paralele.

Alteori ambele antonime sînt folosite cu sens figurat, fără ca aceasta să antreneze vreun efect deosebit, de exemplu : *Nu cu vorbe* **aspre**, *ci cu vorbe* **dulci** *pe muiere s-o îndupleci* (proverb). Aceeași observație este valabilă pentru perechea *cald/rece* (în sens figurat, despre *prietenie, oameni, atitudine*). Cînd vorbitorul urmărește să realizeze un efect mai puternic, preferă selectarea unui alt termen din paradigma lui *cald*, ca în exemplul : *O colonie întreagă de oameni : duioși și reci, îndrăzneți și prudenți* (T. Vianu, *Jurnal*). În alte cazuri, efectul stilistic se obține prin încălcarea unei restricții semantice. În contextul : *De cum își văzu odorul venind...* **jalea** *i se schimbă în* **bucurie**., cei doi termeni puși în opoziție sînt marcați diferit sub aspectul gradului. Antonimul obișnuit al lui *bucurie* este *supărare* ; marca „grad foarte mare“ a lui *jale* mărește distanța dintre antonime, cu consecințe în plan stilistic.

O urmare firească a tendinței spre echilibrul relației antonimice ar fi ca vorbitorul să poată cupla oricînd termeni situați simetric pe axa semantică, deci care îndeplinesc toate condițiile. Uneori însă acești termeni nu sînt, în mod normal, selectați, pentru că le lipsește una din particularitățile specifice antonimiei : consacrarea prin uz. De exemplu, *geros* și *torid*, *scheletic* și *obez* (marcați prin „grad foarte mare“ și dispuși simetric față de centrul dimensiunii pe baza căreia sînt puși în relație). De obicei, opunem pe *cald* lui *rece*, pe *gras* lui *slab*. Efectul astfel obținut este evident într-un context ca : *Era bine făcută, nici* **prăjină**, *nici* **bondoacă**.

Trebuie să observăm totuși că aprecierea valorii stilistice a unui termen sau a unei combinații este relativă, deoarece ea este condiționată de punctul de vedere din care se apreciază. Valoarea expresivă a unui termen al perechii antonimice se pune în evidență numai într-un text sau în combinația cu un antonim care aparține unei alte variante funcționale, deci prin contrast. În interiorul unui text specific ea devine normă. De exemplu, în limbajul curent opunem pe *a trăi* lui *a muri* (ambii nemarcați stilistic). Dacă folosim perechea *a trăi/a deceda*, marca „administrativ“ a celui de al doilea termen este frapantă. Același cuplu se utilizează însă frecvent în limbajul administrativ sau științific, unde *a trăi* (nemarcat stilistic) nu determină nici un efect. Prin urmare, raportul dintre antonime sub aspectul caracteristicilor stilistice nu este fix. El se schimbă în funcție de anturajul lingvistic, care pune

în evidență sau estompează anumite nuanțe. Aceasta înseamnă că raportul stilistic dintre antonime existent în limbă se poate modifica la nivelul enunțului.

Din situațiile înfățișate mai sus rezultă că vorbitorul dispune, la nivelul sistemului limbii, de o paradigmă antonimică din care el are, teoretic, libertatea de a selecta termenii pe care să-i pună în opoziție imediată în vorbire. Această libertate este însă în practică limitată de preferințele combinatorii ale cuvintelor, de mărcile stilistice diferite ale acestora, de tipul de text în care sînt utilizați termenii, constrîngeri care, de obicei, sînt respectate. Cuplarea nepotrivită, din cauza necunoașterii restricțiilor, nu interesează aici. Încălcarea conștientă a acestora are consecințe în plan stilistic și corespunde unei intenții a vorbitorului.

Orice actualizare reprezintă o mișcare, mai mult sau mai puțin, între limitele sistemului. Discutînd despre actualizare și libertățile dobîndite în cadrul ei, trebuie să amintim o situație aparte : uneori, în discurs, vorbitorul pune în contrast termeni care nu sînt antonimi în sistem. De exemplu, în contextul *„...în fața vechii sonerii a casei cenușii,* **condamnate,** *alături de vila cea* **nouă,** *neterminată*" (N. B r e b a n, *Francisca*), adjectivul *condamnată* (cu referire la *casă*) dezvoltă, în opoziție cu *nouă* un sens conotativ realizabil doar contextual „foarte veche, în pragul ruinei". Combinații antonimice ca cea din exemplul citat nu reprezintă actualizări ale unei relații existente în sistem. Vorbitorul *creează* în exprimare o relație antonimică și acest lucru este posibil prin respectarea unei condiții : prezența sau punerea în evidență a unor seme incompatibile contrarii și stabilirea, pe baza unor conotații ale cuvintelor (sau cu ajutorul contextului extralingvistic) a unei dimensiuni comune termenilor puși în opoziție. În aceste condiții, distanța dintre sistem și actualizare crește, iar libertățile sînt foarte mari. Cuvinte care nu sînt antonime la nivelul schemei capătă acest statut în uz. Aceasta înseamnă că, teoretic, pot fi puși în contrast orice termeni, cu condiția ca din context să rezulte dimensiunea semantică comună și semele incompatibile contrarii. Contextul trebuie să suplinească datele sistemului. De exemplu, în : *La chip frumos, la inimă găunos* (proverb)., *găunos* realizează un sens metaforic pe care dicționarele nu îl înregistrează. Acestea, în afară de sensurile concrete realizate în contexte ca despre *copaci, nuci, măsele*, menționează un al patrulea sens figurat (despre *oameni, acțiunile sau manifestările lor*) „care este lipsit de conținut, de temei". Sensul actualizat în exemplul citat se definește în relație cu *frumos* ca „urît, rău", iar efectul stilistic realizat prin punerea în contrast a celor doi termeni este incontestabil mai mare.

Cercetarea antonimelor din punct de vedere contextual nu oferă date suplimentare pentru analiza paradigmatică. Ea reprezintă numai o posibilitate de a aprecia cum se actualizează, în vorbire, datele sistemului. De fapt, vorbind despre antonimie, se impune să observăm că între schemă și uz există un fel de relație „du-te vino". Anumite caracteristici imprimate în semantica antonimelor fac posibilă utilizarea acestora în opoziție nemijlocită. Pe de altă parte, uzul este acela care consacră o pereche antonimică și îi asigură stabilitate în limbă, o oarecare independență în raport cu contextul. Totodată, utilizarea frecventă în contrast a unor termeni face ca aceștia să dezvolte sensuri paralele, ceea ce contribuie la o și mai mare stabilitate.

Rezultă că, în cazul antonimiei, între schemă și actualizarea ei este o strînsă relație de interdependență.

BIBLIOGRAFIE

Bucă, M., Evseev, I., *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timişoara, 1976, p. 145—193; Forăscu, N., *Une modalité de caractériser les structures antonymes*, în AUB, XXXII, 1983; Geckeler, H., *Observations sur l'absence de l'antonymie dans certaines sections du lexique*, în „Quaderni di semantica", IV, 1983, 1 şi 2; Lyons, J., *Linguistique générale. Introductions à la linguistique théorique*, Larousse, Paris, 1970; Şerban, V. — Evseev, I., *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timişoara, 1978, p. 205—221; Sîrbu, Richard, *Antonimia lexicală în limba română*, Editura Facla, Timişoara, 1977; Wald, Lucia, *Antonimele în sistemul lexical*, în *Sistemele limbii*, Editura Academiei R.S.R., 1970.

4.1.3. OMONIMIA

În timp ce sinonimia constituie manifestarea unui mod de organizare a cuvintelor în jurul unui referent, ale cărui aspecte particulare sînt redate prin termenii sinonimi, omonimia este manifestarea unui proces contrariu: acelaşi corp fonetic trimite la doi referenţi diferiţi, de exemplu **bancă**[1] *„instituţie financiară"*, **bancă**[2] *„scaun lung, cu sau fără spătar"*; **ban**[1] *„a suta parte din moneda naţională"*, **ban**[2] *„titlu şi funcţie boierească în evul mediu"*; **calcan**[1] *„soi de peşte marin"*, **calcan**[2] *„zid fără uşi şi fără ferestre" etc.*

Datorită confuziilor la care poate da naştere, omonimia a fost considerată adesea un accident supărător, o piedică în actul de comunicare a ideilor. Într-adevăr, în practica vorbirii, unele omonimii duc în cele din urmă la eliminarea unui omonim sau la modificarea lui. Astfel, este foarte posibil ca *pisoi* „pui de pisică" să fi scos din circulaţie pe *pisoi* „unealtă de pisat în piuliţă", „pisălog", iar *porumb*, *„Zea mais"*, să fi făcut ca în Muntenia pasărea din familia columbaceelor să se numească aproape exclusiv prin diminutivul *porumbel*, ca să nu se confunde cu planta. Adjectivul *nou* ar fi trebuit să aibă pluralul feminin şi neutru *nouă*, formă utilizată mai de mult în mod curent *(haine nouă, produse nouă* etc.), cf. *ouă*, cu aceeaşi structură de plural (*ou+e, nou+e > ouă, nouă*). Dar *nouă* venea în omonimie cu singularul feminin. Sub presiunea masculinului care şi-a extins şi în alte cazuri desinenţa de plural *-i*, cf. formele dialectale munteneşti *cravăţi, îngheţăţi*, dar şi *tălpi, străzi*, devenite literare în dauna mai vechilor *talpe, strade*, *nouă* a fost modificat în *noi*. În felul acesta s-a evitat omonimia cu singularul şi cu numeralul *nouă*, creîndu-se însă alta (adjectivul *noi* este identic cu pronumele personal *noi*), dar această omonimie este tolerabilă, în timp ce precedenta *nouă* (nou) şi *nouă* (9) era intolerabilă.

OMONIMIA INTOLERABILĂ

Omonimele din această categorie au drept caracteristică faptul că toate formele lor sînt identice*, de exemplu: *albinărie*[1] „meseria de apicultor", *albinărie*[2] „prisacă"; *bucătărie*[1] „încăperea în care se gătesc mîncări", *bucătărie*[2] „ocupaţia permanentă sau temporară a celor care pregătesc mîncare"

---

* Adesea, omonimele sînt subîmpărţite în *omofone* (cu pronunţare identică) şi *omografe* (care sînt scrise identic), de exemplu: engl. *peace* „pace" şi *peace*, „bucată" sînt omonime omofone şi omografe.

Pentru limba română distincţia nu are mare importanţă, între altele şi fiindcă ortografia noastră nu este etimologică.

(*N. face bucătărie.*); *fierărie*[1] „meseria de fierar", *fierărie*[2] „locul unde se exercită această profesiune, magazinul de vînzare a produselor fabricate din fier", „grămadă de fier de diverse categorii, forme etc." ; *căprar*[1] „păstor de capre", *căprar*[2] „caporal" ; *pupilă*[1] „parte a ochiului", *pupilă*[2] „minoră aflată sub tutelă, mai rar eleva preferată a unui maestru, profesor" etc.

Identitatea tuturor formelor nu este însă singura caracteristică a acestei categorii. Mai trebuie ca omonimele în discuție să funcționeze în același grai și în același stil de limbă; altfel spus să apară în contexte de același tip. Dacă, de exemplu, *spătar*[1] „rezemătoare de scaun" și *spătar*[2] „cureaua de ham care vine pe spatele calului" au toate formele identice (deosebindu-se de *spătar*[3] „boier care ținea spada domnului"), omonimia lor nu este obligatoriu intolerabilă, date fiind contextele în care apar ; primul termen este curent în limbajul de toată ziua, al doilea apare numai în enunțuri în care este vorba despre atelaj, despre înhămatul cailor. În aceeași situație sînt *aer* „văzduh" și *aier* (scrierea este înșelătoare, căci ambele se pronunță la fel) care denumește obiectul de cult religios „procovățul", sau *băieș*[1] „cel care face servicii într-o baie publică" și *băieș*[2] „miner", fiindcă *băieș*[2] este regional, după cum *baie*[1] „scaldă sau încăperea în care se face baie, stabilimentul de băi" și *baie*[2] „mină" nu sînt în omonimie intolerabilă din cauză că *baie*[2] este regional și tehnic.

În concluzie, spre a putea fi considerată intolerabilă, o omonimie trebuie să îndeplinească amîndouă condițiile mai sus indicate. Cînd una dintre ele nu apare, omonimia este tolerabilă.

OMONIMIA TOLERABILĂ

Reprezintă două ori mai multe cuvinte ale căror forme diferă printr-un detaliu fonetic*, gramatical, sau printr-unul stilistico-funcțional. În prima categorie intră cazuri ca *bárem* și *barém* (accent deosebit, părți de vorbire diferite) ; *bói* „făptură, înfățișare, aspect", *boí* „colora, vopsi" (accent diferit, părți de vorbire diferite) ; *bun* „tată mare, bunic", cu pluralul *buni*, *bun* „produs de consum", cu pluralul *bunuri* ; *dragă* (adjectiv), *dragă* (substantiv) „mașină de adîncit sau de curățat albia unui rîu" ; *a* (articol), *a* (auxiliarul *avea* la pers. a III-a sing.), *a* (interjecție) ș.a.m.d.

În a doua categorie avem omonimii ca *boltă*[1] „arcadă" ; *boltă*[2] (reg.) „prăvălie" ; *arcan*[1] „laț" și *arcan*[2] (învechit) „taină, loc tăinuit" ; *bob*[2] „grăunte", *bob*[3] „sanie cu cîrmă" etc.

OMONIMIA TOTALĂ ȘI CEA PARȚIALĂ

Omonimia poate fi totală sau parțială în condițiile care decurg din expunerea de mai sus. Cînd toate formele sînt identice și fac parte din aceeași variantă funcțională a limbii, avem omonimie totală sau, din alt punct de vedere, intolerabilă. Cînd una din condițiile amintite lipsește, omonimia este numai parțială.

* Ele sînt deci omonime omografe, dar nu și omofone.

Clasificarea omonimelor este relativ ușoară după ce am făcut aceste precizări. Pentru a avea însă o imagine mai concretă, dăm mai jos lista principalelor omonime de la primele două litere ale alfabetului :

A

aba[1] „postav"
aba[2] (interjecție)
abate[1] „stareț"
abate[2] (verb)
acar[1] „cutiuță pentru ace"
acar[2] „macagiu"
acar[3] „care face ace"
acar[4] „conci de sîrmă de fier"
acar[5] (conjuncție „măcar")
acăriță[1] „cutiuță pentru păstrat ace"
acăriță[2] „căpușă"
achiu[1] „țelină"
achiu[2] „tac de biliard"
administra[1] „a gospodări o instituție, o întreprindere" etc.
administra[2] „a trata cu medicamente, a da medicamente"
aer[1] „văzduh"
aier[2] „procovăț"
afin[1] (numele unui arbust)
afin[2] „rudă prin alianță"
agregat[1] „amestec de particule diverse, grup de mașini și aparate care efectuează un proces tehnologic unitar"
agregat[2] „profesor care a trecut examenul de agregație"
ai[1] *!* (interjecție)
ai[2] (plural regional de la *an*)
ai[3] (pluralul masc. de la *al*)
ai[4] (pluralul pron. și adj. posesiv)
ai[5] (de la *a avea*)
ai[6] (verb reg. „a găti cu usturoi, a da gust de usturoi unei mîncări")
alagea[1] „stofă vărgată de mătase și in"
alagea[2] (în expresia) *a păți o alagea* „a suferi o dezamăgire"
albeț[1] „alburn"
albeț[2] „albineț"
albinărie[1] „prisacă"
albinărie[2] „albinărit", „meseria de apicultor", „apicultură"
albineț[1] „blond, bălan"
albineț[2] „soi de grîu"
albișor[1] (diminutiv de la *alb*)
albișor[2] „obleț", „un soi de ciuperci comestibile"
albit[1] (adjectiv de la *albi*)
albit[2] „feldspat alb"
alega[1] „a se ține de capul cuiva, a se lega de cineva"
alega[2] „a invoca ceva în sprijinul unei idei, ca justificare etc."
alfa[1] (numele unei plante)
alfa[2] „început (numele primei litere a alfabetului grecesc)
alici[1] „a răni cu alice de vînătoare"
alici[2] „a licări, a se vedea distingîndu-se prin strălucire de obiectele din jur"

alpaca[1] (nume dat unei ovine din America)
alpaca[2] „aliaj din care se fabrică tacîmuri"
alunică[1] (diminutiv de la alună)
alunică[2] (semn pe față) „zbenghi"
aluniță[1] (diminutiv de la *alună*)
aluniță[2] (semn pe față) „zbenghi"
ambala[1] „a împacheta cu atenție pentru transport"
ambala[2] „a ridica viteza de turație a unui motor", (fig.) „a-și lua vînt, a se avînta cu pasiune"
amenda[1] „a impune pe cineva la plata unei amenzi"
amenda[2] „a îmbunătăți un text, un proiect de lege" etc.
amortiza[1] „a utiliza un credit, un aparat, o mașină etc. în așa fel încît beneficiile să acopere costul și uzura normală"
amortiza[2] „a face să se micșoreze efectele unui zgomot, ale unui șoc" etc.
anaforă[1] „anafură, bucată de prescură folosită în ritualul creștin"
anaforă[2] „repetiția unui cuvînt la începutul a două sau mai multe propoziții, fraze, paragrafe" (figură de retorică)
analist[1] „care face analize" (în chimie, matematică)
analist[2] „scriitor de anale"
antifon[1] „versete din psalmi care se cîntă repetîndu-se de două ori, imitînd un fel de dialog"
antifon[2] „dop de ceară, de material plastic etc. de pus în urechi pentru a nu se mai auzi zgomotele din jur"
apaș[1] „derbedeu, huligan"
apaș[2] „numele indienilor americani care fac parte din tribul apașilor"
arar[1] „rar"
arar[2] „țesătură de păr de capră cu care se acoperă diverse lucruri transportate cu căruța"
arcan[1] „laț, funie cu laț de prins vitele"
arcan[2] „taină, secret"
arian[1] „membru al sectei religioase a lui Arius"
arian[2] „de arian"
arie[1] „locul amenajat pentru treieriș"
arie[2] „suprafață, întindere a unui fenomen"
arie[3] „cîntec, melodie, compoziție vocală dintr-o operă sau operetă"
ariniș[1] „loc plin de arini"
ariniș[2] „loc nisipos deșert, pustiu"
arlechin[1] „culisă laterală a unei scene, reflector lateral față de scenă"
arlechin[2] „personaj comic din farsele populare italiene"
arnăut[1] „specie de grîu"
arnăut[2] „mercenar (albanez) din timpul feudalismului românesc"
arzător[1] „injector, aparat care asigură arderea gazelor în sobe, cuptoare" etc.
arzător[2] „dogoritor, fierbinte, (fig.) intens, puternic, de cea mai mare actualitate"
aspic[1] „levănțică"
aspic[2] „gelatină folosită în alimentație"
aspru[1] „care nu e neted, (fig.) neînduplecat, sever"
aspru[2] „monedă turcească din secolul al XV-lea, cu circulație și în Țările Române
atlas[1] „lucrare care grupează hărți geografice, geologice" etc.
atlas[2] „numele primei vertebre cervicale"
atlas[3] „atlaz" (pînză)

august[1] „a opta lună a anului“
august[2] epitet pentru monarhi, prinți etc., (fig.) nobil, ales
avă[1] „plasă de pescuit“
avă[2] „epitet pentru un călugăr bătrîn“

B

babalîc[1] „bătrîn“
babalîc[2] „stîlpul pe care se poate roti moara de vînt“
babiță[1] „pasăre acvatică, pelican“
babiță[2] „boala de sugaci“
bac[1] „pod umblător“
bac[2] „vas de sticlă, ebonită etc., în care se ține un electrolit și electrozii unui acumulator“, „diverse dispozitive mecanice“
bacara[1] „numele unui joc de cărți“
bacara[2] „cristal de calitate superioară“
baie[1] „odaie de îmbăiat“, „cada băii“
baie[2] „mină, ocnă“
balot[1] „oțel subțire laminat de făcut cercuri, șine de roți etc.“.
balot[2] „pachet, legătură mare de diverse lucrări, obiecte, mărfuri“ etc.
ban[1] „a suta parte dintr-un leu“
ban[2] „rang și funcție boierească din evul mediu românesc“
banc[1] „prag de nisip în mare, într-un rîu“ etc.
banc[2] „tejghea de meseriaș“
banc[3] „glumă, anecdotă“
bancă[1] „scaun lung, cu sau fără spătar, laviță“
bancă[2] „instituție financiară“
bárem[1] (adverb) „cel puțin, măcar“
barém[2] „tarif, limită care trebuie atinsă “(în sport)
baretă[1] „cureluşa cu care se încheie un pantof“, „banda de pînză cu culorile specifice unei decorații“
baretă[2] „căciulă în trei sau patru colțuri, purtată de preoți, de soldați“
batal[1] „groapă de depozitat țiței, reziduuri petroliere“
batal[2] „berbec castrat“
batcă[1] „fierul pe care se bate coasa“
batcă[2] „capcană de prins rozătoare mici“
batcă[3] „pește asemănător cu plătica“
băieș[1] „muncitor într-o baie publică“
băieș[2] „miner“
bălaie[1] „blondă“
bălaie[2] „varietate de struguri“
bălos[1] „cu bale“
bălos[2] „pește asemănător cu roșioara“
bănesc[1] „privitor la *bani*[1]“
bănesc[2] „de *bani*“[2]
bănișor[1] (diminutiv de la *ban*[1])
bănișor[2] (diminutiv de la *ban*[2], subaltern al *banului*[2])
berc[1] „fără coadă“
berc[2] „dumbravă“
bere[1] (verb) „faptul de a bea“
bere[2] „băutură ușor alcoolizată fabricată din hamei“

bibic[1] „drăguț" (epitet de alintare)
bibic[2] „nagîț"
bilă[1] „globuleț, sferă de sticlă, de oțel" etc.
bilă[2] „trunchi lung de copac"
bilă[3] „fiere"
bine[1] (adverb)
bine[2] „mulțumire, bunăstare" etc.
birlic[1] „as" (la jocul de cărți)
birlic[2] „spetează din mijloc a unui zmeu de înălțat"
blîndă[1] (adjectiv)
blîndă[2] „urticarie"
bob[1] „plantă leguminoasă înrudită cu fasolea"
bob[2] „sămînță, grăunte"
bob[3] „sanie cu cîrmă"
bob[4] „un fel de macara cu care se ridică materiale de construcție"
boem[1] „din Boemia"
boem[2] „persoană care nu respectă convențiile unei vieți așezate și liniștite, disprețuindu-le în numele pasiunii pentru artă"
boltă[1] „arcadă" (arhit.)
boltă[2] „prăvălie, dugheană"
bor[1] „metaloind aflat în sărurile acidului boric"
bor[2] „margine de pălărie"
box[1] „luptă sportivă cu pumnii"
box[2] (în expresia ghete de *box*, piele de *box*) „vițel"
boz[1] „idol"
boz[2] „soc"
brac[1] „prepelicar"
brac[2] „rămășiță, rest de aruncat"
brașoveancă[1] (femininul lui *brașovean*)
brașoveancă[2] „căruță cu coviltir"
brichetă[1] „dispozitiv mecanic de aprins țigările"
brichetă[2] „cărămizi, sfere mici sau ouă de cărbune praf sau de alte materiale cărora li s-au dat aceste forme geometrice prin presare"
brișcă[1] „trăsurică"
brișcă[2] „briceag"
brîncă[1] „labă, mînă"
brîncă[2] „erizipel"
brîncuță[1] (diminutivul lui *brîncă*[1])
brîncuță[2] (numele unei plante)
brut[1] „în stare neprelucrată" (în opoziție cu *net*), „din care nu s-a scăzut greutatea ambalajului, impozitele" (în cazul unor sume de bani)
brut[2] „pîine neagră"
bufă[1] „bufniță"
bufă[2] „cută bufantă la îmbrăcăminte"
bulă[1] „bășică (de aer)"
bulă[2] „act oficial (al papei) întărit cu pecete"
bun[1] (adjectiv)
bun[2] „bunic"
bun[3] „ceea ce este util" „ceea ce are circulație economică", „avut, produs"
bursă[1] „alocație bănească (de stat) pentru studii dată unui elev, student" etc.

bursă[2] „instituție specializată în negocieri de valută, mărfuri" etc.
bul[1] „coapsa dinapoi a animalelor, ciosvîrtă"
bul[2] „poartă la rugbi"

Omonimele anterioare sînt alese în așa fel încît în listă să figureze diverse categorii. Dicționarele mai dezvoltate consideră adesea omonime și forme pe care nu le-am înregistrat în lista noastră. Este vorba, de obicei, de infinitivele lungi și supinele devenite substantive, de exemplu *intrare* „faptul de a intra", *intrare* „spațiul prin care se intră", *ieșire* „faptul de a ieși", *ieșire* „spațiul destinat ieșirii de undeva", *ajuns* (în expresiile *bun ajunsul ! de ajuns !*) și *ajuns* „îmbogățit, parvenit" etc.

OMONIMIA, POLISEMIA ȘI SINONIMIA

Lista omonimelor de la literele A, B dovedește că numărul „accidentelor" care au dus la identitate de forme este mult mai mare decît rezultă în genere din exemplificările folosite în mod obișnuit pentru ilustrarea fenomenului. Pe lîngă aceasta, problema are însă și alte aspecte, căci, cel puțin din punct de vedere teoretic, se pune întrebarea : Pe ce bază se stabilește că două sau mai multe unități, deși au absolut aceeași înfățișare, sînt totuși cuvinte diferite? De ce, de exemplu, se afirmă că *baie*[1] însemnînd „scaldă, scăldătoare, încăperea în care ne spălăm, stabilimentul public cu aceeași destinație" este alt cuvînt decît *baie*[2] însemnînd „mină" ? Ce se întîmplă apoi cu *băi* (utilizat numai la plural) în expresii curente ca *a se duce la băi ;* este același cuvînt ca *baie*[1] *?* În sfîrșit, chiar *baie*[1] are mai mulți referenți, căci *scaldă* din *Mergem să facem baie (în rîu).* este altceva decît cada, vasul de îmbăiat din încăperea specială din locuință, vas care, în limbajul cotidian, este numit tot *baie.*

S-ar putea deci ca *baie*[1] să reprezinte mai multe cuvinte : *baie*[1] „scaldă", *baie*[1'] „scăldătoare", *baie*[1''] „camera de spălat", *băi*[1'''] „localitate de cură balneară", dar atunci de ce *baie*[2] „mină" n-ar fi a cincea ipostază a aceluiași corp fonetic *baie ?*

Pentru gruparea împreună a primelor patru valori există un argument foarte puternic : toate conțin același component semantic, semul „scălda", spăla", care nu se regăsește în *baie*[2] „mină". Acest sem leagă pe *baie*[1], *baie*[1'], *baie*[1''] și pe *băi*[''''] într-un tot, căruia i se spune cuvînt p o l i s e m a n t i c, și-l diferențiază de *baie*[2], omonimul său.

Deosebirea dintre omonime se face și în raport cu originea și istoria lor ; *baie*[1], [1'], [1''], [1'''] are la bază lat. *balnea,* în timp ce *baie*[2] provine din slav. *banĭ.* *Baie*<lat. *balnea* are și sensuri dezvoltate ulterior în diverse împrejurări, de exemplu *băi* „localități balneare".

Prin urmare, vom considera cuvînt polisemantic orice grup de corpuri fonetice identice reunit de un sem prezent în fiecare din ele și vom numi omonime orice corpuri fonetice (două sau mai multe) lipsite de un sem comun. Astfel *cap*[1] „partea superioară a corpului omenesc și partea dinainte a animalelor" are multe valori născute prin metonimie, metaforă sau sinecdocă, dar nici una nu conține un sem care să unească acest cuvînt cu omonimul *cap*[2] „promontoriu" ; *casă*[1] cu toate sensurile lui nu conține, totuși, nici

un sem din *casă*[2] (de bani) : „loc unde se face o plată"; *mai*[1] „a cincea lună a anului" nu are nici un sem comun cu *mai*[2] (adverb), cu *mai*[3] „ciocan" sau cu *mai*[3] (regional) „ficat" ș.a.m.d.

Criteriul nu are însă aplicabilitate absolută. Nu o dată semul căutat nu se poate izola. Astfel *căluș* înseamnă „cal mic", „căluț", „un dans popular" numit și „călușarii", „un băț care se vîră în gura calului spre a o ține deschisă", „batistă, bucată de pînză, cîlți etc. vîrîți în gura cuiva ca să nu poată țipa", „pragul de la mijlocul viorii, pe care se sprijină coardele". Dacă admitem o legătură (figurată) între toate aceste semnificații, și, fără îndoială, ea există, avem un singur cuvînt, cu toate dificultățile de izolare a semului care unește semnificațiile citate. Dacă nu, ar trebui să vorbim despre mai multe cuvinte *căluș* omonime. Uneori, semul pare evident, de exemplu în *mare* (adj.) „de dimensiune deasupra celei mijlocii" și *mare* (subst.) „întindere imensă de apă cu anumite caracteristici geografice, geologice etc.". Cu toate acestea, cele două cuvinte nu se pot explica unul prin celălalt, căci nici adj. *mare* nu s-a substantivat printr-un trop, nici substantivul omonim nu a devenit adjectiv. Ele nu se unesc deci într-un singur termen polisemantic.

Semul care determină considerarea mai multor forme identice drept un cuvînt polisemantic trebuie nu numai să fie comun tuturor formelor, ci și j u s t i f i c a t printr-un procedeu semantic. Se înțelege de la sine că atunci cînd între două sau mai multe forme nu se găsește un sem justificat de asociere, formele în cauză sînt cuvinte o m o n i m e, nu cuvinte polisemantice, și invers.

Din cele spuse, putem deduce că :

1. Departe de a fi un simplu accident, omonimia constituie un mod normal de existență a cuvintelor, cărora, împreună cu sinonimia, ea le asigură funcționarea, potrivit cu regula stabilită de S. Karcevskij :

> „Baza funcționării unui semn cuvînt, morfem etc. în sistemul limbii este capacitatea lui de a se încadra în același timp în două serii : cea a omonimelor și cea a sinonimelor. În măsura în care semnul tinde să îndeplinească alte funcții decît cele care-i aparțin direct, el devine membru al seriei omonimelor ; în măsura în care ceea ce este desemnat de el în mod adecvat poate fi exprimat și prin alte semne, el intră în seria sinonimelor".[1]

2. Deși, într-o serie de cazuri, omonimia se distinge de polisemie prin aceea că ultima dispune de un sem comun justificat semantic, pe cînd prima nu, totuși, în practica exprimării, cuvintele polisemantice pot funcționa ca omonime.

La nivelul exprimării curente, un cuvînt polisemantic se poate desface în tot atîtea omonime cîte sensuri (sau trimiteri la referent) are în conținutul lui. Procedeul este legitim metodologic din perspectiva analizei funcționale, fiindcă adesea unul sau mai multe sensuri ale cuvintelor polisemantice se caracterizează prin utilizarea lor foarte frecventă, dacă nu exclusivă, în contexte specifice unei anumite variante funcționale (limbaj sau stil), sau în contexte limitate în cadrul aceluiași limbaj (stil), ceea ce reprezintă și o chestiune de distribuție a sensurilor și termenilor în variantele funcționale.

---

[1] S. K a r c e v s k i j, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, în „Travaux du Cercle linguistique de Prague", I, 1929, p. 88.

REZOLVAREA ÎN PRACTICA EXPRIMĂRII A AMBIGUITĂȚILOR PRODUSE DE POLISEMIE ȘI OMONIMIE (DEZAMBIGUIZAREA)

În practică, ambiguitățile generate de polisemie și omonimie se rezolvă prin trei procedee generale :

1. Prin specificarea contextuală a valorii semantice.
2. Prin utilizarea unor morfeme auxiliare duble sau triple.
3. Prin trecerea unuia din omonime sau a unuia din sensurile cuvîntului polisemantic în vocabularul pasiv și prin înlocuirea lor.

1. Specificarea contextuală se realizează prin determinări (atribute sau circumstanțiale), de exemplu, pentru *capră*, avem : *capră de tăiat lemne, capră de gimnastică ;* pentru *pod : podul casei, pod(ul) de pe Dunăre* etc., *pod de vase ;* pentru *lamă : lamă de cuțit, lamă de bărbierit, lamă crescută în libertate* ; pentru *sare : sare măruntă, sare grunjoasă, sare de lămîie, sare de Bazna* etc.

Specificarea contextuală este mai dezvoltată sau mai restrînsă după împrejurări. Cînd situația este clară, determinativele — subînțelese — nu se mai exprimă. Dacă spun că briceagul pe care-l împrumut cuiva n-are *lama* ascuțită, nu mai este nevoie să adaug despre ce *lamă* vorbesc, dacă cineva *se urcă în pod*, circumstanțialul redat prin *în* nu lasă loc de îndoieli, căci celălalt *pod* se construiește cu *pe (se urcă pe pod)*, tot astfel : *umblă prin pod* față de *umblă pe pod* etc.

Nu totdeauna este însă la fel de ușor să se dezambiguizeze un sens, de exemplu în enunțul *a alunecat în baie*, *baie* poate însemna „a alunecat în odaia de baie", „a alunecat în cada băii", „a alunecat în mină", numai specificările *odaie de*, *cadă* dau soluția.

2. Morfemele duble sau triple sînt, de exemplu, *-e* și *-i* la feminine, *-e*, *-i* și *-uri* la masculine, pentru plural ; sufixele lexicale omonime de tipul *-tor* care formează nume de agent, adjective și nume de instrumente, *-aș*, sinonim cu *-ar* (cf. *poștaș — poștar*), dar și *-aș* diminutiv etc. Și alte sufixe sînt în aceeași situație : *-easă*, de exemplu, formează substantive cu înțelesul de *„soție* a persoanei indicate de termenul de bază" : *coloneleasă, vorniceasă, notăreasă* etc., dar și nume de agent feminin : *bucătăreasă, croitoreasă, spălătoreasă* etc. Unele derivate de acest tip au firește valoare echivocă : *tulungereasă, preoteasă (preoteasa vestală* din mitologia antică) etc. La fel se întîmplă și cu sufixul *-iță* (cf. *casieriță, doctoriță, zidăriță, vătmăniță*, dar și *hangiță*), care formează și diminutive, ca și nume de plante, de exemplu *albăstriță*, cu valoare conotativă de diminutiv.

Sufixele lexicale nu ajută la dezambiguizare decît cînd participă la denumiri care formează pereche cu un cuvînt cu aceeași bază, de exemplu cînd prin *porumbel* (cu sufix diminutival) se realizează distincția față de *porumb*, cînd un augmentativ servește la diferențierea bărbătușului unor păsări, ori, la alte animale, de femeiușcă, cf. *bibiloi, cioroi, dropioi, vrăbioi, vrăbete* etc. (Notăm că înșiși termenii *bărbătuș* și *femeiușcă*, formați cu sufixe diminutivale, au rostul, mai ales primul, de a specifica sexul la animale.)

Un caz semnificativ de utilizare diferențiatoare a sufixelor este diminutivul *verișoară* față de *vară*, cu același înțeles, căci, fiind greu tolerabilă omonimia lui *vară* „verișoară" cu *vară* „anotimp", trebuia soluționată.

Utilizarea desinențelor ne interesează cu deosebire la plural, deși există și singulare în această situație, ca *beret, beretă ; basc, bască.*

La substantive se disting două situații : desinența de plural variază în interiorul aceluiași gen ; desinența de plural provoacă schimbarea genului.

DESINENȚE DIFERITE DE PLURAL (LA ACELAȘI GEN)

blană — *blăni* „scîndură"
blană — *blănuri* „piele de animal cu părul pe ea"
bandă — *bande* „ceată, grupă de persoane asociate în scopuri ilegale" ; „grup de muzicanți"
bandă — *benzi* „fîșie, panglică avînd diverse întrebuințări, cf. *bandă rulantă*"
ciubuc — *ciubuce* „ornament arhitectural"
ciubuc — *ciubucuri* „muștiucul unei narghilele ; „bacșiș"
corn — *coarne* „excrescențele de pe capul unor animale"
corn — *cornuri* „produs de patiserie sau de brutărie, în genere în formă de semilună"
cot — *coate* „încheietura dintre braț și antebraț"
cot — *coturi* „încovoietură, întorsură" ; „țevi, burlane etc. îndoite în diverse unghiuri"
dată — *dăți* ; cf. *o dată* față de *mai multe dăți*
dată — *date* „zi, lună, an anumite : *la data de...*"
divan — *divane* „mobilă de șezut, de dormit etc."
divan — *divanuri* „consfătuire, adunare de persoane la o convorbire, o consfătuire ; cf. *divanurile ad-hoc*".

Raportul dintre singular și plural nu se poate determina totdeauna cu ușurință, pentru că unele cuvinte nu au singular, iar altele nu au plural, astfel :

port „purtare ; costum *(port național)*" nu are plural, față de
port — *porturi* „loc amenajat pentru vase de navigație" ;
sare — pl. ∅ (e vorba despre sarea de bucătărie), față de
sare — *săruri* (e vorba despre săruri chimice)
lapte — pl. ∅ față de
∅ — *lapți* („organele reproducătoare ale peștilor masculi"), fără singular.

DESINENȚELE DIFERITE DE PLURAL ASIGURĂ SCHIMBAREA GENULUI

bun — *buni* „bunici"	față de	*bun* — *bunuri*
bob — *boabe* / *bobi*	„ „	*bob* — *boburi* „sanie cu cîrmă"
corn — *corni* (copac)	„ „	*corn* — *coarne* și *corn* — *cornuri*
colț — *colți*	„ „	*colț* — *colțuri*
cot — *coți*	„ „	*cot* — *coate* și *cot* — *coturi*
rîs — *rîși*	„ „	*rîs* — *rîsete*
muc — *muci*	„ „	*muc* — *mucuri*
ochi — *ochi*	„ „	*ochi* — *ochiuri*

Un fenomen asemănător se produce și la verbe, dar nu cu desinențele, ci cu diateza așa-numit reflexivă. Între *a uita*, de exemplu, și *a se uita* deosebirea este clară. Mai puțin evidentă este aceea dintre *a face* și *a se face*, dintre *a preface* și *a se preface*, dar și aici se poate vorbi despre utilizarea unui element morfologic pentru dezambiguizare.

3. Al treilea procedeu constă în preferințele vorbitorilor pentru unul din sensurile cuvintelor polisemantice sau pentru unul din omonime. Condițiile în care se manifestă aceste preferințe sînt foarte variate și complexe; rezultatul este însă trecerea în vocabularul pasiv, cu o frecvență din ce în ce mai mică a unor sensuri sau omonime. Astfel, *vară* „verișoară" nu se mai menține decît în *vară-mea, vară-ta* etc., unde este salvat de determinativ, imposibil la *vară* „anotimp". *Bun* în înțelesul de „bunic" este, ca și femininul lui, *bună*, din ce în ce mai rar întrebuințat, pe de o parte fiindcă a intrat în coliziune cu *bunic, bunică*, diminutive, pe de alta, pentru că a fost preferat *tată mare (mamă mare)*, iar astăzi, din ce în ce mai frecvent, *tataie (mamaie)*; *blană* în înțelesul de „scîndură" este o raritate. El a pierdut puterea de circulație din cauza lui *blană* „piele de animal cu părul pe ea", care, neavînd sinonim, trebuia să se mențină.

În felul acesta se vede că, în alegerea pe care o fac vorbitorii, formula cea mai simplă este de a utiliza sinonimul unuia dintre termenii omonimi sau al unuia din sensurile cuvintelor polisemantice, iar faptul acesta subliniază încă o dată strînsa legătură dintre sinonime și omonime.

Analiza a demonstrat, așadar, că limba română contemporană are omonimie și polisemie dezvoltată și că, la fel ca în orice limbă, aceste fenomene constituie mijloace complexe de organizare lexicală. Vocabularul nu este din acest punct de vedere decît o variată și complexă structură de omonime, cuvinte polisemantice și sinonime.

3.1.4. PARONIMELE

Unele cuvinte, cum sînt *originar* „de origine", *original* „inedit, personal, (fig.) ciudat", *familiar* „obișnuit, cunoscut, cordial", *familial* „de familie, casnic, gospodăresc", *aliment* „hrană", *element* „component, constituent" etc. se deosebesc numai printr-unul sau două foneme, în așa fel încît, uneori, în vorbirea oamenilor inculți se întrebuințează unul în locul celuilalt. Ele au fost numite paronime, seamănă cu omonimele, cum se vede, dar nu formează o categorie organizată a vocabularului.

BANCA DE DATE SEMANTICE A LIMBII ROMÂNE

Deși definirea sensului, a semnificației, a polisemiei, a omonimiei și sinonimiei este deosebit de complexă, există totuși posibilitatea aranjării sensurilor într-un fel de d e p o z i t, numit convențional b a n c ă de date semantice. Principiul de bază al organizării unei asemenea bănci este descompunerea polisemiei. În loc de a înregistra într-un inventar lexical un singur cuvînt polisemantic, de exemplu *cap*, se înregistrează atîtea unități cîte sensuri apar în urma unei analize semantice a lui *cap*. Rezultatul poate fi:

*cap*¹ — partea superioară a corpului omenesc, partea dinainte a celor mai multe animale;
*cap*² — căpătîi (v. capul patului);

cap[3] — ins, persoană, individ (v. *cît revine de cap* (de om) ?) ;
cap[4] — minte, judecată, gîndire ;
cap[5] — viață (v. *a-și pune capul că...*) ;
cap[6] — parte anterioară (a unui obiect oarecare, v. *capul șurubelniței, capul străzii*) ;
cap[7] — capăt (v. *nici un cap de ață*).

Cap s-a despărțit potrivit cu schema de mai înainte în 7 omonime. Fiecare a fost glosat la rîndul său printr-un sinonim sau printr-o perifrază sinonimică, încît, cînd s-ar cere să arătăm, între altele, cum se mai poate spune în românește „început", unul din sinonime va fi *cap*[6], cum se mai poate spune „ins, persoană, individ", unul din sinonime va fi *cap*[3] ș.a.m.d.

O bancă de date semantice este așadar un depozit de unități lexico-semantice, considerate ca nemaifiind divizibile.

Aceasta presupune ca descrierea înțelesurilor unui termen să fie dusă pînă la epuizarea posibilităților semantice la un moment dat. În cazul lui *cap*, cele 7 „omonime" sînt numai ilustrative. La ele s-ar mai putea adăuga, de exemplu, accepția din *cap ori pajură ?*, unde *cap* denumește fața unei monede pe care figurează în relief capul unui personaj istoric.

Pentru ca trimiterea de la omonim la sinonim, de la omonim la omonim și, respectiv, de la sinonim la sinonim să funcționeze automat, se cer îndeplinite cîteva condiții. Una este ordonarea informației semantice din cuvinte în așa fel, încît, aplicîndu-se o relație binară, să se obțină cu foarte mare viteză printr-un calculator electronic toate cuvintele caracterizate printr-o trăsătură semantică prealabil determinată (de exemplu : „animale sălbatice care servesc drept hrană omului", sau „animale sălbatice cu copită despicată", sau „termeni care conțin semul v i n d e" etc.).

Utilitatea unei asemenea bănci nu constă însă numai din rapiditatea de efectuare a unor inventare de cuvinte selecționate potrivit cu necesitățile adesea foarte complexe ale solicitanților virtuali, ci și din stabilirea de noi corelații care pun în valoare bogăția lexicală a limbii române. Cele două laturi depind de calitatea algoritmilor și, evident, a limbajului formalizat la care s-a recurs. În această privință, primele cercetări și experimente efectuate de Institutul de Lingvistică din București și Centrul de Calcul al Universității bucureștene sînt mai mult decît încurajatoare.

BIBLIOGRAFIE

D ă n ă i l ă, Ion și M i c h ă e s c u, Radu, *Analiza confruntativă a vocabularului limbii române — Propunere de metodă în vederea elaborării Dicționarului confruntativ general al limbii române* (DCG). Partea a II-a. *Aspecte practice ale descrierii prin confruntare distributiv-semantică (sinonimic), cu privire specială la Dicționarul confruntativ de analogii și de asociații al limbii române (DCAAs)*, preprint, Institutul de Lingvistică al Universității din București, 1977 ; I d e m, *Principii de analiză confruntativă a vocabularului*, I—II, în : „Studii și cercetări lingvistice", București, *28*, nr. 2, 1977, p. 111—124, nr. 3, p. 247—260 ; I d e m, *Banca de date fono-morfo-semantice a limbii române* (BANDASEM), în : „Limba română", București, *29*, nr. 5, 1980, p. 471—476 ; I d e m, *Înțeles și vocabular*, în: *Semantică și semiotică*. Sub redacția acad. I. C o t e a n u și prof. dr. Lucia W a l d, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 117—123; V a s i l e s c u, Lucreția și N i c o l e s c u, Radu, *Un model matematic privind determinarea relației de analogie și de asociație într-un dicționar explicativ*, în : „Studii și cercetări

lingvistice", Bucureşti, *32*, nr. 6, 1981, p. 583—591 ; Mihăescu, Radu şi Dănăilă, Ion, *Proiectul primei bănci româneşti de date lingvistice. Aspecte funcţionale noi : evaluarea automată a datelor semantice*, în : *Inteligenţa artificială şi robotica*. Sub redacţia prof. Mihai Drăgănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, p. 72—75 ; Vasilescu, Lucreţia şi Nicolescu Radu, *Determinarea relaţiilor sinonimice de analogie şi de asociaţie cu ajutorul calculatorului*, în : *Inteligenţa artificială şi robotica...*, p. 76—81.

4.1.5. CÎMPURILE SAU SUBANSAMBLURILE LEXICO-SEMANTICE PRECIZĂRI PRELIMINARII

Subansamblurile sau *cîmpurile lexico-semantice* sînt fragmente din lexic relativ izolate şi considerate autonom pentru a li se determina structura. Această definiţie provizorie presupune mai multe precizări.

Subansamblul sau *cîmpul* este un fragment relativ autonom deoarece grupează numai denumiri înrudite (din punct de vedere noţional sau denotativ). Înrudirea este condiţionată de existenţa mai multor trăsături de sens (seme) comune, care se repetă în toţi termenii dintr-un cîmp dat, seme care ocupă primul loc în definiţia componenţială a acestor termeni. De exemplu, toate **numele de rudenie** se definesc prin semele „relaţie" + „rudenie". **Numele de culori** exprimă o „apreciere cromatică" + „de un anumit tip". **Denumirile locuinţei** şi ale **instituţiilor** se caracterizează prin semele „loc construit" + „pentru a fi locuit" sau „pentru a servi unor destinaţii publice" ş.a. Tot un loc central în definiţia componenţială este ocupat şi de semul care indică o anumită parte de vorbire, unic la nivelul unui cîmp şi, de asemenea, comun tuturor termenilor. **Numele de rudenie** (ca şi lexemele mai multor cîmpuri analizate) sînt *substantive*, iar **termenii cromatici** sînt *adjective*. Se pot analiza şi **denumiri de fenomene sonore** exprimate prin *verbe*.

Faptul că lexemele din cîmpurile analizate sînt substantive, adjective şi verbe demonstrează că se urmăresc mai ales calităţile denominative ale cuvintelor.

Semele comune mai multor lexeme permit alcătuirea unui inventar al fiecărui cîmp. Includerea în inventarul unui cîmp dat se face pornind de la un sens anume din *DEX*, sens care se poate confrunta cu definiţia semică pe care o propunem. Sensurile incluse în inventar sînt cele ale limbii române literare contemporane (ceea ce înseamnă că nu vor fi luaţi în consideraţie termenii regionali, populari, arhaici). Inventarul unui *cîmp* sau *subansamblu* este constituit deci din lexeme sau din cuvinte polisemantice dezambiguizate.

Alegerea proprietăţii semantice comune (reprezentată prin mai multe seme) pe baza căreia se alcătuieşte inventarul unui cîmp este relativ arbitrară sau aparent nemotivată, atît din punct de vedere semantic, cît şi ca grad de complexitate. Considerînd semele comune „relaţie" + „de rudenie", se alcătuieşte un inventar destul de variat, în care intră atît *tată, mamă, bunic* ş.a., cît şi *socru, soţ, cumnată* ş.a. Dacă avem în vedere un număr mai mare de seme comune, cum ar fi : „relaţie" + „de rudenie" + „naturală" sau „socială", grupăm primele trei lexeme într-o clasă opusă alteia, constituită din ultimele trei. Pentru a alcătui inventarul unui

cîmp întreg, reprezentat de ansamblul claselor paradigmatice prin care se realizează, trebuie să avem în vedere semele comune cu gradul cel mai mare de repetabilitate (de exemplu, numai „r e l a ţ i e" + „d e r u d e n i e" pentru **numele de rudenie**).

Izolarea fragmentului lexical reprezentat de un *cîmp* se face, deci, respectînd :

(1) proprietatea semantică comună redată prin mai multe seme, care se repetă în formula componenţială a tuturor lexemelor cîmpului, şi

(2) specificarea prin enumerare a lexemelor care îndeplinesc prima condiţie şi care alcătuiesc un inventar mai mult sau mai puţin cuprinzător (de la aproximativ 50 de nume de rudenie pînă la aproximativ 200 de **termeni cromatici** sau **denumiri de fenomene sonore**).

Este evident faptul că, deşi inventarul este variabil de la un cîmp la altul, se reunesc destui termeni pentru ca analiza să fie, deseori, dificilă sub aspectul stabilirii relaţiilor semantice. De aceea, orice reducere cantitativă în interiorul unui cîmp are consecinţe calitative şi prezintă interes metodologic şi practic.

Respectînd cel puţin una dintre cele două condiţii de mai sus în segmentarea unui *subansamblu (cîmp)* din ansamblul vocabularului, îl considerăm, implicit, *mulţime* în sens matematic. Interpretarea matematică interesează numai ca auxiliar metodologic în alcătuirea mai riguroasă a inventarului unui cîmp, fără să oblige (dacă se respectă prima condiţie) la fixarea rigidă a limitelor cîmpului.

Problema limitelor externe sau a graniţelor cîmpului a preocupat pe mai mulţi lingvişti, de exemplu G e c k e l e r[1]. În general, se admite că nu se poate considera cîmpul decît o clasă relativ închisă.

Principiile pe care le-am adoptat în izolarea relativă a unui fragment lexical reprezentat de un *cîmp* dau prioritate *factorului semantic*, determinat însă extralingvistic, prin importanţa deosebită a referentului în cazul tuturor cîmpurilor. Obiectivul principal în analiza *subansamblurilor* sau *cîmpurilor* este studiul relaţiilor semantice dintre lexemele unui cîmp dat (de exemplu, relaţiile dintre diferite **nume de rudenie** sau dintre diverşi **termeni cromatici**). Analiza practică a unor *subansambluri* din vocabularul românesc a demonstrat că nu există un cîmp universal şi că numai prin analiza şi compararea structurii a cît mai multe cîmpuri se pot deduce caracteristicile manifestate la nivelul acestor secţiuni mai largi şi mai eterogene decît sinonimia şi antonimia, dar şi mai omogene (semantic) decît vocabularul activ sau pasiv, de exemplu. Se realizează astfel cunoaşterea dintr-o perspectivă mai largă a ansamblului vocabularului românesc.

Am numit fragmentele din ansamblul lexicului limbii române fie *subansambluri*, fie *cîmpuri lexico-semantice*. Prima denumire este convenabilă pentru că sugerează apartenenţa la ansamblul vocabularului, chiar dacă soluţii practice, în stadiul actual al cercetărilor, există numai în cazuri izolate[2]. Putem utiliza şi termenul *cîmp*, dacă precizăm că îl înţelegem ca o *clasă*

---

[1] H. G e c k e l e r, *Semántica estructural y teoría del campo lexico*, Madrid, Editorial Gredos, p. 305—306.

[2] Cum sînt relaţiile dintre **denumirile locuinţei** faţă de cele ale **instituţiilor** (v. la 4.1.5.4); **denumirile animalelor domestice** faţă de cele ale **animalelor sălbatice** (vezi bibliografia de la sfîrşitul capitolului).

paradigmatică în sens larg, adică o clasă constituită din termeni reuniţi prin primele seme comune, dar diferenţiaţi prin alte seme, deosebite de la un lexem la altul din cîmpul respectiv.

Utilizarea termenului *cîmp* este legată de orientarea onomasiologică şi de o anumită manieră de analiză practicată de lingviştii germani din prima jumătate a secolului nostru (în special de la Trier încoace). Din teoria cîmpurilor introdusă de Trier reţinem meritul de a fi sugerat principiul practic al segmentării vocabularului, grupînd cuvintele care exprimă o noţiune sau noţiuni înrudite. Acest principiu s-a menţinut în toate modalităţile de a concepe cîmpul de către diferiţi cercetători şi este singurul argument care permite să se vorbească de o „metodă a cîmpurilor". Altfel, teoria cîmpurilor susţinută de Trier şi de adepţii lui este discutabilă, căci cercetarea are caracter eterogen, enciclopedic. Afirmaţia că relaţiile dintr-un cîmp sînt tot atît de riguroase ca cele dintr-un mozaic este contrazisă, pe de altă parte, de toate analizele. Dat fiind că nu preluăm termenul *cîmp* în accepţia lui Trier sau a celor care l-au mai folosit, cu excepţia lui E. Coseriu[1] şi H. Geckeler[2], am preferat termenul *subansamblu*, deşi *cîmp* este mai comod.

Prin considerarea exclusiv semantică şi prin rigoarea analizei propuse ne diferenţiem şi de alte interpretări ale cîmpurilor, care au în vedere nu numai relaţiile semantice, ci şi pe cele etimologice şi formale sau, pur şi simplu, asociative[3].

Cvasisinonimia terminologică dintre *subansamblu* şi *cîmp* se extinde şi la paradigma lexico-semantică, dat fiind că *un cîmp* se reprezintă prin *minimum o paradigmă* (ca denumirile locuinţei, vezi la 4.1.5.3). De cele mai multe ori însă, *cîmpurile* sînt constituite dintr-o *sumă de paradigme* (mai mult sau mai puţin omogene), ca numele de rudenie (vezi la 4.1.5.1), termenii cromatici (vezi la 4.1.5.2), denumirile instituţiilor (vezi la 4.1.5.4) ş.a. Precizarea relaţiei dintre *cîmp* şi *paradigma lexico-semantică* trebuie făcută în sensul că, în general, cîmpurile reprezintă clase de lexeme mai mult sau mai puţin ramificate (majoritatea fiind poliparadigmatice).

Asocierea interpretării paradigmatice a *cîmpului* cu cea de mulţime în sens matematic constituie indicaţiile generale privind descrierea fiecăruia dintre aceste fragmente ale lexicului.

Analiza paradigmatică a *cîmpurilor* acordă importanţă egală reunirii lexemelor prin semele comune şi degajării semelor care stabilesc diferenţele semantice dintr-o anumită paradigmă. Degajarea diferenţelor semantice şi contextuale dintre aceste lexeme reprezintă studiul propriu-zis al relaţiilor dintr-un cîmp (reducerea variantelor la invariante) şi pune în evidenţă structura lui.

Reducerea variantelor la invariante în cîmpuri se bazează pe analiza semică şi, în etape şi grade diferite, pe analiza contextuală. Din cauza determinării referenţiale foarte importante în toate cîmpurile, dar manifestate sub aspecte diferite, analiza semică presupune unele adaptări de la un cîmp

---

[1] Vezi E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, 1964, I, 1 ; Idem, *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantik*, în „*To honor Roman Jakobson*", Mouton, 1967 ; Idem, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „*Cahiers de lexicologie*", Paris, vol. XXVII, II.

[2] Vezi H. Geckeler, *Semántica estructural y teoria del campo lexico*, Madrid, Editorial Gredos, 1976.

[3] Vezi discuţii în această privinţă la G. Mounin, *Clef pour la sémantique*, Paris, Editions Seghers, 1972, p. 103–104, 131–134, 146–148, 151–154.

la altul, iar rezultatele obținute diferă ca tip de structură. La aceasta contribuie și complexitatea cantitativă și calitativă inegală de la un cîmp la altul.

Proba comutării aplicată în analiza semică (paradigmatică) a cîmpurilor constă în înlocuirea unor seme comune acolo unde există mai multe clase (submulțimi) paradigmatice. De exemplu, dacă în sememul {„r u d e n i e" + „n a t u r a l ă" + „g e n e r a ț i e a s c e n d e n t ă" + „m a s c u l i n"} înlocuim semul „m a s c u l i n" cu „f e m i n i n", obținem în loc de lexemul *tată*, lexemul *mamă*; dacă, în același semem, înlocuim semul „l i n i e d i r e c t ă" cu semul „l i n i e c o l a t e r a l ă", rezultă lexemele opuse *unchi* și *mătușă*. Opozițiile semantice dintre *tată/mamă* și *unchi/mătușă* aparțin aceleiași clase paradigmatice: **rudenia naturală**. Validitatea lingvistică a operației este dovedită de faptul că, în cazul fiecăreia dintre modificările propuse în planul conținutului, rezultă schimbări în planul expresiei. În operația reducerii variantelor la invariante într-un cîmp interesează, mai întîi, gruparea în clase (submulțimi) prin care se reduce varietatea rețelei semantice (delimitarea dintre **rudenia naturală** și **cea socială** în exemplele de mai sus); apoi se urmărește diferențierea semantică dintre lexemele fiecărei clase. De aceea:

reducerea variantelor la invariante în sens strict înseamnă degajarea diferențelor stabilite prin seme variabile în interiorul unei clase paradigmatice care nu se mai divide în alte clase.

Lexemele diferențiate prin cel puțin un sem (oricare ar fi el) apar ca invariante unele față de altele (de pildă, *tată* față de *socru*, sau *tată* față de *mamă*). În schimb, lexemele între care nu se stabilește nici o diferență semică reprezintă o clasă de unități variante, au aceeași definiție componențială și aparțin obligatoriu aceleiași clase paradigmatice. De pildă, lexemele *gălbui*, *gălbiu*, *gălbior*, definite prin semele {„g a l b e n" + „a p r o x i m a r e î n m i n u s"} sînt variante într-una din clasele paradigmatice din cîmpul numelor **de culori**.

Din exemplele de mai sus rezultă diferențe în manifestarea opozițiilor dintr-un cîmp față de altul. La numele de rudenie, opoziția se stabilește între doi (cel mult trei termeni) — *tată* față de *mamă* sau *tată* față de *fiu* sau *fiică*—, pe cînd la termenii cromatici, opozițiile antrenează, de obicei, un număr inegal de termeni {*galben*} față de {*gălbiu*, *gălbui* ș.a.}. În alte cîmpuri, cum ar fi denumirile locuinței, opozițiile se stabilesc între mulțimi de lexeme: prin semul „± m a n i e r ă s p e c i f i c ă (a c o n s t r u c ț i e i)" se opun {*casă, căsuță, locuință*} (—)/{*vilă, palat, castel, bungalov* ș.a.} (+). Lexemele caracterizate negativ în opoziția de mai sus sînt variante, pe cînd cele marcate prin „m a n i e r a s p e c i f i c ă (a c o n s t r u c ț i e i)" sînt, în realitate, invariante, pentru că se opun prin valori concrete distincte (care se verifică referențial) ale „m a n i e r e i (d e c o n s t r u c ț i e)".

Așadar, o formulă semică aparent identică prin care se definesc mai multe lexeme nu ne dă întotdeauna dreptul să le apreciem ca o clasă de variante. Dacă luăm, de exemplu, relația dintre *castel* și *palat*, constatăm că se definesc prin aproape aceleași seme: „c o n s t r u c ț i e" + „î n t r-o m a n i e r ă s p e c i f i c ă (m e d i e v a l ă)" + „m a r e" + „d e s t i n a ț i e p u b l i c ă s a u p a r t i c u l a r ă". Similitudinea dintre definițiile celor doi termeni rezultă din dicționare, unde diferențele specifice nu sînt exprimate explicit, fiind numai deduse din indicații referențiale (cum ar fi la *castel* „cu creneluri,

ziduri, şanţuri, ..., destinate apărării în epoca feudală"). Relevanţa acestor date din definiţia termenilor se verifică numai în raport cu contextul extralingvistic sau contextul lingvistic mai larg şi, în funcţie de aceasta, este posibilă sau nu substituţia dintre *castel* şi *palat*. Elemente ca „somptuos, elegant, anumit stil arhitectonic" din definiţia lui *palat* pot deveni distinctive sau, dimpotrivă, pot să nu intereseze în context în funcţie de referentul concret. Neglijarea datelor specifice fiecăruia dintre cei doi termeni este posibilă datorită faptului că referentul se manifestă, în acest caz, nu numai ca reprezentant al unei clase de obiecte mai mult sau mai puţin asemănătoare, ci şi pentru că interpretarea caracteristicilor acestei clase este condiţionată social-istoric (astăzi, interesează, în primul rînd, faptul de a aparţine feudalismului sau unei epoci mai vechi şi abia apoi alte caracteristici). Deci, în funcţie de referentul identificat printr-un anumit context, relaţia semantică dintre *castel* şi *palat* poate merge de la echivalenţă pînă la opoziţie (în ciuda unei definiţii componenţiale aparent identice din cauză că nu poate reproduce anumite informaţii extralingvistice).

În cîmpuri care cuprind denumiri de obiecte concrete (ca **numele locuinţei şi instituţiilor**) apar dificultăţi datorită caracterului vag al unor seme care redau caracteristici referenţiale, cum este „mare", distinctiv pentru *bloc*, *vilă*, *castel*. Pentru a corecta identificarea semantică a referentului, este necesar contextul (lingvistic şi extralingvistic), prin care se face şi diferenţierea sensurilor cuvintelor polisemantice, alături de o definiţie explicită (chiar cînd nu e integrală) :

Construcţia (sensul 1 din *DEX*)	este	*cu mai multe etaje* (**bloc**)
Clădirea (sensul 2 din *DEX*)		*spaţioasă şi elegantă* (**vilă**)
		veche de sute de ani, cu creneluri, turnuri, şanţuri (**castel**)
		în stil baroc (**palat**)

Implicaţiile referentului la nivelul formulării semelor se manifestă prin transferul lui însuşi în metalimbaj. Astfel, definirea unor **denumiri de locuinţă** sub aspectul semului „materiale de construcţie" nu se poate face decît referenţial şi nu întotdeauna economic (printr-un singur element). Pentru *baracă* e distinctiv semul „din lemn", pentru *cort* „din pînză", iar pentru *bordei* „din pămînt, stuf ş.a.".

În cîmpurile în care determinarea referenţială strictă se manifestă la nivelul analizei semice, reducerea variantelor la invariante nu se poate face în sens strict, pentru că sînt neglijate detalii extralingvistice importante în comunicarea lingvistică.

Dintr-o perspectivă şi mai complexă, greu de redat lingvistic, apare referentul şi la nivelul **denumirilor fenomenelor sonore**. Termenii acestui cîmp desemnează realităţi perceptive (ca şi **termenii cromatici**), dar redarea realităţilor sonore aşa cum sînt percepute de urechea umană se face tot referenţial (cum rezultă din definiţiile lexicografice care dau indicaţii de acest fel : „sunet *asemănător* (subl. n.) unui obiect care se rostogoleşte" pentru *huruit*, sau „corespunzător interjecţiei *poc*" pentru *pocni*, sau, mult mai vag, „sunet caracteristic (specific)", de exemplu, „lichidelor care curg" (pentru *gîlgîi*). Diversitatea **denumirilor fenomenelor sonore** şi a definiţiilor lor referenţiale împiedică sistematizarea datelor (şi, implicit, reducerea variantelor la invariante). O soluţie relativă ar fi formularea unui sem „mod de producere", nu întotdeauna relevant din cauza caracterului lui mai puţin independent din punct de vedere contextual. De exemplu, semul „produs de

f e n o m e n e a l e n a t u r i i" implică specificarea contextuală obligatorie a unui autor care poate fi mai mult sau mai puţin diferit : *se aude* murmurul *vîntului* / ~ *apei, pîrîului* / ~ *codrului, frunzelor* ş.a. Referentul impune, deci, în cîmpul denumirilor fenomenelor sonore o interdependenţă obligatorie a analizei semice cu cea contextuală (ceea ce nu este neapărat necesar în cîmpul numelor de rudenie, de exemplu).

Există însă şi cîmpuri în care caracterul concret (ca reprezentant individual) al referentului este mai puţin resimţit, ca, de exemplu, la **numele de rudenie** şi **denumirile animalelor domestice**. Cuvîntul românesc *tată* desemnează o clasă de persoane căreia i se poate aplica definiţia semică „r u d e n i e n a t u r a l ă" + „g e n e r a ţ i e a s c e n d e n t ă" + „m a s c u l i n". În acelaşi timp, lexemul *tată* poate să desemneze „un tată concret", de exemplu „tatăl meu", referentul fiind în acest caz individualizat.

În cîmpul **numelor de culori**, referentul este foarte important, deşi redarea lui prin caracteristici mai mult sau mai puţin tipice nu este similară la toţi termenii[1]. La termenii cromatici formaţi de la „numele unui obiect X" + „sufixul *-iu*" = „de culoarea obiectului X", legătura cu referentul este mai strînsă. Legătura cu obiectul concret poate fi trecută pe un plan secundar prin reprezentarea mentală printr-o culoare-prototip (*vişiniu, cireşiu* ş.a. se reprezintă ca „tipuri de „roşu"). Dependenţa strictă faţă de obiect apare însă la un cuvînt ca *lemniu*, unde aprecierea cromatică este condiţionată de cunoaşterea exactă a referentului, care are reprezentări destul de diferite (lemnul avînd o gamă destul de diversificată de culori). Gruparea într-o structură referenţială a tuturor termenilor cromatici formaţi de la numele unui obiect (indiferent de gradul lor de abstractizare) simplifică descrierea structurală a acestui cîmp.

Ca rezultat al analizei semantice a cîmpurilor se delimitează structurile clar organizate, în care reducerea variantelor la invariante se face în sens strict (**numele de rudenie şi termenii cromatici**) ; alte structuri sînt laxe, ramificate şi mobile (**denumirile locuinţei, instituţiilor, fenomenelor sonore**), iar reducerea variantelor la invariante nu se face în sens strict pentru că neglijează (conştient) anumite aspecte referenţiale din definiţia lexicografică.

Analiza semantică a *cîmpurilor* contribuie nu numai la dezvăluirea unor caracteristici ale vocabularului, ci prezintă şi interes practic. Interesul este mai mare în cazul **numelor de rudenie** şi al **termenilor cromatici** ; mai mic şi din perspective determinate la **denumirile locuinţei, instituţiilor** şi **fenomenelor sonore**. Aplicarea analizei contextuale ca modalitate de rafinare a analizei semice, de asemenea importantă din punct de vedere practic (pentru că, prin specificarea restricţiilor contextuale, delimitează lexemele grupate împreună într-o clasă de variante), este posibilă numai cînd reducerea variantelor la invariante se face în sens strict.

4.1.5.1. CÎMPUL SAU SUBANSAMBLUL NUMELOR DE RUDENIE

Lexemele reunite în acest subansamblu nu sînt prea numeroase (aproximativ 50, deci un număr comparabil cu cel al elementelor unui sistem fonologic). În afară de aceasta, **termenii de rudenie** sînt (în mod excepţional faţă de restul cîmpurilor) stabili (cu alte cuvinte, modificări privind semnificantul sau semnificatul apar cu totul izolat).

---

[1] Vezi diferenţa dintre structura referenţială (4.1.5.2.1) şi structura de semnificaţie (4.1.5.2.2)

Simplitatea analizei acestui cîmp lexical este condiționată și de faptul că se efectuează cu ajutorul numai al cîtorva trăsături semantice definitorii (seme), care pun în evidență o zonă clar structurată.

Termenii subansamblului lexical al **numelor de rudenie** au comune trăsăturile: „r e l a ț i e“ + „d i n t r e o a m e n i c a r e f a c p a r t e d i n a c e e a ș i f a m i l i e“, și se diferențiază în două paradigme, după cum „r e l a ț i a (r u d e n i a)“ este „n a t u r a l ă (d e s î n g e)“ (I) sau „s o c i a l ă (p r i n a l i a n ț ă)“ (II). Celelalte trăsături semantice, distinctive în fiecare dintre cele două paradigme, se diferențiază destul de mult.

Semele distinctive în acest cîmp sînt strict determinate extralingvistic, condițiile fiind aproximativ aceleași pentru limbile europene[1], spre deosebire de alte societăți[2].

În ciuda determinării extralingvistice a semelor, referentul desemnează o „relație tipică“ pentru o întreagă clasă („tatăl meu“+„tatăl tău“ ș.a. = *tată*).

Rolul contextului, cu totul secundar în acest cîmp, este util cînd diferențiază ipostaza generală a „rudeniei“ (*tată, mamă* ș.a.), de cea particulară (*tatăl lui X, tatăl meu*).

În cadrul paradigmei reprezentate de **rudenia naturală** (de sînge) sau filiația (I) sînt distinctive semele: „l i n i e“, care poate fi „d i r e c t ă“ sau „c o l a t e r a l ă“ (cu mai multe „g r a d e“); „g e n e r a ț i a“ are valorile fundamentale: „z e r o“/„a s c e n d e n t“ (cu mai multe grade: +1, +2)/ „descendent“ (cu mai multe grade: —1, —2). Modalitatea cea mai economică de a degaja opoziții repetabile este gruparea pe „g e n e r a ț i i“. Opoziția de „s e x“, cu valorile fundamentale „m a s c u l i n“(m)/„f e m i n i n“(f), este distinctivă în cadrul fiecărei „g e n e r a ț i i“.

Opozițiile semantice din paradigma **numelor de rudenie naturală** se pot ilustra avînd în vedere semul „s e x“, care grupează toți termenii în perechi (opoziții dihotomice) și însoțesc distincțiile făcute în funcție de celelalte seme: *tată/mamă, unchi/mătușă (tanti)* (în „g e n e r a ț i a a s c e n d e n t ă“), *fiu/fiică, nepot₁/nepoată₁* (în „g e n e r a ț i a d e s c e n d e n t ă“, opoziții neutralizate în cazul lui *copil*); *frate/soră, văr (verișor)/vară (verișoară)* (în „g e n e r a ț i a z e r o“ sau a subiectului).

Conform descrierii semice (care se vede și în tablou), se impune omonimia dintre *nepot*$_1$, *nepoată*$_1$ („persoană considerată în raport cu bunicii“) și *nepot*$_2$, *nepoată*$_2$ („persoană considerată în raport cu unchii și mătușile sale“).

În mod similar, se stabilesc relații și pe baza celorlalte seme. Astfel, opoziția de „l i n i e“, caracteristică **„rudeniei naturale“**, funcționează între clasa lexemelor pentru care este distinctiv semul „l i n i e d i r e c t ă“ (+) și clasa lexemelor pentru care acesta nu este distinctiv (sau care se definesc prin semul „l i n i e c o l a t e r a l ă“) (—):

{*tată, mamă, fiu, fiică, copil, bunic, bunică, nepot*$_1$*, nepoată*$_1$} (+) {*frate, soră, nepot*$_2$*, nepoată*$_2$*, unchi, mătușă (tanti), văr (verișor), vară (verișoară)*} (—)

---

[1] Vezi și E. C o ș e r i u, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature“, Strasbourg, II, 1964, nr. 1, și G. M o u n i n, *Clef pour la sémantique* 1972, p. 99—102.

[2] Vezi și F. G. L o u n s b u r y, *Analyse structurale des termes de parenté*, în „Langages“, Paris, Larouse, 1966, nr. 1.

Opozițiile semantice din paradigma rudeniei naturale (I) se pot înfățișa sintetic într-un tablou, în care fiecare lexem apare ca rezultatul reunirii mai multor seme :

Tabloul 1

Seme comune de paradigmă „relație“ + „de rudenie naturală“			„linie“					
			„directă“		„colaterală“			
			(L_1)		L_2		L_3	
			S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f
„generația“	„ascendentă“	gr. 2	bunic	bunică				
		gr. 1	tată	mamă	unchi	mătușă (tanti)	văr (verișor)	vară (verișoară)
	zero		(eu)		frate	soră		
	„descendentă“	gr. 1	fiu	fiică	nepot$_2$	nepoată$_2$		
		gr. 2	nepot$_1$	nepoată$_1$				

În cadrul rudeniei sociale (alianța) (II) revin ca seme comune cu prima paradigmă (I) a acestui subansamblu lexical „relația de rudenie“ și „sexul“ (S_m/S_f). „Generația“ are numai două valori în această paradigmă : „zero“ / „ascendentă“. Semul „linie directă (prin căsătorie)“ opune lexeme ca : *ginere* și *noră* față de *socru/soacră*; „linia indirectă“ stabilește opoziția *cuscru / cuscră* și *cumnat / cumnată*.

În rudenia socială sînt distinctive și alte seme (care nu erau în rudenia naturală), cum este „periodizarea alianței“. Valorile acestui sem (prin care se stabilesc opozițiile principale din această paradigmă) sînt : „relația dinaintea căsătoriei“ *(logodnic/logodnică)*, „relația din momentul (oficierii) căsătoriei“ *(mire/mireasă)*, „relația din perioada căsătoriei“ *(soț/soție (nevastă))* și, eventual, „relația după desfacerea căsătoriei“ *(văduv/văduvă ; divorțat/divorțată)*.

Opozițiile semantice din paradigma rudeniei sociale (II) pot fi redate într-un tablou, prin care să se urmărească asemănările și deosebirile față de rudenia naturală (I) :

Tabloul 2

Seme comune de paradigmă „relație“ + „de rudenie socială“				„linie“							
				„directă“				„indirectă“ (colaterală)			
				L_1		L_2		L_3		L_4	
				S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f
„generație“	„ascendență“				socru	soacră	soacră			cuscru	cuscră
	„zero“	„periodizare“	„înaintea căsătoriei“	logodnic	logodnică						
			„în momentul căsătoriei“	mire	mireasă						
			„în timpul căsătoriei“	soț	soție	ginere	noră	cumnat	cumnată		
			„după căsătorie“	văduv divorțat	văduvă divorțată						

Semele distinctive diferă în cea de-a doua paradigmă a cîmpului **numelor de rudenie** (datorită determinării extralingvistice, care impune criterii deosebite, ilustrate de diferențele dintre limbi). De aceea, descrierea structurală a celor două paradigme este posibilă numai dacă se fac o serie de adaptări în paradigma **„rudeniei sociale"**. Existența unor opoziții specifice în această paradigmă determină lipsa de omogenitate a acestui cîmp, chiar dacă are numai două paradigme. Relativa neomogenitate este datorată și ramificării semice mult mai mari (nu în raport cu celelalte cîmpuri, ci în raport cu cele două clase paradigmatice în care sînt cuprinse **numele de rudenie**).

Opozițiile dintre **numele de rudenie** se constituie cu regularitate în perechi (sînt binare), ceea ce nu se întîmplă în celelalte cîmpuri. Prezența opozițiilor semantice dihotomice dă un caracter deosebit de riguros reducerii variantelor la invariante (care se face în sens strict) la **numele de rudenie**. Din această perspectivă, cîmpul **numelor de rudenie** din limba română este o structură ideală. Din punct de vedere teoretic, el demonstrează existența, și la nivelul lexicului, a unor structuri care nu sînt laxe, mobile. Utilitatea practică a descrierii structurale a cîmpului **numelor de rudenie** apare în sensul că, după descrierea opozițiilor semantice, redate sinoptic în tablouri, vorbitorul nu mai are nevoie de consultarea dicționarelor. Aceste tablouri pot servi mai ales în relația cu alte limbi, pentru că se rețin exact elementele distinctive semantic (contextul nepunînd probleme în acest cîmp) și se văd cu claritate „casetele goale" (rubricile fără lexeme în tablouri). Lipsa unor lexicalizări poate constitui o trăsătură specifică pentru română. Tablourile care redau opozițiile semantice din cîmpul **numelor de rudenie** pot fi folosite, deci, ca „modele de învățare lexicală", tocmai pentru că descrierea structurală se face aici în sens strict și cu eficiență practică.

4.1.5.2.1. CÎMPUL SAU SUBANSAMBLUL TERMENILOR CROMATICI

Termenii cromatici se constituie într-unul din cîmpurile cele mai bogate (dintre cele analizate pînă acum din limba română) — peste 200 de adjective.

Cei mai mulți termeni cromatici (în număr nelimitat aproape) se grupează într-o clasă pe care o putem numi **structură referențială**. Sînt incluși aici termenii cromatici formați de la numele unui obiect X+ sufixul *-iu-* „de culoarea obiectului X", de exemplu *vișiniu=vișină + -iu, cireșiu=cireașă + -iu, zmeură + -iu = zmeuriu, cenușiu = cenușă + -iu*. Delimitarea **structurii referențiale** în cîmpul **numelor de culori** (opusă **structurii semantice** propriu-zise) prezintă avantajul unei reduceri cantitative succesive a unui material lexical prea vast și, mai ales, prea mobil (existînd o extremă libertate în formarea termenilor cromatici de la diferite nume de obiecte). În afară de aceasta, **structura referențială** are o serie de particularități, pentru că unii dintre termenii ei se pot raporta la culori-prototip (de pildă, *vișiniu, cireșiu, zmeuriu* sînt varietăți de „roșu", *cenușiu* se definește prin intersecția lui „alb" și „negru"), dar alți termeni, mai frecvenți (*cafeniu, castaniu* ș.a.) sau mai puțin frecvenți (*lemniu, piersiciu, prăzuliu* ș.a.), pun probleme sub aspectul definirii lor (fie pentru că nu se pot raporta la o culoare-prototip, fie pentru că nu se pot exprima explicit în metalimbaj caracteristicile cromatice concrete ale obiectului de la numele căruia s-au format). **Structura referențială** din

cîmpul **numelor de culori** manifestă, așadar, tendințe de organizare proprii (fiind mai puțin bine structurată) și dovedește importanța deosebită a referentului în acest cîmp din limba română.

Importanța obiectului pentru definirea și delimitarea culorilor în diferite limbi a fost sesizată și de alți lingviști[1] și dovedită prin diverse mijloace. De exemplu, se stabilesc[2] diferențele dintre civilizațiile europene și cultura hindi prin măsurarea lungimilor de undă ale culorilor lexicalizate în limbile respective (nu numai experiența perceptivă diferită, privind culorile este redată divers de limbi, ci chiar lungimile de undă pe care se bazează experiența perceptivă de la baza lor este alta în funcție de anumite comunități lingvistice).

Delimitarea **structurii referențiale** se sprijină și pe formanții sau combinațiile de formanți prin care se exprimă (adică se ține seama explicit și de clasele de semnificanți, ceea ce nu se face în alte cîmpuri). **Structura referențială a numelor de culori** este în mod omogen formată din combinația numelor de obiecte cu sufixul *-iu*, combinație căreia îi corespunde o valoare semantică stabilă — „de culoarea obiectului respectiv". Acestei clase i se opun termenii cromatici simpli, care exprimă indirect (pentru că nu trimit direct la un obiect) o culoare, cum sînt *galben, roșu, verde* ș.a. O altă clasă este constituită din termenii cromatici formați de la numele unei culori *y* și un anumit sufix (*-iu, -ui*, sufixe diminutivale ș.a.), combinație care exprimă întotdeauna sensul „mai deschis decît culoarea *y*". Ținînd seama de formanții care exprimă termenii cromatici în limba română și de relațiile semantice constante dintre clasele constituite astfel, se obține o clasificare obiectivă în acest cîmp, altfel prea larg și mobil.

Structura semantică din cîmpul **termenilor cromatici** (care cuprinde termenii neformați de la numele unui obiect în limba română) este supusă analizei paradigmatice. Unii dintre acești termeni sînt polisemantici. Deși, sensul de „a p r e c i e r e c r o m a t i c ă" este, de obicei, cel de bază, iar cîmpul respectiv este constituit din lexemele dezambiguizate, rolul contextului (pentru diferențierea sensurilor sau pentru precizarea restricțiilor contextuale) e mult mai mare decît în alte cîmpuri (cu excepția denumirilor fenomenelor sonore).

Contextul caracteristic adjectivelor cromatice va fi reprezentat de formula distribuțională *S(Aj)*, dat fiind că o culoare nu se manifestă în sine, ci prin obiectele pe care le caracterizează. De aceea, este necesar să avem în vedere conținutul semantic al claselor de substantive în raport cu care se manifestă compatibilitățile și incompatibilitățile adjectivelor cromatice concrete. Clasele de substantive au fost stabilite, așa cum rezultă din indicațiile de utilizare și din exemplificările oferite de dicționarele generale ale limbii române. Adjectivul *galben*, de exemplu, desemnează o „apreciere cromatică de un anumit tip (1)" („de culoarea aurului, a lămîii") etc. la sensul de bază. În funcție de combinațiile concrete cu anumite substantive, cum ar fi *față, piele, ochi*, sensului de „a p r e c i e r e c r o m a t i c ă" + „d e u n a n u m i t t i p (1)", i se adaugă alte trăsături semantice : „(galben) datorită emoției, bolii sau fricii". În contextul substantivului *cal*, „a p r e c i e r e a c r o m a t i c ă d e u n a n u m i t t i p (1)" devine secundară, fiind, de fapt, echivalentă cu desemnarea unei anumite categorii a acestui animal *(șarg)*. În combinație cu substantivul *friguri*, *galben* nu mai desemnează o apreciere

---

[1] v. J. L y o n s, *Linguistique générale*, Paris, Larousse, 1970, p. 326.

[2] v. U. E c o, *Le forme del contenuto*, Milano, Bompiani, 1971, p. 41–45; 45–46.

cromatică, ci „o anumită boală contagioasă". Rezultă, deci, că dezambiguizarea sensului de „apreciere cromatică de un anumit tip" și considerarea implicită a contextului în analiza semică a termenilor cromatici variază de la un semem la altul.

4.1.5.2. Structura semantică din cîmpul numelor de culori reunește termenii care se definesc prin semele „apreciere cromatică" + „de un anumit tip". Semul care desemnează „tipul de apreciere cromatică" are mai multe valori concrete reprezentînd o anumită culoare-prototip (înțeleasă, adică, independent de diversele „aproximări" prin care se poate realiza în practică). Culoarea-prototip este desemnată, deci „fără aproximare" (sau „indiferent de aproximările" ei posibile).

Definirea absolută sau „fără aproximare" este greu de realizat în practică din cauza marii diversități a manifestărilor cromatice, condiționate concret de perceperea culorilor (diferențe de luminozitate, de manifestare în funcție de obiect, diferențe în funcție de educație sau de posibilitățile perceptive concrete ale fiecărui individ). De aceea, chiar culorile-prototip sînt legate de o reprezentare prin obiect în care pot apărea diferențe („aproximări") ale culorii respective. Este suficient să avem în vedere definiția ostensivă (prin obiect) a lui *alb* in dicționare: „de culoarea laptelui, zăpezii" ș.a. (între „lapte", „zăpadă" ș.a. existînd diferențe de nuanță sau de alt fel a „albului"). Cînd un obiect este calificat însă ca „alb", detaliile concrete de manifestare a culorii nu mai sînt luate în considerație.

Termenii care pot desemna o culoare-prototip, așa cum rezultă din informațiile date de dicționarele limbii române, sînt: *galben, roșu, albastru, verde, alb, negru*. Cele șase culori din română cu caracter de prototip sînt importante din punct de vedere fizic, dar alegerea lor ca seme (alături de semul comun, considerat la modul general „apreciere cromatică") pentru a desemna diferite „tipuri cromatice" nu se bazează pe criterii extralingvistice. Desemnarea celor șase culori în română se bazează pe o motivare lingvistică, ceea ce explică de ce numărul lor nu este același în diverse limbi.

Cele șase culori-prototip au capacitatea de a grupa mai multe culori vecine, împreună cu care formează o *paradigmă* de semnificație (trăsătura comună fiecărei paradigme fiind reprezentată de semul corespunzător culorii-prototip, pe care îl considerăm atît element al limbii, cît și al metalimbajului semantic). Numele de culori care reprezintă structura semantică se repartizează în șase paradigme: I — *galben*, II — *roșu*, III — *albastru*, IV — *verde*, V — *alb*, VI — *negru*.

Considerarea ca seme a celor șase culori-prototip se bizuie pe faptul că ele nu se descompun în alte seme și, deci, nu se pot defini componențial. De aceea, fiecare dintre cele șase culori-prototip reprezintă termenul-bază al fiecăreia din cele șase paradigme.

Fiecare termen cromatic se definește prin seme comune cîmpului („vizibil", „pentru apreciere cromatică") și seme comune unei paradigme (una din cele șase culori-prototip). Acestor seme li se pot adăuga altele, care desemnează diverse manifestări „aproximative" sub aspectul „intensității culorii-prototip". Am considerat că o culoare se poate exprima fie „fără aproximare" (sau „indiferent

de a p r o x i m a r e", ceea ce se întîmplă în cazul celor șase culori menționate mai sus), fie cu „a p r o x i m a r e în m i n u s" sau „c u a p r o x i m a r e în p l u s".

„A p r o x i m a r e a" diferitelor culori-prototip (sau a unui anumit tip cromatic) ar putea fi reprezentată și scalar ca „a p r o x i m a r e g r a d u l 1" / „a p r o x i m a r e g r a d u l 2" /../ „a p r o x i m a r e g r a d u l n" (reprezentarea scalară pornind de la „a p r o x i m a r e a în m i n u s", trecînd prin culoarea-prototip și ajungînd pînă la diferite grade ale „a p r o x i m ă r i i în p l u s". Ar apărea astfel avantajul de a reda o mai mare diversitate cromatică, dar și dezavantajul sistematizării obiective a datelor referențiale. În tabloul de mai jos, care redă opozițiile semantice din fiecare paradigmă, am cuprins într-o acoladă culorile care reprezintă același grad și le-am prezentat în ordinea descrescîndă a intensității (de exemplu, *roșcat/roz/rozeu* ș.a.).

Cu toată varietatea extralingvistică a substanței cromatice, semele prin care se face descrierea sînt bine abstractizate și au capacitatea de a defini toți termenii din structura semantică a acestui cîmp. Întrucît în fiecare dintre cele șase paradigme sînt distinctive aceleași seme, se realizează opoziții repetabile (de unde rezultă un caracter relativ omogen al structurii semantice a cîmpului **numelor de culori**).

Un statut mai puțin clar îl au termenii cromatici care se definesc prin două culori primare, tipul cromatic fiind reprezentat de intersecția lor (în continuare, pot interveni alte diferențe semantice, stabilite tot prin semele care desemnează „a p r o x i m a r e a"). Astfel, *oliv* se definește prin „g a l b e n" + „v e r d e", iar *kaki* prin „g a l b e n" + „v e r d e" + „a p r o x i m a r e în m i n u s"; *violet, vioriu, lila* se definesc prin „a l b a s t r u" + „r o ș u", iar *violaceu, mov* prin „a l b a s t r u" + „r o ș u" + „a p r o x i m a r e în m i n u s"; *gri, sur, sein, siv* se definesc prin „a l b" + „n e g r u", iar *suriu* li se opune avînd distinctiv și semul „a p r o x i m a r e în m i n u s". Termenii cromatici de acest tip s-ar putea repartiza fie într-una din cele șase paradigme, fie că ar putea constitui alte clase paradigmatice, mai puțin bine constituite sau în curs de organizare.

Pe baza semelor delimitate la 4.1.5.2.2. se stabilesc identități (sau cvasi-identități) și opoziții, repetabile în fiecare din cele șase paradigme. Pentru exemplificare vom reda relațiile semantice din paradigma I a numelor de culori; opoziția dintre termenul nemarcat, care exprimă „a p r e c i e r e a c r o m a t i c ă g a l b e n f ă r ă a p r o x i m a r e": {*galben*} (—) și termenii {*gălbiu, gălbui, gălbeniu, gălbior* ș.a.} definiți ca „g a l b e n c u a p r o x i m a r e în m i n u s", sau *gălbănoi* „g a l b e n c u a p r o x i m a r e în p l u s" (+). „G a l b e n f ă r ă a p r o x i m a r e" (sau „indiferent de aproximare") se definesc și termenii *blond, bălan, bălai.*

În paradigma I s-ar mai putea include destui termeni care exprimă (cu un grad oarecare de aproximare) culoarea „g a l b e n", dar, care au fost considerați insuficient de abstractizați și de aceea, au fost incluși în structura referențială (vezi la 4.1.5.2.2.). Astfel, termeni ca *limoniu, chihlimbăriu, șofrăniu, untdelemniu, nisipiu, alămiu, cînepiu, tutuniu, portocaliu* ș.a. intră în structura referențială (pentru că presupun trimiterea la obiectul concret de la al cărui nume s-au format), dar pot fi apropiați de paradigma I fiindcă se referă, mai mult sau mai puțin, la culoarea „galben".

În mod similar, se degajă opozițiile și în altă paradigmă a **numelor de culori**, de exemplu cea a lui „albastru" (III). Termenul nemarcat, care exprimă culoarea „a l b a s t r u f ă r ă a p r o x i m a r e" (sau „în mod absolut") (—) se opune clasei de lexeme care desemnează „a p r o x i m a r e a î n m i n u s a l u i a l b a s t r u" sau „a p r o x i m a r e a î n p l u s" a aceleiași culori (+).

{*albăstriu, albăstrui, albăstrel, albăstrior, bleu, opalin*} (+) / {*albastru*} (—)

și {*bleumarin*} (+) / {*albastru*} (—)

Tuturor lexemelor care desemnează culoarea „a l b a s t r u" (cu sau fără aproximare) li se opune clasa celor care se definesc prin intersecția dintre „a l b a s t r u" și „r o ș u":

{*vînăt, vinețiu, indigo, violet, vioriu, lila, violaceu, mov*} (+) / {*albastru*} (—)

Termenii marcați pozitiv în seria de mai sus se delimitează în două clase: (1) cea care exprimă „a p r o x i m a r e a l u i a l b a s t r u f a ț ă d e r o ș u": *violet, violaceu, lila, mov* și (2) clasa care exprimă „a p r o x i m a r e a l u i a l b a s t r u f a ț ă d e n e g r u": *vînăt, vinețiu, indigo.*

La nivelul fiecăreia din clasele delimitate aici, semele „a p r o x i m a r e î n m i n u s" sau „î n p l u s" intervin ca o posibilitate de a determina alte opoziții. Astfel, în raport cu *violet, lila* și *vioriu* (definite de dicționare ca „a l b a s t r u b ă t î n d î n r o ș u"), „a p r o x i m a r e a î n m i n u s" este distinctivă pentru *violaceu* și *mov* (definite de dicționare ca „violet deschis"). În raport cu *vînăt* (definit de dicționare drept „culoare albastră întunecată cu reflexe violete"), „a p r o x i m a r e a î n m i n u s" e distinctivă pentru *vinețiu* (definit „care bate în vînăt") și „a p r o x i m a r e a î n p l u s" pentru *indigo* (definit „între albastru și negru, bătînd în violet").

Mai mulți termeni cromatici ar putea fi grupați pe lîngă această paradigmă în măsura în care exprimă culoarea „albastru" cu diferite tipuri de „aproximare", în funcție de numele obiectului de la care s-au format. Acești termeni sînt: *azuriu, azurat, siniliu, sinilit, liliachiu, stînjeniu.*

După același model s-ar putea reda și opozițiile semantice din celelalte paradigme. Pentru economie, însă, le vom prezenta într-un tablou sinoptic (în care vom relua și cele două paradigme analizate anterior). Din motive practice (pentru a sistematiza un material lexical diversificat, sistematizare care poate servi învățării lexicale, vezi la 4.1.5.2.5, vom introduce o coloană în care vor fi repartizați paradigmatic și termenii din structura referențială care se pot raporta oarecum la o culoare-prototip. Penultima clasă (pe orizontală) cuprinde termeni cromatici care nu se definesc în română prin raportarea la culori-prototip (deși toți redau aproximativ aceeași zonă cromatică). Ultima clasă pe orizontală cuprinde termeni cromatici care se definesc numai prin obiecte (și aparțin numai structurii referențiale).

Tabloul 3*

Seme comune „apreciere"+„vizuală"+„cromatică"		Structura semantică: Seme diferențiatoare: „fără aproximare"	Structura semantică: Seme diferențiatoare: „cu aproximare": „în minus"	Structura semantică: Seme diferențiatoare: „cu aproximare": „în plus"	Structura referențială
1		2	3	4	5
Seme comune de paradigmă	I „galben"	galben blond bălan bălai . . .	gălbui gălbiu gălbeniu gălburiu gălbior gălbenel bălănel	gălbănoi	limoniu chihlimbăriu șofrăniu untdelemniu cinepiu nisipiu
	„galben" + „verde"	oliv		kaki	tutuniu măsliniu
	„galben" + „roșu"	oranj			portocaliu alămiu
	II „roșu"	roșu rumen rubicond roșcovan îmbujorat rujan	roșiatic roșcat roșior roz(eu) rozatic rozalb rumenel	bordo	rubiniu rubinos vișiniu cireșiu cărămiziu arămiu ruginiu trandafiriu răsuriu
	III „albastru"	albastru	albăstrui albăstriu albăstrel albăstrior bleu opalin	bleumarin	azuriu azurat siniliu sinilit
	„albastru" + „roșu"	violet lila	violaceu mov		viorіu liliachiu stînjeniu toporășiu
	„albastru"+„negru"	vînăt	vinețiu	indigo	
	IV „verde"	verde	verzui verziu verzuriu vernil		prăzuliu măsliniu
	V „alb"	alb (dalb) blond bălan	albui albiu albiniu alburiu albicios albuț bălănuț	alboi lilial	coliliu ninsoriu argintiu sidefiu, ivoriu
	„alb" + „negru"	gri sur sein siv	suriu suratic		cenușiu fumuriu prăfuriu plumburiu oțeliu brumăriu

* Delimitarea prin linie spațiată în cadrul unei paradigme desemnează clase diferențiate semantic.

1		2	3	4	5
Seme comune de parapigmă	VI „negru“	negru {smead {oacheș brunet	negriu negricios smedior		funinginiu corbiu pămîntiu păcuriu chimioniu
		maro(n)	maroniu		cafeniu castaniu ciocolatiu mahoniu
					lemniu scorțișoriu rădăciniu porumbiu aluniu piersiciu

4.1.5.2.3. Analiza semică a cîmpului **numelor de culori** permite o serie de observații generale, interesante atît pentru cunoașterea cîmpului respectiv, cît și pentru aspectul caracteristicilor structurii lexicale.

Termenii cromatici se reprezintă într-un *cîmp poliparadigmatic* destul de ramificat sub aspectul numărului claselor paradigmatice (cel puțin șase), structura lui fiind realizată de suma (reuniunea) acestor paradigme. În ciuda acestei diversificări paradigmatice, opozițiile semantice repetabile aproape în fiecare din aceste paradigme determină o strctură relativ omogenă a cîmpului (mai ales dacă nu se ia în considerație **structura referențială** a termenilor **cromatici**). Omogenitatea cîmpului **numelor de culori** este determinată, în primul rînd, de faptul că fiecare paradigmă are aceeași structură, relațiile în cadrul ei stabilindu-se între termenul-bază (sau prototip), care redă „a p r e c i e r e a c r o m a t i c ă d e t i p u l 1—6 f ă r ă a p r o x i m a r e (a b s o l u t)“ și ceilalți termeni ai clasei, care desemnează aceeași culoare „c u a p r o x i m a r e“ (de diferite feluri). Dintre valorile „a p r o x i m ă r i i“ numai „a p r o x i m a r e a î n m i n u s“ are caracter general, exprimînd *opoziții între clase de termeni în toate paradigmele*. Celelalte seme se manifestă inegal în diferite paradigme, dar nici o opoziție nu e singulară. De aici rezultă că fiecare din cele șase paradigme prezintă grade de complexitate diferită, după cum s-a dovedit și prin exemplificarea analizei semice a celor două paradigme (paradigma lui „albastru“ e mai complexă decît cea a lui „galben“, manifestînd chiar tendințe de a detașa subclase paradigmatice independente — cea a lui *vînăt* și a lui *violet*). Totuși, din punct de vedere metodologic, se reține că analiza paradigmatică a claselor din care se constituie cîmpul culorilor se face operînd cu un număr mic de seme identice (numărul semelor fiind cel mai mic dintre toate cîmpurile descrise).

Reprezentarea în clase paradigmatice descrise structural cu claritate este și un avantaj practic esențial în condițiile bogăției cantitative deosebite a acestui cîmp. Bogăția și mobilitatea cîmpului **numelor de culori** nu constituie, deci, un impediment nici pentru aplicarea analizei semice și nici în ceea ce privește rezultatele obținute. Prin caracterul bine sistematizat al unui material semantic vast și relativ arbitrar segmentat (cum se vede și din comparația diferitelor limbi), analiza structurală a **numelor de culori** din română poate avea numeroase aplicații practice. Avantajele practice sînt determinate de

faptul că *reducerea variantelor la invariante se face în sens strict în fiecare paradigmă*. Altfel spus, termenii grupaţi într-o clasă sînt echivalenţi semantic în mod real. Admiţînd statutul de variante pe care îl au lexemele grupate împreună în urma analizei semice, se pune întrebarea în ce măsură ele sînt substituibile în context.

4.1.5.2.1. Pentru a verifica din punct de vedere contextual statutul strict de variante substituibile sintagmatic al lexemelor grupate împreună într-o clasă, este necesar să se reia studiul compatibilităţilor şi incompatibilităţilor de combinare ale fiecărui lexem în raport cu celelalte din aceeaşi clasă. Se revine, deci, la analiza contextelor (după dezambiguizarea semantică prin context), care reprezintă în această etapă o manieră de rafinare a descrierii (aplicată în condiţii similare cu sinonimia şi diferit de celelalte cîmpuri).

Acolo unde reducerea variantelor la invariante într-o anumită clasă paradigmatică a stabilit (cvasi)echivalenţa semantică dintre un număr relativ restrîns de lexeme, se verifică posibilităţile lor de substituire contextuală. Degajarea restricţiilor de combinare (sau a incompatibilităţilor sintagmatice), caracteristici definitorii foarte importante pentru selectarea în vorbire (deci, din punctul de vedere al „învăţării lexicale"), este posibilă în cîteva clase de variante din unele paradigme ale **numelor de culori**: „galben" (I), „roşu" (II) şi „negru" (VI).

În paradigma lui „galben", lexemele *bălan, bălai, plăviţ, blond*, cvasiechivalente semantic cu lexemul *galben*, admit *numai* contextele *păr, barbă, cosiţe*, eventual *persoană, cap*. Prin aceleaşi restricţii contextuale se caracterizează lexemele *bălănel, bălăior* faţă de *gălbui, gălbiu* ş.a. (toţi definiţi prin aceleaşi seme: „g a l b e n" + „c u a p r o x i m a r e î n m i n u s").

Clasa lexemelor *gălbejit, gălbineţ, pal(id), gălbejos* (de asemenea cvasiechivalentă semantic cu *galben*) se combină cu substantivele *faţă, piele*.

Clasa alcătuită din lexemele *roşcovan, rubicond* şi *rumen* este cvasiechivalentă cu *roşu*, dar se diferenţiază de acesta prin restricţii contextuale destul de severe (pe care lexemul *roşu* nu le are). Astfel, primele trei lexeme admit numai contextele *faţă, piele, obraji*. Prin aceeaşi restricţie contextuală se caracterizează şi termenii *rumeniu, rumeior, rumenel* faţă de *roşior, roşiatic* ş.a., care admit un număr mult mai mare de contexte.

Lexemul *rujan* este şi el cvasiechivalent semantic cu *roşu*, în schimb se diferenţiază strict de acesta prin faptul că admite numai contextele substantivelor *bou, vacă*.

Cvasiechivalentă semantic cu lexemul *alb* este clasa alcătuită din lexemele *bălai, bălan, blond, blondin, albin, albineţ*, care se diferenţiază însă contextual de *alb*. Ultimul termen nu are nici o restricţie contextuală, în schimb clasa citată se combină numai cu substantivele *piele, faţă*.

Rezultă că numai contextual se face şi diferenţierea semantică dintre cele două sensuri cu care se pot utiliza termeni ca *blond, bălan*: „galben — despre părul omului" şi „alb — despre faţa, pielea lui". De aceea, prin generalizare, opoziţia dintre cele două culori se neutralizează prin utilizarea în contexte ca *om, persoană* (cînd *bălan, blond* şi alţii exprimă „cu părul galben şi pielea albă").

Lexemele *bălai, plăvai, plăvan, plăviţ*, de asemenea cvasiechivalente cu *alb*, se mai diferenţiază contextual şi prin combinarea cu substantivele *vacă, oaie, cal, mioriţă*.

10 — Limba română contemporană — cd. 155

Tot prin restricții contextuale se diferențiază de *negru* și lexemele *brun, brunet*, care admit contextele *păr, piele* (și, prin extindere, *persoană, om*); *smead, oacheș* manifestă restricții contextuale mai severe, admițînd numai substantivele *față, piele* (eventual *persoană*).

Toate lexemele caracterizate prin restricții contextuale pot fi considerate *variante combinatorii*.

Exemplele analizate aici, ca și la sinonimie, demonstrează importanța egală a definirii semantice și contextuale pentru a asigura o selecție făcută corect de vorbitori.

Un aspect particular al analizei **numelor de culori** este constituit de neutralizarea unor opoziții semantice specifice acestui cîmp.

Deși noțiunea de neutralizare a fost mai puțin utilizată la nivelul analizei lexico-semantice, adaptarea interpretării ei poate fi utilă în descrierea anumitor aspecte (v. și la sinonimie, 4.1.1.). Din punct de vedere teoretic se reține că neutralizarea opozițiilor semantice se realizează în condiții definite extralingvistic și reprezintă suprimarea unei opoziții care, în alte condiții, își păstrează valabilitatea la nivelul sistemului lexico-semantic studiat.

Neutralizarea unei opoziții semantice dintre termenii aparținînd unor paradigme diferite din sistemul **numelor de culori** este reprezentată de apariția în contextele *față, piele* (a omului) a lexemelor *negricios, smead, oacheș, brun, tuciuriu, smedior, măsliniu*. În această situație, neutralizarea se realizează prin ștergerea opoziției marcate de semele „negru" și „verde".

Tot în contextul *față, piele (a omului)* se neutralizează și opozițiile dintre *galben* (și alți termeni din paradigma I: *gălbejit, gălbejos* ș.a.) și *alb, livid* din paradigma a V-a (sau *pămîntiu* și, respectiv, chiar *verde*). Fiecare din acești termeni care, în mod obișnuit, aparțin unor paradigme diferite de nume de culori, pierde trăsătura semantică specifică, respectiv „g a l b e n" pentru *galben, gălbejit, gălbejos, palid* și „a l b" pentru *alb, livid*, „v e r d e" pentru *verde* și „n e g r u" pentru *pămîntiu* (vezi la 4.1.5.2.4). În contextul menționat, toți acești termeni sînt echivalenți semantic, exprimînd „o anumită apreciere cromatică" (aceeași pentru toți), provocată de o anumită cauză: boală, emoție, teamă.

Alt exemplu de neutralizare este apariția în contextul *ochi* (ai omului) a lexemului *alburiu*. În acest caz, se neutralizează opoziția dintre *alburiu* (prin pierderea semului „alb") și lexemele *verde* sau *albastru* (cînd desemnează culori deschise, apropiate de „verde" sau „albastru" ale ochilor omului).

Un caz mai complex de neutralizare îl constituie lexemele *bălai, bălan, bălănel, bălănuț, bălăior, plăvai, plăviu, plăviț, blond, blondin*, care au fost încadrate atît în paradigma I (fiind marcate prin semul „galben"), cînd apar în contextul substantivelor desemnînd *părul* (omului), cît și în paradigma a V-a, pentru că se caracterizează și prin semul „alb", cînd stau pe lîngă substantivele *față, piele* (a omului) sau în contextul unor substantive desemnînd persoane umane în general: *bărbat, copil* ș.a. Fenomenul neutralizării se realizează pentru că semul „g a l b e n" și semul „a l b" coexistă (mai precis, cum arată dicționarele, indivizii respectivi au „pielea de culoare albă sau deschisă și părul de culoare aproximativ galbenă").

O altă situație de neutralizare se produce prin apariția în contextul substantivelor desemnînd *părul* (omului) a lexemelor *alb, cărunt, sur* și *grizonant*. În acest caz, se pierde trăsătura semantică „a p r o x i m a r e a l u i a l b f a ț ă d e n e g r u" (sau intersecția dintre „a l b" și „n e g r u"), păstrîndu-se numai semul „alb", la care se adaugă alte trăsături semantice (implicate de precizările dicționarelor „din cauza bătrîneții", de exemplu).

Analiza exemplelor de neutralizare a opozițiilor semantice dintre termenii cromatici este interesantă atît sub aspectul descrierii semice, cît și contextuale. Se dovedește astfel importanța combinării mai multor metode în analiza cîmpurilor, utile atît pentru descrierea sistemului la nivelul limbii, cît și pentru memorarea unor caracteristici definitorii ale cuvintelor importante în selectarea lor în vorbire.

4.1.5.2.5. Descrierea cîmpului **termenilor cromatici** necesită cîteva concluzii generale. Chiar și o comparație superficială cu descrierea altor cîmpuri demonstrează diferențele privind atît problemele analizei acestui cîmp, cît și rezultatele obținute. Analiza structurală a **termenilor cromatici** se dovedește utilă atît din punct de vedere teoretic și metodologic, cît și practic, pentru că pune la dispoziția cercetătorului și vorbitorului clase de variante în sens strict (izolînd chiar variantele contextuale). Eficiența descrierii apare mai ales dacă avem în vedere că s-au depășit dificultățile cantitative și calitative (neobișnuite în raport cu alte cîmpuri), pentru că s-a ținut seama de date extralingvistice, semantice, contextuale și chiar privind formanții numelor de culori. Metodologic, deci, s-au îmbinat mai multe principii[1], fiecare dintre ele ducînd la delimitarea unor clase de termeni cromatici (din punct de vedere formal, referențial, semantic și contextual). Delimitarea riguroasă a acestor clase este un avantaj indiscutabil în învățarea lexicului cromatic din limba română sau în relația dintre română și o limbă străină. Implicit, se pune în evidență specificul structural al cîmpului termenilor cromatici din română în raport cu alte limbi sau în raport cu alte cîmpuri din limba română; acest specific constă într-o structură clară, relativ omogenă și bine organizată în raport cu complexitatea cantitativă și calitativă prin care se caracterizează.

În procesul de utilizare în vorbire a **termenilor cromatici**, cunoașterea cîtorva culori-prototip și raportarea celorlalte la primele, memorarea restricțiilor contextuale, atunci cînd există, fac ca vorbitorul să dispună de o modalitate destul de comodă de „învățare", care îl poate dispensa de dicționar. Matricea (tabloul) pusă la dispoziție de descrierea structurală a termenilor cromatici nu este suficientă singură (ca în cazul **numelor de rudenie**, care reprezintă un model ideal de structură semantică); ea trebuie completată cu toate celelalte informații și clasificări (formale, referențiale, contextuale), ceea ce face modelul structural al cîmpului **numerelor de culori** mai greu accesibil tocmai din cauza interferenței perspectivelor descrise. Rezultatele obținute sînt însă avantajoase (ca și la **numele de rudenie**) prin capacitatea de a sistematiza un material lexical vast, mobil, complex. Astfel, dacă diferențele semantice și contextuale stabilite prin analiza structurală sînt corelate cu reprezentări referențiale mai mult sau mai puțin tipice, la îndemîna oricărui vorbitor, se poate facilita însușirea unor **nume de culori** noi sau mai puțin cunoscute. Astfel, prin raportare la *roșu* se fixează cuvinte ca *rozaceu, bordo, grena, frez* ș.a. Față de *albastru* se diferențiază *bleu* (care îl „aproximează în minus" sau e mai deschis) și *bleumarin* (care îl „aproximează în plus" sau e mai închis). Prin „roșu" și „albastru" se definesc și se memorează mai ușor *violet, violaceu, lila, mov* ș.a. În felul acesta, vorbitorii (de diferite tipuri) pot fi învățați explicit să facă distincții cromatice. Acest lucru este util mai ales atunci cînd referenții sînt mai greu de identificat (de exemplu, *mov, lila* ș.a.)

---

[1] Alături de principiile utilizate aici s-a mai apelat la lingvistica matematică pentru a stabili relațiile (opozițiile) dintre clasele de termeni cromatici considerate mulțimi (vezi Bidu-Vrănceanu, 1976, p. 75–79, 116–118).

și cînd culorile desemnate se memorează mai ușor dacă se asociază unui cuvînt sau sînt conceptualizate[1].

Așadar, învățarea lexicală a termenilor cromatici de către diferiți vorbitori poate fi înlesnită dacă se apelează simultan la referenți tipici și accesibili („de culoarea ierbii" sau „de culoarea laptelui" ș.a.) sau la o culoare-prototip, general cunoscută (*verde, alb* ș.a.). Învățarea lexicală se poate face treptat (sau nu e neapărat globală) dacă urmărim numai culorile grupate în jurul unei anumite culori-prototip (reprezentînd o anumită zonă sau clasă cromatică, izolată de celelalte clase, de exemplu zona „albastru" față de „non-albastru"). Aceasta înseamnă că deprinderea unui lexic cromatic tot mai bogat se poate face treptat. Structuralismul este însă în mod particular util în ce privește termenii cromatici pentru că aceștia se învață mai ușor dacă se raportează (diferențiindu-se) unii la alții, de exemplu : *violet, lila, mov* față de *roșu* și *albastru*; *oranj* față de *galben* și *roșu* ș.a. Aplicațiile practice ale descrierii numelor de culori pot fi dezvoltate și în alte direcții, dintre care cea stilistică este foarte importantă.

4.1.5.3. CÎMPUL SAU SUBANSAMBLUL DENUMIRILOR LOCUINȚEI

Lexemele reunite în acest cîmp au următoarele seme comune (și primordiale) în definiția lor componențială : „l o c c o n s t r u i t (s a u a m e n a j a t)"[66] + „p e n t r u a f i l o c u i t (î n t r - o m a n i e r ă o a r e c a r e)"[2]. Numărul lexemelor care satisfac aceste condiții semice este relativ mic (aproximativ 25—30), dar variabil (se adaugă elemente noi, dispar altele mai vechi).

De exemplu, nu se mai utilizează în româna actuală cu sensul de „l o c u i n ț ă (s e c u n d a r ă)" un cuvînt ca *han*, înlocuit de h o t e l, m o t e l, r u l o t ă ș.a. S-au introdus și alți termeni mai puțin cunoscuți și utilizați : *bungalov, iglu* ș.a.

Trebuie menționat că în acest cîmp s-au integrat lexemele care satisfac condițiile semice menționate, indiferent dacă sensul respectiv e înregistrat de dicționare ca principal sau secundar (deci indiferent de ordinea lui în articolul de dicționar).

Și în analiza celorlalte cîmpuri s-au dezambiguizat sensurile cuvintelor polisemantice ; dar, în cîmpuri ca numele de rudenie sau numele de culori, sensul analizat era cel de bază.

Faptul că mai multe lexeme intră în cîmpul **denumirilor locuinței** cu un sens secundar dă o importanță mai mare a contextului. Majoritatea lexemelor din acest cîmp admit contextul :

locuiește { *într-o clădire, casă, imobil* ș.a. (*mare, frumoasă* ș.a.)
într-un cămin de bătrîni
într-un canton

Nu intră în acest context lexemul de bază al cîmpului — *locuință*, care se folosește cu alte verbe : *a avea, a sta,...* Substantivul *domiciliu*, care desemnează „locuința de bază, stabilă" admite și el numai verbul *a avea* și nu se combină cu adjective (care caracterizează alte denumiri de locuință) ca : *mare, somptuos* ș.a.

---

[1] Vezi E. C o s e r i u, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie", vol. XXVII, II, p. 33 ; E. V a s i l i u, recenzie la A. B i d u-V r ă n c e a n u, *Systématique des noms de couleurs*, în „Limbă și literatură", 1977, vol. II, p. 539—540.

[2] Toate aceste seme au fost formulate și utilizate în analiza denumirilor locuinței din franceză și de G. M o u n i n, *Clef pour la sémantique*, Paris, Editions Seghers, 1972, p. 104, 119.

Dincolo de contextele specifice **denumirilor locuinței** sînt situații în care combinațiile sintagmatice stricte (de exemplu, *cămin de studenți*, față de *cămin de bătrîni* sau *cămin de copii*) sînt foarte importante pentru realizarea sensului de „locuință" sau pentru identificarea referențială corectă.

Importanța referentului pentru **denumirile locuinței** este firească dat fiind că reprezintă substantive obiecte concrete. De aceea analiza lor structurală se face la nivelul limbii, avîndu-se în vedere sensul dat de dicționare, nu și diverse situații concrete din vorbire, în care diverși determinanți pot modifica înseși caracteristicile semantice. De exemplu, o casă *dărîmată, deteriorată, igrasioasă* ș.a. poate să nu mai reprezinte o „locuință".

Denumirile locuinței se mai caracterizează și prin alte seme, care, deși sînt destul de variate, nu duc la delimitarea mai multor paradigme; altfel spus, cîmpul **denumirilor locuinței** se prezintă ca *o singură paradigmă*. Cel mai important dintre semele distinctive este „d e s t i n a ț i a" cu două valori opuse: „p r i m a r ă" (sau „s t a b i l ă") / „s e c u n d a r ă" (sau „t e m p o r a r ă")[1]. Alte seme diferențiatoare sînt „m a t e r i a l e l e (d e c o n s t r u c ț i e)", care pot fi: „o b i ș n u i t e" sau „n e o b i ș n u i t e" (cînd se referă la materiale de tipul: „p î n z ă" sau „l e m n" sau „p ă m î n t, s t u f" etc.). Sem variabil este și „m a n i e r a c o n s t r u c ț i e i", care se manifestă fie ca „o b i ș n u i t ă" (cînd nu sînt prevăzute particularități arhitectonice), fie ca „(m a n i e r ă) n e o b i ș n u i t ă" (cînd se redau diferite caracteristici referențiale, greu de formulat în metalimbaj. Semul „(m a n i e r ă) n e o b i ș n u i t ă" s-ar putea divide (în funcție de aceste caracteristici) în „m a n i e r ă s p e c i f i c ă 1" / „m a n i e r ă s p e c i f i c ă 2" / „m a n i e r ă s p e c i f i c ă n". Un alt sem variabil ar fi „m ă r i m e a", cu valorile opozitive: „m a r e" (sau „c u m a i m u l t e e t a j e" sau „c u v o l u m n e o b i ș n u i t") față de „n o r m a l" sau „m i c".

Informațiile exacte privind referentul nu pot fi redate în metalimbajul semic decît abstractizînd forțat datele extralingvistice. De exemplu, este posibilă o formulare abstractizată, cum ar fi „m a t e r i a l s p e c i f i c d e u n a n u m i t t i p 1", opusă „m a t e r i a l u l u i s p e c i f i c d e t i p u l 2" ș.a., dar fără specificarea prin cuvinte care trimit la obiecte concrete („pînză" / „lemn" ș.a.) nu facem distincția reală dintre lexeme. La fel și la „m a n i e r a (c o n s t r u c ț i e i)" și mai puțin la „m ă r i m e a (c o n s t r u c ț i e i)".

4.1.5.3.1. Pe baza semelor delimitate anterior se exprimă opozițiile semantice dintre **denumirile locuinței** din limba română.

O primă opoziție semantică se stabilește între clasa lexemelor marcate prin semul „d e s t i n a ț i e p r i m a r ă (a l o c u i n ț e i)" (+) și clasa celor definite prin „d e s t i n a ț i e s e c u n d a r ă" (—):

bloc, bungalov, casă, castel, căscioară, căsoaie, căsuță, clădire, iglu, imobil, izbă, locuință, palat, vilă ș.a. *domiciliu*	(+) /	*azil, cabană, canton, colibă, cort, cocioabă, han, internat, hotel* ș.a.	(—)

Termenii marcați pozitiv în opoziția de mai sus fac parte din lexicul propriu-zis al locuinței. Lexemele caracterizate negativ (foarte variate la sensul lor de bază și chiar diferite semic la sensul analizat aici) sînt reunite numai prin semul „d e s t i n a ț i e s e c u n d a r ă".

[1] Vezi și G. M o u n i n, *Clef pour la sémantique*, p. 109.

În funcţie de „d u r a t a (u t i l i z ă r i i) l o c u i n ţ e i" se delimitează opoziţia dintre clasa termenilor marcaţi ca „(l o c u i n ţ ă) s t a b i l ă" (+) şi cei nemarcaţi, sau caracterizaţi ca „(l o c u i n ţ ă) n o n-s t a b i l ă (t e m p o r a r ă)" (—):

{*domiciliu*} (+)/ {*cabană, hotel, motel, pensiune, internat, cămin de studenţi* ş.a.} (—)

Semul „m ă r i m e" stabileşte o opoziţie clară numai între *bloc* (marcat „c u m u l t e e t a j e" sau „m a r e") şi *căscioară, căsuţă, căsuţă-cocioabă* (caracterizate ca „f ă r ă e t a j e" sau „m i c i"). În rest, opoziţiile de „m ă r i m e" dintre **denumirile locuinţei** se stabilesc numai contextual.

O serie întreagă de termeni manifestă neutralizarea opoziţiei de „m ă r i m e", fie pentru că nu interesează aprecierea locuinţei din acest punct de vedere, fie pentru că variază în funcţie de diferite situaţii concrete. În această situaţie sînt: *casă, locuinţă, imobil,* care îşi pot preciza însă contextual „m ă r i m e a". *Locuiesc într-o* **casă** *mare* faţă de *locuiesc într-o* **casă** *mică.*

În funcţie de semul „m a n i e r a (c o n s t r u c ţ i e i) l o c u i n ţ e i" sînt marcate lexemele (+) definite printr-o „m a n i e r ă n e o b i ş n u i t ă", opuse celor care nu presupun o anumită manieră (—):

{*vilă, castel, palat, bloc, bungalov, iglu* ş.a.} (+) / {*casă, căsuţă, locuinţă*} (—)

O altă opoziţie se stabileşte între clasa lexemelor nemarcate sub aspectul semului „m a t e r i a l e l o r d e c o n s t r u c ţ i e" (care sînt „o b i ş n u i t e") (—) şi clasa lexemelor marcate prin faptul că se caracterizează prin „m a t e r i a l e n e o b i ş n u i t e" (+):

{*cabană, baracă, colibă, cort bordei, iglu, bungalov* ş.a.} (+) / {*bloc, casă, castel, clădire, hotel, palat, vilă, imobil* ş.a.} (—)

Termenii marcaţi pozitiv în opoziţia de mai sus se opun în funcţie de diversele valori ale semului „m a t e r i a l e n e o b i ş n u i t e": „l e m n" *(cabană, baracă, colibă)* / „l e m n + t r e s t i e" *(bungalov)* / „g h e a ţ ă + z ă p a d ă" *(iglu)* / „p î n z ă" *(cort)* / „p ă m î n t" + „s t u f" *(bordei)* ş.a.

Am exemplificat, pe parcursul enumerării semelor, lexemele care se opun pentru a pune în evidenţă caracterul referenţial dificil de reprezentat semic al elementelor distinctive (determinarea extralingvistică a semelor în cazul numelor de rudenie sau de culori nefiind un obstacol în analiza semică, cum s-a văzut).

Lexemele grupate împreună într-o clasă marcată prin diverse seme prezentate ca distinctive pentru **denumirile locuinţei** *nu sînt* (spre deosebire de **numele de culori**, de exemplu) *echivalente semantic* decît la modul general al interpretării semului respectiv. Dacă *palat* şi *castel* ar putea fi consideraţi evasiechivalenţi ca „m a n i e r ă m e d i e v a l ă (a c o n s t r u c ţ i e i)" sau, mai ales prin sensul lor generalizat „l o c u i n ţ ă l u x o a s ă, s p a ţ i o a s ă", ei nu sînt, în nici un caz, echivalenţi cu „m a n i e r a (d e c o n s t r u c ţ i e)" specifică unei *vile* („construcţie cu un etaj, de obicei înconjurată de grădină").

Diferenţele semantice dintre termenii grupaţi împreună prin semul „m a t e r i a l e n e o b i ş n u i t e" rezultă clar din materialele deosebite folosite.

În aceste condiții, trebuie să apreciem nu numai caracterul diversificat și arborescent al semelor din cîmpul **denumirilor locuinței,** ci și al opozițiilor realizate. Din cauza referentului, neglijat conștient, deliberat pentru a stabili opozițiile funcționale la modul general, lexemele grupate împreună într-o clasă în diversele opoziții *nu reprezintă,* de fapt, *clase de variante.* Cum s-a văzut, între termenii respectivi există diferențe extralingvistice care pot fi foarte importante în anumite situații de comunicare.

4.1.5.3.2. Opozițiile semantice dintre **denumirile locuinței** sînt reprezentate în următorul tablou, în care s-au grupat împreună lexemele echivalente numai sub aspectul unei anumite trăsături semantice :

Tabloul 4

Seme comune „construcție“ + „pentru a fi locuită“		„materiale de construcție“								
		„obișnuite“				„non-obișnuite“				
		„maniera (construcției)“								
		„obișnuită“	„non-obișnuită“			„lemn“	„pînză“	„pămînt“ + „stuf“	„zăpadă“	„alte materiale“
			„maniera$_1$“	„maniera$_2$“	„alte „maniere“					
„destinația“	„primară“ sau „stabilă“	clădire imobil locuință casă căsuță căsoaie	castel palat$_2$[1]	vilă	bloc	izbă			iglu	bungalov
	„secundară“ „temporară“	hotel (han) motel cămin[2] internat pensiune				cabană baracă colibă	cort	bordei		

Particularitățile structurale ale cîmpului **denumirilor locuinței**[3] sînt demne de reținut din perspectiva caracteristicilor ansamblului lexical al limbii române.

Se remarcă marea diversificare a semelor, mai ales pentru a defini un număr relativ mic de termeni. Caracterul strict referențial al semelor, greu de exprimat în metalimbaj, face ca opozițiile semantice stabilite să fie valabile numai la nivel funcțional general, ilustrat de tabloul 4. În sens strict însă, acolo unde s-a ajuns la clase de termeni, membrii unei asemenea clase nu reprezintă *variante* (ca la **numele de culori**, de exemplu). Diferențele semantice dintre lexemele grupate într-o clasă sînt nu numai variate, dar nici nu pot fi luate în considerație pînă la ultimele detalii. Așadar, analiza structurală a cîmpului **denumirilor locuinței** nu ajunge la o reducere a

[1] Am notat *palat$_2$*, omonimia față de *palat$_1$* (care nu intră în acest cîmp pentru că desemnează „peretele superior al cavității bucale“).

[2] Termenul *cămin* intră în această clasă folosit cu determinanți ca *de studenți, de copii, de bătrîni* (determinanți pe care nu i-am redat în tablou).

variantelor la invariante în sens strict, întrucît, în mod deliberat, rețeaua opozițiilor prezentate este silită să neglijeze date referențiale sau semice importante în situații concrete (de pildă, diferența dintre *castel/palat/vilă*, pe de o parte, și cea dintre *hotel, motel, cămin (de studenți, de copii, de bătrîni), internat* și *pensiune*, pe de altă parte).

Cîmpul **denumirilor locuinței** se prezintă structural aparent mai simplu pentru că se înscrie într-o singură paradigmă, dar eficiența analizei este mult mai mică decît la **numele de rudenie** sau la **termenii cromatici**. Aceasta pentru că nu trebuie depășite dificultăți cantitative (numărul termenilor cîmpului fiind mic) și, mai ales, pentru că se neglijează prea multe diferențe semantice de detaliu. Descrierea acestui cîmp este totuși interesantă fiindcă pune în evidență un alt tip structural, cu specificul lui ; din punct de vedere metodologic apar cu claritate complicațiile provocate de referent. Tot din punct de vedere teoretic și metodologic un interes particular prezentat de cîmpul **denumirilor locuinței** este relația de interferență cu cîmpul **denumirilor instituțiilor** (vezi la 4.1.5.4), relație de interferență precis condiționată, importantă din perspectiva ordonării mai multor cîmpuri în ansamblul structural al lexicului unei limbi.

Din punct de vedere practic, utilitatea sistematizării lexicale realizate de descrierea opozițiilor din cîmpul **denumirilor locuinței** apare numai izolat. Învățarea (memorarea) unor cuvinte noi ca *bungalov, iglu*, de exemplu, poate fi facilitată dacă ele sînt înțelese și grupate ca „l o c u i n ț e“ + „c u a n u m i t e p a r t i c u l a r i t ă ț i“ + „î n a n u m i t e z o n e g e o g r a f i c e“. Fără o reprezentare cel puțin fotografică a obiectelor respective nu putem spune însă că știm exact cum este un *bungalov* sau un *iglu* (chiar dacă am acorda mai multă atenție unor detalii referențiale din definiția lexicografică).

Aceeași afirmație e valabilă și pentru *banc*, definit ca „m a s ă“ + „d e s t i n a ț i e i n d u s t r i a l ă“, care se memorează mai ușor prin raportare (asemănare și diferențiere) la *masă*. Cunoașterea reală a cuvîntului implică însă mai multe informații extralingvistice.

Cîmpul **denumirilor locuinței**, deși reprezintă structura cea mai simplă dintre cîmpurile analizate din limba română (o singură paradigmă), se reține mai ales pentru că demonstrează o structură laxă, ramificată, imperfectă și mobilă, așa cum este destul de firesc să găsim la nivelul lexicului.

4.1.5.4. CÎMPUL SAU SUBANSAMBLUL DENUMIRILOR INSTITUȚIILOR

Lexemele repartizate acestui cîmp au semele comune : „l o c c o n s t r u i t (c o n s t r u c ț i e)“ + „c u d e s t i n a ț i e p u b l i c ă“. Interpretarea conceptului de „instituție“ este însă mai complicată decît pare la prima vedere pentru că termenii grupați în acest cîmp pot să desemneze fie o „o r g a n i z a r e s o c i a l-c u l t u r a l-e c o n o m i c ă“ (de exemplu : **Academia** / sau **Ambasada** / sau **Institutul** / sau **Fabrica** *a organizat o conferință.)*, fie „l o c a l u l“ respectiv (de multe ori, cele două seme fiind solidare) :

În fața { institutului / fabricii } *este un parc.*, dar și *Merg la* { Academie / institut / fabrică ș.a. }

În analiza propusă pentru acest cîmp, am acordat prioritate semului „c o n s t r u c ț i e (l o c a l)", mai ales pentru că unii termeni se definesc *numai* prin el (de exemplu : *dom, catedrală, atelier, bodegă, birt* ș.a.) Semul „o r g a n i z a r e s o c i a l-c u l t u r a l ă-e c o n o m i c ă" admite numeroase diversificări (aproape nelimitate) prin faptul că se interferează cu semul „o c u p a ț i i l o r u m a n e".

Inventarul cîmpului **denumirilor de instituții** este, de aceea, dificil de alcătuit în mod exhaustiv (am analizat aproximativ 100 de termeni, dar s-ar putea adăuga și alții). În afară de interpretarea cu valori diferite a semelor comune (mai ales a „d e s t i n a ț i e i p u b l i c e"), lista de **denumiri** de instituții rămîne deschisă din cauza mobilității mari a termenilor (care se învechesc destul de ușor și se înlocuiesc adeseori). Caracterul de clasă deschisă se manifestă în acest cîmp atît în ansamblul lui, cît și la nivelul diferitelor clase subordonate. Interpretarea cîmpului **denumirilor** de instituții ca clasă relativ închisă se face numai dacă admitem conștient că delimitarea este arbitrară și că includerea altor lexeme este oricînd posibilă.

Dificultățile alcătuirii inventarului **denumirilor de instituții** provin și din faptul că s-au integrat lexeme care corespund atît unor cuvinte monosemantice, cît și altora polisemantice. Cuvintele polisemantice intră fie cu sensul de bază, fie cu sensuri secundare sau chiar specializări concrete ale acestora. Deși, în toate cazurile, faptul că lexemele sînt substantive concrete, definite toate prin semul comun „c o n s t r u c ț i e", le face relativ independente de context, acesta este totuși necesar pentru a dezambiguiza interpretările „i n s t i t u ț i e i" desemnate anterior sau pentru a actualiza sensurile specializate. Astfel se diferențiază sensurile lui *consulat*, de exemplu : **Consulatul** *a organizat o recepție.* sau *Lucrez la* **consulat.**, față de *Merg la* **consulat.** și diferit de sensul de bază : **Consulatul** *a durat trei ani.*

Din cauza diversității de interpretare pe care o admit chiar semele comune, e greu de stabilit un context specific pentru toate **denumirile de instituții.** Acesta ar putea fi : *Lucrez la* **uzină** / sau *la* **facultate** / sau *la* **institut.**, dar și *Merg la* **uzină.** ș.a. În general, doi termeni încadrați în cîmpul **denumirilor de instituții** trebuie să se excludă reciproc din contextul : *Acesta este* **un restaurant** / sau **o facultate** / sau **un cinematograf.**

Contextul e necesar, de multe ori, pentru a diferenția sensurile unui cuvînt polisemantic care desemnează, fiecare, alt tip de „instituție". Dacă unele contexte sînt ambigue, pentru că admit toate sensurile, cum ar fi : **Institutul** *a organizat o conferință.* sau *Merg la* **institut.**, alte contexte desemnează cu exactitate numai unul dintre sensurile acestui cuvînt : „instituție de învățămînt superior de un anumit rang" : **Institutul** *are trei facultăți.* Celălalt sens al cuvîntului polisemantic își precizează semul „p e n t r u c e r c e t a r e" numai contextual : **Institut** *de istorie,* **Institut** *de cercetări metalurgice.*

Alte lexeme care desemnează „instituții" se realizează numai în contexte specializate, cînd numai anumite combinații asigură realizarea unui sens dat : **cămin** *de zi,* față de **cămin** *de copii* sau **cămin** *de bătrîni.* Toate aceste situații se caracterizează prin semele : „c o n s t r u c ț i e" + „d e s t i n a ț i e p u b l i c ă" + „l o c u i n ț ă s e c u n d a r ă". Contextul are însă importanță pentru înțelegerea „t i p u l u i d e i n s t i t u ț i e" (sau a „d e s t i n a ț i e i e x a c t e a i n s t i t u ț i e i"). Utilizarea lexemului *cămin* fără determinanții menționați e posibilă numai cînd contextul mai larg (lingvistic sau extralingvistic) presupune cunoscute diferențele ; de exemplu : *Duc (dau) copilul la* **cămin.** trimite la primele două sintagme : **cămin** *de zi,* **cămin** *de copii,* fără a realiza însă exact diferențierea semantică

dintre ele. Foarte important este contextul pentru selecția semantică și în cazul sintagmei fixe : cămin *cultural*, care, spre deosebire de situațiile anterioare, nu se caracterizează prin semul „l o c u i n ț ă s e c u n d a r ă".

Deci, determinarea referențială, destul de strictă, se îmbină cu analiza contextelor pentru interpretarea semantică a **denumirilor de instituții**.

Semul „d e s t i n a ț i e p u b l i c ă" (suprapus, de multe ori, semului „o c u p a ț i i (r e l a ț i i) u m a n e") are numeroase diversificări (de asemenea, aproape nelimitate) : „(d e s t i n a ț i e p u b l i c ă) g e n e r a l ă", „(d e s t i n a ț i e p u b l i c ă) p e n t r u s e d i i o f i c i a l e" sau „(d e s t i n a ț i e) p e n t r u s e d i i d i p l o m a t i c e", „(d e s t i n a ț i e p u b l i c ă) c u l t u r a l-a r t i s t i c ă", „(d e s t i n a ț i e) e d u c a t i v ă", „(d e s t i n a ț i e) s a n i t a r ă" sau alte „d e s t i n a ț i i p u b l i c e", cum ar fi : „p e n t r u a m î n c a, a b e a", „d e s t i n a ț i e c o m e r c i a l ă (de diferite feluri)", sau „p e n t r u a s e r v i l a d i f e r i t e o c u p a ț i i u m a n e".

Din marea varietate a semului „d e s t i n a ț i e p u b l i c ă", care e comun tuturor termenilor cîmpului numai ca valoare generală, rezultă și diversitatea semelor variabile distinctive în fiecare clasă paradigmatică constituită de oricare dintre aceste valori ale „d e s t i n a ț i e i". Altfel spus, valorile „d e s t i n a ț i e i p u b l i c e" (dintre care noi am înregistrat aproximativ 18) reprezintă fiecare un sem comun pentru cîte o clasă paradigmatică a cîmpului **denumirilor instituțiilor**. Delimitarea claselor paradigmatice nu este exhaustivă (din cauze extralingvistice) și, implicit, nici analiza semică nu a fost aplicată tuturor claselor care pot fi delimitate în acest cîmp. Analiza structurală pe care o vom face în continuare nu are, de aceea, decît un caracter ilustrativ.

În fiecare paradigmă acționează seme distinctive cu totul specifice. Multe dintre ele au un caracter referențial sau greu de redat cu exactitate, ceea ce implică și dificultăți de formulare în metalimbaj (cum este cazul unui sem ca „p e n t r u a m î n c a, a b e a..."[1]). Întrucît analiza structurală pe care o propunem pentru cîmpul **denumirilor de instituții** nu este exhaustivă, nu vom discuta semele specifice din fiecare paradigmă și nici opozițiile realizate. De exemplu, în paradigma care reunește termenii definiți prin semul „p e n t r u s e d i i d i p l o m a t i c e", distincțiile se fac în funcție de „t i p u l d e r e l a ț i e d i p l o m a t i c ă (r a n g u l e i)" (*ambasadă* față de *legație, consulat* ș.a.). În paradigma cu semul comun „p e n t r u a m î n c a, a b e a", opozițiile sînt stabilite de seme variabile care redau diferențele dintre „p r o d u s e l e s e r v i t e (c o n s u m a t e)" sau dintre „m o d u l d e s e r v i r e" (cum este opoziția dintre *birt, bodegă* și *restaurant* ș.a.).

Dintre semele care s-ar repeta în fiecare paradigmă a acestui cîmp ar fi „m ă r i m e a" și „m a n i e r a (c o n s t r u c ț i e i)". Dar, spre deosebire de cîmpul **denumirilor locuinței**, nu considerăm relevante aceste seme în cîmpul **denumirilor instituțiilor**.

În condițiile unei asemenea diversități a semelor distinctive ne vom limita la desemnarea lor generală, reprodusă direct în tabloul care prezintă sinoptic opozițiile din principalele paradigme ale acestui cîmp. De aceea, reducerea variantelor la invariante în cîmpul **denumirilor de instituții** se

---

[1] Formulat ca atare și utilizat în analiza denumirilor de instituții din limba franceză și de Ch. C h a r r o n și Cl. G e r m a i n e, *Vers une sémantique structurale*, communication au XII-ème Colloque International de linguistique fonctionnelle, Université de Clermont-Ferrand, 1975.

face independent în fiecare paradigmă, iar reprezentarea matricială e relativă sub aspectul înregistrării diferenţelor semantice (este prezentat numai ceea ce e relevant la un anumit nivel general, fără detalii). Utilitatea reprezentării sinoptice ar consta în sistematizarea unui material lexical vast, chiar greu de inventariat.

Relaţiile semantice din principalele paradigme ale cîmpului **denumirilor** de instituţii sînt redate de tabloul următor :

*Tabloul 5**

Seme comune „loc + „construit"		Seme		Lexeme
1		2		3
Seme comune de paradigmă „destinaţie publică"	„(destinaţie publică) generală"			construcţie local = clădire edificiu instituţie
	„(pentru) sedii oficiale"			preşedinţie (prezidenţie) reşedinţă palat$_2$
	„pentru sedii diplomatice"	de tipul 1		ambasadă
		de tipul 2		legaţie
		de tipul 3		consulat
				misiune (diplomatică) reprezentanţă (diplomatică)
	„(destinaţie) educativă"	gradul 1		creşă grădiniţă
		gradul 2		şcoală liceu
		gradul 3		universitate, institut conservator facultate
	„(destinaţie) (cercetare) ştiinţifică"			institut
				Academie
				ş.a.
	„(destinaţie) cultural-artistică"	tipul 1		cinematograf
		tipul 2		teatru
		tipul 3		circ
				cămin cultural
				ş.a.
	„(destinaţie) sanitară"	„ambulatoriu"	„teritorial" „nespecializat"	dispensar
			„teritorial" „specializat"	policlinică
		„non-ambulatoriu" (sau „locuinţă temporară")	„destinaţie generală"	spital
				clinică
			„destinaţie specială"	sanatoriu
				maternitate
				preventoriu
				lazaret
				ş.a.

* Liniile spaţiate desemnează clase diferenţiate semantic în interiorul unei anumite paradigme.

	1	2	3	4
Seme comune de paradigmă „destinație publică"	„pentru utilitate publică"	„pentru a mînca, a bea"	anumite produse	bufet
				bodegă
				birt
				circiumă
				ospătărie
				cafenea
				patiserie
				cofetărie
				restaurant
				ș.a.
		„destinație comercială"	„generală"	magazin
				prăvălie
			„(produse) alimentare"	alimentară
				băcănie
			„dulciuri"	bombonerie
			„produse cosmetice"	drogherie
			„articole de fumat"	tutungerie
				debit
			„(produse) de pielărie"	marochinărie
			ș.a.	ș.a.
	„ocupații umane"	„productivă"		întreprindere
				atelier
				fabrică
				uzină
				ș.a.

Clasele de lexeme grupate împreună nu sînt, de cele mai multe ori, echivalente semantic. Astfel, între {*local, clădire*} (—) și {*edificiu*} (+) se stabilește o opoziție semantică prin semul „m a r e" (distinctiv pentru ultimul termen, spre deosebire de primii doi, nemarcați).

În general, în cîmpul denumirilor de instituții nu se stabilesc opoziții în funcție de „m ă r i m e", dat fiind că majoritatea termenilor se caracterizează prin semul „m a r e". Pentru lexemele *local, clădire* este distinctiv faptul că nu sînt marcate ca „mărime". Tocmai de aceea, *local* și *clădire* intră și în cîmpul denumirilor locuinței, ceea ce nu se întîmplă cu *edificiu*.

Alte lexeme grupate împreună nu sînt echivalente pentru că apar alte diferențe semantice. De exemplu, *creșă* și *grădiniță*, deși reuniți pentru că reprezintă „p r i m a t r e a p t ă e d u c a t i v ă" („învățămînt prescolar"), se diferențiază semantic prin mai multe elemente (care țin de condițiile extralingvistice). Unele diferențe se stabilesc chiar între lexeme care sînt în mai mare măsură echivalente semantic, cum ar fi *bufet, birt, bodegă, cîrciumă*.

Datele referențiale stabilesc opoziții stricte între lexemele grupate prin „d e s t i n a ț i a c o m e r c i a l ă" sau „p e n t r u d e s e r v i r e a p o p u l a ț i e i".

În alte paradigme, cum ar fi cea caracterizată prin „d e s t i n a ţ i a s a n i t a r ă" sau „p e n t r u s e d i i d i p l o m a t i c e", opoziţiile semantice au un caracter mai organizat, degajarea lor avînd consecinţe pozitive pentru o reinterpretare a definiţiilor lexicografice (în sensul eficienţei practice a analizei semice).

În paradigma lexemelor care se definesc prin semele comune „l o c c o n s t r u i t" + „d e s t i n a ţ i e p u b l i c ă s a n i t a r ă", opoziţiile semantice se stabilesc prin următoarele seme variabile:

Tabloul 6

„construcţie" + „destinaţie publică sanitară"	„specializare" „+repartiţie teritorială"	„+speciali-zare"	„pentru anumite boli"		
			„izolare"	„izolare maximă"	„în staţiuni balneoclimaterice"
„—internare" sau „+ambulatoriu"	dispensar	policlinică			
„+internare" sau „—ambulatoriu"		spital clinică	preventoriu	lazaret	sanatoriu

Se remarcă faptul că în dicţionare termenii de mai sus sînt definiţi fie ca „i n s t i t u ţ i i m e d i c a l e" (sau „m e d i c o-s a n i t a r e"), fie ca „u n i t ă ţ i m e d i c o - s a n i t a r e" (definiţie dată lui *dispensar*, caracterizat prin gradul cel mai mic de specializare medicală). Chiar pornind de la genul proxim din definiţie se deduc diferenţe de sens (sub aspectul „m ă r i m i i" şi „i m p o r t a n ţ e i").

Spital şi *clinică* sînt cvasisinonimi (deşi se utilizează, uneori, împreună: *Spitalul clinic de urgenţă)*, dar definiţia lexicografică a celui de-al doilea termen pune în evidenţă trăsături semantice proprii: „a ş e z ă m î n t" (deci un termen care pare să desemneze alt element comun sau alt gen proxim decît „instituţie" sau „unitate"), precizat prin adjectivul „s p i t a l i c e s c", dar şi prin indicaţiile „în care viitorii medici îşi fac practica la patul bolnavilor, sub îndrumarea profesorilor". Această ultimă parte a definiţiei lexicografice s-ar putea reda mai succint: „c u c a r a c t e r u n i v e r s i t a r" (sau „c u u n g r a d m a i m a r e d e s p e c i a l i z a r e").

Între *preventoriu* şi *lazaret*, diferenţa specifică este constituită, de fapt, de tipul concret de boală căreia îi sînt destinate instituţiile medicale respective.

Deci, ordonarea elementelor definiţiilor lexicografice prin intermediul analizei semice se face în mai multe direcţii (privind atît genul proxim, cît şi diferenţa specifică). Ca rezultat, această ordonare reţine datele relevante în ansamblul relaţiilor semantice din această paradigmă, date care pot fi memorate mai uşor de un vorbitor dacă nu cunoaşte exact cuvintele respective. În funcţie de contextul situaţional (extralingvistic) concret, pot să intereseze alte date, pe care analiza semică nu le-a considerat strict relevante (pentru *sanatoriu*, de pildă, poate fi interesant ce boală tratează: tuberculoză sau boli nervoase ş.a.).

În paradigma termenilor reuniţi prin semele „d e s t i n a ţ i e p u b l i c ă p e n t r u s e d i i d i p l o m a t i c e", opoziţiile semantice reprezentate în tablou s-au bazat pe o abstractizare forţată a semului: „d e u n a n u m i t t i p (r a n g)" (de la superior la inferior). Cunoaşterea acestor diferenţe este

interesantă numai la un nivel general, cînd nu se iau în considerație detaliile concrete. Elementele comune care apar (ca gen proxim) în toate definițiile lexicografice ale acestor cuvinte sînt „reprezentanță diplomatică" și „localul (în care își desfășoară activitatea)". Găsirea diferențelor specifice obligă însă la consultarea definițiilor mai multor cuvinte. De pildă, *ambasadă* se definește ca „reprezentanță diplomatică pe lîngă guvernul unei țări străine, condusă de un ambasador", trimițînd la *ambasador* „reprezentant diplomatic cu rangul cel mai înalt". *Consulat* și *legație* sînt definite și mai neclar la nivelul unui vorbitor obișnuit pentru că nu se stabilește explicit diferența dintre ele („*consulatul* e condus de un consul", iar *legația* se ocupă, de obicei, „de interese economice și de alt tip"). Deci, un vorbitor neinițiat în ce privește relațiile diplomatice nu poate aprecia, din definiția lexicografică, decît prin deducție (care nu e obligatoriu corectă) distincțiile semantice dintre termenii acestei paradigme. O ierarhie în funcție de „i m p o r t a n ț a" (sau „r a n g u l") d i p l o m a t i c", stabilită prin analiza semică (chiar dacă neglijează o serie de date extralingvistice), ar simplifica învățarea (memorarea), suplinind lipsa unei definiții directe, explicite a termenului căutat. Practic, asemenea definiții pun probleme de interpretare chiar și lingvistului. Aceleași ambiguități de interpretare semantică sînt posibile în actualizarea în vorbire a unor cuvinte ca *misiune* sau *reprezentanță (diplomatică)*, care, conform definițiilor lexicografice se substituie numai lexemului *ambasadă* (deși un vorbitor obișnuit l-ar putea considera sinonim cu oricare dintre cei trei termeni ai acestei paradigme). Corectarea unei interpretări semantice eronate este făcută explicit de reprezentarea matricială (care face o reducere a variantelor în sens strict).

Tabloul 7

„construcție" + „destinație publică"	„pentru sedii diplomatice"
„rang diplomatic superior"	ambasadă misiune (reprezentanță) diplomatică
grade inferioare	consulat
	legație

Mai mult decît în cazul celorlalte cîmpuri, analiza structurală a **denumirilor de instituții** impune cîteva observații generale.

Se remarcă extrema mobilitate și diversificare (de mai multe tipuri: paradigmatic, lexematic, semic) a acestui cîmp, motiv pentru care structura realizată este cea mai laxă dintre cîmpurile studiate. Atît inventarul lexematic al acestui cîmp, cît și clasele paradigmatice delimitate au un caracter deschis (ceea ce am notat în tablourile prezentate prin ș.a.). Caracterul de clasă deschisă atît de vizibil în cîmpul **denumirilor instituțiilor** demonstrează caracteristicile structurale specifice lexicului (mai puțin organizat în raport cu alte structuri lingvistice sau chiar semantice, cum ar fi sinonimia și antonimia).

În aceste condiții apar dificultăți obiective nu numai în alcătuirea inventarului cîmpului **denumirilor instituțiilor**, ci și în analiza lui structurală. Dificultățile sînt atît de ordin cantitativ, cît și calitativ. **Denumirile instituțiilor** se grupează în numeroase clase și subclase paradigmatice, a căror diversitate e sporită de faptul că opozițiile semnificative sînt stabilite prin

seme variabile aproape total diferite de la o paradigmă la alta (deci lipsa de omogenitate a claselor paradigmatice atinge gradul maxim în acest cîmp). De aceea, nici descrierea structurală a **denumirilor de instituţii**, nici reprezentarea matricială a opoziţiilor semantice dintre ele nu au decît o valoare relativă, ilustrativă. Deşi rezultatele descrierii structurale (reducerii variantelor la invariante) nu sînt exacte pînă la ultimele detalii, analiza făcută prezintă interes practic ca posibilitate de sistematizare a unui material lexical complex. În acelaşi timp, se obţine o dovadă categorică a complexităţii şi diversităţii structurii lexicale la nivelul unor cîmpuri (cel al **denumirilor de instituţii** atingînd un grad extrem).

Rezultatele analizei structurale a **denumirilor instituţiilor** sînt utile în măsura în care sistematizează un material lexical aparent neordonat. Fără a ne dispensa de analize de detaliu (semantice şi contextuale) ale diverselor cuvinte din acest cîmp, analize făcute pe baza dicţionarelor, descrierea structurală propusă pune în evidenţă un alt avantaj practic : se sugerează „modelul" unor „lecturi" ale definiţiilor lexicografice ale cuvintelor. Chiar dacă are numai un caracter ilustrativ, analiza interdependentă a definiţiilor lexicografice şi a celor semice a sugerat (ca în cazul cuvintelor *castel* faţă de *palat* sau *ambasadă* faţă de *legaţie, consulat* ş.a.), cum trebuie făcută „lectura" unor definiţii lexicografice pentru a reţine numai datele esenţiale, în funcţie de relaţiile semantice determinate. Pe baza comparaţiei dintre definiţiile lexicografice şi cele semice în exemplele citate se ajunge la o reinterpretare a definiţiilor lexicografice (care poate fi extinsă şi la alte exemple) prin care se sugerează selectarea datelor mai importante semantic şi reformularea lor mai economică.

Interesul teoretic şi metodologic pe care îl prezintă cîmpul **denumirilor de instituţii** din perspectiva caracteristicilor structurale ale ansamblului lexical al unei limbi apare şi din alt punct de vedere : relaţiile semantic determinate cu un alt cîmp (în cazul de faţă cel al **denumirilor locuinţei**). Studiul acestor relaţii se impune pentru că termenii celor două cîmpuri au primul sem comun : „l o c c o n s t r u i t" sau „c o n s t r u c ţ i e". Relaţia semantic determinată dintre cele două cîmpuri se exprimă exact cu ajutorul lingvisticii matematice şi se reprezintă grafic sugestiv prin interferenţa dintre două cercuri. Stabilirea unor asemenea relaţii dintre două (sau mai multe) cîmpuri este foarte interesantă pentru ordonarea diferitelor cîmpuri sau subansambluri în ansamblul structural al vocabularului limbii române.

Astfel, dacă notăm cu L denumirile **locuinţei** (care au, toate, proprietăţile comune „l o c c o n s t r u i t" + „p e n t r u a f i l o c u i t" şi cu I **denumirea instituţiilor** (cu proprietăţile comune : „l o c c o n s t r u i t" + „c u d i v e r s e d e s t i n a ţ i i p u b l i c e"), raportul dintre cele două mulţimi poate fi exprimat astfel : dacă $L \neq 0$, $I \neq 0$ şi dacă $L \nsubseteq I$ şi nici $I \nsubseteq L$, iar $L \cap I \neq 0$, atunci spunem că mulţimile L şi I, sînt în relaţie echipolentă sau *opoziţie echipolentă*[1].

Aceeaşi relaţie de interferenţă sau de opoziţie echipolentă se stabileşte şi între alte două cîmpuri analizate din limba română (dar neilustrate aici) : **denumirile animalelor domestice** şi **denumirile animalelor sălbatice**[2]. Din punct de vedere semantic, relaţia de interdependenţă dintre aceste cîmpuri este mai strict condiţionată din două motive : (1) nu numai primul sem, ci şi al doilea (din definiţia lexemelor ambelor cîmpuri) îndeplinesc anumite condiţii semantice ; cel de-al doilea sem, ca

---

[1] Vezi S. M a r c u s, *Lingvistica matematică*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1967, p. 24.

[2] Vezi bibliografia de la sfîrşitul capitolului.

valoare generală, este comun ambelor cîmpuri, ceea ce face ca într-unul din cîmpuri să fie prezentă proprietatea „+ d o m e s t i c", iar în celălalt „– d o m e s t i c"; (2) termenii celor două cîmpuri, satisfăcînd condiţia semantică anterioară, nu pot fi repartizaţi decît într-unul din cîmpuri (spre deosebire de unele) denumiri de locuinţă care ar putea intra şi în cîmpul denumirilor instituţiilor, ca : *palat, castel, hotel, cămin* ş.a. Condiţionarea semantică mai strictă dintre denumirile animalelor domestice şi sălbatice ne-a determinat să le numim subansamblu semantic în sens strict[1].

Cînd între două cîmpuri se stabileşte o relaţie semantică de interferenţă (reprezentabilă printr-o opoziţie echipolentă), apreciem că ele constituie împreună *un supraansamblu,* unitate superioară structural (fiind mai complexă) unui cîmp sau subansamblu. Pentru a constitui un supraansamblu, *cel puţin unul* dintre cîmpurile lui trebuie *să fie poliparadigmatic* (ceea ce justifică interpretarea ca unitate mai complexă). Din punctul de vedere al ansamblului structural al lexicului limbii române delimitarea a cît mai multe supraansambluri ar reprezenta o sugestie de ordonare a unor cîmpuri, izolate oarecum artificial, într-o etapă anterioară (pentru a fi analizate structural). Deci, atît teoretic, cît şi practic, ca unitate structurală superioară, delimitarea *supraansamblului* (la care ne-a condus analiza denumirilor instituţiilor) prezintă interes multiplu şi constituie încă o dovadă a complexităţii deosebite a unor cîmpuri.

4.1.5.5. CONCLUZII PRIVIND ANALIZA UNOR SUBANSAMBLURI SAU CÎMPURI LEXICO-SEMANTICE

Rezultatele analizei structurale a cîmpurilor sau subansamblurilor lexico-semantice sînt foarte variate nu numai în raport cu fonologia sau cu alte structuri semantice (sinonimia sau antonimia), ci şi de la un cîmp la altul. Se demonstrează astfel complexitatea structurii vocabularului în ansamblul său, obţinută din diferenţele dintre structurile subordonate[2].

Analiza concretă a unor cîmpuri din limba română a arătat că un cîmp (înţeles ca o clasă paradigmatică în sens larg) prezintă diferite grade de complexitate structurală (în funcţie de clasele paradigmatice în sens restrîns care îl alcătuiesc). Dintre cîmpurile analizate din limba română numai cîmpul **denumirilor locuinţei** este egal cu o paradigmă, toate celelalte însumînd un număr mai mic sau mai mare de paradigme (care sînt, la rîndul lor, mai mult sau mai puţin omogene). Relaţia semantică determinată dintre anumite cîmpuri (**denumirile locuinţei** şi ale **instituţiilor**) duce la o clasă paradigmatică mai complexă, pe care am numit-o *supraansamblu.*

Delimitările propuse nu reprezintă o tipologie a cîmpurilor, care ar fi greu de făcut în etapa actuală a cercetărilor (cînd s-au analizat prea puţine cîmpuri). Am reţinut doar o serie de trăsături generale şi altele particulare de la un cîmp la altul, obţinute dintr-o perspectivă determinată (aplicarea analizei semice mai mult sau mai puţin interdependent cu analiza contextuală). Deci, *chiar dacă descrierea s-a efectuat după aceleaşi principii de la un cîmp la altul* (şi ca la sinonimie şi antonimie), ***rezultatele structurale au diferit în grade diverse, ceea ce demonstrează caracterul specific al structurii vocabularului.***

---

[1] Vezi B i d u-V r ă n c e a n u A. — F o r ă s c u, N., *Modele de structurare semantică*, p. 195.

[2] Vezi şi E. C o s e r i u, *Interdisciplinarita e linguistica*, în *L'accostamento interdisciplinare allo studio del linguaggio*, Milano, Franco Angelo Editore, 1980, p.55.

Analiza cîmpurilor a pus în evidență *structuri mai clare, mai bine organizate* și, eventual, nu prea ramificate, cum sînt **numele de rudenie și termenii cromaticii**. În aceste cîmpuri, reducerea variantelor la invariante se face în sens strict, iar rezultatele ei stau la dispoziția vorbitorilor într-o reprezentare accesibilă și economică. Relația dintre *limbă* și *vorbire* (sau dintre analizele propuse și actualizarea lor în practică) este mai directă. Vorbitorii dispun de o reprezentare sinoptică (matricială), care îi scutește de consultarea definițiilor lexicografice. În aceste cazuri, descrierile efectuate reprezintă nu numai o semantică descriptivă, ci și una normativă.

În celelalte cîmpuri (**denumirile locuinței, ale instituțiilor** sau ale **fenomenelor sonore**) se sistematizează un material lexical destul de vast și de diversificat. Analiza semică e utilă și din punct de vedere practic la un nivel general, dar, din cauza determinării referențiale stricte și a complexității semantice, sînt necesare detalii privind reprezentarea referențială (detalii date de dicționare, importante pentru vorbitor atunci cînd face selecția semantică în vorbire).

Analiza cîmpurilor, mai mult decît a altor clase lexicale paradigmatice, pune problema interdependenței dintre analiza semică, logica aristotelică și lexicografie. Lexemele unui cîmp se adună prin semele comune (inegal formulate în definițiile lexicografice) și se diferențiază prin seme variabile diferite (uneori greu de degajat chiar de către lingvist). De aceea, *odată degajate semele prin stabilirea relațiilor semantice, s-ar obține beneficii practice pentru lexicografie și chiar pentru vorbitorii obișnuiți*, dacă s-ar ține seama de rezultatele analizelor structurale. Relația dintre semantica structurală a cîmpurilor, ca și relația dintre semantica structurală și realitate, este de „du-te vino"[1] sau bidirecțională *(analiza semantică a cîmpurilor se bazează pe dicționar, dar și dicționarele pot beneficia de asemenea descrieri). Relația de interdependență dintre analiza semică a cîmpurilor și dicționar* este posibilă pentru că amîndouă utilizează principii de definire comune: definitul e mai întîi clasat, apoi e diferențiat în interiorul clasei. Aplicarea explicită a unui asemenea principiu și de către un vorbitor obișnuit aduce beneficii „lecturii" unei definiții lexicografice. Condiția este ca analiza să fie făcută în clase de cuvinte delimitate riguros, clasarea să se facă prin același sem comun și să se aibă în vedere toate diferențele (semantice, referențiale și contextuale). În felul acesta, *prin cîmpurile descrise* (sau prin altele) *se realizează nu numai o modalitate de a pune în evidență particularitățile structurii lexicului, ci și condiții pentru o mai bună folosire în practică a vocabularului.*

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, Angela, în RRL, XVII, 1972, nr. 5 (numele de rudenie în limba română); Idem, în RRL, XIX, 1974, nr. 6 (denumirile animalelor domestice în limba română); Idem, *Systématique des noms de couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976; Idem, în AUB, seria Limbă și literatură română, XXVI, 1977 (denumirile animalelor sălbatice); Idem, în SCL, XXXI, 1980, nr. 2 (denumirile sunetelor emise de om în limba română); Idem, *Semantică și semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981 (denumirile generale ale fenomenelor sonore în limba română); Idem, în SCL, XXXII, 181, nr. 3 (sunetele caracteristice animalelor, păsărilor, insectelor în

---

[1] Vezi I. Coteanu, *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în Probleme de lingvistică generală, București, Editura Academiei R.S.R., p. 18—19.

limba română) ; I d e m, în SCL, XXXII, 1981, nr. 4 (alte denumiri de fenomene sonore în limba română) ; I d e m, *Observații privind cîmpurile lexicale și tipologia lor*, în SCL, XXX, 1979, nr. 2 ; I d e m, *Problèmes d'analyse des champs lexicaux*, în *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, vol. III — Semantica, Madrid, Editorial Gredos, 1981.

B i d u - V r ă n c e a n u, Angela și F o r ă s c u, Narcisa, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Timișoara, Editura Facla, 1984, p. 154—205, 223—226.

4.2. FACTORUL PSIHOLOGIC

Factorul psihologic ia, în cazul vocabularului, două aspecte principale : organizează în primul rînd lexicul fiecărui vorbitor și în al doilea rînd îi asigură dezvoltarea.

În ipoteza de organizator el dă naștere la bifurcarea vocabularului individual într-o parte a c t i v ă și una p a s i v ă.

Vocabularul activ este format din cuvintele întrebuințate efectiv în toate împrejurările în care un vorbitor construiește și exprimă mesaje. Vocabularul pasiv este format din cuvintele cunoscute sau recunoscute de el, dar neîntrebuințate.

Interesul nostru aici nu constă însă în înșirarea a zeci sau sute de exemple din care să se vadă că, dintre două sau mai multe sinonime, un vorbitor preferă pe cel din graiul său ori pe cel învățat întîi. Prea mare importanță pentru vocabularul general nu are nici cercetarea felului în care diverse persoane redau unele noțiuni mai ușor prin perifraze decît prin cuvinte unice, pentru că asemenea situații privesc realități individuale. Nu ne ocupăm nici de contrasensurile care se produc în perioada de învățare a limbii, de exemplu de echivalarea lui *monstru* cu *uriaș*, a lui *politeism* cu *politicos* etc., la unii școlari din primele clase ale învățămîntului, și nici de cele din vorbirea unor oameni maturi care pot fi auziți spunînd „N-am văzut încă o doamnă așa *luxată*" („luxoasă")., „N. e cam bolnavă, a fost *curentată*" („a stat în curent") etc. Important pentru noi este să vedem dacă, suprapunînd vocabularul activ al tuturor vorbitorilor limbii române, obținem o cantitate de cuvinte identice. În principiu, acesta trebuie să fie rezultatul, pentru că numai așa se asigură comunicarea ideilor. Dacă partea activă a lexicului fiecăruia dintre noi nu coincide în foarte mare măsură cu a celorlalți, nu mai recunoaștem mesajele și nu ne mai înțelegem. La un moment dat trebuie să existe, așadar, un fond lexical activ comun pentru toți vorbitorii unei limbi. El este egal cu grupul de cuvinte foarte frecvente, ceea ce nu ne surprinde, fiindcă frecvența depinde nu numai de economia limbajului, adică de factorul social-cultural propriu-zis, ci și de factorul psihologic devenit acum el însuși din individual colectiv, deci social, de vreme ce asigură prezența acelorași cuvinte în vocabularul activ al tuturor vorbitorilor unei limbi.

O analiză, chiar superficială, a vocabularului pasiv demonstrează că și în el se petrece ceva asemănător, căci în zona lui cea mai apropiată de cea activă intră cuvinte recunoscute și înțelese de *mai mulți* vorbitori.

Aici se plasează și așa-numitele *disponibilități* lexicale, într-un depozit de cuvinte care pot ușor trece în partea activă a vocabularului prin insistențele lingvistice ale celorlalți vorbitori sau prin lectură.

La marginea extremă a vocabularului pasiv se pot întîlni însă cuvinte în poziție paradoxală, cu frecvența zero : adică neîntrebuințate de nimeni, dar înregistrate de unele scrieri, de exemplu *meterhanea, meremetisi, stepenă* etc. Ele sînt reînviate în opere de literatură sau în expunerile de istorie, unde indică realități dispărute sau care purtau alt nume, căci sensul lui *meremetisi*

și al lui *stepenă*, care înseamnă, respectiv, „a repara" și „treaptă", nu este legat obligatoriu de o epocă istorică, spre deosebire de *meterhanea*, care înseamnă „fanfară turcească" în evul mediu.

Paradoxul creat de frecvența zero din vocabularul pasiv este numai aparent, căci el are soluție : cuvintele cu această caracteristică sînt arhaice. Situația lor se înțelege numai așezîndu-le în vocabularul din vremea în care constituiau realități lexicale indiscutabile.

Tot ce am spus pînă aici se potrivește și la sensuri. În conținutul unor cuvinte există *sensuri active* și *sensuri pasive*. Sensul de „gospodărie, menaj, familie" al cuvîntului *casă*, de exemplu, transpare numai din expresii ca *a face casă bună cu cineva ; a strica casa cuiva*. În secolul al XVI-lea, fiind mult mai frecvent, el se întîlnea și în construcții libere ca *a fi casa cuiva, a ține de casa cuiva*. Un asemenea cuvînt reproduce în mic divizarea vocabularului în activ și pasiv, căci *casă*=„clădire, locuință" are valoare activă, iar *casă*=„gospodărie, menaj", valoare pasivă. Prin deducție, apare posibil și un sens cu frecvență zero, adică înregistrat în scris, dar nemaiutilizat astăzi, ca și cuvintele cu această frecvență. *Trăi*, de exemplu, însemna în limba din secolul al XVII-lea și „a se menține, a dura un timp". În acest caz el se construia cu un subiect inanimat ca în cunoscuta frază a lui Miron Costin : „Sub acest nume (Dacia) *au trăit* aceste două țări pînă la al doilea descălecat".

Dezvoltarea lexicului individual, cealaltă modalitate a factorului psihologic, se realizează prin i m i t a ț i e și prin c r e a ț i e.

Imitația constă în adoptarea cuvintelor auzite de vorbitor în diverse împrejurări în care a înțeles că-i sînt necesare sau a fost impresionat de ele. Imitația inteligentă asigură învățarea terminologiilor profesionale, a cuvintelor de cultură etc., cuprinse într-un număr de contexte de lungime minimă, care permit ulterior altă combinare. Rolul combinației poate fi apreciat mai exact cercetînd creșterea numărului de cuvinte la elevi în primii lor 7—8 ani de școală, cînd sînt permanent solicitați în această direcție și trebuie să-și însușească peste 3 000 de cuvinte noi pentru ei din cele mai diferite domenii ale vieții și culturii (teorie literară, matematică, fizică, chimie, botanică, zoologie, artă).

Procedeul nu reprezintă o simplă aglomerare, ci o asociere complexă în care intră și clasarea termenilor, starea psihică în care au fost recepționați, atitudinea celor din jur față de prima lor utilizare, în construcții personale etc. Vorbind despre munca sa, un căruțaș spune reporterului : «Nici o pricopseală ! mulți din *generația* mea (cuvîntul îi place și-l spune apăsat) au *monoment* la cimitirul Capra". (Eugen Barbu, *Cît în 7 zile*, București, 1960, p. 54 ; sublinierile noastre.) O cîntăreață populară folosește expresia *din natură* explicînd cum a învățat să cînte așa de frumos : „Și mergeam după apă prin pădure, și cîntam, și răsuna pădurea. Așa că *din natură* am învățat a cînta". („Revista de folclor", VI, nr. 1—2, p. 36.)

Exemple de acest gen se pot da cu sutele. Pe cele mai interesante, pătrunse în lirica populară și în basm, le-am specificat în *Stilistica funcțională a limbii române*, I, București, 1973, p. 104—109.

Numai prezența prealabilă și activă în vocabularul povestitorilor explică introducerea în basm a unor cuvinte ca : *absolut, aliment, amic, animal, bal, coleg, convoi, creier, distra, fin, fotografie, imediat, instrument, kilometru, liber, minut, nervos, obligație, ordin, poziție, problemă, restaurant, serviciu, telegramă, vagon, viteză* etc.

Creația lexicală individuală se întemeiază pe un transfer provocat și el de factorul psihologic. Transferul are expresie materială cînd un sufix sau un prefix este adăugat la un radical sau la o temă cu care nu se mai aflase înainte în relație sau cînd se compune un cuvînt nou din cele existente. Ideea se ilustrează foarte simplu printr-un sufix din limbajul științific, extins în limbajul administrativ și în cel literar, sufixul *-bil*. El apare în aproximativ 600 de cuvinte, ca : *amabil, atacabil, blamabil, comunicabil, criticabil, explicabil formidabil, irigabil, justificabil, lavabil, mizerabil, notabil, oxidabil, publicabil, ireparabil, selecționabil, tolerabil, uzinabil, vindecabil* etc., toate împrumutate cu sufix cu tot (împrumutul este în ultimă instanță o imitație). Structura lor fiind însă foarte clară : *infinitivul+-bil*=„care poate să fie sau să facă ceea ce indică infinitivul" (*critica+-bil* „care poate fi criticat", *oxida+-bil* „care se poate oxida, care are capacitatea de a se oxida", *secționa+-bil* „care poate fi secționat" etc.), *-bil* trece și la teme neîmprumutate : *apărabil, auzibil, demascabil, lichidabil, locuibil, pipăibil* (cf. *palpabil*), *plătibil, unibil* etc. formații analogice, realizate de vorbitorii limbii române.

Transferul nu are expresie materială cînd se produce numai în conținutul semantic. Astfel, dacă numele de *gîscă* este atribuit ca epitet unei femei, el capătă printr-un șir de echivalențe înțelesul de „proastă, neroadă, netoată", ca și cînd pasărea ar avea defectul arătat. Această părere, căci în fond este o simplă părere, se atașează însă atît de strîns de corpul fonetic *gîscă*, încît îl însoțește latent și iese la iveală prin contexte adecvate. La asemenea transferuri participă cele mai variate situații, cele mai surprinzătoare asocieri nu o dată rămase necunoscute în istoria cuvîntului.

De ce, de exemplu, boul este pentru români simbolul prostiei masculine, în timp ce în alte limbi este simbolul omului harnic și așezat ?

Interpretarea asocierilor care duc la transferuri semantice este și mai delicată în limbajul poetic, unde se nasc noi semnificații, adesea foarte îndrăznețe.

Problema noastră aici fiind în mod voit limitată, pentru că analizăm numai marile direcții de mișcare a factorului psihologic și numai spre a ilustra cum, datorită lui, se organizează vocabularul, este suficient să reținem cele două aspecte principale : transferul material și cel de semnificație. Și unul, și celălalt duc la o adevărată rețea de asocieri, de evocări prin asemănare sau, dimpotrivă, prin diferențiere a cuvintelor, încît, pornind de la un termen oarecare, se poate construi schema principalelor lui relații. Să luăm pentru exemplificare pe *lapte*.

Asocierile provocate de transferul cu expresia materială dau naștere la : *lăptic, lăptuț, lăptișor, lăptar, lăptos,* la *laptele-cucului, lapte zburat, lapte de var* etc., și duc spre *lacto, lactat, lactic* etc., introduse în limba română prin împrumut, spre *alăpta* ca și spre *lăptoc* „scocul morii", greșit asociat cu *lapte !*

Unele din transferurile fără expresie materială apar în *lapte* ca simbol al abundenței din expresia *curge lapte și miere* sau în valoarea „bun, plăcut, frumos" din expresia „*de-ar fi toate cu lapte și miere,* cum le spui dta !"

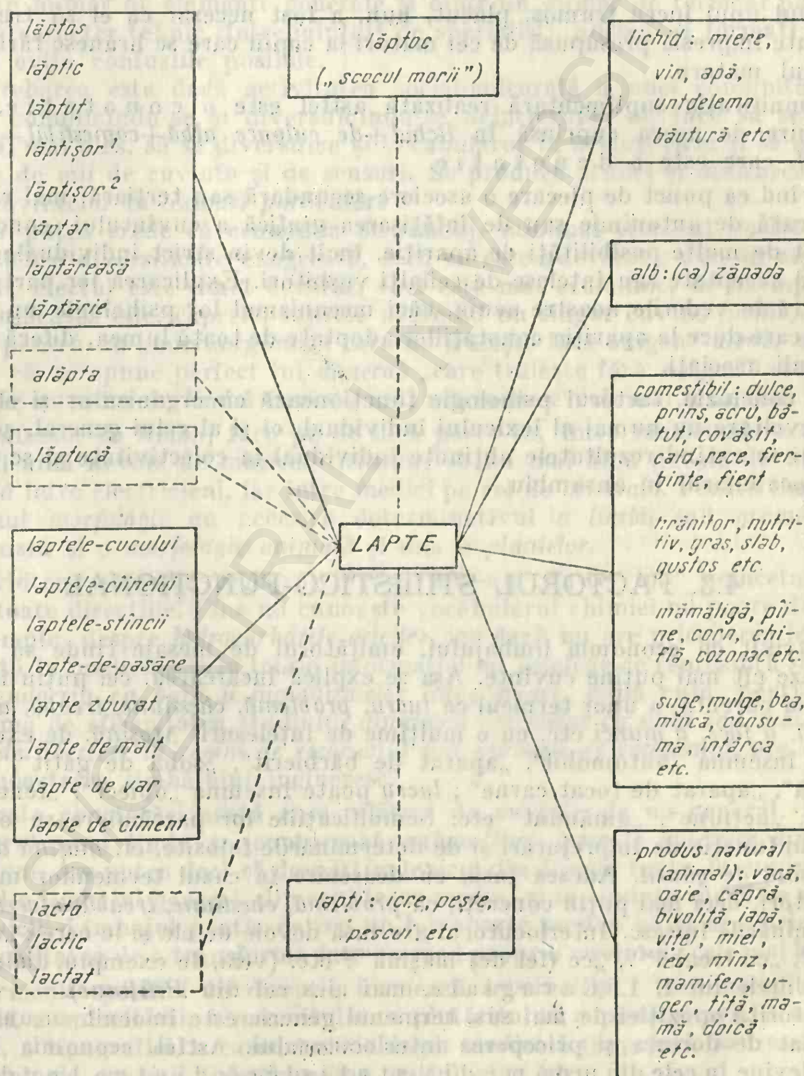
Cu o valoare foarte apropiată de aceasta din urmă îl utilizează și Eminescu în *Mortua est :*

> Trecut-ai cînd ceru-i cîmpie senină,
> Cu *rîuri de lapte* și flori de lumină.

Conținutul semantic general al lui *lapte* este greu de redat într-o definiție care să cuprindă toate posibilitățile lui de utilizare. Ne putem însă bizui

pe cea mai obișnuită semnificație, pe așa-numita valoare denotativă, însumarea a patru caracteristici : *lapte*=[1]lichid+[2]produs natural+[3]de culoare albă+[4]comestibil, care sînt separabile, mai exact spus, una sau alta domină într-o împrejurare pe celelalte. O dată se poate insista, de exemplu, asupra caracteristicilor „lichid+de culoare albă", produs, nu de un animal, ci de o plantă, comestibil sau nu : în *porumb de lapte* sau în denumirea sucului de *alior*, extinsă și la plantă căreia i s-a zis și *laptele-cucului* sau *laptele-cîinelui*. Același aspect a dus la *lapte de var* și *lapte de ciment*, de unde s-a eliminat însă caracteristica „produs natural".

Relativa autonomie a acestor caracteristici permite și o altă asociere : *lichid* evocă pe *miere*, *vin*, *untdelemn* etc., *alb* evocă *zăpada*, *produs natural* evocă animalele care secretă lapte etc., încît *lapte* devine centrul unui sistem, reprezentat prin următoarea schemă :

La prima vedere, seria din stînga (transfer cu expresie materială) este mai strîns organizată decît seria din dreapta, dacă, bineînțeles, respectăm radicalul luat în discuție. Dacă această condiție este eludată, un cuvînt ca *lăptos* declanșează prin sufix pe *apos, zemos, vîscos, bălos, cărnos* etc. Seria din dreapta este însă mai liberă prin însuși faptul că s-a născut prin divizarea obiectului „lapte“ într-un fel de „părți constitutive“. De aceea, asocierile de idei produse de elementele seriei din dreapta pot fi din ce în ce mai îndepărtate de termenul inițial ; „comestibil“ evocă, între altele, *lichid alimentar*, de proveniență animală, acesta pe *a muge*, *a mulge* evocă pe *mulgător*, acesta pe *cioban* sau pe *baci*, acesta pe *stînă*, *stînă* pe *pășune* ș.a.m.d.

Datorită, pe de altă parte, acelorași posibilități de asociere necondiționată direct de corpul fonetic, *lapte*, care nu are aici decît valoarea unei ilustrări, este însoțit uneori de semnificații suplimentare, justificate numai de impresiile afective generate de o asociere sau de alta. Astfel, ca să devină simbolul unui lucru frumos, plăcut, bun, a fost necesar ca el să trezească în minte impresia presupusă de cei maturi la copiii care se hrănesc fără grijă la sînul matern.

Semnificația suplimentară realizată astfel este o c o n o t a ț i e, spre deosebire de aceea cuprinsă în *lichid+de culoare albă+comestibil+produs animal*, care este o d e n o t a ț i e.

Avînd ca punct de plecare o asociere secundară sau terțiară, mai rar una provocată de antonimie sau de înfățișarea grafică a cuvîntului, conotațiile au atît de multe posibilități de apariție, încît devin strict individuale, unele nefiind acceptate sau înțelese de ceilalți vorbitori. Explicarea lor particulară nu intră în vederile noastre acum, căci mecanismul lor psihologic nu diferă de cel care duce la apariția conotațiilor adoptate de toată lumea, diferă numai termenii asociați.

În concluzie, factorul psihologic funcționează ca organizator și element de dezvoltare nu numai al lexicului individual, ci și al celui general, și datorită lui se extind rezultatele obținute individual la colectivitate și se fructifică vocabularul în ansamblu.

4.3. FACTORUL STILISTICO-FUNCȚIONAL

Potrivit cu economia limbajului, emițătorul de mesaje tinde să întrebuințeze cît mai puține cuvinte. Așa se explică încărcarea, cel puțin în conversația curentă, a unor termeni ca *lucru, problemă, chestiune, treabă, afacere, mașină, a face, a munci* etc. cu o mulțime de înțelesuri. *Mașină*, de exemplu, poate însemna „automobil“, „aparat de bărbierit“, „sobă de gătit“, „locomotivă“, „aparat de tocat carne“ ; *lucru* poate însemna „obiect“, „fenomen“, „fapt“, „acțiune“, „amănunt“ etc. Semnificațiile lor particulare se evidențiază în funcție de împrejurări și de determinările folosite, cf. *mașină de gătit* și *mașină de găurit*. Adesea însă, cu deosebire în cazul termenilor mai cuprinzători, deci mai puțin concreți, ca *problemă, chestiune, treabă, afacere* etc., determinările lipsesc. Interlocutorul are însă nevoie de ele și le cere : „ce afacere“?, „ce treabă“?, „ce (fel de) mașină“? etc. (vezi, de exemplu, dialogurile din schițele lui I. L. C a r a g i a l e, mai ales cel din *Petițiune*).

Datorită opoziției de mai sus, termenul generic este înlocuit cu unul mai apropiat de dorința și priceperea interlocutorului. Astfel, economia limbajului devine în cele din urmă m e d i a s t a t i s t i c ă d i n t r e t e n d i n ț a

emițătorului spre economie de „corpuri" fonetice și tendința inversă a interlocutorului de a primi precizări, adică, în fond, de a dori mai multe corpuri fonetice pentru aceeași semnificație.

Alegerea cuvintelor depinde și de *situație*. Cînd un elev aflat la masa lui de lucru, cu caietul în față, spune că „are o *problemă* de rezolvat", *problema* este mai mult ca sigur de matematică, iar cînd o gospodină „pune laptele pe mașină", este vorba despre *mașina de gătit*, fără a mai fi nevoie de alte precizări sau de un sinonim, ceea ce mărește frecvența termenilor cu înțeles general. Deși situațiile sînt foarte numeroase și foarte variate, ele pot fi totuși clasificate în: conversație curentă, discuție profesională, expuneri oficiale, formule administrative etc., la care vocabularul se adaptează din ce în ce mai strict, cu cît tema comunicării este mai specială.

Combinarea situației cu tema comunicării delimitează un lexic format dintr-un număr de elemente generale și dintr-un număr de termeni particulari, cu caracter tehnic, întrebuințați de specialiști, adesea și formați de ei spre a evita confuziile posibile.

Întrebarea este dacă activitatea social-culturală a unei comunități de limbă, complicîndu-se și diversificîndu-se neîntrerupt, nu face să se complice și, mai ales, să se diversifice și vocabularul în același ritm și să ajungă la sute de mii de cuvinte și de sensuri. Se produce atunci și divizarea mulțimii cuvintelor în *lexicuri particulare* ?

S-ar putea crede că economia de limbaj, minimul efort al vorbitorilor, împiedică o diversificare exagerată, ceea ce este adevărat ; dar, în anumite condiții, efectul este exact contrar, căci este mai economic, de exemplu, să se denumească oile, caprele, caprele negre cu un singur cuvînt *(ovine)*, să se spună pentru un „microorganism care nu trăiește fără oxigen" *aerob*, mai cu seamă că se opune perfect lui *anaerob* „care trăiește fără oxigen" etc., dar astfel se introduc în limbă cuvinte noi, mărindu-se volumul lexicului.

Economia de limbaj face pe de altă parte ca, între muzicieni, *acord* să nu mai aibă nevoie de *muzical*, *tensiune* să nu mai aibă nevoie de adaosul *electrică* între electricieni, iar între medici pe cel de *arterială*. Pentru lingviști, termenul *morfologie* nu necesită determinativul *a limbii* sau *gramaticală*, deși există și o *morfologie animală* și una *a plantelor*.

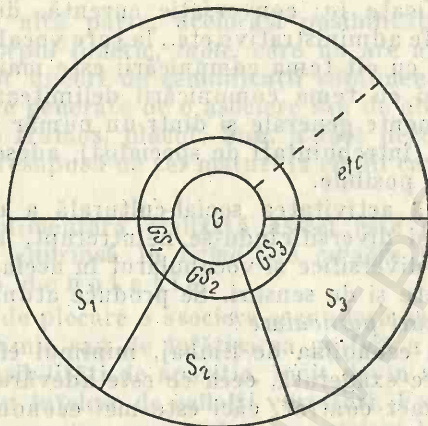
Vorbitorii schimbă registrul lexical într-un „du-te-vino" neîncetat; dar nu în toate direcțiile. Cine nu cunoaște vocabularul chimiei nu poate discuta, de exemplu, despre *hidrocarburile aciclice*, iar dacă nu are priceperea lexicală cuvenită în medicină și în teoria informației nu înțelege ce reprezintă *sistemul neuro-endocrin ca bază a mecanismelor integratoare*, după cum, pentru a-și da seama de eficacitatea studiului *dinamicii sistemelor cu unul sau mai multe grade de libertate în regim de rezonanță sau aproape de rezonanță*, are nevoie de cunoașterea limbajului ingineresc.

Aceste constatări arată cum, alături de cuvinte de uz general, în vocabularul unei limbi se conturează *submulțimi lexicale specifice diverselor profesiuni*. Am putea deci să despărțim lexicul din diverse texte în cuvinte curente din limbajul general, din cel literar mediu, și în cuvinte specifice științei și tehnicii. Limbajul poetic deține un loc aparte pentru că el are, prin excelență, calitatea de a transforma într-un mod propriu cuvintele cele mai banale.

Termenii specifici în discuție formează *terminologii* : terminologia agriculturii, a apiculturii, a mineritului, a plutăritului, a pisciculturii, a tăbăcăritului, a tipografiei, a casei, terminologia medicală (populară sau savantă), terminologia muzicii (populare sau culte) etc., etc.

Premisa de la care se porneşte pentru descrierea lor este că toate cuvintele specifice unei profesiuni constituie împreună ansambluri lexicale relativ unitare, în care se reflectă procedee de muncă, asocieri semantice instructive, metafore sau metonimii edificatoare pentru istoria culturii sau istorie în general, împrumuturi care lămuresc evoluţia unor profesiuni şi rolul jucat de ele în civilizaţia unui popor etc.

K. B a l d i n g e r propune pentru înţelegerea stratificării vocabularului graficul de mai jos[1], în care G=limba generală, GS=partea din limba specială care trece în cea generală ; S=limba specială.

El se poate compara cu schema noastră de la p. 169, ţinîndu-se însă seama de obiectivul deosebit şi de metoda folosită pentru redarea schemei noastre.

Terminologiile culte, care se mai numesc şi n o m e n c l a t u r i, cuprind cuvintele dintr-un domeniu, şi un minimum de indicaţii din care reiese raportul dintre un termen şi semnificaţia lui.

Ele au şi implicaţii de principiu, prin aceea că se încearcă raportarea fiecărui corp fonetic la un singur sens, la o singură caracteristică, la un obiect, aparat, unealtă, element chimic etc. Cu titlu ilustrativ, reproducem definiţia cuvîntului *meserie*, ca termen tehnic, dintr-un proiect de revizuire a STAS-ului din 1964 privind organizarea şi normarea muncii :

„Complexul de cunoştinţe teoretice şi deprinderi practice obţinute de muncitori în şcoli, la cursuri de calificare sau în timpul practicii în producţie, care permit executarea anumitor operaţii de transformare a materiilor prime şi materialelor sau prestarea anumitor servicii".

Iată şi definiţia tehnică a noţiunii *muncă grea* în acelaşi loc :

„Activitatea care necesită o încordare fizică şi psihică deosebită, cu un consum de oxigen de la 1–3 l/min".

Tendinţa urmărită cu mare atenţie în cele două definiţii este de a realiza trimiterea la un singur concept. Şi terminologiile populare, chiar dacă în ele se întrebuinţează lexicul curent, au în oarecare măsură această calitate. Pentru un dulgher sau un tîmplar, *broască*, de exemplu, denumeşte

---

[1] K. B a l d i n g e r, *Teoria Semántica*, Ediciones Alcala, Madrid, 1970, p. 126.

în unele regiuni ale țării uncalta căreia, în altele, i se spune *rîndea*. La atelier, în timpul lucrului, *broască* înseamnă exclusiv „rindea“, după cum *coada-de-rîndunică* denumește exclusiv ferăstrăul de mînă, cu un singur mîner în care este montată o lamă lungă și subțire sau un tip de încheietură a două scînduri etc. Omonimele curente nu sînt evocate decît cînd se fac glume.

În terminologiile savante, procedeul este extins și asupra corpului fonetic. De aceea, în limbajul științific se dezvoltă adevărate sisteme particulare de derivare și compunere.

Ținînd seama de faptul că diversele limbaje conțin în mod obligatoriu două tipuri de cuvinte : unele cu răspîndire generală, deci comune (literare sau generale), altele specializate, și că de multe ori într-o terminologie sau alta figurează elemente din lexicul comun, dar cu un înțeles definit precis, conchidem că terminologiile reprezintă variante legate de ansamblul vocabularului prin fondul lexical comun, cu tot ce implică el ca structură fonologică, morfologică etc. Ele se deosebesc de acest fond printr-o semantică adaptată la temele pe care și le propun să le exprime, printr-o frecvență mai mică și, în cazul celor savante, prin tendința de a utiliza sistemul de derivare și compunere într-un mod propriu spre a-și asigura rigoarea de care au nevoie.

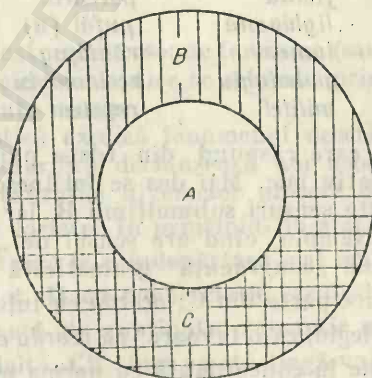
Categoriile de cuvinte mai sus-menționate formează trei submulțimi :

A Vocabularul cu termeni obligatorii pentru orice variantă a limbii. Conținînd cuvintele cu cea mai mare frecvență, el este sfera general-activă sau ceea ce s-a numit lexic fundamental.

B Vocabularul caracteristic nivelului mediu de cultură. El se găsește în limba literară curentă (exceptînd, cum am arătat, limbajul poetic).

C Vocabularul specific științelor și tehnicii, distinct atît de cel din A, cît și de cel din B. El există, sub o formă rudimentară, și în limbajul popular, dar aici pune probleme deosebite, în primul rînd pe aceea a specializării cuvintelor curente din A, pe cînd vocabularul specific științelor și tehnicii conține foarte multe cuvinte împrumutate sau formate anume.

La nivelul la care analizăm acum structura vocabularului, cuvintele sînt tratate *ca și cum ar avea un singur sens*. În aceste condiții, reprezentarea grafică a acestei structuri este următoarea :

A=vocabularul comun ; B=vocabularul literar mediu ; C=vocabularul specializat.

Submulțimea din A, parțial comună lui B și lui C, este alcătuită din cuvinte ca : *avea, alb, amar, apă, bate, bine, bun, ca, cercela, cere, cinci, cînd, cunoaște, da, de, despre, duce, eu, el, fi, gîndi, gol, hrană, intra, iar, în, împie-*

dica, întoarce, joi, jumătate, judeca, la, lemn, lucra, mai, mare, merge, mic, nor, nici, nimic, nu, om, oră, os, parte, pe, peste, piatră, pune, puțin, rău, ridica, repede, roșu, sări, se, spune, sta, șase, șapte, și, ști, șterge, tare, timp, trece, trimite, țară, ține, un, uni, urca, unde, vas, vedea, veni, vineri, vrea, zi, zece, zice etc., etc.

Spre a vedea cum arată în practică distribuirea termenilor, dăm mai jos o mostră din submulțimea C în așa fel aleasă încît cuvintele din A și din B să nu poată figura în mod normal în C și nici cele de aici în A și B. „În mod normal" înseamnă excluderea c i t ă r i i unui termen din A și B într-un context din C și invers.

C

axilă	*enzimă*	*imbricat*	*nuculă*
axon	*exponențial*	*inocula*	*obsolet*
biotest	*fiabilitate*	*injector*	*plantonic*
biuretă	*fiziologic*	*jojă*	*rezecție*
bromhidric	*fluidizare*	*jugulat*	*sesil*
calorie	*gemă*	*junctură*	*șist*
carbonat	*geminat*	*lacerat*	*tal*
cordat	*genetică*	*lacustru*	*tegument*
decanta	*glandulă*	*limfă*	*unguent*
dihotom	*habitat*	*metabolic*	*valvă*
dispepsie	*hidrat*	*mitoză*	*ventral*
ecologic	*hil*	*noxă*	*vivisecție*
			zoomorf

A + B

aiuri (a)	*guraliv*	*moft*	*scofală*
arțar	*hoțește*	*nărăvaș*	*scotoci (a)*
bravo	*hurduca (a)*	*netot*	*sîsîi (a)*
chilipir	*ifos*	*oftica (a) (se)*	*tont*
chiorî (a)	*iuți (a) (se)*	*ochelarist*	*tropăi (a)*
cotrobăi (a)	*javră*	*polonic*	*țanc*
deștept	*jivină*	*porcărie*	*țînc*
durduliu	*lighioană*	*pufăi (a)*	*ului (a)*
fonf	*lumesc*	*rămășag*	*ușor*
furișa (a) (se)	*mahalagiu*	*reclamagiu*	*vinișor*
gîlgîi	*mititel*	*repetent*	*zumzăi*

Numărul de cuvinte care răspund din toate punctele de vedere acestei condiții este însă relativ mic. Mai des se întîlnesc termeni care aparțin printr-unul sau mai multe sensuri submulțimii B, iar prin alte sensuri submulțimii C. *Acord*, de exemplu, cînd are sensul de „înțelegere" face parte din B, iar cînd înseamnă „congruență" gramaticală sau „potrivire a mai multor note muzicale" face parte din C; *acorda* cu înțelesul de „a da, a oferi, a hărăzi ceva ca un privilegiu, ca o favoare" *(a acorda cuiva atenție)* ține de B, în timp ce *acorda* „a pune în concordanță cu norma un instrument muzical" face parte din C.

Apartenența unor cuvinte la două dintre cele două submulțimi, eventual la toate trei, contrazice deci distribuția generală stabilită anterior. Soluția este împărțirea cuvintelor în tot atîtea unități cîte sensuri are fiecare, în speță, *acord* în *acord*$_1$ (cu sensul din B) și *acord*$_2$, *acord*$_3$ (cu sensul

din C), $acorda_1$ (cu sensul din B), $acorda_2$ (cu sensul din C) etc. Cifrele 1, 2 etc., ca indici ai apartenenței funcționale a termenilor, asigură cu mai multă precizie locul deținut de ei în sistem. Aceasta înseamnă de fapt a transforma polisemia în omonimie. Deși nu este totdeauna simplu să se decidă în cîte omonime se împarte un cuvînt polisemantic, totuși, față de dificultățile polisemiei, procedeul prezintă avantaje indiscutabile. În fond, în orice clasificare, se ține seama numai de anumite caracteristici ale elementelor avute în vedere. Dacă repartiția vocabularului s-a considerat deosebit de complicată, cauza este tocmai tratarea distinctă a cuvintelor în plan formal, dar nu și în plan semantic.

Transformarea polisemiei în omonimie este justificată funcțional de regula generală de a se da cuvintelor în enunțuri un singur sens, fără echivoc. De aceea, limbajele tehnico-științifice au tendința atît de puternică spre monosemantism.

Cu sistemul propus se satisfac ambele cerințe. Singurul lui inconvenient este că, datorită distribuirii omonimelor în diverse domenii lexicale, se voalează elementul care reunește un număr de sensuri în aceeași succesiune de foneme.

De aici ar putea rezulta și impresia că sistemul de distribuire a vocabularului imaginat mai sus elimină din discuție expresivitatea. În realitate, el nu face decît s-o circumscrie în zonele lexicale notate cu A și B. Absența ei din C nu ar surprinde nici cînd am împărți cuvintele în tot atîtea unități cîte sensuri au, căci, din principiu, limbajul științific nu încearcă să fie expresiv. Dacă puterea sugestivă a cuvintelor este condiționată de polisemie, și dacă un cuvînt polisemantic figurează cu cea mai mare parte din sensurile lui în A și B, unde subîmpărțirile funcționale sînt mai puțin riguroase, înseamnă că în A și B polisemia continuă și dezvoltă expresivitatea.

EXPRESIVITATEA

Expresivitatea este unul din rezultatele îndepărtării cuvintelor de la utilizarea lor curentă, trecerea lor de la relațiile în care ne-am deprins să le întîlnim la altele.

Atribuind ca predicat unei persoane feminine (sau masculine), de exemplu, pe *floare*, sfera de asocieri semantice se schimbă prin aceea că *floare* s-a combinat cu nume de ființe umane.

Tratatele de stilistică explică fenomenul descris succint aici prin afectivitate. O impresie puternică declanșează noi asocieri între elementele de limbă care exprimă calitățile diverselor obiecte din jurul nostru. Cauzele asocierilor sînt foarte variate. În principiu, în afară de uneltele gramaticale, toate cuvintele se pretează la o îndepărtare mai mult sau mai puțin evidentă de la înțelesul lor știut. Dacă noua relație rezultată dintr-o asemenea îndepărtare devine constantă, în conținutul semantic apare o valoare suplimentară, paralelă cu celelalte. Cît timp ea stă lîngă valoarea curentă împărțind cu aceasta numărul de contexte, spunem despre cuvîntul care o reprezintă că este expresiv. Dar expresivitatea are grade. Să luăm pentru ilustrare cele mai cunoscute adjective cu înțelesul generic de „leneș": *puturos, leneș, indolent, delăsător, comod*. Fără să mai fie nevoie de alte explicații, se vede că primele trei sînt mai puternic marcate de ideea de „non-harnic" decît al patru-

lea și, mai ales, al cincilea. Reflectînd la utilizarea lor, remarcăm totodată că ele nu apar exact în aceleași situații din cauza convențiilor sociale de politețe, restricție valabilă și la multe alte cuvinte. Tot astfel, dacă, de exemplu, unul din termenii de adresare *dumneata, dumneavoastră* este înlocuit brusc prin *tu, mă* sau *bă,* se comite o gravă abatere de la uzanțe, iar șocul expresiv nu este prea agreabil.

Expresivitatea se naște deci atît prin deplasarea termenilor de la referenții lor bine cunoscuți la alții (*floare* se combină cu un subiect uman), cît și prin trecerea lor dintr-un context la altul, ceea ce în configurația stilistică mai largă a limbii poate însemna și dintr-un limbaj în altul. Chiar așezarea cuvintelor în poziții sintactice noi prin inversiuni, prin despărțirea lor intenționată de epitet, prin schimbarea regimului verbal etc. are consecințe expresive, fie și numai ca insistență care valorifică sensurile obișnuite.

Împărțirea vocabularului după cantitatea de expresivitate încorporată la un moment dat în cuvinte este posibilă, cel puțin în teorie, dar cu condiția metodologică foarte importantă de a nu pierde din vedere că orice clasificare întemeiată pe acest criteriu are o mare mobilitate, tocmai datorită numărului enorm de deplasări contextuale. O regulă de la care abaterile sînt foarte rare există însă în raportul direct dintre polisemie și expresivitate : cu cît un cuvînt are mai multe sensuri, cu atît capacitatea lui de a fi expresiv este mai mare.

Explicația este simplă. Un cuvînt devine expresiv numai atunci cînd conținutul lui semantic permite o alegere ; altminteri el nu declanșează în mintea vorbitorilor decît imaginea unui singur referent definit în genere cu cea mai mare precizie. Astfel, *sesil*, care, în botanică, denumește calitatea frunzelor de a se insera direct pe tulpină sau pe ramură, fără codiță, nu este expresiv, el este numai adecvat limbajului de specialitate. Cazul lui *sesil*, ca și al oricăror alți termeni strict tehnici sau științifici, este ilustrativ din două puncte de vedere : pe de o parte, avînd posibilități limitate de utilizare în diverse contexte, căci apare mai ales ca determinativ pe lîngă *frunză*, *sesil* trebuie decodat printr-o definiție, pe de altă parte însă, datorită structurii lui fonologice, el poate crea o imagine fără legătură cu semnificația, dar nu și fără legătură cu alți termeni asemănători din limbă, pe care vorbitorii îi evocă din nevoia imperioasă de a-i asocia cu ceva cunoscut, de exemplu cu *sextil* sau cu *pistil*.

Într-un fel cuvintele evocate constituie o punte aruncată spre contextele în care ar putea să figureze și *sesil*. Ea nu duce obligatoriu la ele, dar acest fapt nici nu are mare importanță ; el nu a fost luat în discuție cu acest scop, ci pentru că dovedește cît de necesară este pentru expresivitate existența fie și simultană a unei alegeri.

Potrivit cu observația după care o modalitate de apariție a expresivității este trecerea dintr-un limbaj în altul, un termen tehnic nu devine expresiv decît dacă îndeplinește într-adevăr această trecere, dar atunci riscă să se încarce cu valori semantice suplimentare, să-și piardă monosemantismul și să nu mai fie perfect adecvat exprimării științifice. De aici necesitatea de a fi înlocuit în limbajul de strictă specialitate. Expresivitatea este deci un criteriu foarte labil, căci la cele spuse se adaugă modalitățile fonologice de realizare (simetria de organizare a fonemelor, simbolismul fonetic etc.), realizare care privește raportul dintre expresie și conținut.

În consecință, nu ni se pare că ea reprezintă un criteriu convenabil de stabilire a distribuției lexicale.

TENDINȚE STILISTICO-FUNCȚIONALE ÎN VOCABULARUL LIMBII ROMÂNE

Structura globală a vocabularului descrisă ceva mai înainte pune în lumină o contradicție indiscutabilă între lexicul tehnico-științific și cel general, fie că acesta din urmă este reprezentat numai prin submulțimea din A, fie că îl lărgim și cu termenii din submulțimea B. Contradicția are la bază raportarea cuvintelor la obiectele denumite și poate fi formulată în modul următor : cu cît întrebuințarea unui cuvînt este mai exact delimitată, reducîndu-se la o clasă restrînsă de obiecte, cu atît prezența lui printre termenii din vocabularul general este mai puțin probabilă, și invers. Micșorarea sferei de aplicare a unui cuvînt coincide cu specializarea lui, deci cu „tehnicizarea", pentru că enunțul științific nu suferă echivocul, ci urmărește monosemantismul. Monosemantismul atrage după sine înmulțirea numărului de cuvinte, fiind evident, de exemplu, că atunci cînd se decide în medicină ca tumorilor maligne să li se spună *cancer*, nu *rac*, *cancer* înlocuiește în limbajul specialiștilor unul din sensurile lui *rac*, chiar dacă în limba din care a fost împrumutat *cancer* desemna atît crustaceul cît și boala, *zodia cancerului* arătînd că sensul „crustaceu" a pătruns și în românește. Adesea, selecția termenului considerat cel mai potrivit pentru formularea științifică a ideilor durează. Un timp se utilizează două sau mai multe sinonime pentru același concept, de exemplu, între 1830 și 1840, *ductil* era tradus prin *întingător* (*trupuri întingătoare* apare într-un manual de fizică al epocii pentru *corpuri ductile*), *moleculă* este echivalat cu *părticea*[1] ș.a.m.d.

Dar nu totdeauna alegerea se rezolvă prin adaptarea unui sinonim, dimpotrivă, de cele mai multe ori termenii de specialitate sînt creații noi. Ei apar tocmai fiindcă nu există cuvinte pentru a denumi realitățile nou descoperite sau reinterpretate. Astfel, limbajul medical recurge la anumite prefixe și sufixe spre a numi categoriile de afecțiuni ; *-ită* trimite la o maladie a cărei formă de manifestare este inflamarea : *conjunctivită* fiind „inflamarea conjunctivei", *flebită* „inflamarea venelor", *laringită* „inflamația mucoaselor laringelui", *meningită* „inflamarea meningelor", *otită* „inflamarea membranei care acoperă canalul auditiv" ş.a.m.d. Și în nomenclatura chimiei există tipare pentru formarea de noi cuvinte, de exemplu, în chimia organică, sufixul *-an*, adăugat la un numeral de origine greacă sau latină, denumește o hidrocarbură care are atîtea valențe cîte arată numeralul de bază : *tetran* (gr. *tetra* „patru"), *heptan* (gr. *hepta* „șapte"), *octan* (lat. *octo* „opt"), *decan* (gr. *deca* „zece") etc. Prefixele sînt și ele foarte frecvente : *a-* și *an-*, *macro-* și *micro-*, *poli-* și *multi-* etc. s-au răspîndit și în afara terminologiilor de specialitate. Acest sistem particular de formare a cuvintelor, copiat după cel din limba curentă, dar cu multe modificări și, mai ales, cu intenția clară de a-l supune riguros necesităților unei discipline sau alteia, și-a constituit norme recunoscute de specialiștii din toată lumea, internaționalizîndu-se, ceea ce înseamnă că posibilitatea de a determina înțelesul derivatelor și compuselor științifice, fără a ști în prealabil detalii privind o boală, un corp chimic, un fenomen fizic etc., este foarte mare, ușurînd astfel simțitor comunicarea între specialiști.

Cum foarte mulți dintre termenii științifici trec în limbajul literar mediu prin mijloacele moderne de informare a publicului, cum foarte multe inter-

---

[1] Pentru procesul de fixare în perioada amintită a terminologiei științifice românești, vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Ed. Științifică, 1962.

venții și descoperiri se transformă în obiecte de uz general sau în procedee de comportare, vocabularul tehnico-științific se răspîndește și dincolo de cercul specialiștilor. Fenomenul are loc pe scară mondială în măsură mai mare sau mai mică, după ritmul de dezvoltare al fiecărui popor, după nivelul de cultură atins de el, după aspectele vieții lui sociale, în așa fel încît, deși asistăm la o extindere internațională a terminologiei tehnice, gradul în care se produce ea trebuie cercetat de la caz la caz.

Acest grad este deosebit de mare în româna contemporană. Lectura ziarelor, a hebdomadarelor, a diverselor broșuri și cărți de popularizare, de introducere în cunoașterea diverselor meserii o dovedește în permanență în ultimii 30 de ani. O întreagă generație (în lingvistică o generație este echivalentă cu trei decenii) a profitat intens de răspîndirea consecventă a cunoștințelor din diverse domenii științifice, îmbogățindu-și lexicul, în consecință, și, mai ales, în proporții de masă. Am putea deci vorbi despre *intelectualizarea* vocabularului românei contemporane ca rezultat al acțiunilor politico-sociale de perfecționare a vieții națiunii și de creștere a nivelului ei cultural.

Exemple în acest sens găsim oricîte. Am ales însă numai două pentru că textele care le conțin se adresează unor categorii de cititori odinioară în afara circuitului cultural. Unul arată crescătorilor de vite cum să procedeze cînd vor să examineze îndeaproape un animal :

> „Pentru a putea *examina însușirile exterioare* ale unui *animal,* trebuie să știm cum să ne apropiem de el și să-l ținem în *poziția* dorită de noi.
>
> Felul în care *se ia contact* cu *animalul* pentru a ne feri de mușcături, loviri etc. poartă *denumirea de abordare. Abordarea prezintă importanță* mai mare la *animale* mari, *cabaline* și *taurine.* De aceste *animale,* apropierea se face numai pe partea *laterală,* de *regulă* partea stîngă a *animalului,* în dreptul părții *anterioare* a trunchiului".[1]

Fragmentul citat are caracter de popularizare evident (persoana I plural, definirea cuvîntului *abordare* etc.). Cu toate acestea, animalele nu sînt denumite cu termenul popular de *dobitoace,* nu se spune *să le ținem cum dorim,* ci „în *poziția* dorită de noi". Se spune „felul în care *se ia contact*"; nu se spune că abordarea are *însemnătate,* ci *importanță,* nu se înșiră *cai, măgari, catîri,* ci li se dă numele specializat de *cabaline,* după cum celor din categoria *taur, vacă, bivol* li se spune *taurine* etc.

Al doilea text, tot cu caracter de popularizare, a fost scris pentru țăranii care se ocupă de cultivarea sfeclei de zahăr :

> „În măsura în care *agronomul cultivator* de sfeclă de zahăr va ști să *armonizeze factorul* apă *controlat* prin *irigație* cu ceilalți *factori agrotehnici* și *fitotehnici,* în aceeași măsură *fertilitatea solului* va spori neîntrerupt, iar *recoltele obținute* vor atinge *nivele* din ce în ce mai mari și la prețuri de cost cît mai reduse."[2]

S-ar putea ca nu toate cuvintele subliniate să fie foarte bine înțelese de la prima lectură de cei cărora le-au fost adresate, dar, dacă interesul lor este foarte viu pentru sfaturile din lucrări ca cele date drept exemplu aici, aceste cuvinte vor fi pînă la urmă asociate cu o valoare foarte apropiată de ce înseamnă ele, fapt care atrage după sine adoptarea lor în defavoarea vechilor termeni populari, eventual regionali.

---

[1] Ing. Șt. Popescu-Vifor, *Creșterea animalelor,* Ed. Agrosilvică, București, 1961, p. 35.

[2] Vl. Ionescu-Sisești, *Agrotehnica sfeclei de zahăr irigată,* ed. II, București, Ed. Agrosilvică, 1961, p. 25.

Prin urmare, ca un corolar al intelectualizării lexicului, se intensifică dispariţia terminologiei populare. Aceasta nu este însă singura consecinţă. Vorbitorii care adoptă cuvinte ca cele discutate îşi deschid posibilitatea de a le înţelege şi cînd provin din alte domenii, căci au un punct de sprijin în sensurile descoperite în lectura de specialitate. Se vor produce binenţeles şi false asocieri, etimologii populare, hiperurbanisme etc., dar pe o bază nouă. Semnificativ în această privinţă este că la unii vorbitori straturile lexicale iau înfăţişarea specifică, de exemplu, o cîntăreaţă populară a învăţat să spună că a cîntat *solo*, că *declamă* poezia „La oglindă", dar vorbeşte de *dinamet* „dinamită", fiindcă aşa i s-a fixat cuvîntul în minte în tinereţe cînd l-a desprins în forma lui regională („Revista de folclor", VI, nr. 1—2, p. 36).

4.4. FACTORUL FRECVENŢĂ

Într-o limbă de cultură cum este româna există cîteva sute de mii de cuvinte. Marele *Dicţionar al limbii române*, dicţionar care se elaborează sub egida Academiei R. S. România şi a ajuns cu redactarea la ultimele litere, va cuprinde peste 140 000 de cuvinte. Nici un vorbitor al limbii române nu utilizează personal atîtea mii de cuvinte. În medie, el recurge la 5 pînă la 10 000, în raport cu specialitatea şi gradul său de cultură. Ţinînd seamă de faptul că vocabularul fundamental al limbii române are în jur de 1 500—2 000 de cuvinte, rezultă, fără să fie nevoie de alte dovezi, că unele cuvinte apar foarte rar, iar altele sînt, dimpotrivă, mereu prezente în exprimarea noastră. Lucrul acesta se vede şi cînd parcurgem un text oarecare. Pe măsură ce înaintăm cu lectura, numărul de cuvinte neîntîlnite în partea anterioară a textului se micşorează, căci revin mereu cele deja întrebuinţate. Observaţia este valabilă pentru orice fel de text, iar proporţia în care se produce repetarea aceloraşi cuvinte a şi fost calculată statistic, în aşa fel încît se poate spune că există o regulă evidentă a scăderii numărului de cuvinte nou folosite într-un text, oricare ar fi el.

Frecvenţa indică numai poziţia statistică a unor entităţi într-un tot, dar, în măsura în care această poziţie corespunde cu deprinderile vorbitorilor, frecvenţa lexicală constituie o realitate obiectivă. Ea se gravează în memorie — este o ingramă — şi însoţeşte totdeauna cuvintele. Frecvenţa lor se apreciază numărînd de cîte ori apar într-un „corpus" de texte dinainte stabilit la 5 000, 10 000, 100 000, 150 000 etc. de cuvinte (definite obligatoriu ca grupuri de litere cuprinse între două spaţii tipografice albe). Şi prin simplă observaţie se vede că, unele cuvinte, de exemplu prepoziţia *de*, conjuncţia *şi*, verbele auxiliare *a fi*, *a avea* şi *a voi* se folosesc mult mai des decît termenii de specialitate din medicină, fizică, chimie, tehnică etc. Deosebirea dintre precizia matematică şi constatările curente ar putea să pară puţin importantă. În realitate, statistica matematică aplicată la studiul vocabularului scoate în evidenţă lucruri care nu atrag atenţia de la sine, de exemplu faptul că relaţia dintre lungimea unui text şi numărul de cuvinte utilizate în el este constantă şi se formulează matematic, că există un raport obiectiv între lungimea cuvintelor şi folosirea lor frecventă (un cuvînt este cu atît mai scurt, cu cît

este mai frecvent), că în orice limbă de cultură numărul cuvintelor celor mai frecvente se ridică la circa 4 000 etc.[1].

Stabilirea celor mai frecvente cuvinte necesită respectarea a două condiţii : 1) tratarea oricărui grup de litere aflat între spaţii tipografice albe drept *cuvînt-text*, deci a fiecărei forme a unităţii lexicale drept cuvînt-text, indiferent de aspectul ei morfologic, şi numai după aceea analiza rezultatelor pe unităţi lexicale ; 2) fixarea corpusului.

Corpusul poate fi în teorie întreaga limbă română de la origini pînă astăzi, întreaga română contemporană, numai aspectul ei literar, numai o variantă funcţională sau un stil etc.

La un corpus egal cu limba română de la origini pînă astăzi, statistica matematică nu mai este însă aplicabilă din cauză că nu avem texte din toate secolele de existenţă a limbii române.

Spre a descoperi, totuşi, cuvintele curente în decursul mai multor perioade istorice, se ia în consideraţie în primul rînd faptul că o serie de cuvinte vechi, curente şi astăzi, nu puteau să aibă discontinuităţi de întrebuinţare, se cercetează forţa lor de derivare, prezenţa în limba literară şi în graiuri etc.

Cu o asemenea metodă, A. Graur a alcătuit în *Încercare asupra fondului lexical principal al limbii române*, Bucureşti, 1954 (vezi şi varianta scurtată a aceleiaşi lucrări, *Fondul principal al limbii române*, Bucureşti, 1957) o listă de 1 419 cuvinte care s-au menţinut şi au dat naştere altora din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

Lista întocmită după aceste principii reprezintă nucleul lexical imanent al limbii române, deosebit de important pentru istoria limbii române, dar care nu coincide în mod necesar cu lista celor mai uzuale cuvinte astăzi, mai ales dacă acestea din urmă au reieşit numai din aplicarea criteriului frecvenţei pînă la un anumit rang.

Combinarea statisticii cu criteriul originii cuvintelor a fost propusă ca metodă de caracterizare a „fizionomiei" limbii române de B. P. Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*,[2] unde se face poate pentru prima dată în istoria lingvisticii observaţia că specificul unei limbi nu este dat de inventarul de cuvinte cuprins în dicţionare, ci de „circulaţiunea termenilor", de faptul că un verb ca engl. *to get*, ca să luăm exemplul lui Hasdeu, avînd peste 40 de sensuri diverse, „corespunde cu 40 de cuvinte deosebite".

---

[1] Din bibliografia foarte bogată a chestiunii, dăm aici numai titlurile lucrărilor care privesc limba română.

Frecvenţa cuvintelor româneşti dintr-un corpus de 500 000 de fişe a fost stabilită de Alphonse Juilland, H. P. M. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Rumanian Words*, Londra, Haga, Paris, 1965. V. Şuteu a determinat frecvenţa cuvintelor din proza artistică pe baza a 50 000 de unităţi statistice lexicale în studiul publicat în SCL, X (1959), nr. 3, p. 419 ş. u. Gh. Bolocan a stabilit frecvenţa cuvintelor din presă pe baza a 70 000 de unităţi statistice lexicale într-un studiu publicat în SCL, XII (1961), p. 35 ş. u.

Pentru frecvenţa cuvintelor pe stiluri, vezi Kelemen, B., în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", IX, 1964, nr. 2, p. 101 ; Idem, în „Cahiers de Linguistique Theorique et Appliquée", IV, 1967, p. 83—85 ; Stan, I. I., Toşa, A., Damian, E., Duică, A., Reichel, C., Loşonţi, I., în „Cercetări lingvistice", X, 1965, nr. 1 ; Maneca, Constant, în LR, XV, 1966, nr. 4, p. 353—356 şi LR, XXII, 1974, nr. 6, p. 529 ş. u. Pentru alte lucrări pînă în 1965, vezi Marcus, Solomon, în *Bibliografia lucrărilor româneşti de lingvistică matematică*, Bucureşti, 1966.

[2] Vol. III, p. 95—96, în ediţia princeps (1881); p. 72—73, în ed. Gh. Mihăilă, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1984.

Statistica vocabularului românesc pe origini a fost făcută pe baza dicționarului din 1931 al lui I.-A. Candrea de D. Macrea[1], care a calculat și media de derivare a cuvintelor pe origini.

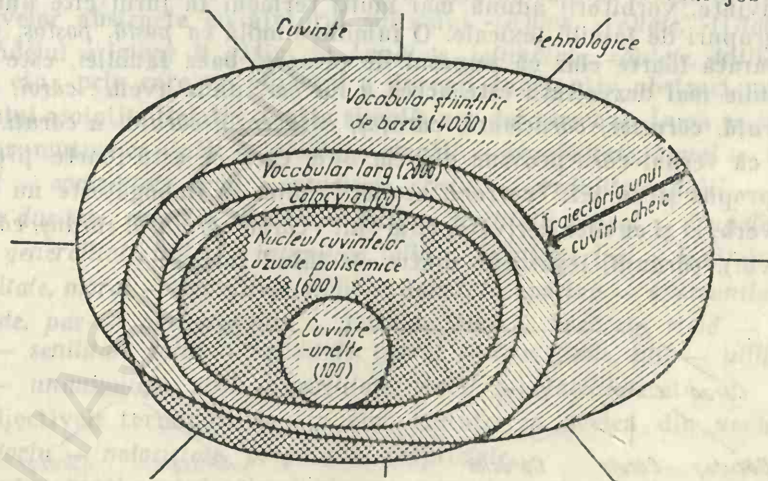
Pentru aplicarea în accepțiunea modernă a statisticii la structura etimologică a limbii române, vezi Constant Maneca, în SCL, XVII, 1956, nr. 6; SCL, XVIII, 1967, nr. 2; RLiR, XXXI, 1967, nr. 121, 122, p. 190 ș. u.

Cînd corpusul este bine limitat, se poate încerca și calcularea frecvenței sensurilor, deși ele nu sînt unități formale. Numeroasele dificultăți prezente în cazul unei asemenea încercări provin nu din domeniul statisticii, ci din metodele lingvistice de precizare a ceea ce numim sens. Dar chiar pe o bază insuficient de clarificată teoretic, luîndu-se drept sens valorile din dicționare, o statistică de acest gen ar îmbunătăți simțitor rezultatele de pînă acum, care, nespecificînd în ce înțeles un cuvînt sau altul are o anumită frecvență, lasă impresia că aceeași frecvență o au și sensurile lui. De aceea, cînd într-o listă de frecvență întîlnim un cuvînt ca *roată*, de exemplu, nu avem cum să știm cîte dintre aparițiile lui au înțelesul vechi și mai rar de „companie de ostași", aflat eventual într-o operă din corpusul excerptat.

La un corpus în care intră mai multe variante, se impune și precizarea gradului de împrăștiere (dispersie) a termenilor, fiind de foarte mare importanță să se știe cum sînt distribuiți în întregul analizat, dacă apar — și în ce proporție — într-o singură variantă, în două, în trei sau în toate. Împrăștierea, numită în terminologia statisticienilor *dispersie*, se calculează matematic și constituie un indice al structurii statistice a corpusului. La fel sîn și *bogăția* și *concentrația*, care reprezintă mărimi rezultate din raportul stabilit între numărul de unități lexicale și apariția lor în text. *Bogăția* unui text înseamnă apariția în el a multor unități lexicale, dar fiecare cu frecvență relativ mică, în timp ce *concentrația* este fenomenul invers: unități lexicale puțin numeroase avînd fiecare frecvență mare.

Atît dispersia cît și bogăția și concentrația joacă, după cum ușor se poate înțelege, un rol demn de toată atenția în interpretarea statistică a unui vocabular.

O reprezentare generală foarte sugestivă a vocabularului pe baze statistice propune Abraham A. Moles în schema de mai jos:

[1] În revista „Transilvania", LXXIII (1942). Autorul a reluat-o dezvoltînd-o în *Probleme de lingvistică română*, București, Editura Științifică, 1961, p. 7—45.

Autorul întrebuințează termenul de cuvînt-cheie într-o accepție diferită de aceea din statistica lexicală. Pentru el „cuvintele-cheie sînt termeni, la originea lor rari și tehnici, care pentru un motiv oarecare au ajuns „la modă" și furnizează cheia lingvistică a unei probleme"[1].

Insuficient de bine justificate ni se par însă cifrele din schemă. Numărul de 100 de cuvinte-unelte rezultă, cum se vede, dintr-o observație făcută de autor în lucrarea sa la p. 51, din referirea la un text științific. Ele sînt, firește, mai numeroase în limbă. Și celelalte cifre pot suferi corectări, dar în linii mari ierarhia ca atare este corectă și oferă o imagine plastică a raporturilor dintre diversele straturi ale unui vocabular.

Statistica introduce, așadar, în studiul vocabularului :

a) o ordine efectivă de interpretare a utilizării unităților, stabilindu-le frecvența ;

b) o modalitate de explicare a forței de dezvoltare lexicală internă prin comparația care se poate face oricînd între numărul de apariții al cuvintelor-bază și al derivatelor lor ;

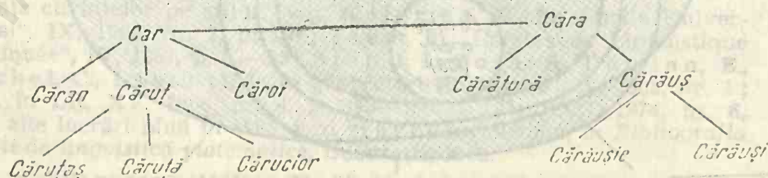
c) o modalitate de clasificare a diverselor tipuri de cuvinte : sinonime, antonime, omonime etc. ;

d) o modalitate de apreciere a raportului dintre dezvoltarea lexicală internă și împrumut (vezi *Factorul etimologic*).

4.5. FACTORUL ETIMOLOGIC

S-ar părea că în descrierea stadiului actual al limbii române e t i m o l o g i a nu trebuie invocată. Așa ar fi dacă prin acest termen s-ar înțelege numai originea și evoluția cuvintelor în cursul istoriei limbii, dar el denumește și geneza derivatelor și compuselor fără referire obligatorie la evoluția lor riguros istorică, adică pe perioade strict delimitate. Între *poștă* și *poștaș*, de exemplu, există o relație evidentă de proveniență în care interesează prea puțin cît timp s-a scurs între derivatul *poștaș* și baza lui, *poștă*. Prezența lor simultană în limbă duce la concluzia că, potrivit cu sistemul de formare de noi cuvinte, vorbitorii adună mai mulți termeni în jurul cîte unuia de bază în grupuri de familii lexicale. O familie simplă ca *poștă, poștaș, poștar, poștăriță* arată foarte clar că punctul de plecare, baza familiei, este *poștă*.

O familie mai dezvoltată este aceea a lui *car*, unde avem : *căroi, căran, căruț, căruță, cărucior, cărucioară, căruțaș, cărucer, a căruța, a căruți*. Dacă admitem că verbul *căra* provine din *car* + *a*, ceea ce este foarte probabil, deși s-a propus și un lat. **carrare*, atunci familia se îmbogățește nu numai cu acest verb, ci și cu alte derivate, cum sînt : *cărat, cărătură, cărăuș, cărăușie, cărăuși* (vb.), *cărăușit*, legăturile dintre ele luînd forma :

[1] Abraham A. Moles, *Sociodinamica culturii*, București, Editura Științifică, p. 50.

Deși *încărca, descărca*, pe de o parte, *cărare, cărărușă, cărăruie, cărărea*, pe de altă parte, sînt atît de apropiate de *car*, ele nu fac parte din familia acestuia, după cum nu fac parte nici *car*, denumire a părții mobile a mașinii de scris, și nici *carosabil*, chiar dacă a fost la un moment dat adaptat sub forma *căruțabil*.

Exemplul anterior ilustra dezvoltarea într-o subfamilie a termenilor născuți din *căra*, el însuși derivat. În cazul familiei cuvîntului *om*, dezvoltările provin în mod vizibil din două radicale; din *om* se formează *omuleț, omușor*, și *neom*; din *oameni*: *omenesc, neomenesc, omenos, neomenos, omenește, neomenește, omenire, omenie, neomenie*. Relația dintre *om* și *oameni* nu este de derivare, ci strict morfologică (singular/plural).

Uman, umaniza, umanism, umanist, umanitate nu intră în familia lui *om/oameni*, unde nu s-ar putea explica vocala inițială *u*, ci constituie o familie aparte, cu baza *uman*.

Familii ca cele prezentate mai sus sînt curente, căci vorbitorii au capacitatea de a stabili legăturile presupuse de asemenea grupări prin ceea ce s-a numit *sentimentul etimologic*.

Deși sentimentul etimologic nu reflectă cunoașterea originii istorice a cuvintelor, el funcționează însă atît de puternic, încît cine nu are pregătire lingvistică este convins că *zbura*, de exemplu, provine din *zbor*, cînd, de fapt, lucrurile stau exact invers. Aceluiași sentiment i se datorează și așa-numita etimologie populară, modificarea greșită a cuvintelor mai puțin cunoscute de unii vorbitori care le introduc în familia lexicală cea mai plauzibilă pentru ei, cf. *(car) funegru*, în loc de *(car) funebru*, pentru că *funebru* în contextul citat este atras de o anumită imagine, aceea de *negru*.

În accepția restrînsă de totalitate a procedeelor de geneză a derivatelor și compuselor, etimologia reprezintă în mod evident un factor de organizare a vocabularului, bazat pe analogie și egal în linii mari cu procedeele sau cu sistemul de f o r m a r e a cuvintelor.

Datorită lui, vorbitorii analizează și grupează elementele vocabularului în diverse chipuri. Unul dintre ele este acela pe care se bizuie derivarea substantivelor abstracte cu ajutorul sufixului *-(ă)tate, -(e)tate, -(i)tate*.

Modelul originar îl găsim în *bunătate, ieftinătate, răutate, întîietate, pustietate* etc., prin care un adjectiv a devenit substantiv abstract cu ajutorul sufixului amintit. Relația, foarte simplă, are doi termeni. În ea se încadrează și împrumuturi ca: *abil — abilitate, amabil — amabilitate, banal — banalitate, comod — comoditate, crud — cruditate, credul — credulitate, debil — debilitate, dur — duritate, exact — exactitate, facil — facilitate, frugal — frugalitate, general — generalitate, intim — intimitate, latin — latinitate, leal — lealitate, matur — maturitate, moral — moralitate, naiv — naivitate, oportun — oportunitate, ostil — ostilitate, par — paritate, pur — puritate, real — realitate, rigid — rigiditate, senil — senilitate, solid — soliditate, trivial — trivialitate, util — utilitate, unanim — unanimitate, viril — virilitate, viabil — viabilitate* etc.

Adjectivele terminate în *-iu* sînt tratate ca acelea din vechiul fond, cf. *notoriu — notorietate, propriu — proprietate*.

Pentru sentimentul etimologic are mare importanță și gruparea adjectivului, cînd este el însuși un derivat, cu termenul de bază, de exemplu, gruparea lui *liberal*, din care s-a format *liberalitate*, cu *liber*, a lui *comunicabil*

de la baza lui *comunicabilitate* cu a *a comunica* etc., căci aceasta dovedeşte că, pentru vorbitori, derivatele amintite sînt analizabile.*

Seriile au acum trei termeni cu cinci variante :

1. Un adjectiv cu sufixul *-al* :

brută(-al)-itate	*natur(-al)-itate*
cauză(-al)-itate	*neutru(-al)-itate*
colegi(-al)-itate	*orizont(-al)-itate*
fisc(-al)-itate	*principiu(-al)-itate*
geniu(-al)-itate	*punct(-u-al)-itate*
individ(-u)-al-itate	*sculptură(-al)-itate*
loc(-al)-itate	*sentiment(-al)-itate*
mod(-al)-itate	*spirit(-u-al)-itate*
mort(-al)-itate	*tot(-al)-itate*
	univers(-al)-itate

2. Un adjectiv cu sufixul *-bil* :

adapta(-bil)-itate	*irita(-bil)-itate*
aliena(-bil)-itate	*memora(-bil)-itate*
altera(-bil)-itate	*naviga(-bil)-itate*
aplica(-bil)-itate	*nota(-bil)-itate*
comunica(-bil)-itate	*onora(-bil)-itate*
contracta(-bil)-itate	*practica(-bil)-itate*
demonstra(-bil)-itate	*proba(-bil)-itate*
dura(-bil)-itate	*renta(-bil)-itate*
exercita(-bil)-itate	*revoca(-bil)-itate*
explica(-bil)-itate	*sta(-bil)-itate*
evita(-bil)-itate	*transforma(-bil)-itate*
forja(-bil)-itate	*varia(-bil)-itate*

3. Un adjectiv cu sufixul *-ic* :

atom(-ic)-itate
sferă(-ic)-itate
un(-ic)-itate

4. Un adjectiv cu sufixul *-iv* :

combat(-iv)-itate
creat(-iv)-itate
exclus(-iv)-itate
negat(-iv)-itate
obligat(-iv)-itate

5. Un adjectiv cu sufixul *-os* :

afectu(-oz)-itate	*monstru(-oz)-itate*
conştiinţă(-oz)-itate	*muc(-oz)-itate*
lumină(-oz)-itate	*nerv(-oz)-itate*
maliţie(-oz)-itate	*viciu(-oz)-itate*

* În studiile de formare a cuvintelor (vezi *Bibliografia*) se vorbeşte despre caracterul analizabil şi semianalizabil al unor derivate ca acelea înşirate mai sus, ca şi al celor care urmează:

Prin semianalizabil se denumeşte derivatul cu sufix recunoscut ca atare, dar cu o temă inexistentă în limba română.

Apar însă perturbări cînd un adjectiv este omonim cu substantivul : *specific* (un eveniment *specific : specificul* unui eveniment), din care s-a format *specificitate*, sau cînd limba română nu are adjectivul din care rezultă abstractul nominal, ca în cazul lui *animozitate*, sau dacă îl are, este prea îndepărtat de abstractul nominal, ca *anxietate* față de *anxios*. Nu mai vorbim despre abstractele nelegate în românește de adjective cum sînt : *calamitate, caritate, entitate, prioritate, securitate* etc.

În sfîrșit, un număr foarte mic de abstracte nominale în *-(i/e)tate* trimit direct la substantive. Așa este *literaturitate* (dacă ar proveni din adjectiv, ar avea forma *literaritate*, întîlnită și ea uneori), *animalitate* (adjectivul fiind *animalic*), *legitate* etc.

Exceptînd asemenea cazuri, vorbitorii respectă numai două reguli formale certe :

1. Pornesc de la un adjectiv (analizabil sau nu).

2. Folosesc varianta *-itate* a sufixului, în afară de adjectivele terminate în *-iu, -ie*, unde apare *-etate* (*-ătate* nu mai este activ).

Unele abstracte nominale cu sufixul *-(i/e)tate* surprind prin forma lor. Astfel, *perpendicitate*, construit probabil după modelul lui *duplicitate*, ar fi trebuit să fie *perpendicularitate, simplicitate;* dacă nu reprezintă o simplă adaptare a lat. *simplicitas* sau nu a fost modelat după *specificitate*, ar fi trebuit să fie *simplitate*.

Regulile semantice de formare a acestor abstracte adesea sînt mai elastice. În principiu, derivatele în discuție exprimă ideea de stare reală sau posibilă a tuturor obiectelor privite prin însușirea indicată de adjectivul de la care s-au format : *banal* „care este obișnuit, curent, de toată ziua, de toată mîna" dă naștere lui *banalitate* „starea, situația, calitatea tuturor obiectelor banale", *viabil* „care poate trăi, poate dura, care se poate menține în viață" dă naștere lui *viabilitate* „starea, situația, calitatea de a fi viabil" etc. Dar sistemul funcționează adesea mecanic. Dacă, de exemplu, *luminozitate* este justificat pentru că exprimă ideea „calitatea de a fi luminos", *grațiozitate* nu mai este, căci *grație* acoperă aceeași sferă de înțeles ca și *grațiozitate*, după cum *maliție* face același lucru în comparație cu *malițiozitate*, *pericol* cu *periculozitate, tendință* cu *tendențiozitate, rigoare* cu *rigurozitate, viciu* cu *viciozitate, pretenție* cu *pretențiozitate, confesiune* cu *confesivitate, concesie* cu *concesivitate* etc. În sprijinul ultimelor două perechi ar putea fi adus însă faptul că termenii *confesiune* și *concesie* trebuie introduși în perifraze pentru a exprima aceeași idee ca derivatele *confesivitate* și *concesivitate*, ceea ce este adevărat, dar rămîne de văzut dacă economia de perifraze nu dăunează eleganței exprimării.

Sentimentul etimologic duce la o serie de analogii ; unele sînt determinate de recunoașterea aspectelor strict formale ale cuvintelor prin același sufix : *alămar, bucătar, cămătar, dricar, frînar, lemnar, morar, pescar* etc., altele, prin aceeași bază : *bucate, bucătar, bucătăreasă, bucătărie, îmbuca, îmbucătură, îmbucătăți* etc.

Adesea, planul de asocieri formale se întrepătrunde cu celălalt, potrivit cu formula : dacă din *mașină* se derivă *mașinist*, din *tanc, tanchist*, din *automobil* trebuie să derive *automobilist*, dacă din *pian* derivă *pianist*, din *trombon, trombonist*, din *harpă, harpist*, din *gură* poate fi derivat *gurist* etc. Prin lărgirea analogiilor, se ajunge la *fomist* (din *foame*), din *(a face) naveta* la *navetist*, din *(a pune) suflet* într-o activitate la *sufletist* ș.a.m.d. Unele sufixe foarte productive (e cazul chiar cu *-ist*) dau naștere la dublete. Astfel, *trom-*

bonist însemnînd „persoană care exagerează relatarea unor evenimente" derivă din *trombon*, figurat, întîlnit în expresia familiar-argotică *a umbla cu tromboane* „a umbla cu vorbe mari, exagerate", față de *trombonist*, care ar trebui să fie un nume de agent de la *trombon*.

BIBLIOGRAFIE*

Casares, J., *Introducción à la lexicografia moderna*, Madrid, 1950; Dubois, J. et C., *Introduction à la lexicographie*, Paris, 1970; Zgusta, Ladislav (în colaborare), *Manual of Lexicography*, Praha, 1971; Tohăneanu, Gh., Király, Francisc, *Limba română contemporană, fasc. I, Lexicologia*, Timișoara, 1973 (curs multiplicat); Vlad, Carmen, *Limba română contemporană, Lexicologie*, Cluj, 1974 (curs multiplicat).

Graur, Al., *Încercare asupra fondului lexical principal al limbii române*, București, 1954 (vezi și varianta intitulată: *Fondul principal al limbii române*, București, 1957); Coteanu, I., PLG, II, 1960 (despre sistemul vocabularului); Stan, I., CL, VIII, 1963, p. 97–102 (tipologia lexicului românesc); Coseriu, E., *Atti del I e del II convegno di studi*, Societa di linguistica italiana, Roma, 1969, p. 55–72 (structura lexicului).

Trier, J., *Der deutsche Wortschatz in Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931; Quadri, Bruno, *Aufgaben und Methoden der onomasiologischen Forschung*, Bern, 1952; Ricken, U., LR, IX, 1960, p. 113–125 (scurtă prezentare de ansamblu a onomasiologiei); Bahner, Werner, LR, X, 1961, p. 193–203, 304–311 (cîmpul semantic și metoda onomasiologică); Coseriu, Eugenio, „Poetica", I, 3, 1967, p. 293–303 (solidarități lexicale).

Hjelmslev, L., în *Reports for the Eight International Congress of Linguists*, II, Oslo, 1957 (despre posibilitatea semnificațiilor de a forma o structură); Katz, J. J., Fodor, J. A., în „Language", 39, 1963 (structura teoriei semantice); Katz, Postal, J. J., *An Integrated Theory of Linguistics Description*, Cambridge-Massachussets, 1964; Bach, E., Harms, R. T. (editors), *Universals in Linguistic Theory*, New York, 1968; Manea, C., în LR, XVIII, 1969, pag. 3–24 (analiza semică a lexicului românesc de origine latină); Bidu-Vrănceanu, A., în RRL, pag. 441–454 (modalitățile de analiză a lexicului: numele de rudenie).

---

* Pentru completări, vezi I. Coteanu, I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970, 120–131, și revista „Limba română", XIX, 1970, nr. 4, XX, 1971, nr. 4, XXI, 1972, nr. 4, XXII, 1973, nr. 4, XXIII, 1974, nr. 4, precum și nr. 4 dintre 1974–1984 al revistei citate.

FORMAREA CUVINTELOR

În limba română, cuvintele noi se formează în mod sistematic de la cuvinte existente prin două procedee fundamentale: *a*) prin d e r i v a r e și *b*) prin c o m p u n e r e.

Derivarea constă în adăugarea unor particule la sfîrșitul cuvintelor existente. Aceste particule se numesc s u f i x e. Ele se alipesc la sfîrșitul unui cuvînt după ce se îndepărtează din acesta desinențele, de exemplu din *pasăre*, ca să facem *păsărică*, trebuie mai întîi să se dea la o parte *-e*, apoi să se adauge sufixul *-ică*; de la *cînta*, ca să formăm *cîntăreț*, trebuie întîi eliminat *-a* și apoi adăugat sufixul *-ăreț*. Cuvîntul din care s-au eliminat desinențele este cuvîntul-bază sau baza derivatului, iar forma fără desinență este t e m a derivatului. Tema lui *păsărică* este, prin urmare, *păsăr-*, iar cuvîntul-bază, *pasăre*. Tema lui *cîntăreț* este *cînt-*, iar cuvîntul-bază, *cînta*.

Există și particule care se așază înaintea cuvîntului-bază spre a forma un nou cuvînt. Ele se numesc p r e f i x e, de exemplu particula *stră-*, pusă înaintea verbului *bate*, dă naștere verbului *străbate*.

Prefixele nu impun eliminarea desinențelor și nici nu schimbă singure o parte de vorbire în alta. Astfel, *descînta*, format de la *cînta*, are prefixul *des-* după cum îl are și *descîntec* de la *cîntec*. În amîndouă se păstrează partea de vorbire reprezentată de cuvîntul-bază. Nici în *dezmorți* situația nu este alta, pentru că, pe de o parte, avem pe *amorți* și nu este singur că *dezmorți* nu s-a format prin asemănare cu *amorți*, care este pentru limba română contemporană cuvînt-bază; dar chiar dacă s-ar fi pornit de la *mort* pentru *dezmorți*, ceea ce este greu de crezut avînd în vedere înțelesul lui *dezmorți*, tot ar trebui să admitem că *-i* a acționat în cazul de față ca un sufix, fără de care verbul în discuție nu ar fi putut să apară.

Între altele, aceasta este și cauza pentru care unii consideră că prefixele nu fac parte din sistemul derivării, ci al compunerii sau că reprezintă o categorie aparte.[1]

---

[1] În lucrarea: Institutul de Lingvistică din București, *Formarea cuvintelor în limba română*, II, *Prefixele*, Ed. Academiei R.S.R., 1978, p. 12 și 231, se ia în considerare posibilitatea mai sus arătată, dar autorii includ prefixele în sistemul derivării. Decizia este în funcție de felul în care se tratează gradul de autonomie a prefixelor în raport cu sufixele.

Compunerea este reunirea într-un singur cuvînt a două sau mai multe cuvinte existente, ca în *tustrei* din *toți* + *trei*, *cuminte* din *cu* + *minte*, *deocamdată* din *de* + *o* + *cam* + *dată* (vezi și *deodată* din *de* + *o* + *dată*), *binecuvînta* din *bine* + *cuvînta*, *trei-frați-pătați*, numele popular al panselei, *sare-de-lămîie* etc.

Derivarea cu sufixe este denumită adesea și d e r i v a r e   p r o p r i e, pentru a fi deosebită de două modalități asemănătoare, dar în care nu se mai recurge deloc la sufixe și, cu toate acestea, se formează cuvinte noi. Prima modalitate, cunoscută sub numele de „schimbare a funcției gramaticale" (sau conversiune), constă din trecerea unei părți de vorbire din clasa în care se află de obicei în altă clasă. Cînd, de exemplu, adverbul *bine* apare în enunțuri ca *I-a făcut un mare bine.*, se vede clar că el a fost transformat în substantiv și putem spune că în limba română există un substantiv *bine*, alături de adverbul omonim. Tot astfel, în propoziția *(El) lucrează frumos.*, adjectivul *frumos* nu mai este adjectiv, ci adverb. Ar trebui deci să înregistrăm două cuvinte *frumos*, un adjectiv și adverbul omonim. Cum însă cea mai mare parte a adjectivelor românești pot funcționa și ca adverbe, în dicționare nu se înscriu două cuvinte *frumos* sau două cuvinte *bine*, ci se fac numai mențiunile de trecere (substantivat, adverbial). În principiu, orice parte de vorbire își poate schimba calitatea prin procedeul discutat mai sus, dar nu oricum. Trecerea unor interjecții ca *hai!* *iată!* la verbe sau substantivarea altora (vezi *ofuri*) este excepțională, pe cînd transformarea adjectivelor în adverbe sau în substantive este curentă, după cum curentă este și substantivarea infinitivului așa-zis lung, ca *intrare*, *ieșire*, *mîncare*, a supinului, *fumatul* (oprit), adjectivarea participiilor etc.

A doua modalitate, numită d e r i v a r e   r e g r e s i v ă, este caracterizată prin aceea că dă naștere la cuvinte noi prin îndepărtarea sufixelor din cuvîntul-bază. Așa s-au petrecut lucrurile cu *plac (a fi pe placul cuiva)*, un derivat de la verbul corespunzător, cu *auz (are auz fin)*, de la *a auzi*, cu *zbor*, de la *a zbura*, și chiar cu *fugă* , de la *a fugi*, unde apare *-ă*, dar ca desinență.

Cuvintele se pot forma și prin combinarea compunerii cu derivarea. Verbul *întruchipa* este un compus din *întru* + *chip*, dar *-a* reprezintă sufixul caracteristic conjugării I, deci *întruchipa* are atît caracteristicile compunerii, cît și pe cele ale derivării ; *atotcuprinzător* este un compus din *a* + *tot* + *cuprinzător*, dar *cuprinzător* este, la rîndul lui, un derivat din *cuprinde*. Acestei posibilități de formare a cuvintelor i s-a spus d e r i v a r e   p a r a s i n t e t i c ă.

5.1. DERIVAREA

DISTINGEREA DERIVATULUI DE BAZA LUI

Derivatul care conține un sufix se distinge relativ ușor de cuvîntul-bază, de exemplu : *ascultător* provine din *asculta*, *degetar* din *deget*, *însurățel* din *însurat* ș.a.m.d.

Sînt însă derivate la care recunoașterea cuvîntului-bază prezintă dificultăți, pentru că :

a. Baza nu mai este în uz.

Adverbul *pieziș* este derivat dintr-un substantiv, *piez*, atestat numai în expresia *în piez* „cruciș". Verbul *pomeni* derivă din *pomană*, cu sensul primitiv

ieşit din uz de „amintire". Substantivul *făptură* provine din vechiul participiu *fapt* al lui *a face*, frecvent în limba veche, cf. *am fapt* „am făcut". *Făptură* nu se explică prin *fapt*, substantiv, pentru că formativul *-ură* nu se uneşte cu un substantiv ; *cofetar* provine din *co(n)feturi* „bomboane", astăzi ieşit din uz etc.

b. **Baza există numai regional.**

Substantivul *brutar* are la bază pe *brut* „pîine", regionalism din Transilvania, unde a fost împrumutat din graiurile săseşti, termenul german literar fiind *Brot*.

Adjectivul *morocănos* are la bază verbul *morocăni*, utilizat numai regional. (Pentru alte exemple, vezi Lucreţia Mareş, în L R, XXIV, 1975, p. 71 ş.u.)

c. **Baza nu se poate identifica în limba română.**

Mămular „negustor de mărunţişuri", de exemplu, este un derivat clar cu sufixul *-ar*. Baza lui trebuie să fi fost *mamul*, dar ea nu este atestată în româneşte. O găsim în limba turcă însă, unde înseamnă „obiect (mărunt) fabricat". Fără îndoială că *mămular* are legătură cu turc. *mamul*, dar mai mult nu se poate spune, de vreme ce nu ştim dacă *mamul* a existat vreodată în limba română.

Aghiuţă derivă în mod cert de la cuvîntul neogrec *aghios* (ἁγιός) „sfînt", probabil printr-un accident, ca o glumă la adresa feţelor bisericeşti care, într-o anumită parte a slujbei, cîntau desigur în greceşte imnul *Sfînt, sfînt, sfînt este Domnul*, cf. şi expresia „a trage la aghioase".

Aceeaşi situaţie o au *bibilică* şi *bibiloi*, în care se recunoaşte tema *bibil-*, foarte asemănătoare cu substantivul turcesc *bülbül* „privighetoare", dar nu se ştie dacă turc. *bülbül* stă la baza derivatului discutat.

d. **Baza există, dar derivatul prezintă o caracteristică formală care exclude posibilitatea formării lui în româneşte.**

Adjectivul *virtuos*, de exemplu, nu se explică prin simpla asociere a formativului *-os* cu tema din *virtute*, cum se întîmplă în derivate ca *băţos, colţos, dinţos* etc. *Virtuos* este modelat după fr. *virtueux*.

e. **Baza există, dar derivatul prezintă o caracteristică de conţinut care exclude posibilitatea formării lui integral în româneşte.**

Verbul *înrîuri*, de exemplu, este în aparenţă un derivat de la *rîu(ri)*, dar formativul *în-* nu poate da lui *înrîuri* înţelesul de „influenţa", căci *în-* introduce în derivat ideea de „a face ca ceva să devină (ca) baza", cf. *împietri* „a face (ca) piatra", *învineţi* „a face vînăt", sau „a introduce, a pune în cea ce indică baza", cf. *încleşta* „a pune (şi a strînge) în cleşte", *îmbrăţişa* „a prinde, a lua în braţe" etc.

Sensul lui *înrîuri* nu se potriveşte deci cu formativul şi nu se explică nici printr-un trop. În fapt, *înrîuri* este o copie — un calc al germ. *beeinflussen*, în care *fluss* = „rîu", iar *bein-(be)ein* corespunde în linii generale lui *în-* românesc.

f. **Baza nu este forma-tip a cuvîntului, ci una dintre formele lui de flexiune.**

Utilizarea unei forme din flexiunea cuvîntului-bază ca punct de plecare pentru un derivat are mai multe aspecte. Dintre ele, cel mai important este fără îndoială precizarea gramaticală a locului deţinut de forma în discuţie. Cum însă, în româneşte, formele de flexiune nu pot proveni ca bază a derivării decît de la substantive, adjective sau de la verbe şi cu titlu excepţional

de la pronume, avem de rezolvat numai situaţia temelor de singular, de plural şi de caz oblic pentru substantive şi a temelor de infinitiv, perfect şi gerunziu pentru verbe.

Majoritatea derivatelor au la bază tema de singular a substantivului. Următoarele au însă tema de plural :

colţuros	„care are *colţuri*"
corturar	„de *corturi*"
deluros	„care are *dealuri*"
mofturos	„care face *mofturi*"
noduros	„care are *noduri*"
omenire	„totalitatea *oamenilor*"
preoţime	„totalitatea *preoţilor*", cf. prostime, derivat cu acelaşi sufix, dar de la tema de singular
ţărmuri	„a se delimita, a se învecina" (despre ţinuturi, regiuni, state, unităţi geografice)

În aceste cuvinte, ca şi în altele ca ele, sensul de plural este evident. În schimb, deşi nu avem dovada derivării de la o temă de plural, iar în unele cazuri tema de singular este clară, derivatul conţine totuşi ideea de plural, de exemplu *bucătar* este cel „care pregăteşte *bucate*", *bubos* „care are *bube*", *buzat* „care are *buze* (mari)".

De aici deducem că între sensul gramatical de „plural" şi conţinutul semantic al unui derivat format din tema de plural nu este totdeauna legătură obligatorie. Este riscant deci să afirmăm ca un derivat s-a născut de la o anumită temă numai după forma lui. *Băieţaş*, de exemplu, are un *ţ* care presupune o temă de plural, dar la fel de bine s-ar putea ca punctul de plecare să fi fost *băieţel* prin schimbarea sufixului diminutival *-el*, care modifică adesea consoana precedentă, cu *-aş*, tot diminutival.

Pentru tema pluralului ca bază a derivării, se poate vedea S. Puşcariu, *Derivarea cu sufixe de la tulpina pluralică*, extras din *Homenaje a Menéndez Pidal*, vol. III, Madrid, 1925, p. 263–268 ; I. Pătruţ, *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj, 1974, p. 13 ş.u.

Situaţia se prezintă întrucîtva diferit la verbe. În cazurile de mai jos, derivatul păstrează sensul gramatical al temei.

infinitiv	participiu	gerunziu
ameţeală	—	*ameţitor*
—	*coptură*	*cocător*
—	—	*crezămînt*
		crezare
frîngere	*frîntură*	—
mulgere	*mulsoare*	*mulgător*
—	*ninsoare*	—
rupere	*ruptură*	—
spargere	*spărtură*	*spărgător*
tragere	*trăsură*	*trăgător*
—	—	*vînzător*
		vînzare
vedere	—	*văzător*
		vază

În multe derivate din tema participiului apare ideea de rezultat al acțiunii verbului, de exemplu : *coptură* „ceea ce a rezultat din infectarea unei bube a unei răni“ (sensul acesta fiind specializat, a fost necesar un derivat nou pentru desemnarea aluatului copt, *cocătură*, format din tema gerunziului cu sufixul *-ătură*), *frîntură* „ceea ce a rezultat din frîngerea unui obiect“, cf. și *ruptură*, *spărtură* etc.

Dar ca și la derivatele din teme substantivale, și aici sensul gramatical al temei se poate neutraliza, cf. *mulsoare, ninsoare, trăsură, arșiță* ; la *trăsură*, valoarea inițială abia dacă se mai observă în *trăsură de unire*, căci, în denumirea vehiculului, puțini vorbitori o mai sesizează.

Derivatele din tema participiului se deosebesc însă în mod semnificativ de cele din tema gerunziului. În conținutul acestora din urmă domină ideea de acțiune în curs : *arzător* „care arde“, *amețitor* „care amețește“, *crezămînt* „ceea ce se crede, încredere“, *vînzare* „faptul de a vinde“ etc.

De obicei, în studiile de formare a cuvintelor, gerunziul nu este luat ca bază pentru derivatele românești, preferîndu-se explicația prin indicativ sau conjunctiv prezent. Cei care procedează astfel consideră că *arzător*, de exemplu, ar avea pe -z- de la prezentul unuia dintre cele două moduri personale.

După părerea noastră, un adjectiv sau un substantiv postverbal derivă logic dintr-un mod nepersonal. Între altele, în felul acesta, se rezolvă și problema persoanei. Este deci mai indicat să pornim pentru *arzător, crezămînt, rîzător, văzător* și altele ca ele de la gerunziile corespunzătoare decît de la prezentul indicativului ori al conjunctivului.

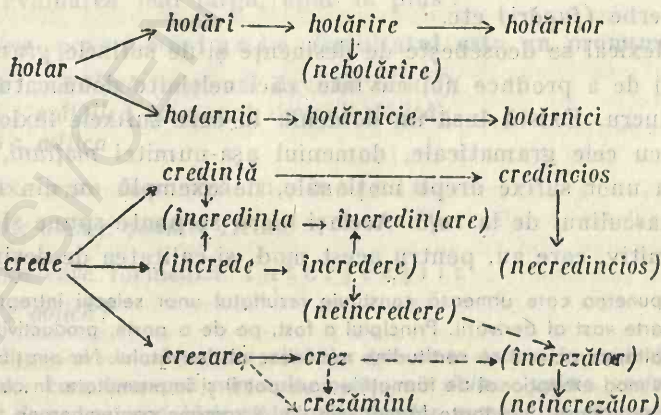
Un avantaj în plus al acestei soluții îl constituie și posibilitatea de a înțelege mai bine nașterea unor derivate ca *vază*, formate regresiv, de la *văzător*, deși s-a propus ca bază prezentul conjunctivului.

g. Baza însăși este un derivat.

Într-un substantiv ca *butoiaș* se recunoaște formativul *-aș*, atașat la o temă care este ea însăși derivată : *bute (+-oi)* ; *tutungerească* derivă din *tutungerie*, care este, la rîndul lui, derivat din *tutungiu*, iar în acesta este vizibilă combinația *tutun +-giu*. Procedeul este foarte obișnuit și dă naștere uneori la serii, de exemplu :

albină	*albinar*	—	*albinărie*	*albinărit*
grădină	*grădinar*	*grădinăreasă*	*grădinărie*	*grădinărit*
—	*măcelar*	*măcelăreasă*	*măcelărie*	*măcelari*

Derivatele pot forma lanțuri paralele ca în :

h. **Baza este un compus sau o sintagmă.**

Caz mult mai rar în limba română, derivarea de la un compus se întîlneşte în *întruni*, a cărui bază este *întru(-un)*, în *întruloca* (regional), provenit din *întru(-un) loc* şi, poate, în *întruchipa*.

Mărinimos derivă de la *mărinimie (mare+ inimă + -ie)*, iar acesta copiază pe *magnanim*.

Nu am luat în consideraţie pentru demonstrarea derivării de la un compus cuvintele cu caracter savant, pentru că, la acestea, nu există certitudinea formării lor în limba română.

5.1.1. FORMATIVELE (FORMANŢII, LEXIFORMELE)

Formativele sînt *sufixele* şi *prefixele* lexicale. Unii au introdus în această serie şi *interfixele*.

Pentru formative se întrebuinţează şi termenul de *afix*, care, cuprinzînd însă şi morfemele auxiliare, trebuie evitat într-o discuţie ca cea de faţă.

SUFIXELE

Am văzut că sufixul lexical este particula plasată la sfîrşitul unei teme (în continuarea acesteia) şi care are capacitatea de a forma un nou cuvînt de la tema în cauză.

Această *capacitate se datorează sensului sufixului*. Sufixul *-iu*, de exemplu, indică în *gălbiu*, *verziu*, *vineţiu* etc. a p r o x i m a r e a de culoare, cuvintele citate însemnînd „cam galben (verde, vînăt)". În derivate de la alte baze, în *cafeniu*, *castaniu*, *vioriu* etc., acelaşi sufix exprimă e c h i v a l e n ţ a de culoare, *cafeniu* fiind (egal cu) „de culoare cafelei", *castaniu*, „de culoarea castanei coapte", *vioriu*, „de culoarea viorelei" etc.

Atît aproximarea, cît şi echivalenţa cromatică fac parte integrantă din *-iu*, ceea ce arată cît se poate de simplu că sensul unui sufix este din principiu abstract. Gradul în care se manifestă acest caracter abstract nu se poate măsura cu precizie. El rezultă însă din comparaţii. Astfel, sufixele care formează nume de instrumente *(secerătoare)* sînt mai puţin abstracte decît cele care formează nume de acţiune *(îndreptare, săpuneală)* sau decît cele care formează verbe *(fugări)* etc.

Sufixul lexical se deosebeşte de desinenţe şi de sufixele gramaticale prin calitatea lui de a produce noi cuvinte, căci celelalte două categorii nu pot face acest lucru. Există însă un domeniu în care sufixele lexicale par a se suprapune cu cele gramaticale, domeniul aşa-numitei *moţiuni*, de unde şi considerarea unor sufixe drept moţionale, de exemplu *-oi* din *răţoi*, fiindcă formează masculinul de la *raţă*. Acelaşi lucru se poate spune şi despre sufixele de infinitiv, care au, pentru acest mod, şi calitatea de desinenţă.

Expunerea care urmează constituie rezultatul unor selecţii întreprinse în domeniul foarte vast al derivării. Principiul a fost, pe de o parte, productivitatea sufixelor, pe de alta, caracterul cu certitudine românesc al derivatului. Nu am ţinut deci seama decît în mod excepţional de formaţiile care pot fi şi împrumutate. În capitolul de faţă nu sînt reproduse deci toate formativele limbii române contemporane.

Stabilirea claselor de sufixe lexicale se face în mod curent din două puncte de vedere: după rezultatul morfologic al atașării sufixului la temă și după rezultatul semantic (înțelesul derivatului).

CLASIFICAREA MORFOLOGICĂ

După primul dintre criteriile de mai sus, sufixele se grupează, printr-o evaluare mai strînsă, în patru categorii și, printr-una mai largă, în șapte.

După evaluarea strînsă avem (în continuare, se dau numai cîteva exemple ilustrative):

1. Sufixe substantivale (rezultatul este un substantiv)

   -ar: *bucătar, colțar, cuibar, fierar, furnicar, lăptar, strungar*
   -easă: *generăleasă, lăptăreasă, lenjereasă, mireasă, tutungereasă*
   -ime: *acrime, cruzime, junime, muncitorime, prospețime*
   -iță: *bădiță, casieriță, fetiță, lădiță, oiță, zidăriță*
   -uș: *astupuș, culcuș, gălbenuș, urcuș, vițeluș*

2. Sufixe adjectivale (rezultatul este un adjectiv):

   -esc: *bănesc, ceresc, moldovenesc, oltenesc, românesc, pămîntesc*
   -iu: *albăstriu, argintiu, auriu, porfiriu, ruginiu, vișiniu*
   -os: *bolos, cîinos, dureros, furios, păros, spătos, țestos*

3. Sufixe verbale (rezultatul este un verb):

   -a: *aiura, bășica, brăzda, înflora, înspica, purica*
   -i: *dibăci, înflori, îngălbeni, întineri, învrăjbi, mahmuri*
   -iza: *caragializa, mușamaliza, orășeniza, româniza*
   -ui: *biciui, chiui, drăcui, drămui, împrejmui*

4. Sufixe adverbiale (rezultatul este un adverb):

   -ește: *bărbătește, prietenește, românește, țărănește, vitejește*
   -iș: *cruciș, furiș, morțiș, piepliș*

După evaluarea mai largă, apar în plus:

1. Sufixe pronominale (rezultatul este un pronume):

   -uță: *mătăluță* (regional devenit *tăluță*)
   -ică: *mătălică* (regional devenit *tălică*)
   -ica: *atîtica*

2. Sufixe care formează numerale:

   -ime: *doime, șesime, zecime*

3. Sufixe care formează interjecții:

   -ică: *aolică!*

O privire sumară asupra ultimelor trei clase scoate în evidență ambiguitatea sufixelor care formează numerale, pentru că *doime, șesime, zecime* etc. sînt din punct de vedere morfologic substantive. Așadar, numărul de clase se reduce cu una.

Sufixele prezintă o serie de caracteristici semantice foarte asemănătoare cu ale cuvintelor, fiind și ele polisemantice, omonime, sinonime și antonime, dar într-un mod întrucîtva diferit. Astfel, sufixul *-tor* are polisemie — la prima vedere indiscutabilă — în cele șase valori ale sale reproduse mai jos :

1. Ca *adjectival*, indicînd o însușire dedusă din verbul de bază : *apăsător, -toare* „care apasă", *înfiorător, -toare* „care produce fiori de spaimă", *mîngîietor; -toare* „care mîngîie", *păgubitor, -toare* „care aduce, care face pagubă".

2. Ca *substantival*, formînd nume de agent : *croitor, desenator, încasator, învățător, scriitor.*

3. Ca *substantival*, formînd nume de instrumente : *stingător, ascuțitoare, cingătoare, strecurătoare, treierătoare.*

4. Ca *substantival*, formînd nume de plante : *plesnitoare, scrîntitoare, vătămătoare.*

5. Ca *substantival*, formînd nume de animale : *ciocănitoare, lipitoare, privighetoare.*

6. Ca *substantival*, formînd abstracte : *însurătoare, măsurătoare, numărătoare, sărbătoare.*

Polisemia lui este însă în mod evident determinată de raportarea derivatelor la anumite obiecte, căci — cu excepția cuvintelor de la 6 — sufixul ca atare exprimă numai ideea „care" sau „cel care realizează acțiunea verbului". *Lipitoare*, de exemplu, nu înseamnă prin derivare decît „(ceva) care se lipește", și nu în mod necesar „viermele parazit care se hrănește cu sîngele animalelor lipindu-se de ele cu gura lui ca o ventuză", iar prin metaforă „persoana care trăiește ca un parazit din munca altora" ; *plesnitoare*, dat ca exemplu pentru un nume de plantă, denumește și sfichiul biciului și o jucărie care produce zgomote ca plesnetele de bici.

Polisemia sufixelor trebuie deci interpretată printr-o dublă analiză, mai întîi determinînd semnificația globală a derivatului și numai după aceea sensul lui denotativ particular.

Sufixele sînt și s i n o n i m e. Același *-tor* este sinonim cu *-ar* din cuvinte ca *berar, cizmar, dogar, fierar, grădinar* etc., cu *-aș* din *arcaș, căruțaș, plutaș, poștaș* etc., cu *-giu* din *țambalagiu*, cu *-uș* din *cărăuș* și cu *-ist* din *fochist* sau *vardist*, dar numai în măsura în care aceste cuvinte sînt nume de agent.

Sinonimia sufixelor se rezumă deci și ca la semnificațiile globale ale derivatelor. De îndată ce ne referim la alte aspecte, ea slăbește. Este bunăoară ușor de văzut că asocierea dintre sufixele citate și baza lor diferă, căci *-tor* se adaugă la verbe, iar celelalte la substantive, că în unele cazuri se admite substituirea de sufix, cf. *poștaș* față de *poștar*, iar în altele nu, în fine că productivitatea nu este aceeași la toate.

Și o m o n i m i a sufixelor este mai slabă decît aceea a cuvintelor. Astfel, *juncan* seamănă prin terminația lui cu *lipscan*, dar primul are sufixul augmentativ *-an*, iar celălalt, sufixul *-ean*, ca în *clujan, crișan, someșan* (ortografiate *clujean, crișean, someșean*), unde arată, ca și în *lipscan* (de la *Lipsca*), originea locală. Sufixul *-an* augmentativ nu se poate adăuga la un nume de sat, de oraș, de rîu, de munte etc., pentru că între el și cuvinte-bază ca cele citate este incompetență semantică. De aceea, cînd baza se recunoaște ca fiind nume de loc, *-an* nu trebuie interpretat decît ca o variantă a lui *-ean*, și nu ca un augmentativ.

Mai dificile sînt omonimele în care baza este aceeași, ca în *ciocănaș* „ciocan mic, ciocănel“ și *ciocănaș* „muncitor din saline care sparge sarea cu ciocanul“. Primul -aș este diminutivul și nu are de-a face cu al doilea -aș, care exprimă ideea de agent.

Ca și la cuvinte, și la sufixe întîlnim suprapunerea omonimiei cu polisemia ca în *garofiță*, care este diminutivul lui *garoafă*, dar și denumirea populară a două specii diferite de *Dianthus*. La fel, în cuvintele *cîrciumăreasă, negustoreasă, portăreasă, proprietăreasă* etc., sufixul -easă poate indica fie sensul de „soție a persoanei denumite prin cuvîntul de bază“, fie pe acela de „persoană feminină care îndeplinește funcția sau are calitatea indicată de cuvîntul de bază“.

A n t o n i m i a sufixelor nu ridică probleme speciale.

Pe lîngă fenomenele semantice arătate, sufixele capătă și alte valori datorate relațiilor dintre derivate și obiectele denumite, sau dintre elementele contextului lingvistic propriu-zis. Astfel, augmentativele introduc adesea o nuanță semantică depreciativă, în timp ce diminutivele introduc una opusă, de mîngîiere, de simpatie.

Clasele semantice ale sufixelor se întemeiază pe interpretarea valorii derivatului. În funcție de semnificația lui particulară, rezultată din raportarea lui la obiectul denumit, se stabilește și valoarea sufixului.

1. SUFIXE AUGMENTATIVE

Sufixele din această categorie formează s u b s t a n t i v e — uneori și a d j e c t i v e — care arată că obiectul denumit este mai mare decît de obicei, pare astfel sau așa îl consideră vorbitorul. În limba română sînt trei sufixe augmentative mai importante: **-andru**, **-an** și **-oi** (**-oaie**), dar, în limba contemporană, singurul într-adevăr productiv a rămas **-oi** (**-oaie**).

Primul, **-andru**, se recunoaște în cuvinte ca *băiețandru, copilandru, flăcăiandru, puiandru*, etc., al doilea **-an**, este ceva mai frecvent, deși astăzi puțin productiv. El apare la s u b s t a n t i v e, cf.: *bădan, bețivan, chiaburan, gropan, juncan, puștan, rîtan (rît), șoiman* etc., a d j e c t i v e: *bogătan, golan, grăsan, sărăcan*, la un v e r b: *chițcan* (de la *chițcăi*), și la o i n t e r j e c ț i e: *cloncan* (de la *clonc!*).

Are varianta **-can** *(țăurcan)*, care se aplică și la teme dezvoltate cu grupul fonetic **-ul-**: *boulean, cărulean, mîndrulean, șoimulean* ș.a., sau la teme deja sufixate prin **-uc**, ca în *sătucean* (devenit *să(t)cean*) sau *crăpcean* din *crap*.

În *prostovan, hoțoman* și în *chițoran*, sufixele **-ovan**, **-oman** și **-oran** sînt combinații rare și învechite ale lui **-an**.

În sfîrșit, urmat de **-că**, indică femininul augmentativ, cf. *bogătancă, puștancă* etc.

-oi (-oaie), -oaică

În forma **-oi**, sufixul în discuție se atașează la substantive, mai rar la adjective și foarte rar la verbe, formînd s u b s t a n t i v e și a d j e c t i v e, de exemplu:

S u b s t a n t i v e (de la substantive)

a) de la masculine și neutre		b) de la feminine
acoi	*băiețoi*	*buboi*
băboi	*bărbătoi*	*butoi*

căciuloi	*găzdoi*	*nevăstoi*
căloi	*gîscoi*	*prundoi*
cănoi	*iepuroi*	*pălmoi*
cărțoi	*lădoi*	*păpușoi*
căsoi	*lebădoi*	*pietroi*
cepoi	*lupoi*	*pupăzoi*
chiaburoi	*maimuțoi*	*rățoi*
cioroi	*măturoi*	*slugoi*
cuțitoi	*mățoi*	*tăndăloi*
furcoi	*mierloi*	*vulpoi*

A d j e c t i v e de la adjective: *alboi, gălbenoi, vioi* etc., a d j e c t i v e de la verbe: *arzoi, usturoi, usturoaie (ustura)* ș.a.

În forma feminină, **-oaie**, dă naștere la derivate care au la bază:

a) un substantiv masculin sau neutru	b) un substantiv feminin, masculin sau neutru
bărbătoaie < bărbat, bărbătoi	*băboaie < babă, băboi*
cuțitoaie < cuțit, cuțitoi	*căsoaie < casă, căsoi*
omoaie < om, omoi	*furcoaie < furcă, furcoi*
scăunoaie < scaun	*lădoaie < ladă, lădoi*
zgripțuroaie < zgripțuroi	*nevăstoaie < nevastă, nevăstoi*
	tălpoaie < talpă, tălpoi

Usturoaie derivă din *usturoi*, ca adjectiv, „care ustură", cf. *unsuroaie* de la *unsuroi*, iar acesta de la *unsoare*. *Vioaie* este femininul normal de la *vioi* (<*viu*).

Din punct de vedere strict formal, nu se poate ști totdeauna care este cuvîntul-bază, un termen simplu sau un derivat în **-oaie**, pentru că atît **-oi**, cît și **-oaie**, se adaugă la temă independent unul de celălalt. De aceea, *bărbătoaie* nu derivă obligatoriu din *bărbătoi*, după cum *nevăstoaie* și altele ca el nu provin neapărat dintr-un augmentativ masculin *(nevăstoi)*. O oarecare certitudine există însă în două situații generale: cînd masculinul în **-oi** lipsește, de exemplu: *boiangioaie (boiangiu), comisoaie (comis), dumnezeoaie (dumnezeu), gheonoaie, pîrcăläboaie (pîrcălab), unchcoaie (unchi)*, și cînd, în raportul dintre masculin și feminin, nu există motive gramaticale de a se forma un nou feminin; *vulpoaie*, de exemplu, nu a fost creat pentru că nu exista un feminin și ar fi fost nevoie de completarea perechii de gen, ci pentru că s-a format un *vulpoi* cu valoare de masculin augmentativ. La fel s-a întîmplat și cu *măștihoaie*, modelat după *mășlihoi*, căci femininul nederivat este *maștehă*. Acest raport funcționează și invers. Din *iepure* derivă *iepuroaie* (în forma actuală: *iepuroaică*), iar din *iepuroaie*, un nou masculin, *iepuroi*.

Urmat de sufixul **-că**, al cărui rol este de a marca femininul, **-oaie** devine **-oaică**. Marca suplimentară îl face mai potrivit pentru feminin, ceea ce se vede foarte bine din perechi de tipul: *drac — drăcoaică, cerb — cerboaică, leu — leoaică, lup — lupoaică, tigru — tigroaică, urs — ursoaică; arab — arăboaică, bulgar — bulgăroaică, ceh — cehoaică, englez — englezoaică, grec — grecoaică, rus — rusoaică, sîrb — sîrboaică, turc — turcoaică, ungur — unguroaică*.

Evident, valoarea augmentativă scade sau chiar dispare în asemenea perechi. Vezi mai jos și *neutralizarea* sufixului în discuție.

Augmentative depreciative. Nuanța depreciativă inclusă în sufixul **-oi** (**-oaie, -oaică**) este de cele mai multe ori evidentă. Ea apare însă cu deosebită

tărie cînd derivatul îndeplinește o funcție asemănătoare cu baza, de exemplu în *bărbătoi*, fiindcă *bărbat* conține el însuși conotația „mare“ sau pe cea de „voinic, puternic“, iar augmentativul nu face decît să insiste asupra însușirii în cauză și, prin aceasta, să marcheze o exagerare a ei. La evidențierea exagerării contribuie însă și diminutivul, căci, de vreme ce *bărbățel*, care nu denumește un bărbat mai mic decît de obicei, are valoarea conotativă de mîngîiere, prin reacție firească, augmentativul se deplasează în direcția contrară, devenind depreciativ și adesea peiorativ propriu-zis.

Altă cale de depreciere este metafora în care numele unui animal se dă unui om. Dacă, de exemplu, se atribuie cuiva epitetul de *vulpe* în înțelesul de viclean, utilizarea lui *vulpoi* pentru aceeași imagine duce la intensificarea conotației.

De multe ori, nepotrivirea dintre genul gramatical al augmentativului și genul termenului de bază creează de asemenea conotații depreciative intense, cf. *fătoi* sau *cămășoi*, *bărboi* sau *nevăstoi*, *pălmoi* sau *slugoi* etc.

Neutralizarea sufixelor augmentative se produce în principiu în situații opuse celor anterioare. Utilizarea lui **-oi** și a lui **-oaică** pentru formarea unui masculin sau feminin inexistent ca în *cintezoi*, *vulpoi* (în sensul de mascul al vulpii), ca în *cerboaică*, *lupoaică* etc., *arăboaică*, *grecoaică* ș.a.m.d., este una din situațiile de neutralizare.

Cel mai interesant aspect îl oferă însă numele proprii. În regiunile în care se folosește pentru identificarea soției numele soțului cu sufixul **-oaie**, de exemplu *Mircioaia* (de la *Mircea*), *Stănoaia* (de la *Stan*), *Vasilichioaia* (de la *Vasilică*), valoarea lui **-oaie** este strict stabilită de relația soț-soție, și, în fapt, el nu mai este un augmentativ. Posibilitatea ca un nume ca *Dobroiu* sau *Oproiu* să derive de la *Dobre* sau *Oprea* este exclusă, din principiu. Exclusă este, evident, și posibilitatea ca femininul în **-oaie** să fie un augmentativ real, căci atunci soția ar fi considerată mai mare, mai voinică sau mai importantă decît soțul ei. Datorită diverselor împrejurări, ea poate să dețină însă un rol preponderent în familie. Atunci de la numele ei (cu **-oaie**) se poate forma după modelul de mai jos un masculin nou, care se transformă în nume de familie prin copii :

Albu	— *Alboaia*	— *Alboiu*
Cîrstea	— *Cîrstoaia*	— *Cîrstoiu*
Dobre	— *Dobroaia*	— *Dobroiu*
Gheorghiță	— *Gheorghițoaia*	— *Gheorghițoiu*
Mirea	— *Miroaia*	— *Miroiu*
Neagu	— *Negoaia*	— *Negoiu*
Oprea	— *Oproaia*	— *Oproiu*
Radu	— *Rădoaia*	— *Rădoi(u)*
Stancu	— *Stăncioaia*	— *Stăncioiu*
Vlad	— *Vlădoaia*	— *Vlădoiu*

Unele derivate augmentative s-au despărțit semantic de baza lor. Așa sînt *cuțitoaie*, de exemplu, care nu mai înseamnă „cuțit mare de orice fel“, ci denumește o unealtă de făcut șindrilă, una de răzuit carnea de pe pieili de tăbăcit și una de rășluit doagele de butoi ; *căsoaia*, care denumește o clădire diferențiată prin funcția ei de *casă*, *scăunoaia*, o bancă de cioplit, *tălpoaia*, grinda de temelie a unei case etc. Și acestea au suferit neutralizarea, tocmai datorită relativei lor independențe față de bază.

2. SUFIXE DIMINUTIVALE

Sufixele din această categorie formează substantive, adjective și rar adverbe sau pronume care arată că obiectul denumit este mai mic decît de obicei, pare astfel sau așa îl consideră vorbitorul. Limba română are multe sufixe diminutivale, dar mai frecvente și mai productive sînt în momentul de față următoarele (în ordine alfabetică): **-aș, -el, -ea, -ic, -ică, -ior, -ioară, -iță, -uc (-ug), -uleț, -uș, -ut, -ță.**

-aș

Formează substantive de la substantive și, mai rar, adjective de la adjective. Baza este totdeauna de genul masculin sau neutru. În lista de mai jos, am grupat diminutivele formate cu -aș după cum baza este un cuvînt simplu (ori neanalizabil) sau un derivat.

Substantive

a) de la o bază simplă sau neanalizabilă

amoraș
articolaș
balonaș
balconaș
băiețaș
borcănaș
ciobănaș
ciocănaș
copilaș
cufăraș
cuțitaș
dulăpaș
fecioraș
flăcăiaș (flăcăuaș)
guleraș
izvoraș
motănaș
maistoraș
nouraș
păunaș
pîrăuaș
pîrîiaș
românaș
struguraș
trandafiraș
umeraș
unchiaș
volumaș

b) de la un derivat

ardeiaș
buloiaș
oltenaș
pieptăraș

Adjective

a) de la o bază simplă sau neanalizabilă

golaș

b) de la un derivat

golănaș

Diminutive depreciative în -aș. În regulă generală, diminutivele sînt mîngîietoare, bineînțeles cînd raportul cu termenul de bază permite acest lucru, căci, într-un derivat ca *scăunaș*, conotația de mîngîiere nu este obligatorie. În fond, un diminutiv nu este hipocoristic decît dacă obiectul denumit are alte dimensiuni în afara celor indicate prin diminutiv. Numai atunci se poate descoperi intenția vorbitorului de a sublinia atitudinea lui de simpatie față de obiectul în cauză, cf.: *băiețaș, ciobănaș, fluturaș, motănaș, românaș, struguraș.*

Diminuarea devine foarte ușor depreciativă — fără a fi însă obligatorie — dacă se referă la o profesiune. Astfel, *actoraș, autoraș, doctoraș, gazetăraș, ofițeraș, poetaș, profesoraș* și altele ca acestea sînt depreciative în contextele în care se cere utilizarea termenului fără diminutivare. Altminteri, în speță în limbajul familial, nici *poetaș* nu este în mod necesar depreciativ, ca să nu mai vorbim despre celelalte, cf. *doctorașul mamii! ofițerașul mamii!* O dovadă în această direcție o avem în *maistoraș*, care s-a fixat fără nici o notă depreciativă.

Neutralizarea diminutivelor în **-aș**. În două situații generale, aceste diminutive își pierd într-o măsură mai mare sau mai mică valorile conotative suplimentare:

a) cînd denumesc specii de plante sau de animale: ca *moruнaș*, pește de apă dulce, cu totul diferit de *morun*; *trandafiraș*, specie de *trandafir*;

b) cînd devin nume proprii, de obicei de la alte nume proprii, dar cu condiția expresă ca aceleiași persoane să nu i se dea atît numele cu diminutivare, cît și cel fără diminutivare, de exemplu: *Andreiaș* (și în forma *Andreieș*), *Gheorghieș, Grigoraș, Ionaș* să nu se întrebuințeze alternativ cu *Andrei, Gheorghe, Grigore, Ion.*

-el (-icel, -icea, -ică)

Formează substantive de la substantive, adjective de la adjective și rar adverbe. Exceptînd adverbele, baza este totdeauna de genul masculin sau neutru. La adjective sau la substantivele cu pereche feminină, femininul este redat fie prin **-ea**, fie prin **-ică**, ceea ce a dus la nașterea în multe cazuri a unui feminin dublu. Situația s-a complicat și prin aceea că **-ică** funcționează și ca sufix diminutival independent atașîndu-se la o temă feminină, cf. *bucățică*, și are adesea pluralul în *-ele*, ca și neutrele în **-el**: *bucățele*, ca și *borcănele*, *orășele*, ceea ce face uneori să apară noi singulare cu **-el** sau cu **-ea**.

Substantive (din substantive):

a) de la o bază simplă sau neanalizabilă			b) de la un derivat
aluățel	*degețel*	*norocel*	*brumărel*
argățel	*dovlecel*	*orășel*	*firicel*
berbecel	*frăsinel*	*păhărel*	*însurățel*
brotăcel	*ghiocel*	*părințel*	*învățăcel*
borcănel	*ghiozdănel*	*porumbel*	*lăpticel*
buchețel	*godăcel*	*răvășel*	*mielușel*
căpăcel	*ibovnicel*	*scăunel*	*mărgăritărel*
ciobănel	*ibricel*	*soldățel*	*moșnegel*
cojocel	*mijlocel*	*suflețel*	*pietrușel*
cumnățel	*mosorel*	*șoricel*	*vînticel*
cuvințel	*nepoțel*	*vătășel* (vătaf)	

Diminutivarea cu **-el** este frecventă la numele proprii, cf.: *Antonel, Costăchel, Costel, Dorel (Tudorel), Fănel (Ștefănel), Georgel, Gigel (Virgil), Ionel, Marinel, Săndel (Alexandru)* etc.

Adjective (din adjective)

albel	*mititel, -ică, -ea*	*bunicel, -ică*
bălăiel	*puțin(t)el, -ică, -ea*	*căldicel, -ică*
bătrînel, -ică	*singurel, -ică, -ea*	*multicel, -ică*
cumințel, -ică	*sprintenel, -ică*	*prosticel, -ică*
frumușel, -ică, -ea	*tinerel, -ică, -ea*	*tăricel, -ică*
mărunțel, -ică, -ea	*ușurel, -ică*	*voinicel, -ică*

A d v e r b e (de la adverbe)

încetinel; *copăcel* este adverb secundar, cuvîntul însemnînd — ca derivat — „copac mic“. În aceeași situație sînt și *curățel*, *frumușel*, *puțin(t)el*, *ușurel* etc. (ca adverbe).

U n p r o n u m e (de la pronume)

Un derivat cu totul excepțional este *oricel* de la pronumele *orice*, care a dezvoltat și un feminin(!) : *oricică*. Ambele forme sînt regionale și, după aparențe, din limbajul copiilor.

-ic, -ică

Formează s u b s t a n t i v e, a d j e c t i v e, rar p r o n u m e, și o i n t e r j e c ț i e ; -ic se adaugă numai la masculin și neutru, -ică la feminin, rar însă și la masculin, cf. *bădică*, *băiețică*, *ginerică* și *moșulică*, *mutulică*.

Masculine și neutre în -ic sînt puține. Iată pe cele mai cunoscute : *bădic*, *bunic*, *frățic*, *pățic* (și, cu alt sufix, *pățuc*), *popic*, *pupic*, *tățic*.

Femininele, în schimb, sînt numeroase. Pluralul lor se formează cu -ele, exceptînd cîteva care nu-l au sau îl formează cu -i, -e. De aceea, în enumerarea de mai jos l-am indicat în mod expres prin ø, însemnînd „fără plural“.

S u b s t a n t i v e (din substantive)

de la o bază simplă sau neanalizabilă		de la un derivat
albinică, -ele	*lopățică*, -ele	*bădițică*
alică, -ø	*mămică*, -ø	*burlicică*, -ele
băuturică, -ø	*mărgică*, -ele	*cărnicică*, -ele
brînzică, -ø	*măturică*, -ele	*cărlicică*, -ele
bucățică, -ele	*micșunică*, -ele	*ferestruică*, -i
bunică, -i	*nepoțică*, -ele	*floricică*, -ele
burlică, -ø	*nevestică*, -ø	*fripturică*, -ele
cărnică, -ø	*olică*, -ø	*jupîneșică*, -ø
ciuboțică, -ele	*păsărică*, -ele	*legăturică*, -ele
cumetrică, -ele	*purcică*, -ele	*mielușică*, -ele
feciorică, -ele	*secărică*, -ø	*pielicică*, -ele
felică, -ø	*supică*, -ø	*ploicică*, -ele
fîntînică, -ele	*tălpică*, -i, -e	*prăjiturică*, -ele
găurică, -ele	*tovărășică*, -ele	*scăricică*, -ele
legăturică, -ele	*țăndărică*, -ele	*sforicică*, -ele
lingurică, -ele	*vițică*, -ele	

(Pentru a d j e c t i v e formate de la adjective, vezi discuția la sufixul -el.)

P r o n u m e diminutivale cu -ică sînt : *atîtica*, *cutărică* (popular și familial), *(mă)tălică* și *oarecică*, pentru care, vezi *oricel* la sufixul -el. În sfîrșit, o i n t e r j e c ț i e : *aolică !* *(daolică !)*.

Alături de nume proprii în -el, avem unele și în -ică, adesea de la aceeași temă, ca în : *Costel* — *Costică*, *Georgel* — *Georgică* (scurtat în *Gică*), *Dumitrel* — *Dumitrică* (scurtat în *Mitică*), *Ionel* — *Ionică* (scurtat în *Nică*) etc., iar fără corespondent în -el : *Petrică*, *Vasilică*, *Dobrică*, *Marcelică* etc., cu femininul *Vasilica*, *Dobrica*, *Marcelica* etc.

Sufixele -ea și -ică sînt astăzi în corelație de substituire, ceea ce se vede foarte clar în cazul adjectivelor și al unor substantive. Corelația se datorează pluralului unic în -ele.

Corelația de substituire la adjective:

frumușea, *frumușică* > *frumușele* *gălbinică*, *gălbenea* > *gălbenele*
hărnicică, *hărnicea* > *hărnicele* *mititică*, *mititea* > *mititele*

Corelația de substituire la substantive:

păsărică, *păsărea* > *păsărele* *purcea*, *purcică* > *purcele*
surcea, *surcică* > *surcele* *vițea*, *vițică* > *vițele*

Din punct de vedere istoric, lucrurile nu se prezintă atît de simplu, dar în faza actuală a limbii române rar se poate stabili ordinea derivării.

Corelația de substituire dintre -ea și -ică poate să dea naștere, prin analogie, unui singular nou în *-el*, de exemplu *rîndunel* (din *rîndunea*), dar în diacronie, derivatul nu se menține decît dacă suplinește un gol evident.

Deprecierea și *neutralizarea* diminutivelor în -el (-ea) și -ică se petrec mult mai rar decît în cazurile precedente. Afară de *avocățel*, nu se mai pot cita alte exemple concludente. Cît privește neutralizarea, ea se întîlnește de asemenea rar la nume proprii.

-ior, -cior, -șor

Formează s u b s t a n t i v e de la substantive, a d j e c t i v e de la adjective și, rar, a d v e r b e, atît ca **-ior, -ioară**, cît și ca **-cior, -cioară, -șor, -șoară**, variante ale lui **-ior (-ioară)**.

S u b s t a n t i v e (din substantive masculine și neutre)

de la o bază simplă sau neanalizabilă

acușor (acșor)	*crăișor*	*lucrușor*	*perișor*
bărbăcior	*domnișor*	*mărțișor*	*plugușor*
bețișor	*delușor*	*nemțișor*	*răcușor*
bicișor	*dulăpior*	*obrăjor*	*tîrgușor*
botișor	*focșor*	*omușor*	*soțior*
călcîior	*glăscior*	*oscior*	*trupușor (trupșor)*
căpșor	*inișor*	*pantofior*	*verișor*
ciorăpior	*lemnișor*	*păstrăvior*	*viermișor*
cîrnăcior	*locușor (locșor)*		*vîntișor*

A d j e c t i v e (din adjective)

de la o bază simplă sau neanalizabilă

albăstrior	*pestricior (pestriț)*	*albișor*
bălăior	*roșior*	*mărișor*
bătrîior	*rotunjor*	*negrișor*
gălbior	*vinecior (vînăt)*	*tărișor*

A d v e r b e (din adverbe): *bunișor, depărcior, repejor, multișor.*

-ioară, -cioară, -șoară

Substantive (din substantive)

de la o bază simplă sau neanalizabilă

aripioară	oglinjoară	buzișoară
căprioară	plăpumioară	cepșoară
căscioară	policioară	domnișoară
donicioară	rădăcioară	frunzișoară
făclioară	rogojioară (rogojină)	iepșoară
fișioară	solioară	lefșoară
inimioară	străchioară	luntrișoară
lăvicioară	vrăbioară	mutrișoară
moșioară		penișoară
mustăcioară		perișoară
		țărișoară
		trebșoară

Pentru adjective, vezi -ior. Adjectivele în -ior se pot substantiva, de exemplu, *roșioară*, nume de pește.

Deprecierea derivatelor în -ior, -ioară nu prezintă aspecte interesante.

Neutralizarea valorii lor diminutivale, foarte slabă de altminteri, nu se petrece decît în raport cu obiectul denumit. Astfel, *inișor*, *nemțișor*, *sălcioară* și *trestioară* sînt în poziție de neutralizare cînd denumesc specii de plante, ca și *căprior* și *căprioară*, nume de animale, *roșioară*, nume de pește, iar *perișoară*, cînd indică, mai ales la plural, un fel de găluște de tocătură în ciorba cu *perișoare*.

-iță

Sufixul -iță, dezvoltat uneori prin -ul, formează numai substantive, în mod cu totul excepțional adjective.

Iată substantivele derivate cele mai frecvente:

Substantive

de la o bază simplă sau neanalizabilă

albiniță	dunguliță	linguriță	rămășiță
aluniță	feliță	măiculiță	roliță
bărbiță	foiță	mîndriță	scăriță
blăniță	frunziță	mîndruliță	scufiță
bubiță	frunzuliță	moviliță	știuculiță
bubuliță	fuguliță	munculiță	tămîiță
cheiță	furculiță	musculiță	tigăiță
ciobăniță	gîliță	nopțiță	tobiță
cismuliță	grădiniță	odăiță	turliță
cîrpuliță	gropiță	peniță	țuiculiță
codiță	guriță	perniță	ușiță
coniță	halviță	picliță	vorbuliță
copiliță	lădiță	poieniță	vulpiță
diavoliță	lămîiță	portiță	zgărdiță

A d j e c t i v e l e derivate cu -iță au caracter accidental, întîlnindu-se rar în poezia populară, unde este posibil un *negriță*, de exemplu, alături de *negruță*.

Deprecierea derivatelor în -iță nu prezintă aspecte demne de a fi luate în considerație; *gîtiță*, de exemplu, pare depreciativ în comparație cu *gîtișor*, dar aceasta este o întîmplare.

Neutralizarea valorii diminutivale are loc în situații similare celor înregistrate și mai înainte, adică în derivatele care s-au specializat în denumirea plantelor, ca: *albăstriță*, *dumitriță*, *garofiță*, *lămîiță*, *pelinită*, *romaniță*, *veniniță (venin)*, în denumirea femeii care face o lucrare, ca în *băieșiță*, *casieriță*, *doctoriță*, *poștăriță*, *șoferiță*, a soției, ca în *dăscăliță (soția dascălului* de biserică), *diaconiță*, *notăriță*, *primăriță* etc., în fine, în indicarea femininului: *zeiță*. În aceeași serie intră și denumirea femelei unor animale, mai ales păsări, cum sînt: *cănăriță*, *lebediță*, *papagaliță*, *porumbiță* etc. și, accidental, în nume de obiecte: *furculiță*, *linguriță*.

Neutralizarea se produce de asemenea la numele proprii de oameni sau de animale, cf.: *Bădiță*, *Dumitriță (Miliță)*, *Gheorghiță (Ghiță)*, *Grigoriță*, *Ioniță (Niță)*, *Mihăiță*, *Niculăiță*; *Gheorghița*, *Marița* (din *Maria*), *Paraschița* (din *Paraschiva*, cf. și *Chița* din aceeași temă) etc., iar ca nume de animale: *Albița* (capră), *Roșchița* (vacă), *Surița* (iapă).

-uc (-ug), -ucă (-ugă)

Mai puțin productiv decît sufixele diminutivale analizate pînă aici, cel de față ne interesează pentru că stă la baza unor derivate ca *grăscior*, care se explică prin *grăsuc+ior*, ca *născior* din *năsuc+ior* sau ca *lănțujel* din *lănțug+el* ș.a.

Formează s u b s t a n t i v e de la substantive numai de la teme simple sau neanalizabile și a d j e c t i v e de la adjective de la același tip de teme.

Astfel, s u b s t a n t i v e: *lănțuc*, *lănțug*, *mățuc*, *mățug*, *mîndruc*, *mîndrucă*, *mînzuc*, *năsuc*, *pățuc*, *sățuc*, *tățuc*; *ațucă*, *mămucă*, *vițelucă*.

A d j e c t i v e: *grăsuc*. Regional, s-a format a d v e r b u l *țirucă*.

-uș, -ușă

Formează s u b s t a n t i v e și a d j e c t i v e diminutivale de la aceleași părți de vorbire, cu o bază simplă sau neanalizabilă, de exemplu: *bărbățuș*, *bebeluș* (cu grupul fonetic *-ul-*), *căluș (cal)*, *cățeluș,-ă*, *cercelus*, *drăcuș* (cf. *drăcușor*, din *drăcuș+ior*), *greieruș*, *inelus*, *împărătuș* (alt nume pentru „uvulă", „omușor"), *lemnuș*, *măgăruș*, *mărgelușă*, *mielușă*, *pieptănuș*, *pescăruș* (de la *pescar*, alt nume al albatrosului), *picioruș*, *purceluș*, *sfredeluș*, *țigănuș* (și ca nume de pasăre), *urechiușă*; *viermuș*, *vițeluș,-ă*.

S u b s t a n t i v e din adjective: *albuș*, *gălbenuș*. A d j e c t i v e din adjective: *nițeluș*.

Se combină cu sufixul -că spre a reda femininul, cf. *femeiușcă*, alături de *femeiușă*, acesta mai rar, *muierușcă* (cf. *muierușă*), *rățușcă*.

Deprecierea derivatelor diminutivale în -uș nu apare.

Neutralizarea valorii diminutivale se produce în condițiile generale stabilite pînă aici prin schimbarea referentului: *căluș* ca nume de instrument, *cerceluș* ca nume de plantă, *împărătuș* ca denumire populară a uvulei, *pieptănuș* ca nume de instrument în industria textilă, *țigănuș* ca nume de pasăre.

-uț, -uță

Formează s u b s t a n t i v e, a d j e c t i v e și excepțional p r o n u m e, a d v e r b e și i n t e r j e c ț i i. Multe dintre diminutivele substantive, de exemplu *acuț, bouț, cucuț, fățuță, mămuță,* sînt caracteristice zonei de vest și nord-vest a teritoriului lingvistic românesc. Adjectivele sînt însă general răspîndite și suplinesc incapacitatea sufixului -iță de a forma astfel de părți de vorbire; *lat* sau *slab,* de exemplu, nu se pot diminutiva, cel puțin în limba literară, decît cu -uț, -uță, și ca ele sînt și altele, pentru care vezi lista de mai jos.

S u b s t a n t i v e (din substantive masculine și neutre)

de la o bază simplă sau neanalizabilă

acuț	*cucuț*	*ieduț*	*pățuț*
bănuț	*deluț*	*mieluț*	*pîntecuț*
bliduț	*doruț*	*mîndruț*	*puiuț*
căluț	*drumuț*	*murguț*	*spicuț*
căruț	*firuț*	*neicuț*	*țăicuț*
cerbuț	*gărduț*	*noduț*	*trenuț*

de la un derivat sau de la o bază dezvoltată cu -ul-:
mîndruluț

(din substantive feminine)

albiuță	*condicuță*	*măicuță*	*plăcuță*
băncuță	*crenguță*	*mămăliguță*	*punguță*
bărcuță	*dunguță*	*măsuță*	*pușcuță*
băsmăluță	*fabricuță*	*nevăstuță*	*săbiuță*
bășicuță	*flanceluță*	*opincuță*	*steluță*
broscuță	*franzeluță*	*panglicuță*	*trăistuță*
cafeluță	*gheluță*	*panseluță*	*urzicuță*
cănuță	*iboovnicuță*	*pălăriuță*	*văcuță*
căsuță	*liniuță*	*perdeluță*	*vărguță*
			vrăbiuță

de la un derivat

bunicuță, mînecuță, româncuță, țărăncuță, țigăncuță

A d j e c t i v e (din adjective)

acruț	*grăsuț*	*lunguț*	*nouț*
albuț	*grosuț*	*micuț*	*prostuț*
călduț	*hărnicuț*	*nălțuț*	*sărăcuț*
drăguț	*lărguț*		
goluț	*lățuț*	*negruț*	*slăbuț*

Un p r o n u m e: *mătăluță.*

A d v e r b e: *de-a lunguțu(l)* (drumului), *abicuța* (de la *abia*), ambele regionale.

O i n t e r j e c ț i e (de la un verb): *aleguț!* (regional), utilizată pentru a alunga vițelul de la vacă.

Deprecierea derivatelor diminutivale nu se produce; chiar *prostuț, -ă* este mîngîietor!

Neutralizarea valorii diminutivale are loc la fel ca în sistemul general, la nume proprii de persoană: *Ionuț, Măriuța, Niculuță, Pătruț, Vasiluț* etc.; la nume de plante: *cușmuță, părăluță, săbiuță, scînteiuță, urzicuță.*

-uleț

Ultimul sufix diminutival ales pentru ilustrare este, de fapt, vechiul *-eț*, dezvoltat cu grupul -ul, cf.: *poduleț*, față de *podeț*, *noduleț* față de *nod* etc.

Formează substantive din substantive masculine și neutre și, rar, adjective:

Substantive

bouleț	*crînguleț*	*geruleț*	*murguleț*
brîuleț	*cuculeț*	*ghemuleț*	*omuleț*
cerculeț	*dîmbuleț*	*globuleț*	*pufuleț*
cesuleț	*drumuleț*	*grupuleț*	*săculeț*
chefuleț	*friguleț*	*jghebuleț*	*steguleț*
cornuleț	*frîuleț*	*lăculeț*	*șoimuleț*
coșuleț	*gărduleț*	*mînzuleț*	*vîntuleț*

Adjective

drăguleț, întreguleț (în expresia *întreg-întreguleț*)

Cu excepția lui *întreguleț*, toate sînt derivate dintr-o bază monosilabică, ceea ce ar explica într-un fel dezvoltarea prin grupul -ul-, căci el asigură recunoașterea bazei și elimină alternanțele consonantice. Un *cuculeț*, de exemplu, s-ar transforma fără sprijinul grupului în chestiune în **cuceț*, *rîuleț* în **rî(i)eț* ș.a.m.d.

3. SUFIXE PENTRU DENUMIREA AGENTULUI (NUME DE AGENT)

Caracteristica principală a sufixelor din această categorie constă în faptul că derivatul are semnificația generală de „cel care îndeplinește într-un mod oarecare o acțiune, are de a face cu obiectul indicat de baza derivatului fie pentru că reprezintă elementul obișnuit sau temporar al muncii, al unei preocupări, al unei situații, al unui interes aparte, fie pentru că (în cea mai largă accepție posibilă a conceptului agent) constituie un obiect preferat sau specific din activitatea cuiva. Valorile particulare sînt fixate de contexte. De exemplu, *opincar* poate însemna atît „cel care confecționează opinci", cît și „cel care poartă opinci, în opoziție cu cel care poartă ghete, pantofi ori cizme", de unde a rezultat valoarea ironic depreciativă, din a doua semnificație.

Afară de aceasta, toate numele de agent derivate din verbe au și înțeles de adjectiv, uneori fiind chiar din punct de vedere funcțional adjective, cf. *jucător de fotbal* față de *porumbei jucători*.

Numele de agent feminine prezintă altă ambiguitate față de cele derivate de la verbe: se suprapun adesea cu femininul ca atare sau cu numele soției (vezi diminutivele în *-iță*).

Cele mai importante sufixe pentru formarea numelui de agent în româna contemporană sînt: **-ar, -aș, -easă, -et, -giu, -ist, -iță, -tor.**

-ar (-er)

Formează s u b s t a n t i v e nume de agent de la substantive (masculine, feminine și neutre) ca:

S u b s t a n t i v e (de la substantive *masculine, feminine* și *neutre*)

acar	*dogar*	*mătăsar*	*podar*
alămar	*dricar*	*meșteșugar*	*portar*
argintar	*fierar*	*mezelar*	*prisăcar*
berar	*flașnetar*	*milionar*	*rotar*
birar	*franzelar*	*morar*	*sforar*
blănar	*frînar*	*oier*	*sifonar*
bucher	*fugar* (fugă)	*olar*	*slujnicar*
brînzar	*găinar*	*oțelar*	*sobar*
brutar	*gazar*	*panglicar*	*stegar*
bucătar	*gestionar* (gestiune)	*pădurar*	*străjer*
călușar	*grădinar*	*pălărier*	*școlar*
cărturar	*grănicer*	*pietrar*	*șelar* (șa)
cizmar	*iconar*	*pivnicer*	*șepcar*
ciurar	*lăptar*	*plăcintar*	*tăbăcar*
cojocar	*lăutar*	*plăpumar*	*tîmplar*
corăbier	*lemnar*	*plugar*	*tocilar*
coșar	*lingurar*	*potcovar*	*tunar*
curelar		*porcar*	*văcar*

Dintre acestea, unele sînt denumiri de profesiuni permanente: *acar, argintar, blănar, cojocar, frînar, lăptar, morar, olar, pădurar, pălărier, rotar, sobar, văcar* etc.; altele temporare: *călușar* „cel care dansează călușul", *fugar* „cel care a luat fuga" (de la postverbalul *fugă*), *străjer* „cel care face de strajă" etc.; altele conțin o marcă semantică suplimentară conotativă *mămăligar* „cel care mănîncă numai mămăligă", *panglicar* „cel care scoate panglici din mîneci" și, figurat, „cel care păcălește lumea cu minciuni sforăitoare", *sforar* „cel care trage sforile=intrigi" etc.

Deprecierea valorii derivatelor în *-ar* este determinată de contextul social, de împrejurările particulare datorită cărora *panglicar*, de exemplu, s-a derivat de la sensul figurat al lui *panglică*; *mămăligar, opincar, surtucar* etc. s-au încărcat cu un sens depreciativ ca urmare a pozițiilor sociale care au dus la constituirea acestor cuvinte, căci *mămăligar* nu putea fi dat ca denumire decît de cei care făceau ironii pe seama țăranului sărac din alte vremi, după cum denumirea de *surtucar* nu se explică decît ca batjocură a țăranilor față de funcționarii de altădată de la oraș.

Dintre derivatele enumerate aici, *tăbăcar* și *tocilar* fac impresia că provin dintr-o temă verbală. Pe *fugar* l-am explicat mai înainte de la *fugă*. Pentru *tăbăcar* trebuie să pornim de la *tabac*, rămas ca atare în nomenclatura străzilor bucureștene *(Strada Tabacului)*, iar pentru înțelesul de „bucher" al lui *tocilar*, căci numai în această accepție se pune problema provenienței lui verbale, trebuie să presupunem o metaforă în care s-a scos în evidență toceala cărților. Altminteri, *tocilar*, „cel care ascute cuțite etc.", e din *tocilă*, „aparat de ascuțit".

-aș (-eș)

Ca și precedentul, -aș formează s u b s t a n t i v e nume de agent din substantive feminine, masculine și neutre, dar se adaugă și la verbe și, rar, la adjective.

Pe lîngă aceasta, el derivă și a d j e c t i v e din adjective sau din substantive.

S u b s t a n t i v e

(din substantive)

arcaș	*chiriaș*	*industriaș*	*plutaș*
băieș	*cimpoieș*	*luntraș*	*poștaș*
borfaș (boarfe)	*ciomăgaș*	*nuntaș*	*poteraș*
căruțaș	*făptaș*	*ostaș*	*pungaș*
celeraș	*hăitaș*	*plăieș*	*pușcaș*

(din adjective)

călăraș (călare)

(din verbe)

cercetaș (*cerceta*) și, după aparențele semantice: *țintaș* și *vîslaș*, amîndouă în accepția lor generală („cel care trage la *țintă*", „cel care *vîslește*").

A d j e c t i v e l e cu -aș: *bucluças*, *codaș* etc. Ele se substantivează fără greutate, fiind sprijinite de perechi de substantive ca *chiriaș*, *chiriașă*. De altminteri, procesul poate să aibă loc și în direcție contrară; un substantiv de acest tip să se utilizeze ca adjectiv, cf. *bărbații hăitași*, *țăranii plutași*, *recruții pușcași* etc.

Fără îndoială că și din cauza acestei ambiguități numele de agent în -aș au cedat celor în -ar, preferate ori de cîte ori era necesar să se sublinieze valoarea de substantiv, ceea ce explică productivitatea mult mai mare a sufixului -ar.

-easă

În general, sufixul -easă servește la desemnarea soției persoanei indicate de termenul-bază, cf. *coloneleasă*. În cîteva derivate, el formează însă direct nume de agent feminine: *bidinăreasă* „chivuță", *cenușăreasă*, *cusătoreasă*, *găinăreasă* (*găinar* înseamnă „hoț de găini" și nu stă ca înțeles la baza derivatului în -easă), *lenjereasă*, *spălătoreasă*. Ultimul are un corespondent masculin în *spălător* (de automobile), dar fără legătură cu *spălătoreasă*.

De remarcat că numele de agent în -easă presupun din punct de vedere formal un derivat de același tip masculin, dar el nu există totdeauna (de exemplu *bidinar*, *cusător* sau *lenjer*). *Lenjereasă* și *spălătoreasă* trebuie deri-

vate din *lenjerie* și, respectiv, *spălătorie*, prin substituire de sufix (-ie cu -easă). De aceea l-am considerat pe -easă sufix simplu, și nu am recurs la -ăreasă sau -toreasă.

-eț, -eață (-ăreț, -ăreață)

Sufixul -eț, dezvoltat de obicei cu grupul -ul, formează diminutive. Dezvoltat cu -ar, formează nume de agent și are două reflexe fonetice. Cînd -eț își pierde accentul în favoarea lui -ar, avem -areț, cînd -eț își menține accentul, avem -ăreț.

Formele în -areț sînt învechite și regionale, celelalte sînt curente în limba literară, compară *vorbareț* cu forma actuală *vorbăreț*.

La prima vedere, -ăreț pare un compus din *-ar*+*-eț*, dar derivatele nu justifică această interpretare. Astfel, în *băgăreț*, tema nu poate fi *băga*+*ar*, căci -ar nu se atașează la verbe. Pe de altă parte, nici din infinitivul lung nu poate proveni -ăreț, pentru că el se adaugă și la verbe ca *plînge* : *plîngăreț*.

Toate derivatele cu -ăreț sînt adjective. Cu o excepție-două, baza lor este un *verb*. Astfel :

alerga → *alergăreț* *descurca* → *descurcăreț* *plimba* → *plimbăreț*
băga → *băgăreț* *iubi* → *iubăreț* *plînge* → *plîngăreț*
certa → *certăreț* *înfige* → *înfigăreț* *zîmbi* → *zîmbăreț*
cînta → *cîntăreț* *petrece* → *petrecăreț* *vorbi* → *vorbăreț*

De la adjectivul *călare* s-a format *călăreț*, iar de la substantivul *baltă* : *bălțăreț* „vînt care bate dinspre baltă".

Deprecierea este evidentă la majoritatea derivatelor.

-giu (-agiu)

Formează substantive din substantive. Derivatele sigur românești sînt puține și adesea cu o notă depreciativă. Mai cunoscute sînt :

calamburgiu *grataragiu* *reclamagiu* (reclama)
camionagiu *mahalagiu* *scandalagiu*
cusurgiu *pastramagiu* *sifonagiu*

Accidental, și uneori în glumă, pot să apară și altele, de exemplu : *laptagiu* (Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, p. 401), *duelgiu*, dar au puține șanse de a se răspîndi ; cf. și *pilangiu*, cu sufixul -angiu.

Nu am ținut seama aici de cuvinte ca *geamgiu*, *iaurtgiu*, *tinichigiu* etc., chiar dacă sînt ușor analizabile, și nici de *chiulangiu*, *moftangiu* etc., cu sufixul *-angiu*, fiindcă nu sînt formate în mod sigur în românește.

-ist, -istă

Împreună cu -ar și cu -tor, -ist este fără îndoială unul dintre sufixele cel mai ușor de identificat și, în aparență, foarte productiv. Dar, în fapt, numărul de derivate în -ist formate sigur pe teren românesc este relativ mic.

Cauza trebuie căutată în prezența lui -ist în mai multe limbi de circulație internațională, încît nu este totdeauna ușor să se știe cînd un derivat cu acest sufix s-a format într-adevăr în românește și cînd a fost împrumutat.

Iată derivatele românești sigure :

Substantive (din substantive)

afist (ironic și familiar) „ofițer din vechea administrație militară" — scurtare din *administrație*, cu sufixul *-ist*
căminist, -ă (și adjectiv) : *student căminist*
ceferist, -ă (și adjectiv), care lucrează la C.F.R.
dinamovist, -ă (și adjectiv) „partizan(ă) sau jucător al echipei de fotbal *Dinamo*"
eterist „membru al Eteriei"
fochist
gardist =vardist
gornist
itebist, -ă (și adjectiv), care lucrează la I.T.B.
junimist, -ă (și adjectiv)
manichiuristă (manichiură)
microbist, -ă (ironic și familiar, și adj.) „pasionat(ă) de sport"
modistă (modă)
normalist, -ă (și adj.) „elev din fostele școli normale"
oinist „jucător de oină, adept al jocului de oină"
poporanist, -ă (și adjectiv)
pașoptist, -ă (și adjectiv) „revoluționar(ă) de la 1848"
pumnist, -ă „adept al curentului lui A. Pumnul"
rapidist, -ă (și adj.) „partizan sau jucător al echipei de fotbal *F. C. Rapid*"
sămănătorist, -ă (și adjectiv)
stelist, -ă (și adj.) „partizan(ă) sau jucător al echipei de fotbal *Steaua*"
țărănist, -ă (și adjectiv) „membru sau simpatizant al fostului partid național-țărănist" ; (ironic) „persoană necioplită în maniere"
unionist, -ă (și adjectiv) „partizan(ă) a(l) Unirii Principatelor"
utecist, -ă (și adjectiv) „membru al U.T.C.-ului"
vardist (de la vechiul *gvardie*) „polițist însărcinat cu ținerea ordinii publice"
zeflemist, -ă (și adjectiv) „cel care ia totul în zeflemea"

Cu -ist se formează și derivate accidentale în limbajul argotic și în cel curent, de exemplu : *fomist* (de la *foame*), *gagist* (de la *gagiu*), *plajist* (de la *plajă*) etc.

Productivitatea sufixului rezultă și din formațiile omonimice de proveniență stilistică diferită. *Fixist*[1], de exemplu, este un termen internațional din limbajul filozofiei, *fixist*[2] însemnînd „pescar amator care pescuiește la f i x, adică stînd într-un loc pe mal cu vergile de pescuit întinse pe apă", spre deosebire de *lansetist* „pescar amator care vînează peștele cu lanseta și în mișcare" ; este o creație ad-hoc (din expresia *la fix* de mai sus), apărută prin simetrie cu *lansetist*. La fel sînt *gurist*[1] „dizeur" (ironic și familiar) și *gurist*[2] „care dă din gură, vorbește mult", creație spontană.

Deprecierea valorii derivatelor în -ist se datorează unor condiții exterioare sufixului. *Neutralizarea* nu se întîlnește, căci -ist nu intră nici în derivarea numelor proprii de persoane, nici a celor de plante sau de animale.

Foarte productiv, formează n u m e d e a g e n t din verbe:

apărător, -oare	*ghicitor, -oare*	*normator, -oare*
băutor, -oare	*încasator, -oare*	*paginator, -oare*
bobinator, -oare	*îndrumător, -oare*	*puitor, -oare*
cercetător, -oare	*îngrijitor, -oare*	*săpător, -oare*
cioplitor, -oare	*înotător, -oare*	*scriitor, -oare*
cocător, -oare	*învățător, -oare*	*secerător, -oare*
colindător, -oare	*jucător, -oare*	*slujitor, -oare*
cooperator, -oare	*judecător, -oare*	*spărgător, -oare*
crescător, -oare	*legător, -oare*	*suflător, -oare*
desenator, -oare	*lucrător, -oare*	*trecător, -oare*
domnitor	*luptător, -oare*	*țesător, -oare*
dregător, -oare	*mulgător, -oare*	*vînzător, -oare*
fumător, -oare	*muncitor, -oare*	*vrăjitor, -oare*

Deprecierea numelor de agent în **-tor** nu se produce decît cînd baza are sens depreciativ, ca și la **-ist**, deci nu privește sufixul.

Neutralizarea valorii sufixelor urmează regula lui **-ar**, fiind obișnuită la numele proprii de persoană de tipul *Croitoru*, iar acestea sînt puține. În schimb, sînt mai frecvente denumirile de plante și de animale în forma feminină: *ciocănitoare, lipitoare, plesnitoare, vătămătoare* etc.

4. SUFIXE PENTRU DENUMIREA ÎNSUȘIRII DIN OBIECTE

Sufixele din această grupă semantică trebuie să îndeplinească următoarea condiție: să se atașeze la o bază care să nu exprime ea însăși o calitate, să nu fie un adjectiv, ci să dezvolte un derivat adjectival de la un substantiv, de la un verb sau de la altă parte de vorbire. Nu intră, așadar, în discuție cazuri ca: *negricios* de la *negru*, *roșietic* de la *roșu*, *vinețiu* sau *vinecior* de la *vînăt*, *gălbior* de la *galben*. Restricția pe care ne-o impun aceste categorii are drept scop, pe de o parte, să scoată în evidență capacitatea limbii române de a da naștere la adjective de la o bază nominală, iar pe de alta, să permită interpretarea posibilităților de nuanțare a însușirilor exprimate prin adjective primare, nederivate.

Luăm în discuție așadar numai formațiile: *substantiv* + *sufix* și *verb* + *sufix* care au ca rezultat un a d j e c t i v. Principalele sufixe capabile de această rezolvare sînt: *-al, -ală*; *-ar, -ară*; *-aș, -așă*; *-at, -ată*; *-bil, -bilă*; *-esc, -ească*; *-eț, -ăreț, -ăreață*; *-ist, -istă*; *-iu, -ie*; *-os, -ios, -cios, -oasă*; *-ioasă, -cioasă*; *-tor, -toare*.

-al, -ală

Apare frecvent în cuvinte împrumutate, unde este de cele mai multe ori și analizabil, dar formații românești propriu-zise sînt numai cîteva: *poporal* (învechit), *mormîntal, săptămînal, vamal*, toate de la substantive.

-ar, -ară

Formează rar adjective din categoria care ne interesează, de exemplu: *fugar (priviri fugare)*, omonim cu numele de agent; *inelar (degetul inelar)*; *mărfar (tren mărfar)*, adesea substantivat; *mijlocar (degetul mijlocar)*; *șoricar (cîine șoricar)*, adesea substantivat. Celelalte, foarte numeroase, sînt împrumuturi sau adaptări ca: *bugetar, divizionar, familiar, fracționar, insular, justițiar, muscular, ocular, primar (dezvoltare primară), secundar (învățămînt secundar), solar (anul solar), stelar, tubular, valutar.*

-aș, -așă

Formează frecvent adjective de la substantive, de exemplu: *bucluċaș, codaș, fruntaș, mărginaș, mijlocaș, nărăvaș, nevoiaș, păgubaș, pedestraș, pizmaș, trufaș* și, rar, de la verbe: *zăcaș*.

Sensul lor general este fie de posesiune: *bucluċaș*=cu bucluc, *nărăvaș*=cu nărav, care are nărav, *păgubaș*=cu pagubă, *pizmaș*=cu pizmă, *trufaș*=cu trufie, fie de plasare față de ideea conținută în bază: *codaș*=de la coadă, din coadă; *fruntaș*=din frunte, în frunte; *mărginaș*= din margine, în margine etc. La acestea se pot adăuga și valori secundare — cea mai des întîlnită fiind de „care produce ceea ce exprimă baza". Astfel *bucluċaș* în *Întîmplări bucluċașe* înseamnă „care produc buclucuri", *păgubaș*, „care produce pagube" etc.

Sensul verbal este evident în *zăcaș* (de la *zăcea*) „care zace sau a zăcut", dar în toate derivatele cu *-aș* poate să apară într-un fel sau altul ideea verbală, astfel *nevoiaș*=„care are multe nevoi materiale nerezolvate", „care nu este capabil să-și rezolve singur necesitățile materiale", *om nevoiaș* fiind deci a) omul năpădit de lipsuri, b) omul neputincios.

-at, -ată

Este productiv și dă derivatului înțelesul general „care are ceea ce exprimă baza" „(care este), ca obiectul exprimat de bază, în forma, cu înfățișarea acestuia".

Formează adjective din substantive:

gușat „cu gușă"
inelat „ca un inel", „cu inele" (despre degetele oamenilor)
înmănușat „cu mănuși în mîini"
manichiurat „cu manichiură"
mărgelat „cu mărgele"
moțat „cu moț"
neobrăzat „fără obraz"
pistruiat „cu pistrui"
plușat „ca plușul"
sprîncenat „cu sprîncene mari; stufoase"
tigrat „cu dungi ca ale tigrului"
țințat „cu ținte" (despre animale) „cu o pată albă (=țintă) în frunte"
urecheat „cu urechi mari"
vărgat „cu vărgi, cu dungi"

-bil, -bilă

Frecvent în împrumuturi, unde este în genere recunoscut ca atare de vorbitori, avînd sensul „care poate să îndeplinească acțiunea verbului de bază", *-bil* se combină și cu teme verbale din limba română contemporană, de exemplu: *apărabil, (in)atacabil, auzibil* (după fr. *audible*), *demascabil, locuibil* etc.

-esc, -ească

Formează a d j e c t i v e din substantive. Derivatele au sensul general de „care ține de..., care aparține obiectului denumit prin substantivul de bază":

armenesc	*judecătoresc*	*prietenesc*
bărbătesc	*leșesc (leși)*	*prostesc* (de la *prost* ca subst.)
boieresc	*lumesc*	
căiesc (cai)	*meșteșugăresc*	*regesc*
domnesc	*muncitoresc*	*românesc*
drăcesc	*muntenesc (muntean)*	*sătesc*
duhovnicesc	*nebunesc* (de la subst. *nebun*)	*strămoșesc*
englezesc		*șerpesc*
femeiesc	*ofițeresc*	*tineresc*
firesc (fire)	*omenesc*	*tîlhăresc*
golănesc	*orășenesc*	*turcesc*
inginerese	*pămîntesc*	*țărănesc*
italienesc	*păstoresc (păstor)*	*voinicesc*

-eț, -ăreț, -ăreață

Formează din principiu a d j e c t i v e, numele de agent discutate anterior sînt substantivări, cf. : *un copil băgăreț, o femeie certăreață* etc.

-ist, -istă

Adjectivele derivate cu -ist au același sens general ca și numele de agent corespunzătoare : „care este strîns legat de substantivul-bază, care se ocupă de obiectul exprimat de acest substantiv, are de a face în mod frecvent cu el" etc., cf. *căminist, -ă* „care locuiește la cămin", *ceferist, -ă* „care lucrează la C.F.R.", *junimist, -ă* „care este partizanul sau partizana curentului *Junimea*" etc. Chiar adjective create cu intenții glumețe ca *microbist, -ă* răspund acestei cerințe, dar ținînd seama de tropul implicat în formație, căci s-a pornit în cazul de față de la faptul că pasiunea pentru sport e o boală, provocată de un *microb* de care cei atinși nu pot sau nu vor să se vindece, și, ținînd la acest *microb*, sînt *microbiști*.

-iu, -ie

Prin excelență indicator al echivalării cromatice, -iu dă derivatelor semnificația „care are culoarea obiectului exprimat de substantivul de bază". Este deci sufixul utilizat în primul rînd pentru precizarea nuanțelor de culoare, suplinind lipsa de termeni primari din acest domeniu.

Iată o listă a derivatelor celor mai răspîndite :

aluniu (alun)	*cireșiu*	*portocaliu*
arămiu	*chilimbariu*	*prăzuliu*
argintiu	*fistichiu (de culoarea fisticului)*	*profiriu*
auriu		*purpuriu*
azuriu	*fumuriu*	*rubiniu*

brumăriu	*liliachiu*	*ruginiu*
cafeniu	*limoniu*	*sidefiu*
căpșuniu (căpșună)	*măsliniu*	*smaraldiu*
cărămiziu	*năhutiu*	*șofraniu*
cărbuniu	*pămîntiu*	*trandafiriu*
cenușiu	*plumburiu*	*tutuniu*
ceruliu (cer)	*untdelemniu*	*tuciuriu*
ciocolatiu	*vioriu (viorea)*	*vișiniu*

De remarcat că, în *brumăriu, plumburiu, tuciuriu*, -iu apare precedat de *-r-*, prin analogie cu temele în care *-r-* intră organic : *profiriu, purpuriu, trandafiriu* etc. Același lucru se poate spune și despre *-n-* din *cafeniu*, influențat foarte probabil de *castaniu*, de *rubiniu* sau de *ruginiu*, căci altfel *-n-* nu se explică, baza derivatului fiind *cafea (cafele)*.

Sufixele în discuție exprimă în mare aceeași idee și în *grijuliu, mijlociu, nasuliu, timpuriu* etc., dar nu în legătură cu valorile cromatice ale obiectelor ; *grijuliu* =„cu multă grijă", ca *buzat*, de exemplu, care înseamnă „cu buze mari" ; *mijlociu* =„de mijloc, la mijloc, în poziția corespunzătoare", ca și *mijlocaș*, cu diferența că *mijlociu* cuprinde și ideea de a p r o x i m a r e.

-os, (-ios, -cios, -oasă, -ioasă, -cioasă)

Dă derivatelor sale fie înțelesul general „cu ceea ce indică baza", deci ideea de p o s e s i u n e, fie pe acela de „asemănător cu ceea ce indică baza", deci ideea de a s e m ă n a r e. Cînd adjectivul în -os s-a dezvoltat dintr-un verb, de exemplu : *lunecos, tăios, mîncăcios, plîngăcios*, valoarea lui este de „care + acțiunea verbului la prezent" (prezentul cunoașterii).

La sensurile înșirate mai sus, se adaugă și clarificarea „bine", „mult" sau „mare": *lunecos* „care lunecă bine (ușor, repede etc.)", *tăios* „care taie bine", *mîncăcios* „care mănîncă mult", *bănos* „cu bani mulți", *păros* „cu păr mult" ș.a.m.d.

Deosebirea dintre p o s e s i u n e, care cuprinde totdeauna în derivatele cu sufixul -os ideea „în cantitate mare", și a s e m ă n a r e este adesea foarte clară. Astfel, *dințos* înseamnă „cu dinți mari", iar *uleios* „ca uleiul". Apar însă și suprapuneri : *ațos*, de exemplu, are ambele valori, *omenos* înseamnă „cu omenie multă", dar și „ca oamenii (potrivit unei etici umanitare)" ș.a.m.d. Prezența sau absența notei „în cantitate mare" depinde de semantica bazei și de contextele derivatului. De aceea nu am grupat exemplele ilustrative din lista care urmează în funcție de acest sens.

Derivate din substantive

argintos	*cărnos*	*fălos*	*lăptos*
arțăgos	*cîinos*	*fioros*	*lemnos*
ațos	*cleios*	*fricos*	*lenos*
bălos	*colțos*	*frunzos*	*lepros*
bănos	*colțuros*	*furios*	*lînos*
bătăios (bătaie)	*conștiincios*	*geros*	*lucios (luciu)*
bățos	*copilăros*	*gîlcos*	*mătăsos*
botos	*dințos*	*gustos*	*migălos*
bubos	*drăcos*	*hazos*	*mintos*
bucuros	*drăgăstos*	*ierbos*	*mucos*
bulbos	*dureros*	*inimos*	*năsos*

14 — Limba română contemporană — cd. 155

Derivate din verbe

arătos	*luncecos*	*tăios*	*plîngăcios*
îndoios	*mlădios*	*tînguios*	*(s)fărîmicios*
întunecos	*sîngeros*	*înecăcios*	*supărăcios*

Derivatele din adjective, ca *gălbenicios, negricios, sărăcăcios* ș.a.m.d., nu seamănă din punctul de vedere al semanticii lor cu celelalte două categorii, pentru că, în cazul lor, apare și ideea de a p r o x i m a r e : *negricios* „cam negru", *albicios* „cam alb" etc.

-tor, -toare

Se află în poziție semantică similară celorlalte nume de agent, cu deosebirea că este mult mai productiv decît ele. Însușirea pe care o exprimă se traduce prin „care îndeplinește acțiunea verbului" : *ascultător, bănuitor, băutor, binevoitor, chinuitor, dator, dătător, fermecător, grăitor, hrănitor, iubitor, lămuritor, mîncător, orbitor, poruncitor, răspunzător, suitor, triumfător, uluitor, vindecător, zornăitor.*

După cum se poate constata, sufixele care formează nume de însușiri ale obiectelor indică :

a) o însușire legată de ideea de p o s e s i u n e, de obicei cînd derivatul este un substantiv ;

b) în plus, faptul că însușirea (posesiunea) este în cantitate mare sau însoțită de nuanța adverbială „bine, repede" ;

c) o însușire legată de ideea de a p r o x i m a r e, în special cînd baza este un adjectiv sau un substantiv care include o nuanță calitativă ;

d) însușirea legată de îndeplinirea unei acțiuni, cînd baza este un verb ;

e) a p a r t e n e n ț a la ceea ce exprimă baza.

5. SUFIXE PENTRU DENUMIREA PLANTELOR ȘI ANIMALELOR

A. *NUME DE PLANTE*

Din cele 15 sufixe mai des întrebuințate pentru denumirea plantelor, 9 sînt în același timp diminutivale. În ordinea discutată la diminutive, iată cele mai răspîndite nume de plante derivate :

-aș

călțunaș
ciucuraș
trifoiaș
mărăraș
toporaș
unguraș

-el, -ea

albăstrea
brumărel
clopoțel
gălbenel
ghiocel
mărgăritărel
moșnegel
păducel
porumbel
răchițele
stînjenel
zorea

-ică

argințică
flocoșică
luminărică
răchițică
țăpușică
vulturică

-ior (-cior, -șor) (-ioară, -cioară, -șoară)		
	garofiță	-uță
brădișoară	*gălbiniță*	*brîncuță (brîncă)*
cimbrișor	*lămîiță*	*cafeluță*
grîușor	*linliță*	*cușmuță*
lăcrămioară	*oiță*	*feriguță*
meișor	*peliniță*	*panglicuță*
ovăscior	*punguliță*	*părăluță*
peștișoară	*ruginiță*	*săbiuță*
rățișoară	*sîrmuliță*	*scînteuță*
verzișoară	*șopîrliță*	*spinuță*
	tămîiță	*splinuță*
	usturoiță	*steluță*
		urzicuță

-iță (-uliță)	-uș (-ușcă)	-uleț
albăstriță	*căldărușă*	*pufuleț*
crăiță	*cercelus*	*răculeț*
cununiță	*crețușcă*	
	păiuș	
	pipăruș	

-ariță

Al nouălea sufix este **-ariță** (uneori **-ăriță**, datorită deplasării accentului). Derivatele lui conțin ideea suplimentară „care servește într-un fel sau altul la ceea ce indică termenul de bază" sau „care seamănă cu obiectul indicat de termenul de bază". Astfel, *măselariță* denumește o plantă folosită în medicina populară împotriva durerilor de măsele, *vinariță*, o plantă din care se scoate un suc folosit și în parfumerie din cauza mirosului de cumarină ; pus în vin, îi dă acestuia un gust amărui. Lucrurile nu sînt însă totdeauna atît de simple ; *măselarița*, de exemplu, mai poartă și numele de *nebunariță* pentru că, în cantitate mai mare, provoacă o stare de euforie și chiar nebunia. Prin urmare, cele două înțelesuri ale lui **-ariță** pot să se anuleze prin jocul analogiei. Este evident că la substantivul *nebunariță*, format după modelul lui *măselariță*, s-a ținut seama numai de structura formală. De aici se deduce însă și faptul că **-ariță** este specializat în mai mare măsură decît celelalte sufixe pentru denumirea plantelor.

Iată și principalele derivate cu **-ariță** :

broscariță	*muscariță*
bumbăcariță	*nebunariță*
degelariță	*pelinariță*
fumariță	*pieptănariță*
ghimpariță	*puricariță*
giscăriță	*stupariță*
inariță	*șerpariță*
limbariță	*veninariță*
măselariță	*vinariță*

Dintre celelalte, sufixele mai des întrebuințate pentru a denumi plante sînt
-ar : *cenușar*, *frăgar* „rug de fragi", *gogoșar*, *porumbar* ;
-tor, mai ales în forma feminină : *fluierătoare*, *mutătoare*, *plesnitoare*, *tremurătoare* ;
-os, mai ales în forma feminină -oasă : *bărboasă*, *bășicoasă*, *lipicioasă*, *nebunoasă* ;
-iș : *bătrîniș*, *brădiș* ;
-oi : *păpușoi*, *usturoi*.
Mult mai rare sînt -eală : *amăreală* ;
-easă : *cîrciumăreasă*.

B. *NUME DE ANIMALE*

Numele derivate ale animalelor sînt de două feluri : unele ca : *ciocănitoare*, *cintezoi*, *urechelniță*, *albișoară*, *bălos* (cele două din urmă numiri de pești) ; altele ca : *Grivei*, *Rujan*, *Suran*, *Joiana*. Primele denumesc specii ca atare, celelalte, exemplare unice sau tipice, la fel ca numele proprii de persoană. *Grivei*, de exemplu, nu este cîinele, ci „un" cîine sau „orice" cîine „bălțat", eventual fără această calitate, dar numai după ce înțelesul propriu-zis al lui *grivei* „bălțat" s-a pierdut ; *Joiana* este în principiu numele vacii născute într-o joi ; *Suran*, numele unui bou *sur* ș.a.m.d. Într-un fel se poate spune că unele animale au supranume sau porecle, de vreme ce *Urechilă* sau *Pintenatul* sînt iepurele ori măgarul și, respectiv, cocoșul, iar ursul este *Moș-Martin*. Se înțelege că în această situație se află în primul rînd animalele asupra cărora omul și-a îndreptat atenția în mod deosebit. Celelalte, peștii, păsările mărunte, insectele, rar dacă au supranume. În cazul lor, se observă, ca și la plante de altminteri, utilizarea a două sau mai multe denumiri pentru aceeași specie. Avem în vedere — evident — denumirile curente, de exemplu *pescărușului* i se mai zice *pescar*, *pescărel*, *pescăriță* și numai cunoscătorii încearcă să deosebească diversele tipuri prin fixarea, mai mult ori mai puțin artificială, a cîte unuia dintre aceste sinonime pentru o subspecie sau alta.

Față de plante, pentru denumirea animalelor se recurge mult mai des la sufixe nume de agent.

În continuare, cîteva derivate din această serie.

N u m e d e p ă s ă r i formate cu sufixele : **-ar, -aș, -ean, -el, -ică, -ior, -iță, -oi, -tor, -uș[1], -uș[2], -uță.**

-ar

alunar (soi de gaiță)
cînepar (soi de cinteză)
cufundar
fluierar (soi de sitar)
forfecar (soi de cinteză)
furtunar
lăcustar (soi de graur)
lopătar
mărăcinar (soi de muscar)
mătăsar
mugurar (soi de cinteză)
muscar
nisipar (soi de sitar)
pescar (soi de pescăruș)
ploier
scoicar (soi de pescăruș)
scorțar
șerpar (soi de șoim)
șopîrlar (soi de uliu)
urzicar (soi de muscar)
viespar

-aș

ferestraș (soi de rață)
prunduraș (soi de pescăruș)

-ean(că)

dumbrăveancă „cioară pucioasă"

-el

albinărel „prigoare"
pescărel (soi de pescăruș)
vînturel (soi de șoim)

-ică

slufărică (soi de muscar)

-ior (-ișor)

domnișor (soi de cinteză)
gălbioară „presură"

-iță (-ăriță)

gîrliță (soi de rață)
minuniță (soi de bufniță)
scrofiță (soi de stîrc)
brumăriță
frunzăriță (soi de muscar)
inăriță (soi de cinteză)
pescăriță (soi de pescăruș)

-oi (-oaică)

cojoaică
pițigoi

-tor (-toare)

ciocănitoare „gheonoaie"
lipitoare (fam. caprimulgidae)
privighetoare

-uș (agent)

bălăuș (soi de sitar)
pietruș (soi de pescăruș)

-uș(ă) (diminutiv)

pescăruș
purcelușă (soi de muscar)
țigănuș

Pentru denumirea p e ș t i l o r, sufixele mai des folosite sînt, afară de **-tor**, foarte rar, aceleași ca la păsări, în plus apar: **-an(-ul-)**, **-ean**, **-ancă**, augmentativ, **-at**, **-os** și **-iu**.

-ar

chișcar
fugar „obleț"
fusar „fus"
ghimpar „osar"
nisipar
osar
pietrar „fus"
podar „scobar"
țipar
văcar

-aș

morunaș

-an (-ul-), -ean, -ancă

boulean
sorean „obleț", „plevușcă"
soreancă „obleț"

-at

dințat

-el

fîntînel „păstrăv"
pietroșel „pietrar"

-ică

burlică „boarță"

-ior (-cior, -șor)

albișoară „plevușcă"
oprișor „biban"
cimbrișor „lipan"
lăticioară „beldiță"
porcușor
roșioară „pană roșie"
săbioară
verzișoară „boiștean"

-iță (-uliță)

dunăriță
fîntîniță „păstrăv"
nisipariță „nisipar"
sîrmuliță „plevușcă"

-iu

arămiu „lipan"

-oi

codoi „somn"

-os (-oasă)

bălos „babușcă", „ghiborț"
pietros „chișcar"
ruginoasă „caracudă"

-uș (-ușcă) (diminutiv)

lătăuș „beldiță"
plevușcă
podușcă
țigănuș „pietroșel"
țigăncușă „pălămidă"

-uț(ă)

burlicuță „boarță"
lățuț „beldiță"
poduț „scobar"
țărăncuță „babușcă"

De notat că multe dintre aceste nume par un fel de porecle, *codoi*, de exemplu, pentru „somn", *ruginoasă* pentru „caracudă", care este adesea ruginie, *arămiu* pentru „lipan", *cimbrișor* pentru același pește etc. Indiscutabil că unele dintre ele au fost epitete; *bălos* pare, de exemplu, o izolare din *pește bălos*, la fel ca și *ruginoasă (caracudă ruginoasă)* de mai înainte și ca *pietros* „chișcar".

În cîteva denumiri au acționat contaminarea și etimologia populară; *oblete*, de exemplu, este un singular fals reconstituit după numele corect *obleț* al peștelui, care părea un plural nejustificat. După *oblete* s-a construit apoi *albete*, desigur pornindu-se de la ideea de alb. În modul acesta sau într-unul asemănător, s-au format și alte nume de pești cu *-ete*, sufix altminteri rar: *asprete, crăiete, podete, sorete.*

Alte nume de animale derivate sînt: *chițcan, furnicar* (denumire savantă a unor mamifere exotice din familia *Myrmecofagidae* = „mîncători de furnici"), *căprioară, găinușă* (alt nume popular pentru cărăbuș), *orbete* („țîncul pămîntului"), *nevăstuică, urechelniță* (cu suf. **-elniță**).

Observații asupra derivării numelor de plante și animale. Cu excepția sufixului **-ariță**, nu există sufixe specializate pentru aceste două categorii de nume.

Derivarea este mai puternică pentru denumirile de plante, păsări și pești mici, fără mare însemnătate din punctul de vedere al celui care le observă în natură, adesea în fugă și puțin interesat.

De aceea domină combinarea cu sufixe a unei teme care exprimă rezultatul unor impresii, mai des vizuale, sau o asociere, cîteodată metaforică, cf. *domnișor* pentru „sticlete".

6. SUFIXE PENTRU DENUMIREA INSTRUMENTELOR

Termenul de instrument este luat în cele ce urmează într-o accepție largă, potrivit căreia în această categorie se includ atît derivate ca *rîșniță, încălțător, urzitoare*, cît și *coșar* „locul unde se păstrează cereale", sau *spălător* „încăperea sau locul unde se spală elevii din internate, soldații, participanții la o tabără de vară etc." (dar și „cîrpa, buretele sau orice obiect utilizat la spălarea vaselor").

Pentru a deriva asemenea cuvinte, româna contemporană dispune de trei sufixe productive: **-ar, -niță, -tor (-toare)**. Primele două se atașează la substantive, al treilea, la verbe.

-ar

Nume de instrumente formate cu sufixul **-ar**: *acar* „cutiuță de ținut ace", *alfabetar* „repertoar", *brăzdar, cenușar, coșar, florar* „instrument de trasat în desenul tehnic diverse curbe sau cercuri", *grînar, merindar* (și *merindariță*) „traista de ținut merinde", *obrăzar* „mască, mască de apicultor sau de sportiv (la floretă ori la sabie)", *porumbar* „locul unde se păstrează porumbul", „cotețul de porumbei", *pieptar, pîslari, umbrar* „adăpost construit pentru a apăra de arșița soarelui" etc.

-niță

Nume de instrumente cu suf. -niță : *bolniță, păcorniță* „vas de ținut păcura (cu care se unge căruța)", *paporniță (papură), piperniță, zaharniță.*

-tor (-toare)

Cele mai multe sînt formate cu -tor, mai ales în forma feminină -toare :

-tor

dormitor	*răcitor* „frigider"
încălțător	*răschitor*
plutitor (la motorul automobilului)	*schimbător* (de viteze la automobil)
ștergător (de picioare, de parbriz)	*trăgător* (la compas)

-toare

afumătoare	*prășitoare*	*strecurătoare*
ascuțitoare	*prinzătoare*	*stropitoare*
cheotoare (încheia)	*răschitoare*	*treierătoare*
cingătoare (încinge)	*răzătoare*	*urzitoare*
clocitoare	*scăldătoare*	*vijitoare*
fierbătoare	*scăpărătoare*	*vînturătoare*
încălțătoare	*secerătoare*	*zăcătoare*
învelitoare	*sperietoare*	*zbîrnîietoare*
pocnitoare	*spînzurătoare*	
plesnitoare		

Multe dintre ele presupun calitatea de adjectiv. De aceea, pot proveni și din izolări. Astfel, *prinzătoare* trimite la *colivie prinzătoare (de păsări), treierătoare* la *mașină treierătoare,* cf. *mașină de treierat.*

Datorită aceleiași calități, ele se suprapun cu numele de agent. În fond, între un nume de agent și numele instrumentului omonim, deosebirea s e m a n t i c ă rezidă numai în faptul că unul indică un obiect însuflețit, pe cînd celălalt, unul neînsuflețit. Denumirea li s-a dat însă făcîndu-se abstracție de acest lucru și reținîndu-se numai ce „fac" cele două obiecte. Numele de instrument în -toare au plural diferit de numele de agent cu același sufix, vezi : *stropitori,* dar (două) *muncitoare.*

Accidental, numele de instrumente se redau și prin alte derivate, de exemplu : *cuțitoaie* [vezi discuția la sufixul -oi (-oaie)], *astupuș* „dop", *răzuș* „instrument, cu care se răzuiește ceva", sau prin -iță : *furculiță, linguriță.*

7. SUFIXE PENTRU DENUMIRI ABSTRACTE

Sufixele care formează abstracte constituie o categorie complexă. Caracteristica lor fundamentală rezidă în capacitatea derivatului de a denumi două sau mai multe clase de obiecte care au ele însești nume. După numărul claselor denumite, substantivele în discuție se plasează pe o treaptă mai înaltă sau mai joasă de abstractizare. O ierarhie strictă este însă foarte greu

să se facă, între altele, fiindcă același cuvînt are uneori un sens aplicabil la mai multe clase și altul la mai puține. Astfel, *intrare* se află la o treaptă de abstractizare într-un context ca *Trenul cere intrarea în gară.*, și la alta în *S-a postat la intrarea în clădire.*, după cum *cumetrie* din *A fost ieri la o cumetrie.* nu este același lucru cu *A intrat și el în cumetrie cu N.* În sfîrșit, *greutate* este concret în *greutăți de cîntar* și abstract în *Scria cu greutate.*

-are

Numele unei acțiuni se redă sistematic prin așa-numitul infinitiv lung, devenit substantiv. Sufixul lui este **-re**, unit cu tema infinitivului, deci : *aștepta-re, audie-re, căde-re, prinde-re, uimi-re, doborî-re.* Datorită însă marelui număr de verbe din grupa celor cu infinitivul în **-a**, grupă foarte productivă, cînd se formează substantive pentru denumirea acțiunii de la teme neverbale, sufixul ia înfățișarea **-are**, incluzînd și marca primei conjugări (tot un sufix, de altminteri), de exemplu *bastardare* „acțiunea de a crea un hibrid".

Și mai semnificativă este adăugarea lui **-are** la un verb cu alt sufix originar de infinitiv : *crezare (<crede), pierzare (<pierde), vînzare (<vinde).*

De obicei, derivatele cu sufixul **-re** primesc și o semnificație concretă, desemnînd r e z u l t a t u l acțiunii și chiar obiectul considerat că rezultă din acțiune. Exemplele de mai jos au fost alese tocmai spre a ilustra această dublă valoare :

adunare	*dezbinare*	*iertare*	*îngrijorare*
afectare	*eliminare*	*imputare*	*lansare*
așezare	*enervare*	*incarnare*	*legare*
așteptare	*evacuare*	*infiltrare*	*lichidare*
caracterizare	*fecundare*	*informare*	*lucrare*
catalogare	*fixare*	*intrare*	*mirare*
centralizare	*formare*	*înaintare*	*prezentare*
cugetare	*frămîntare*	*încăierare*	*sărutare*
cuvîntare	*grupare*	*încîntare*	*suflare*
dare	*gustare*	*îndrumare*	*supărare*
delăsare	*identificare*	*înfățișare*	*urare*
			vizionare

Aceeași situație o au și substantivele următoare, cu deosebirea că unele derivă din verbe în care sufixul (gramatical) de infinitiv este precedat de iot și în consecință terminația devine **-ere**, iar altele au pe **-ea** ca sufix (gramatical) de infinitiv. Accentul diferă, potrivit cu proveniența, deci :

-ere

abátere	*culégere*	*părére*	*scúrgere*
adiére	*durére*	*pătrúndere*	*spárgere*
apríndere	*expediére*	*piérdere*	*ședére*
atíngere	*expropriére*	*plíngere*	*tăcére*
cădére	*fiérbere*	*putére*	*témere*
cérere	*impúnere*	*rúpere*	*trágere*
constríngere	*înfríngere*	*scădére*	*úngere*
créștere	*înțelégere*	*scriere*	*vedére*

Ultima serie o formează substantivele provenite din verbe al căror sufix de infinitiv este -i, respectiv -î:

-ire (-îre)

acoperire	*fire*	*mărturisire*	*răcire*
ademenire	*gîndire*	*menire*	*rătăcire*
amăgire	*hotărîre*	*moștenire*	*știre*
batjocorire	*iubire*	*mulțumire*	*tăinuire*
ciocnire	*jignire*	*năvălire*	*țintuire*
clădire	*îmbătrînire*	*nenorocire*	*uimire*
coborîre	*închipuire*	*ocrotire*	*unire*
cucerire	*îngrijire*	*oprire*	*urmărire*
deosebire	*înmulțire*	*pieire*	*venire*
destituire	*lămurire*	*povestire*	*vorbire*
economisire	*licărire*	*pregătire*	*zdrobire*
făurire			

-ătate (-etate, -itate)

Exprimă ideea „ceea ce se află în s t a r e a indicată de termenul de bază" (în mod necesar un adjectiv). El formează deci substantive abstracte din adjective.

S u b s t a n t i v e (din adjective)

bunătate	*puținătate*	*străinătate*
golătate	*pustietate*	*strîmbătate*
greutate	*răutate*	*ușurătate*
întîietate	*singurătate*	*vecinătate*
noutate	*sațietate*	*vietate*

Importanța lui nu trebuie judecată după numărul de derivate de mai sus, ci după faptul că reprezintă sufixul modelator al împrumuturilor romanice, cf.: *abilitate, anxietate, autenticitate, banalitate, contemporaneitate, cruditate, enormitate, generalitate, intimitate, legalitate, moralitate, necesitate, operativitate, posibilitate, rentabilitate, sensibilitate* etc., ceea ce a dus și la derivate ca: *directitate*, cu o temă care s-a unit cu sufixul amintit prin atracția exercitată de numărul mare de cuvinte adaptate în modul arătat.

-eală

Exprimă ideea „ceea ce rezultă din exercitarea acțiunii cuvîntului-bază" cînd acesta este un verb. Iată cîteva dintre formațiile cu sufixul în cauză, cel mai frecvent utilizate:

acreală	*bîrfeală*	*cîrpăceală*	*fîțîială*
amăgeală	*buimăceală*	*croială*	*găteală*
amorțeală	*chelfăneală*	*dădăceală*	*greșeală*
bălăceală	*cicăleală*	*făgăduială*	*hoinăreală*

iuțeală	*oboseală*	*scrinteală*	*(în)vălmășeală*
jeemăneală	*orînduială*	*sfială*	*vijiială*
înghesuială	*păruială*	*sminteală*	*zăpăceală*
îndrăzneală	*păcăleală*	*tăgăduială*	*zbenguială*
lîncezeală	*putrezeală*	*tocmeală*	*zugrăveală*
mormăială	*răceală*	*trăncăneală*	
nădușeală	*săpuneală*	*uluială*	

Cînd termenul de bază este un adjectiv din temă verbală, ideea se menține, cu observația că acțiunea nu mai este raportată în mod necesar la un verb. Astfel, *fierbințeală*, deși este strîns legat de *înfierbînta*, nu poate deriva decît dintr-un *fierbinte*. La fel *vinețeală*, de la *vînăt*, cu toate că avem un verb *învineți*, cf. și *gălbeneală*, *albăstreală*, *negreală*.

-ie (-ărie)

Formează substantive abstracte de la adjective, substantive și verbe. În derivatele din adjective are înțelesul: „ceea ce conține calitatea redată prin bază", în derivatele de la substantive: „ceea ce se află sau a ajuns în starea exprimată de bază", iar în cele din verbe: „rezultatul acțiunii verbului".

Substantive (din substantive):

brașovenie	*domnie*	*mitocănie*
boierie	*drăcie*	*omenie*
cărăușie	*feciorie*	*preoție*
cumetrie	*felie*	*răzeșie*
cuscrie	*hălmănie*	*robie*
diaconie	*măgărie*	*sclavie*

O categorie distinctă este aceea a derivatelor în -ie de la numele de agent. Din punct de vedere semantic, aceste derivate se grupează împreună cu cele care provin dintr-un verb, au adică înțelesul de „rezultat al acțiunii exercitate de numele de agent". Astfel *anticărie* este rezultatul a ceea ce întreprinde un *anticar* ca nume de agent, deci numele profesiunii lui, *blănărie* (cf. *este priceput în blănărie*), de asemenea.

Prin urmare, în derivate ca *argintărie, aurărie, bostănărie, cărăușie, cojocărie, croitorie, dulgherie, făurărie (făurar), grădinărie, lăutărie, mezelărie, olărie, pantofărie, rotărie, strungărie, șepcărie, tăbăcărie, turnătorie, zidărie* etc. -ie apare ca atare. Posibilitatea de a glosa fiecare din acești termeni prin „meseria, profesiunea, de ... + numele de agent" nu schimbă poziția semantică intrinsecă a sufixului și nu-l transformă într-un sufix al numelui de profesiune, deși glosarea amintită lasă această impresie.

Substantive (din adjective)

cărpănoșie	*lehuzie*	*nerozie*	*tărie*
dibăcie	*măreție*	*păcătoșie*	*ticăloșie*
duioșie	*mărie* (Măria ta)	*prostie*	*trăinicie*
fudulie	*mișelie*	*rodnicie*	*văduvie*
hărnicie	*mîndrie*	*sărăcie*	*veșnicie*

cununie (cununa), *călătorie* (călători)

Călătorie nu derivă din *călător* + *-ie*, căci nu înseamnă „meseria de călător". E adevărat că *datorie* este format din *dator* și nu are sensul de profesiune, ci pe acela de rezultat, dar formula care a dat naștere lui *datorie* nu se aplică la *călătorie*.

-ărie

Ca sufix distinct de **-ie**, **-ărie** se întîlnește într-o serie de derivate în care baza nu are cum să fie un nume de agent. Sensul său este același ca al formațiilor în **-ie**. Din exemplele următoare, două sînt din substantive : *copilărie, drăcărie*, unul din verb : *jucărie*, două din adjectiv : *dulcegărie, meschinărie* și ultimul dintr-un substantiv sau adjectiv : *comicărie*. Este evident că fiecare din cele trei categorii are valorile semantice generale ale lui **-ie** : *copilărie*, ceea ce se află în starea „caracteristică unui *copil*", *drăcărie* „ceea ce rezultă din activitatea unui *drac*" etc.

-ărie aici în discuție nu trebuie să fie confundat cu -ărie care exprimă cantitatea sau locul în care se află o cantitate de lucruri, de material etc.

-anță (-ență, -ință)

Forma cu adevărat productivă a acestui sufix este **-ință**. Celelalte două apar numai în cîteva derivate românești sigure. Primul **-anță**, în *cutezanță, siguranță* și *speranță*, al doilea, **-ență**, în *corigență*. (Este vorba, evident, de cuvinte din limba literară.) Importanța lor nu trebuie însă să fie subestimată, căci, la fel ca și altele, ele servesc la adaptarea multor împrumuturi romanice ca : *alianță, ambulanță, concordanță, creanță, extravaganță, ignoranță*; *absolvență, afluență, elocvență, existență, prezență, rezistență*.

Derivatele românești în **-ință** provin din verbe, indiferent de sufixul infinitivului, căci avem, pe de o parte, *biruință* de la *birui*, dar *credință* de la *crede*, *putință* de la *putea*, *ușurință* de la *ușura*.

Sufixul prezintă lucrarea verbului ca o existență sau o substanță, de exemplu *îngăduință* „ceea ce se îngăduie, ceea ce este îngăduit", de unde și marea apropiere dintre locuțiuni ca *a avea îngăduință = a îngădui, a-și da silința = a se sili, a avea putința = a putea*.

Singurele formații curente cu acest sufix care nu provin dintr-un verb sînt *iscusință (iscusit)* și *nesăbuință (nesăbuit)*, dar adjectivele originare au sens verbal indiscutabil.

Principalele derivate sînt :

adeverință	*dorință*	*obișnuință*	*stăruință*
biruință	*ființă*	*pocăință*	*străduință*
bunăvoință	*folosință*	*prisosință*	*suferință*
căință	*îngăduință*	*privință*	*trebuință*
cerință	*locuință*	*putință*	*umilință*
chibzuință	*năzuință*	*silință*	*ușurință*
credință	*nesăbuință*	*sîrguință*	*voință*
cuviință (cuveni)	*nesocotință*	*socotință*	

Unele ca *adeverință* și *locuință* au înțeles concret apărut prin metonimie : *adeverință* = ceea ce adeverește, apoi : hîrtia, actul prin care se adeverește, *locuință* = ceea ce se locuiește, spațiul locuit.

-ime

Formează s u b s t a n t i v e de la adjective, mai rar de la verbe, dîndu-le sensul general de „însușire, proprietate, calitate a bazei privită ca substanță", de exemplu : *albime* „însușirea tuturor obiectelor *albe*", *întregime* „proprietatea obiectelor de a fi *întregi*" etc.

Cele mai întîlnite derivate sînt :

acrime	*grosime*	*mărime*
adîncime	*iuțime*	*micime*
agerime	*întregime*	*rotunzime*
cîtime	*lărgime*	*subțirime*
cruzime	*limpezime*	*usturime*
grăsime	*lungime*	*vechime*

O situație aparte au numeralele în -ime. Unele, ca *treime*, au înțelesul așteptat „însușirea, calitatea de trei", celelalte pot însemna „parte dintr-un întreg, avînd ca numitor numeralul de bază", *doime* = 1/2, *treime* = 1/3, *zecime* = 1/10 etc. (numerale fracționare).

-ism

Deși foarte frecvent, -ism formează puține derivate în limba română. El are semnificația generală „ceea ce este specific termenului-bază", „ceea ce ține de indicația cuprinsă în termenul-bază, concepția, deprinderea legată strîns de această indicație", de exemplu : *muntenism* „cuvînt, act specific locuitorilor din Muntenia", *pașoptism* „concepție a revoluționarilor români de la 1848". Datorită prezenței acestui sufix în limba literară, chiar dacă nu în formații certe românești (uneori cu durată efemeră), se derivă cuvinte de la baze foarte variate, de exemplu *gîndirism* de la numele revistei literare *Gîndirea*, *păşunism* (astăzi ieșit din uz) de la *pășune*, format cu intenții ironice la adresa celor care își manifestau preferința pentru temele literare legate de viața pastorală.

Ținînd seama de posibilitățile lui -ism, derivatele menționate mai jos sînt numai cîteva ilustrări ale celor spuse mai înainte :

afacerism	*gîndirism*	*moldovenism*	*poporanism*
ardelenism	*huliganism*	*muntenism*	*sămănătorism*
bănățenism	*lichelism*	*oltenism*	*străinism*
bonjurism	*mahalagism*	*orășenism*	*trăirism*
bucovinism	*miticism* (Mitică)	*pașoptism*	*țărănism*

Sutele de cuvinte împrumutate, ca : *arabism*, *bigotism*, *catolicism*, *colonialism*, *dadaism*, *ermetism*, *germanism*, *hieratism*, *idiotism*, *iluminism*, *maniheism*, *nihilism*, *oportunism*, *romantism*, *realism*, *simbolism* etc., sînt vizibil și strîns legate de realități politice, economice și culturale a căror semnificație este necesar să fie cunoscută.

Formează **substantive** care au înțelesul general de „ceea ce rezultă" din verb, cu o excepție, *obrăznicătură*, derivat dintr-un adjectiv, dar sprijinit de *a se obrăznici*.

Sufixul este de fapt **-ură**, adăugat la participiu, dar cum majoritatea formațiilor provin de la verbele cu infinitivul în **-a**, s-a izolat și un **-ătură**, utilizat din cînd în cînd. Și mai rar apar dublete ca *întorsură*, cf. toponimul *Întorsura Buzăului*, față de *întorsătură*, primul cu **-ură**, celălalt cu **-ătură**.

Din cauzele arătate, un abstract ca *apucătură* sau ca *arătură, cumpărătură* sau *înțepătură* nu poate fi interpretat decît ca *apucat+ură*, pentru că semnificația impune derivarea din participiu, iar formal faptul este evident în *întinsură*, de exemplu; de aceea, în lista următoare, am înregistrat sub **-ură** atît formații ca *întinsură*, cît și ca *împușcătură*.

-ură

acritură	*ieșitură*	*mîzgălitură*	*sfărîmătură*
adunătură	*iscălitură*	*murătură*	*strînsură*
apucătură	*izbitură*	*mușcătură*	*șuierătură*
arsură	*încărcătură*	*orăcăitură*	*tăietură*
bubuitură	*încurcătură*	*picătură*	*tipăritură*
călcătură	*înjurătură*	*pieptănătură*	*țesătură*
corcitură	*întinsură*	*pupătură*	*țîșnitură*
cotitură	*întorsură*	*răcitură*	*udătură*
dărîmătură	*învățătură*	*răritură*	*uitătură*
degerătură	*junghetură*	*săritură*	*uscătură*
despicătură	*lătrătură*	*scursură*	*vătămătură*
fărîmătură	*legătură*	*secătură*	*vechitură*
frecătură	*lipitură*	*semănătură*	*zgîrietură*

-ătură

adîncătură (și : *adîncitură*)	*obrăznicătură*
căzătură	*rozătură*
cocătură	*ștersătură*
întorsătură (și : *întorsură*)	

După cum se poate vedea, multe denumesc obiecte concrete, dar prin metonimii asemănătoare cu cele descrise la sufixul **-ință**.

Variațiile fonetice sînt de la sine înțelese în *junghetură (junghia), tăietură (tăia), zgîrietură (zgîria)* și nu privesc direct sufixul *-ură*.

8. SUFIXE PENTRU DENUMIREA UNEI COLECTIVITĂȚI

Denumirea unei colectivități prin derivare se face cu ajutorul următoarelor șase sufixe : **-ărie, -ăraie, -et, -ime, -iș** și **-iște**. Primele două sînt uneori în variație liberă, cf. *apărie* și *apăraie, prăfărie* și *prăfăraie* etc. ; **-ăraie** este compus cu un augmentativ, **-aie**, astăzi ieșit din uz, care avea și formă de

masculin, de unde : *dăndănaie (dandana), vînătaie*, dar și *trîntai* „trîntă". Din această împrejurare decurge nuanța ușor depreciativă a derivatelor în *-ăraie*, în comparație cu cele în *-ărie*.

Sufixele *-ărie* și *-ăraie* se adaugă la substantive, dînd naștere la derivate ca :

-ărie		**-ăraie**
argintărie	*prăfărie*	*apăraie*
bostănărie	*rufărie*	*colbăraie*
colbărie	*stîncărie*	*glodăraie*
ierbărie	*turbărie*	*fumăraie*
lăcărie	*viermărie*	*lăcăraie*
pepenărie	*viespărie*	*viermăraie*

-et

Formează substantive nume colective din substantive. Unele dintre acestea sînt nume de arbori :

alunet	*copilăret*	*lînet*	*puiet*
arboret	*cornet*	*muieret*	*sălcet*
bănet	*cuconet*	*nucet*	*slugăret*
bătrînet	*dudet* (dud)	*omenet*	*stejăret*
brădet	*făget*	*plopet*	*tineret*
călugăret	*gorunet*	*pomet*	*vișinet*

Băbăret trebuie pus în legătură cu *băbărească*, formație, mai mult sau mai puțin, întîmplătoare, iar *lînet*, din cauza bazei sale care este nume de materie, se întrebuințează mai ales la plural, *lîneturi* însemnînd ca toate pluralele de acest tip și „soiuri de lînă sau de obiecte de lînă". Celelalte au rar plural.

-ime

Formează de asemenea substantive din substantive, avînd înțelesul de „totalitatea elementelor denumite prin bază". De notat că se atașează de preferință la nume de ființe și este mult mai productiv decît cele anterioare. Iată cele mai frecvente derivate :

argățime	*haiducime*	*ostășime*	*românime*
boierime	*iepurime*	*păgînime*	*soldățime*
calicime	*iobăgime*	*păsărime*	*studențime*
ciocoime	*învățătorime*	*pedestrime*	*școlărime*
crăime	*junime*	*plugărime*	*tătărime*
dăscălime	*muncitorime*	*poporime*	*turcime*
funcționărime	*nobilime*	*pruncime*	*țărănime*

O observație particulară merită *călărime* și *șoricărime*, pentru că baza lor este mai puțin evidentă decît a celorlalte. *Călărime* derivă din *călar* — (cf. *călare*), ca și *călăreț* ; *șoricărime* are la bază un *șoricărie*. La fel se explică și *drăcărime* de la *drăcărie*.

-iș

Formează **substantive** de la substantive, de la nume de plante (inclusiv arbori) sau de obiecte. O excepție o constituie *păienjeniș (păianjen)*:

aluniș	*desiș*	*păienjeniș*	*sălciniș*
aniniș	*goruniș*	*păiș*	*stejăriș*
ariniș	*groholiș*	*pălliniș*	*tufăriș*
bolovăniș	*hățiș*	*păpuriș*	*tufiș*
brădiș	*iniș*	*pietriș*	*ulmiș*
cărpiniș	*mărăciniș*	*pruniș*	*zmeuriș*
curpeniș	*mestecăniș*	*rămuriș*	

Brădiș a fost specializat pentru denumirea unor plante acvatice asemănătoare prin ținuta, ramurile și frunzele lor cu un brăduleț, dar și-a menținut și sensul de colectiv.

-iște

Formează **substantive** din substantive, cu rare excepții.

Ca și -iș, se adaugă numai la nume de plante (inclusiv de arbori) sau de obiecte;

aluniște	*gunoiște*	*pruniște*
ariniște	*iniște*	*rariște*
cînepiște	*ogoriște*	*trifoiște*
goruniște	*porumbiște*	
gropiște	*priveliște*	*tuluniște*

9. SUFIXE CARE IMPLICĂ IDEEA DE LOC

Din sufixele analizate în paragraful precedent, patru, -ie (-ărie), -et, -iș și -iște, servesc în mod obișnuit și pentru indicarea locului unde se află colectivitatea denumită, căci, printr-o metonimie foarte simplă, orice colectivitate de plante sau de lucruri, fiind îngrămădită într-un spațiu caracterizat prin însăși prezența ei, își trece numele și asupra spațiului în cauză. Așa se explică utilizarea unor derivate din această categorie ca toponime: *Aluniș, Mestecăniș, Păltiniș, Făget, Nucet, Cornet(u)* etc., încît, în principiu, orice denumire de colectivitate poate implica și ideea de loc.

Același lucru se petrece și cu -ie (-ărie) cînd arată unde se află, se produce sau se vinde un lucru, un bun legat sau nu de numele agentului, unde se depune o activitate permanentă, se exercită un meșteșug:

blană	— *blănar*	— *blănărie*
fier	— *fierar*	— *fierărie*
cazan	— *cazangiu*	— *cazangerie*
tinichea	— *tinichigiu*	— *tinichigerie*

față de următoarele care nu au un nume de agent ca intermediar :

benzină	— *benzinărie*
gogoașă	— *gogoșerie*
lînă	— *lînărie*
monetă	— *monetărie*
must	— *mustărie*

Există însă și un sufix specializat în indicarea provenienței locale, **-ean** din *arădean, argeșean, băcăuan, băimărean, brașovean, craiovean, dobrogean, făgărășan, gălățean, hațegan, ieșean, jian, lugojean, muntean, novăcean* (Novaci), *odobeștean, pădurean, rîmnicean, someșean, teleormănean, vîlcean, vrîncean* etc.

10. SUFIXE PENTRU INDICAREA MODALITĂȚII

Româna contemporană utilizează pentru indicarea modalității trei sufixe : **-ește, -iș** și **-mente**, pe acesta din urmă însă foarte rar.

-ește

Formează a d v e r b e din substantive și adjective, cu condiția să existe de la aceeași bază și un adjectiv în **-esc**, de ex. *nebun — nebunesc — nebunește, copil — copilăresc — copilărește.*

Din această cauză, **-ește** a făcut impresia că este în realitate sufixul **-e** adăugat la **-esc**, dar izolarea unui *-e* deosebit de *-ește* nu este posibilă ; **-ește** este deci perechea adverbială a lui **-esc**.

Din numărul foarte mare de derivate am ales cîteva dintre cele mai frecvente :

armenește	*copilărește*	*iepurește*	*nebunește*	*școlărește*
băbește	*femeiește*	*latinește*	*omenește*	*tinerește*
bărbătește	*frățește*	*lumește*	*ostășește*	*țărănește*
ciobănește	*grecește*	*mînzește*	*prietenește*	*vitejește*
cîinește	*hoțește*	*mutește*	*românește*	*voinicește*

În secolul trecut, **-ește** se adaugă frecvent și la adjective terminate în **-ic**, de la care nu era necesar să existe pereche în **-esc**, de exemplu : *anatomicește, ironicește, laconicește*, dar de cele mai multe ori corespondența exista. Astăzi, procedeul a căzut în desuetudine, deși mai întîlnim cazuri ca : *papagalicește, științificește, materialicește* etc.

-iș

Derivă a d v e r b e de mod din substantive și verbe : *boldiș, chiorîș, cruciș, grăpiș, furiș, piepliș, pieziș, tîrîș, tîrîiș* etc.

-mente

Apare foarte rar la teme românești, cf. *singularmente.*

11. SUFIXE PENTRU NUME PROPRII DE FAMILIE

În româna contemporană există un singur sufix specializat pentru numele proprii de familie : **-escu**, fiindcă **-eanu**, utilizat și el frecvent în acest scop, presupune, ca și multe diminutive, augmentative sau nume de agent transformate în nume de familie, un supranume sau o poreclă. Faptul este valabil într-o oarecare măsură și pentru **-escu**, dar acesta are mai mare libertate de unire cu un prenume, cf. : *Alexandru — Alexandrescu, Adam — Adamescu, Bogdan — Bogdănescu, Constantin — Constantinescu, Dan — Dănescu, Dobre — Dobrescu, Eftimie — Eftimescu, Ene — Enescu, Filip — Filipescu, George — Georgescu, Ilie — Iliescu, Iordan — Iordănescu, Luca — Lucescu, Manea — Mănescu, Marcu — Mărculescu, Nicolaie — Nicolescu (Niculaie — Niculescu), Oprea — Oprescu, Petre — Petrescu, Pavel — Pavelescu, Radu(l) — Rădulescu, Stan — Stănescu, Stere — Sterescu, Teodor — Teodorescu, Udrea — Udrescu, Vasile — Vasilescu* etc.

Deosebirea dintre distribuția lui **-escu** și cea a lui **-eanu** pe plan formal constă în aceea că unele nume de familie în **-eanu** nu se formează de la prenume ca *Adam, Dan, Eftimie, Ene, Ilie, Marcu, Pavel, Stan* etc. La rîndul lui, **-escu** este exclus de la derivarea multor nume de familie care au la bază un toponim, cf. : *Almăjeanu* (din *Almăj*), *Ardeleanu, Argeșeanu, Bolintineanu, Bănățeanu, Bîrlădeanu, Cîmpineanu, Dăianu* (de la *Daia*), *Dobrogeanu, Făgărășanu, Fierbințeanu* (de la *Fierbinți*), *Frumușeanu* (de la *Frumușani*), *Grădișteanu (Grădiște), Horezeanu (Horez), Izvoreanu (Izvoreni), Jianu (Jiu), Livezeanu (Livada* sau *Livezi), Lotreanu, Măgureanu, Moldoveanu, Munteanu, Mureșeanu, Nemțeanu (Neamț), Ocneanu (Ocna), Ogrezeanu (Ogrăzi), Pașcanu (Pașcani), Rahoveanu, Sireteanu, Suceveanu, Turdeanu (Turda), Ulmeanu (Ulmu), Văleanu, Zăvoianu* etc. (Sufixul **-eanu** este în primul rînd utilizat pentru a deriva nume de persoană de la nume de localități.)

De la unele teme sînt posibile însă ambele formații :

Andrei	*Andreiescu*	*Andreianu*	*Iacob*	*Iacobescu*	*Iacobeanu*
Anton	*Antonescu*	*Antoneanu*	*Manoil*	*Manoilescu*	*Manoileanu*
Badea	*Bădescu*	*Bădeanu*	*Mihail*	*Mihăilescu*	*Mihăileanu*
Borcea	*Borcescu*	*Borceanu*	*Nicolaie*	*Nicolescu*	*Nicoleanu*
Cornea	*Cornescu*	*Corneanu*	*Oprea*	*Oprescu*	*Opreanu*
Codrea	*Codrescu*	*Codreanu*	*Petre*	*Petrescu*	*Petreanu*
Dobre	*Dobrescu*	*Dobreanu*	*Roșu*	*Roșescu*	*Roșeanu*
Danciu	*Dănciulescu*	*Dănciuleanu*	*Soare*	*Sorescu*	*Soreanu*
Filip	*Filipescu*	*Filipeanu*	*Teodor*	*Teodorescu*	*Teodoreanu*
Grigore	*Grigorescu*	*Grigoreanu*	*Udrea*	*Udrescu*	*Udreanu*
Grecu	*Grecescu*	*Greceanu*	*Vlad*	*Vlădescu*	*Vlădeanu*

În multe dintre numele citate este însă vorba de o substituire de sufix după modelul *Teodor* **-escu**, față de *Teodor* **-eanu**, *Mihăi* **-escu**, față de *Mihăi-***-eanu** etc.

Afară de cele două sufixe discutate mai sus, în unele nume de familie se recunoaște sufixul **-iu** (puțin productiv), cf. *Antoniu, Constantiniu, Dumitriu, Eftimiu, Gheorghiu, Grigoriu, Ioanițiu, Manoliu, Procopiu* etc. Sufixul **-ache** adus uneori în discuție *(Costache, Dumitrache, Iordache* etc.) nu este specializat pentru numele de familie, ci se întrebuințează ararecori ca hipocoristic la prenume, care pot deveni ulterior nume de familie ca și augmentativele, diminutivele etc. despre care a fost vorba în altă parte.

12. ALTE SUFIXE

Cele 11 categorii semantice enumerate mai înainte nu cuprind toate sufixele limbii române contemporane. Am lăsat de o parte pe *-cață*, evident în *albeață, dulceață, negreață*; pe *-nic* adjectival, cu sensul „care are însușirea indicată de bază"; cf.: *amarnic, casnic, dosnic, fățarnic, îndoielnic, lăturalnic, localnic* etc.; pe *-et, -it*, cf.: *urlet, albinărit* etc., și multe altele care ne-ar fi obligat să extindem peste măsură partea referitoare la formarea cuvintelor. Pentru sufixele neluate în considerație, cititorul se poate adresa unor lucrări anume indicate în bibliografie.

Repartiția stilistico-funcțională a sufixelor

Cele mai multe dintre sufixele analizate de noi au răspîndire generală, apărînd în toate variantele stilistice principale ale limbii române. În limbajele culte, mai ales în limbajul științific și în cel tehnic, există însă și alte sufixe. În aceste limbaje, problema derivării se complică din cauza circulației derivatelor și a felului în care specialiștii intervin în sistem spre a-l organiza potrivit cu nevoile lor. Nu ne referim numai la nomenclaturile botanicii, zoologiei, medicinei, chimiei ș.a.m.d., ci și la acțiuni, poate mai puțin consecvente, dar reale și adesea necesare, ale specialiștilor din domeniul științelor societății, unde se tinde de asemenea la stabilirea de nomenclaturi cît mai riguroase (bunăoară în limbajul juridic și în cel administrativ).

Unul din rezultatele acestui proces este selectarea sufixelor și a procedeelor de formare și chiar transformarea conștientă a unui sistem spontan într-unul orientat, ceea ce atrage după sine intensificarea analizei, reconsiderarea valorii sufixelor, delimitarea combinării lor cu bazele etc. De aceea se impune o cercetare aparte a formării cuvintelor în asemenea sisteme. Cel mai concludent exemplu ni-l oferă cazul unor sufixe ca **-bil, -ism, -ist, -mente** etc., foarte des întîlnite în sistemele amintite, de unde pătrund apoi într-o oarecare măsură în limbajul standard cult și chiar în cel popular.

După cîte s-a putut vedea, discuția noastră s-a rezumat la derivatele certe ale limbii române. Nu am cercetat sistemele speciale și nici nu le-am înglobat în cel general, pentru motivul, după părerea noastră, foarte puternic al diferențierii stilistico-funcționale, dar nu numai pentru aceasta, ci și pentru că sistemele speciale nu au fost încă studiate în așa fel încît regulile lor să fie bine delimitate și deci să le putem compara în mod profitabil cu cele din sistemul general.

Este limpede din acest punct de vedere că între cel care utilizează un limbaj restrîns la domeniul specialității sale și cel care se folosește curent de limbajul standard există o mare deosebire, chiar dacă, adesea, este vorba despre aceeași persoană, căci contextul — care diferă — își impune cerințele lui, mai stricte în primul caz, mult mai largi în al doilea, și formațiile analizabile din limbajele tehnico-științifice nu mai sînt de foarte multe ori analizabile pentru nespecialist. Derivatele în *-ită* din limbajul medical, de exemplu, cele în *-an* din limbajul chimiei etc. demonstrează adevărul acestei afirmații.

FALSELE SUFIXE (SUFIXOIDELE)

Falsele sufixe țin de limbajele culte și specializate. Un termen medical ca *febrifug*, de exemplu, conține în partea sa finală un *-fug*, pe care-l regăsim în *centrifug, vermifug* și în alte cuvinte asemănătoare. Segmentul *-fug*, ușor

analizabil, face impresia unui sufix al cărui sens global este legat în aparență de verbul românesc *fugi*, căci el înseamnă „care face să fugă", „care îndepărtează, gonește, elimină". În realitate, **-fug** nu are legătură directă cu *fugi* din limba română, ci este numai o adaptare a părții finale din diverse cuvinte cu circulație internațională în care **-fug** provine din limba latină.

Cu **-fug** seamănă **-fob** din cuvinte ca *anglofob, galofob, germanofob, hidrofob* etc., unde însă, nemaifiind vorba despre un cuvînt latinesc, ci de unul vechi grecesc, mai greu de descoperit de vorbitorii limbii române, se impune descifrarea lui prin traducere, fără de care nu se poate ști ce sens au cuvinte ca cele citate. Cînd însă se arată că semnificația lui **-fob** este de „care urăște, care nu poate suferi, care se ferește de ...", se lămurește și înțelesul substantivelor care se sfîrșesc în **-fob** (cf. *fobie*). Nici **-fug**, nici **-fob**, nici altele ca ele (**-fil**, **-for**, **-grafie**, **-gramă**, **-log**, **-cid** etc.) nu sînt sufixe, pentru că au valoare denotativă evidentă[1];

-fil înseamnă „iubitor", **-for** „care poartă, purtător" (*hidrofor*), **-grafie** „descriere, știință a descrierii", **-gramă** „schemă" (*organigramă* „schemă de organizare"), **-log** „specialist" (*dermatolog* „specialist în boli de piele"); **-cid** „ucigător" (*vermicid* „ucigător de viermi") etc.

Pe lîngă aceasta, sufixoidele amintite și altele ca ele impun cuvîntului precedent o anumită formă; **-fil**, de exemplu, nu se poate combina decît cu un cuvînt care în prealabil se termină în *-o*, cf. : *olteanofil, munteanofil, romànofil, timbrofil* etc., **-fug**, cu unul care se termină în **-i** : *febrifug, vermifug* etc.

PREFIXELE ȘI PREFIXAȚIA

Față de numărul, de varietatea și de complexitatea sufixelor, prefixele productive propriu-zise sînt, în limba română, mai puține și mai unitare. De aceea, clasificarea morfologică nu ni se pare necesară. Ea rezultă clar din cuvintele cu prefixe, iar cele spuse referitor la poziția prefixelor în genere ne scutesc de altă argumentare. Menționăm însă că, alături de prefixele de circulație generală, există în limba română actuală numeroase altele utilizate fie numai în terminologiile de specialitate, fie numai în limbajul cultivat, dar ele se aplică relativ rar la baze vechi, deși vorbitorii le recunosc adesea caracterul de prefix.

1. PREFIXE PRIVATIVE

Prefixele din această categorie semantică au sensul general de „fără", „lipsit de", „a lipsi de".

des-

Singurul care formează cuvinte noi în româna contemporană este **des-** (**de-**). El dă naștere la verbe din care se formează, dar foarte rar, adjective și substantive deverbative, cu unele excepții ca *descreierat* (*des-+creier-+at*). Verbele cu prefixul **des-** (**de-**) se pot grupa în mai multe categorii în raport cu baza. Prezentate pe larg în continuare, ele arată că, de cele mai multe ori, prefixul se atașează tot la un verb. La această concluzie duce analiza tipu-

rilor *dezbina — îmbina* și *dezamăgi — amăgi*, pentru că lor nu le corespunde în limba română un substantiv-bază, cum se întîmplă cu *descleia — încleia (clei), destăinui — tăinui (taină).*

Din substantive, formații sigure sînt numai *descăpățîna* (nu are legătură cu *încăpățîna*, după cum rezultă din semnificația lui), *dezlîna* „a (se) desface ca firele de lînă".

Categoriile de verbe formate cu prefixul **des-** :

a) verbele cu **des-** se opun celor cu **în-** într-o pereche în care se recunoaște baza :

desărcina/însărcina	(sarcină)	*desfunda/înfunda*	(fund)
descătușa/încătușa	(cătușă)	*dezgropa/îngropa*	(groapă)
descleia/încleia	(clei)	*dejuga/înjuga*	(jug)
descleșta/încleșta	(clește)	*deznoda/înoda*	(nod)
descolăci/încolăci	(colac)	*desperechea/împerechea*	(pereche)
descheia/încheia	(cheie)	*despovăra/împovăra*	(povară)
descreți/încreți	(creț)	*dezrobi/înrobi*	(rob)
desființa/înființa	(ființă)	*deșira/înșira*	(șir)
desfoia/înfoia	(foaie)	*deșuruba/înșuruba*	(șurub)
desfrîna/înfrîna	(frînă)	*dezvinovăți/învinovăți*	(vinovat)
desfrunzi/înfrunzi	(frunză)	*deszăpezi/înzăpezi*	(zăpadă)

b) verbe cu **des-** fac pereche cu **în-**, dar baza perechilor nu se mai recunoaște :

dezbina — îmbina	*descălța — încălța*	*descinge — încinge*
dezbrăca — îmbrăca	*descărca — încărca*	*descurca — încurca*
descăleca — încăleca	*deschide — închide*	*dezvăța — învăța*

c) verbele cu **des-** formează pereche cu verbe fără prefix sau cu un prefix neproductiv :

dezamăgi — amăgi	*dezlega — lega*
desconcentra — concentra (în armată)	*dezlipi — lipi*
descoperi — acoperi	*desprinde — cuprinde, prinde*
desface — face	

d) verbele cu **des-** formează pereche cu verbe fără prefix sau cu un prefix neproductiv și se pot raporta la o bază comună :

desăra — săra (sare)	*destăinui — tăinui* (taină)
dezmoșteni — moșteni (moștean)	*dezmorți — amorți* (cf. morțiș)
deznădăjdui — nădăjdui (nădejde)	*deszăvorî — zăvorî* (zăvor)

de-

Cu aceeași valoare ca **des-**, prefixul **de-** apare în cîteva cazuri ca variantă strict fonetică a lui **des-** : *dejuga* (și *desjuga*), *desăra*, *deșira*, *deșuruba*.

Atît **des-**, cît și **de-** servesc la modelarea unor împrumuturi romanice ca : *dezarma, dezbate, descrește, descuraja, dezmembra, destinde, decolora, demoda, deversa.* Posibilitatea ca unele dintre acestea să fie formații savante românești

nu este exclusă, dar clarificarea modului lor de formare nu se rezolvă decît prin cercetarea istoriei fiecăruia în parte, ceea ce se face în genere în dicționarele limbii române.

Privativ este și prefixul de origine greacă veche a- (înainte de consoane), an- (înainte de vocale), întîlnit aproape exclusiv în limbajele științifice. El se recunoaște în adjective și substantive ca :

acefal „fără cap, lipsit de cap" ; cf. și acefalie ;
acotiledonat „fără cotiledoane, neprevăzut cu cotiledoane" ;
afon „fără voce, lipsit de voce" (în fonetică : „lipsit de vibrații") ; cf. afonie ;
alogic „fără logică, lipsit de logică" ;
analfabet, analfabetism „fără știința alfabetului", „lipsit de cultură elementară";
anorganic „care ține de domeniul chimiei exterioare clasei de compuși ai carbonului" ;
asexuat „fără organe reproducătoare", „lipsit de organe caracteristice sexului" ;
aton „fără accent" ; „fără tonusul caracteristic vitalității", „fără vitalitate" ;
atrofic (atrofie, atrofia) „lipsit de hrană", „nedezvoltat din cauza lipsei de nutriție" ;
avitaminoză „boală provocată de lipsa vitaminelor din organism".

2. PREFIXE NEGATIVE

ne-

Prefixul negativ comun pentru toate variantele limbii române este **ne-**. De o mare productivitate, el formează adjective, substantive și uneori adverbe. Rolul lui fundamental este de a nega valoarea semantică a bazei, de exemplu : *adevăr — neadevăr, cinstit — necinstit, fumător — nefumător, noroc — nenoroc, șansă — neșansă.*

Afară de aceasta, el dă uneori valoare privativă derivatelor ca în *nesomn (o noapte de nesomn),* fapt lesne de înțeles, de vreme ce și formațiile cu prefixe privative pot desemna în anumite situații o idee negativă. Deosebirea esențială dintre ele constă în aceea că, pe cînd prefixul privativ presupune existența într-o formă oarecare a elementului de care este privat cineva sau ceva, cel negativ nu implică această condiție, cf. : *acoperit — descoperit — neacoperit — nedescoperit* sau *făcut — desfăcut — nefăcut, lipit — dezlipit — nelipit, zăvorît — deszăvorît — nezăvorît* etc. ; *o oală neacoperită* fiind oala căreia nu i s-a pus capac, pe cînd *o oală descoperită* este aceea căreia i s-a scos capacul ; *un plic dezlipit* a fost mai întîi *lipit,* pe cînd unul *nelipit* nu a fost niciodată *lipit* etc., etc.

Din cauza marei lui productivități, **ne-** se adaugă la unele cuvinte pentru a nega o valoare oarecare a acestora, nu numai decît pe cea mai frecventă ori pe cea denotativă, de exemplu *nedrept* nu neagă pe *drept* în înțelesul de „direct", ci în înțelesul moral, de aceea *nedrept* se opune în primul rînd lui *just.* În același fel se explică *necurat,* care nu înseamnă „murdar" la propriu, ci „lipsit de curățenie spirituală", de unde și utilizarea lui ca substantiv pentru *drac, diavol.*

Problema se complică și prin faptul că adesea unul din cuvintele cu prefixul **ne-** este influențat semantic fie de alt termen din aceeași familie, fie de un sinonim cu aproximativ aceeași semnificație. Dacă *nedrept,* de exemplu, a ajuns la înțelesul arătat, foarte probabil că aceasta s-a întîmplat în urma prezenței în limbă a lui *nedreptate,* format de la *dreptate,* iar *necurat* a putut fi orientat semantic de *murdar,* care are și înțelesul de *josnic* și pe acela de *obscen.*

Prin urmare, prefixul ne- introduce cuvintele într-un microsistem semantic complex, cu raporturi privative alături de cele negative, cu raporturi sinonimice și antonimice variate, ceea ce are drept consecință modificarea formațiilor prefixate. Fenomenul se petrece bineînțeles cu orice cuvînt din limbă, dar nu cu aceeași intensitate semantică, nuanțarea înțelesului nefiind atît de clară ca în cazul pe care-l discutăm.

În interpretarea termenilor incluși în categoriile de mai jos, este deci necesar să se țină seama de observațiile anterioare, mai ales că exemplele alese pentru ilustrarea diverselor combinații ale lui ne- tind să demonstreze și fenomenul semantic prezentat aici.

Adjective negative de la adjective primare

(Numărul lor este relativ redus, căci la adjectivele care indică o însușire cromatică nu se folosește; la *frumos*, la *urît* sau la cele cu semnificație similară, de asemenea nu apare.)

Cele mai des utilizate sînt: *nebun* (cu sensul de „dement" și cu derivate ca *nebunie, nebunesc, nebunește*), *necurat, nedrept, nesigur, nelot* (la minte).

Adjective negative de la adjective derivate care nu sînt participii (și nici derivate cu -at, -it, -ut)

neascultător	*nefavorabil*	*neîndurător*	*nepărtinitor*
necredincios	*neferos*	*nemilos*	*nepieritor*
necruțător	*nefiresc*	*nemișcător*	*nerecunoscător*
necuviincios	*neiertător*	*nemuritor*	*neverosimil*
nedeterminabil	*neîncrezător*	*nepămîntean*	*nevîrstnic*

Adjective negative de la participii sau derivate cu -at, -it, -ut

Numărul lor fiind mult mai mare decît cel din categoria precedentă, dăm numai o mică parte dintre ele:

neabătut	*nedelicat*	*neînsemnat*	*neprecupețit*
nearticulat	*nedumerit*	*neînțeles*	*nepricopsit*
neasemuit	*nefericit*	*nelămurit*	*neprihănit*
nebăut	*neisprăvit*	*nelimitat*	*neregulat*
necioplit	*neîmblînzit*	*neliniștit*	*nerușinat*
neclintit	*neîmpăcat*	*nemărginit*	*nespălat*
necopt	*neînduplecat*	*nemîncat*	*nesuferit*
necuprins	*neînfricat*	*nemîngîiat*	*nesters*
necurat	*neînfrînt*	*nepătruns*	*nevătămat*

Tot aici intră și cele cîteva adjective compuse cu mai precedate de ne-: *nemaiauzit, nemaiîntîlnit, nemaipomenit, nemaivăzut*, cu toate că prefixul nu s-a adăugat la o temă pozitivă alcătuită din *mai*+participiu, ci rezultă din construcții verbale, după toate aparențele imitate și ele după cele cu gerunziul, pentru că formulele *nemaiajungînd, nemaibătînd, nemaicrezînd, nemaidormind, nemaifiind, nemaigîndind, nemailăsînd, nemaimîncînd* etc. sînt uzuale ca și gerunziile negative simple, cf.: *neajungînd, nebătînd, necrezînd, nedormind, nefiind, negîndind, nelăsînd, nemîncînd* etc. De altminteri, ne- este aici gramaticalizat, negarea cu *nu* fiind imposibilă într-o construcție ca: *nemaicrezînd* sau *necrezînd ce i se spunea.*

Substantive negative de la substantive

Puține la număr, substantivele în discuție au la bază un termen abstract, în afară de două situații: *a)* cînd substantivul negativ intră împreună cu baza lui în formule de tipul *Pisică de rasă, pisică de nerasă, să n-o mai prind pe aici.*, *Rudă, nerudă, să-i dea omului pace.*, caracteristice limbajului familiar și celui popular (ca și construcțiile similare cu adjective sau adverbe: *frumos, nefrumos..., cum, necum...; încet, neîncet...* poate chiar mai frecvente decît cele cu substantive); *b)* cînd termenul negativ constituie elementul unei comparații în formule: *ca nelumea, ca neoamenii*, iar cu adverbe: *ca nealtădată*.

Exceptînd situațiile arătate, cele mai obișnuite substantive negative din această categorie sînt:

neadevăr	*necuviință*	*nesiguranță*
neagresiune	*nedreptate*	*nesocotință*
necinste	*neființă*	*nesomn*
nechibzuință	*neorînduială*	*nestatornicie*
necredință	*nepereche*	*neșansă*
necurățenie	*neregulă*	*nevinovăție*

Substantive negative de la o bază verbală cu un sufix din seria -are, -ere, -ire

Acestea sînt foarte numeroase. Aproape de la fiecare verb se poate construi unul pe baza infinitivului, dar multe rămîn accidentale, de exemplu *neavere*. Lista care urmează conține numai cazurile importante:

neascultare	*nemărginire*	*nerăbdare*
nebăgare (de seamă)	*nemurire*	*nerușinare*
nedumerire	*neobrăzare*	*nesimțire*
nefericire	*nepăsare*	*nesocotire*
neîncredere	*neplăcere*	*nestăpînire*
neînțelegere	*nepricepere*	*nesupunere*
nelămurire	*nepotrivire*	*neștire (în-)*

Adverbe negative cu ne-

Mai puțin de 10 la număr, adverbele cu *ne-* sînt formate tot de la verbe, cu excepția lui *necum* și a lui *nealtădată*, ultimul numai în expresii. Ele sînt:

neacoperit	*negreșit*	*neînchipuit*
necontenit	*neîncetat*	*neîntrerupt*

În cîteva cazuri, prefixul ne- apare la verbe: *a neliniști, a nemulțumi, a nesocoti, a nedreptăți, a nemuri* (întîlnit în limbajul criticii plastice cu înțelesul de „a face să devină nemuritor" (despre diverse personaje care au servit de model artiștilor plastici).

Aceste verbe nu pot fi considerate decît formații analogice. Apariția lor se explică prin tratarea unor adjective cu înfățișare de participiu drept participii. Astfel, asemănarea dintre *mulțumit* și *nemulțumit* a creat impresia că *nemulțumit* trebuie să aibă aceeași paradigmă verbală ca *mulțumit* care-i stă la bază, și așa s-a născut verbul *a nemulțumi*.

Verbe ca acelea citate sînt considerate derivate regresive.

Corespunzînd lui **in-** din variantele savante ale limbii române, prefixul **ne-** substituie adesea pe **în-** prin calc, după cum se poate vedea din ceea ce urmează.

Prefixul savant **in-**, **im-** (înainte de labiale), **i-** (înainte de l, m și r) a devenit ușor de recunoscut prin perechi de cuvinte ca: *adaptabil – inadaptabil, discutabil – indiscutabil, dispune – indispune, egalitate – inegalitate, lizibil – ilizibil, moral – imoral, propriu – impropriu, salubru – insalubru* ș.a.m.d.

În consecință, au apărut dublete ca *inadaptabil – neadaptabil, inadaptat – neadaptat, ineficace – neeficace, inegalitate – neegalitate, imoral – nemoral, impenetrabil – nepenetrabil, impolitețe – nepolitețe, intraductibil – netraductibil* etc. Fenomenul invers, de atașare a lui **in-** la o temă neîmprumutată, nu se întîlnește nici accidental, ceea ce dovedește că distribuția lui **ne-** și a lui **in-** este diferită, ultimul rămînînd numai în sfera limbajelor savante, în timp ce primul pătrunde și în această sferă.

(Pentru a vedea deosebirea, se poate încerca substituirea lui **ne-** cu **in-** în oricare dintre exemplele date mai înainte pentru adjective, substantive, adverbe. Se va constata foarte ușor că limba română nu tolerează pe **in-** în aceste cazuri, cu excepția unora ca *nedelicatețe*, care are însă temă împrumutată.)

In- prezintă marele avantaj de a apărea și la v e r b e, ceea ce nu se întîmplă de obicei cu **ne-** (cf. *indispune*, copiat desigur după fr. *indisposer*). Acest fapt ar putea să-i lărgească simțitor aria de utilizare.

3. PREFIXE DELOCUTIVE

Prefixele delocutive formează cuvinte de la locuțiuni (de unde și numele lor). Ele se plasează din punct de vedere semantic foarte aproape de prepoziții. De fapt, unele și sînt prepoziții pe cale de a se specializa în formarea cuvintelor.

în-

Cel mai important prefix delocutiv al limbii române contemporane este **în-**. El formează în primul rînd verbe, foarte multe, în al doilea rînd, adjective și adverbe. Adjectivele sînt de tip participial, avînd deci sufixul **-t**, în forma **-at, -it** sau **-ut**. Se pare chiar că, exceptînd verbele la care *în-* nu mai este recunoscut ca atare: *îmbăta, îmbina, închide, îndrăzni, înfige, îngădui, întuneca* etc., toate celelalte presupun ca primă fază de trecere a locuțiunii la un verb faza participial-adjectivală amintită.

Sensul primar global al verbelor delocutive formate cu **în-** depinde de acela al locuțiunilor de la baza lor, și anume de:

a) locuțiuni care presupun formula *a pune, a introduce, a intra, a fi pus în..., a se afla în...* de exemplu: *a înfăptui = a pune în fapt, a înfățișa = a pune în față, a împerechea = a pune în pereche, a fi pus, a se afla în pereche* etc.;

b) locuțiuni care presupun formula *a (se) face (a deveni) în (chip de* sau *în chipul...)*, de exemplu: *a (se) încolăci = a (se) face în chip de colac, a (se) îngălbeni = a (se) face în (culoarea) galben, a (se) schimba în galben, a (se) îngrășa = a (se) schimba în gras, a îmbătrîni = a se schimba (a se transforma) în bătrîn* etc.;

c) locuţiuni care presupun formula *a fi, a lua, a cuprinde, a prinde, a da în*: *înmîna=a da în mînă, a îmbrăţişa=a cuprinde în braţe, a încleşta=a apuca în cleşte* etc.

Pe lîngă faptul că mai toate verbele formate cu **în-** se încadrează într-una din aceste clase semantice, pentru tratarea lui **în-** ca prefix delocutiv există şi argumente formale. Unul dintre ele îl reprezintă însăşi capacitatea limbii române de a construi fără greutate adjective cu aspect verbal utilizînd sufixele participiale **-at, -it, -ut.** Ceea ce se întîmplă în cazuri ca *buzat* se întîmplă la fel de uşor cu acele părţi din locuţiunile în care intră *în*, de exemplu din *a fi, a se afla în belşug* se obţine *îmbelşugat, (este) îmbelşugat*, din *a intra, a fi primit în şcoală* se obţine *înşcolat, (este) înşcolat* etc. În felul acesta se ajunge la adjective-participii ca acelea de mai jos:

îmbelciugat	*îndoliat*	*împîslit*
îmbelşugat	*îndumnezeit*	*însîmbrat*
încăciulat	*înfăţat*	*înşcolat*
încăpăstrat	*îngîndurat*	*întune(re)cat*
închingat	*înlăcrămat*	*înţinat*
încolţurat	*înnisipat*	*învesnicit*
încopciat	*împintenat*	*înzăuat*

Al doilea argument este prezenţa unor formaţii similare, ce-i drept puţine, care formează dublete cu cele avînd prefixul **în-**, ele înseşi fiind combinaţii ale lui **întru-** cu o bază, de exemplu: *într-adins* faţă de *înadins, într-aripa* faţă de *înaripa, într-arma* faţă de *înarma*. Altele ca *într-auri*, cf. porecla *Calcă-ntr-aur*, nu au corespondent într-o formaţie cu **în-**, dar caracterul lor delocutiv nu dă loc la nici o îndoială.

Clasele semantice amintite se pot diviza, la rîndul lor, în subclase. Verbe ca *însera*, ca *înnopta* sau *întîrzia*, de exemplu, intră în clasa *a*, dar fiind vorba despre timp, provenienţa lor locutivă diferă după cum răspund condiţiilor diatezei. Astfel, cînd *însera* este reflexiv, el implică formula *Ziua intră (trece) în seară.*, iar cînd este intranzitiv *(Ion a înserat pe drum.)*, presupune formula *a intra, a ajunge în seară* cu un subiect animat. Acelaşi lucru se poate spune despre *a înnopta* şi chiar despre *a întîrzia*, deşi la acesta din urmă este necesară completarea *(a intra) în tîrziu.*

În sfîrşit, pentru încadrarea verbelor despre care discutăm în clasele semantice înşirate mai înainte, trebuie să se ţină seama şi de comparaţie. *A (se) îmbujora* înseamnă *a se schimba în culoarea bujorului, a deveni ca bujorul*, deci r o ş u ca bujorul (deşi bujorul poate fi şi alb sau roz), iar cînd se spune *a împături*, se contrage în verbul delocutiv o construcţie ca *a strînge în chip de pătură (a împături un cearşaf, a împături o coală de hîrtie* etc.).

Verbe delocutive cu **în-** de tipul *a*:

Cele mai multe provin dintr-o locuţiune (reală sau posibilă) care are drept termen-cheie un substantiv sau un numeral. Pe lîngă posibilitatea ca verbul delocutiv să apară prin derivarea grupului *în+substantiv*, există şi cazuri în care prepoziţia *în* nu se află în această poziţie, căci pe cînd *încrucişa*, de exemplu, rezultă din *(a pune, a fi pus, aşezat; a se afla* etc.) *în cruciş, împovăra* trebuie dedus din *(a pune, a aşeza)* o *povară* în spatele, în circa, pe umerii cuiva etc.

În funcție de aceasta trebuie interpretate și exemplele următoare :

îmbrobodi	*îndatora*	*înhăma*	*înșira*
înaripa	*înfăptui*	*înlănțui*	*întemnița*
încăpățîna	*înfățișa*	*înlătura*	*înțepa*
încercui	*înființa*	*înlocui*	*învălui*
încleia	*îngenunchea*	*înmănunchea*	*învedera*
încornora	*îngrijora*	*înmormînta*	*învenina*
încrucișa	*îngropa*	*înnopta*	*înveșmînta*
încredința	*îngrozi*	*înșuti*	*învrăjbi*

Verbe delocutive cu în- de tipul *b* :

Verbele din această categorie pot fi deduse din locuțiuni (reale sau posibile) care au ca termen-cheie un substantiv sau un adjectiv. Cînd este un substantiv, se presupune o comparație, cînd este un adjectiv, verbul este factitiv *(a face (a schimba), a face să se schimbe în...)* sau eventiv *(a deveni...)*.

Termenul-cheie este s u b s t a n t i v :

închega	*înflora*	*înlemni*
încolăci	*înflori*	*împacheta*
încremeni	*înfoca*	*împerechea*
îndrăci	*îngheța*	*împînzi*
înflăcăra	*înjumătăți*	*împleti*

Termenul-cheie este a d j e c t i v :

înăcri	*îndesi*	*înfricoșa*	*înnegri*	*înrăi*
înăspri	*îndîrji*	*îngălbeni*	*împestrița*	*înstrăina*
îmblînzi	*îndrăgi*	*îngrășa*	*împlini*	*întări*
îmbuna	*îndrepta*	*îngreuia*	*împrospăta*	*înțepeni*
încălzi	*înduioșa*	*îngroșa*	*împuternici*	*învrednici*
încărunți	*îndulci*	*înmulți*	*împuțina*	*înzdrăveni*
încreți	*înfierbînta*	*înnebuni*	*înroși*	

Verbe delocutive cu în- de tipul *c* :

Verbele din această categorie se deduc din locuțiuni avînd la bază pe „a vîrî, a introduce, a intra“ + substantiv, ca :

îmbrățișa	*înmîna*
încleșta	*însufleți*
îndrăgosti	*înzăpezi*
înfumura	*învolbura*

Potrivit cu modul în care au fost prezentate lucrurile aici, un verb ca *a (se) încrede* se explică prin formula *a avea încredere...* în care ar trebui să distingem *în + a crede*, deci o parte dintr-o locuțiune de tip *a*, *credere* fiind substantiv verbal. La fel am explica și pe *a întrece*, pentru care se poate recurge și la *a fi în treacăt*, dar și la *a fi în trecere*. Sensul de „a depăși, a lua înainte“ al lui *întrece* provine eventual din *a trece înaintea (cuiva)*, *a trece în fața cuiva*, *a trece în frunte* etc. ; *a îndepărta* nu este nici el un *în + depărta*, ci un „a pune, a așeza, a trimite *în depărtare*“ devenit *îndepărta*; *încălca* trebuie raportat la *călca*, dar, foarte probabil, tot printr-o locuțiune, cf. *L-au călcat tîlharii.* și *Nu-i mai calcă în casă.*

Paralelismul dintre verbele cu în- şi cele fără în-, formate de la aceeaşi bază

În româna contemporană, verbele delocutive cu în- au de multe ori corespondent în verbe formate de la aceeaşi bază fără în-. Situaţia se prezintă astfel :

a. Ambele formaţii se utilizează în limba literară, de exemplu : *acri — înăcri, depărta — îndepărta, robi — înrobi, roşi — înroşi* etc., bineînţeles în cel puţin un context identic. Nu intră deci în discuţie cazuri ca *voi — învoi* sau *trece — întrece*.

b. Verbul format cu în- este literar, cel fără în-, popular, de exemplu : *îmblăni* faţă de *blăni, îndrăgosti* faţă de *drăgosti, îngriji* faţă de *griji, înnăbuşi* faţă de *năbuşi, împuşca* faţă de *puşca* etc.

c. Invers, verbul cu în- este popular, cel fără în- literar, de exemplu : *bucura* faţă de *îmbucura, pătimi* faţă de *împătimi, peţi* faţă de *împeţi, pudra* faţă de *împudra* etc.

Acest fapt dovedeşte, după părerea noastră, pe de o parte, provenienţa delocutivă a verbelor cu în-, fiindcă numai aşa se explică diminuarea valorii semantice a lui în- (să se compare din acest punct de vedere dificultatea, chiar imposibilitatea paralelei la verbe construite cu alt prefix), iar pe de alta, caracterul activ al procedeului.

Prefixul savant in- (de origine latină cultă), adaptat sub forma în-, dintr-o serie de verbe romanice împrumutate, ca : *incrimina, infatua, infiltra, inspira* etc., nu este delocutiv în limba română. Cu toate acestea, el poate fi tratat aici pentru că adesea împrumuturile în cauză se modelează după cele româneşti cu în-, cf. : *însufla, încrimina, încrusta, încorpora* şi altele, a căror formă corectă este cea cu in-, dar prin atracţie şi falsă analiză, sînt adaptate la seria cu în- ; cf. în această privinţă pe *însufla* (fr. *insuffler*), *încrusta* (fr. *incruster*, lat. *incrustare*), care au fost după toate aparenţele apropiate de *sufla* şi *crustă*.

Pe aceeaşi cale s-au introdus şi alte părţi de vorbire, de exemplu substantive ca : *impuls, impresie, impresar,* adjective ca : *impulsiv, impozabil* etc.

de- ca prefix delocutiv

Prepoziţia de joacă într-un număr de formaţii lexicale contemporane acelaşi rol ca în-, dînd naştere şi ea la verbe sau la substantive şi adjective (cf. *deplin, deplinătate*) provenite în mod vizibil din locuţiuni. Cele mai interesante sînt verbele. Ne referim la *dedulci, deochea, deosebi* „distinge“, *depărta* „îndepărta“, *desăvîrşi*, poate *deşănţa*, desigur un *delătura* regional, şi *(în) destula*.

Procedeul constituirii este acelaşi ca la delocutivele cu în-, punctul de plecare fiind un adjectiv-participiu ; tipul cel mai des citat, *desăvîrşit*, arată însă că şi supinul putea servi în acelaşi fel : *un lucru de săvîrşit*=un lucru de terminat, de dus la capăt, de încheiat etc.

Fără să fie legătură directă între acest prefix şi de- din împrumuturi ca *dedubla, deduce, deţine* etc., notăm că posibilitatea de adaptare a acestora este prezentă în de- delocutiv.

4. PREFIXE ITERATIVE

Pentru exprimarea repetării, se folosesc prefixele răs- (răz-) și re-.

răs- (răz-)

Prefixul răs- (răz-) are multe valori. Unele sînt derivate ca în *a se răzgîndi*, care înseamnă atît „a se gîndi din nou, o dată sau de mai multe ori", cît și „a se gîndi din nou (o singură dată) în direcție contrară primei dăți". Altele reprezintă din capul locului numai rezultatul contrariu al unei acțiuni, de exemplu *răspopi* nu conține în nici un fel ideea de a se face popă din nou. În sfîrșit, într-un adjectiv ca *răzbucuros*, răz- redă ideea superlativului, care, chiar dacă poate fi interpretată ca efect metonimic al unei construcții posibile, *(Era) bucuros* și *răzbucuros.*, este totuși altceva decît repetiția propriu-zisă, ceea ce se vede și mai limpede în *răsputeri* „(din) toate puterile", unde, de asemenea, răs- este superlativ.

Aici urmărim numai sensul iterativ al lui răs- din formații ca *răscili, răscumpăra, răscunoscut, răzda, răzjudeca*, fiindcă numai acesta este astăzi activ. Deși nu dă naștere la multe cuvinte noi, el este destul de des întrebuințat în construcții în care se produce variația pe același radical : *I-a spus și răzspus., I-a cerut și răscerut., A plîns și a răsplîns* etc.

-re

Prefixul re- este strict iterativ. El formează verbe în limba literară, fiind unul dintre puținele prefixe împrumutate care are capacitatea incontestabilă de a se atașa direct la o bază din limba română contemporană, fără a calchia.

Ce-i drept, re- își menține poziția de prefix cult, dar a ieșit din rîndul lotului de prefixe savante din limbajele de specialitate. Principalele lui formații vorbesc de la sine în acest sens, mai ales cele la care re- s-a adăugat, deși ele au încă un prefix, pe în-, și, mai rar, pe des- :

reacoperi	*recăpăla*	*reînarma*	*reînsufleți*
readormi	*recăsători*	*reînălța*	*reîntineri*
reafla	*rechema*	*reîncepe*	*reîntoarce*
realege	*redeschide*	*reînsănătoși*	*reîntregi*
realipi	*redeștepta*	*reînchiria*	*reîntrema*
reaminti	*redobîndi*	*reîncolți*	*repovesti*
reangaja	*reintra*	*reîncorpora*	*reprimi*
reașeza	*reîmpăduri*	*reînființa*	*repune*
reaudia	*reîmpărți*	*reînflori*	*retipări*

În cîteva dintre verbele citate, re- produce chiar confuzii la vorbitori cu un anumit nivel de cultură, de exemplu *reînsănătoși, reîntineri* sau *reîntoarce* apar pentru *însănătoși, întineri* și, respectiv, *întoarce*, ceea ce probează că tendința lui de expansiune este puternică.

Sub acest titlu am grupat prefixe internaţionale frecvente în limbajele savante româneşti. De obicei, ele nu dau naştere la cuvinte pe terenul limbii române, dar, datorită faptului că intră în serii, sînt recunoscute în accepţia lor originară şi ajută la analiza semantică a termenilor tehnici din limbajele de specialitate pătrunşi în limbajul literar standard.

Am considerat util, abătîndu-ne într-o oarecare măsură de la procedeul urmat pînă aici, să arătăm şi provenienţa ultimă a acestor prefixe (latineşti, greceşti). Nu am avut însă în vedere istoria lor în limba română, încît indicaţia originii nu înseamnă că ele ar proveni direct din latineşte sau greceşte.

a-, an- (grecesc)

ante- (latinesc) „înainte, dinainte"

Apare în cuvinte ca *antebraţ*, cf. it. *antibraccio*, fr. *avantbras*; *antecalculaţie*, *antediluvian* „dinainte de diluviu" (pentru forma *antidiluvian*, vezi *anticameră*), *antepenultim*, *antetren*, *antedata* (pentru *antidata*, vezi *anticameră*), *antevorbitor* (după germ. *Vorreder*); *anticameră* conţine un **anti-** de provenienţă italienească, ca şi cel din *antidiluvian* şi *antidata*, cf. fr. *antichambre*, care pare împrumutat tot din italieneşte. Variaţia **ante-/anti-** este însă supărătoare din cauza lui **anti-** grecesc (vezi mai jos), cu sens profund diferit de lat. **ante-**. De aceea, cu excepţia lui *anticameră*, care s-a fixat în această formă, celelalte au fost adaptate conştient în româneşte, ca *antediluvian* şi *antedata*, iar forma cu **anti-**, considerată din această cauză incorectă, trebuie evitată.

anti- (grecesc), însemnînd „contra, împotriva"

Apare în cuvinte ca: *anticar*, *anticlerical*, *anticonstituţional*, *antiderapant*, *antidinastic*, *antiepidemic*, *antiguvernamental*, *antiimperialist*, *antimilatirism* etc. şi în formaţii mai mult ori mai puţin accidentale ca: *antifilm*, *antiliteratură*, *antiidee* etc. Caracterul special al acestora se evidenţiază şi prin aceea că **anti-** este întrebuinţat înaintea unor substantive nederivate.

arhi- (grecesc)

Redă superioritatea, gradul cel mai înalt în care se manifestă ideea din cuvîntul înaintea căruia este aşezat. El s-a suprapus în româneşte cu **arhi-** neogrecesc, utilizat în ierarhia bisericească pentru a indica poziţia cea mai înaltă a reprezentanţilor diverselor trepte din această ierarhie (*arhidiacon*, *arhiereu*), formînd prin analogie pe *arhipăstor*, unul dintre puţinele cuvinte de acest fel.

De notat că, probabil şi din această cauză, putem avea astăzi *arhicunoscut*, *arhiplin*, în care se recunosc fără greutate bazele, cf. şi *arhiaglomerat*, *arhiutilizat*.

bi- (latinesc) „doi, dublu, de două ori"

Formează serie cu **tri-** „trei, triplu, de trei ori", **quadri-** „patru, cvadriplu, de patru ori" (scris **cvadri-**).

Apare în formații savante, ca : *bianual* „de două ori pe an", *bicolor*, după fr. *bicolore* „în două culori", *biocromat, bioxid, bisilabic, bilunar* „de două ori pe lună" etc. Pentru celelalte, cf. *tricolor, trisilabic, triciclu*.

circum- (latinesc) „în jur, împrejurul"

Apare în *circumscrie* „a delimita, a înconjura cu un cerc ceea ce urmează a fi descris", *circumferință, circumstanță, circumvoluție, circumscripție* (devenit prin abreviere popularul *circă*).

con- (**com-**, **col-**, **co-**) (latinesc) „împreună, împreună cu"

Redă ideea de asociere în cuvinte ca : *coasocial, coautor, coexista, cointeresa, colabora, conduce, concetățean, confrate, conlucra, conșcolar.*

contra- (latinesc) = „împotrivă, în față, în corelație cu"

Apare în *contragreutate, contraindicat, contradicție, contramarcă, contrapagină, contrasemna, contrasemnătură, contraveni, contrazice* etc., dintre care numai *contrapagină* pare făcut în românește. Pentru valoarea „în corelație cu", vezi *contraamiral*, grad militar în marină, *contrabas* „instrument muzical cu o octavă mai jos decît violoncelul", *contramaistru*.

de-. Vezi **des-**

ex- (latinesc) „scos din, în afara..."

Apare în *excentric* „în afara centrului", (fig.) „extravagant", *exmatricula* „a scoate din matricole", „a da afară din școală", *expatria* „a ieși, a pleca, a da afară din patrie", *exporta* „a vinde mărfuri în străinătate" etc. În cuvinte ca *expresie, extemporal, extensiune, extirpa*, *ex-* nu se analizează în genere ; prezența lui în cuvintele în cauză este însă indiscutabilă.

extra- (latinesc) = „exterior, în afară" și „în afară de orice comparație, excepțional"

Apare în *extracelular, extrașcolar, extraurban*, iar cu celălalt înțeles, care poate fi echivalat și cu „foarte", în *extrafin ; extraordinar* era, la propriu, un adjectiv însemnînd „în afara ordinarului, a ceea ce este obișnuit" ; figurat, el a căpătat sensul de superlativ cunoscut.

hiper- (grecesc) „peste măsură de, în grad foarte mare, supra"

Apare în *hipersecreție, hipersensibil, hipertensiune, hipertiroidism, hipertrofie, hiperurbanism.*

hipo- (grecesc) „sub măsură", „foarte mic, foarte puțin"

Apare în *hipoaciditate, hipotensiune, hipotiroidism.*

in- (latinesc). Are sens de negare, ca în : *inabil, incorect, incomod, incomoda, incomplet, incult, indivizibil* etc.

inter- (latinesc) „între, dintre, în corelație cu".

Apare în *interacțiune, interaliat, intercontinental, interdepartamental, intercostal, interlinie* (în terminologia tipografică), *internațional, interplanetar, interstatal, interșcolar, intervocalic, interveni, interzice.*

intra- (latinesc) „înăuntru")

Apare în *intraglandular* (probabil formație savantă românească), *intramuscular, intravenos.*

intro- (latinesc) „înăuntru, în interior"

Apare în *introducere, introspecție, introvertit.*

post- (latinesc) „după"

Apare în *postbelic,* cf. și *antebelic, postdata,* cf. și *antedata, postdiluvian,* cf. și *antediluvian, postpune,* cf. și *antepune, postmeridian* (p.m.), cf. și *antemeridian, postoperatoriu, postverbal.*

pre- (latinesc) „înainte de"

Apare în *precalculat, precapitalist, precuvîntare, prefabricat, preîncălzire, premerge, presimți, preșcolar, prevedea, prevesti, preziuă* (ultimul probabil formație românească).

re- (latinesc)

sub- (latinesc) „dedesubt, în raport de subordonare cu"

Apare în *subalimenta, subaprecia, subarbust. subcarpatic, subchiriaș, subconștient, subgrupă, subfilială, subînchiria, subînțelege, subpunct, subscrie, subunitate, suburban.*

Unele, ca : *subchiriaș, subcarpatic, subpunct, subunitate,* par formate direct în românește după modelul general. Adesea **sub-** servește la transpunerea fr. **sous-** cu același sens, cf. *submarin,* fr. *sousmarin, subsol,* cf. fr. *soussol, subprefect,* fr. *sousprefect,* sau a germ. **unter-**, cf. *subofițer,* fr. *sousofficier,* germ. *unter-offizier.*

supra- (latinesc) „deasupra, foarte" (cu valoare de superioritate)

Apare în *supracopertă, supraordona* (cf. *subordona*), *suprapune, supraproducție* (producție deasupra celei așteptate), *supraaprecia* „a aprecia mai mult decît merită, pe deasupra posibilităților reale" (cf. invers, *a subaprecia*), *supralicita* „a licita peste măsura cuvenită", *suprasensibil, suprasensibilitate* „peste măsură de sensibil, foarte sensibil", „sensibilitate peste măsură de mare, foarte mare sensibilitate".

tri- (latinesc).

ultra- (latinesc) „dincolo de un anumit spațiu, de un anumit timp, de o anumită măsură"

Apare în *ultrademagog, ultrareacționar, ultrascurt, ultrasunet, ultraviolet ultramarin, ultraaglomerat.*

Deși între prefixe și prefixoide deosebirea este mult mai mică decît între sufixe și sufixoide, totuși unii autori au menținut-o, considerînd că termenii care în limba de origine sînt cuvinte (ne referim la limba greacă veche de unde provin cele mai multe false prefixe în limbile de cultură) trebuie tratați diferit de cei care în latinește sau grecește sînt prefixe.

Această distincție este lipsită de importanță pentru limba română, pe de o parte pentru că elementele prefixate la care ne referim nu au fost împrumutate decît în cazuri cu totul excepționale d i r e c t din grecește, pe de altă parte pentru că, din punctul de vedere al vorbitorilor, inclusiv al celor care știu originea lor, interesează numai sensul acestor pseudoprefixe. Este însă foarte adevărat că în înfățișarea fonetică a falselor prefixe apare un indice formal specific pentru majoritatea ; ele se termină în *o*-, dar nu în mod obligatoriu, cf. de exemplu **poli-**, și nici nu este o regulă că prefixele propriu-zise nu au această terminație, cf. **intro-**.

Despărțirea prefixoidelor de prefixe se poate menține, cu observația făcută de la început că, pentru limba română contemporană, ea nu are consecințe funcționale.

În continuare, iată principalele pseudoprefixe, cu exemplificări atît de cuvinte analizabile, cît și de împrumuturi :

aero- (grecesc) „privitor la aer, în legătură cu aerul, privitor la aviație, în legătură cu aviația"

Apare în *aerogară, aerodinam, aerogramă, aeromodel, aeropurtat, aerosol*.

auto-[1] (grecesc) „de la sine, propriu, prin sine"

Apare în *autoadministra, autoamăgire, autobiografie, autoconservare, autocritică*.

auto[2]**-** (romanic) „care se referă la automobil, care privește automobilul"; valoare dezvoltată prin abstragere din *automobil*, care, la rîndul lui, conține pe **auto**[1]**-**.

Apare în *autobuz* (după *omnibuz*), *autocar, autocamion, autogară, autostradă*.

bio- (grecesc) „care privește viața"

Apare în *biologic, biochimie, biografie, biopsie, biosferă*.

geo- (grecesc) „care privește pămîntul"

Apare în *geografic, geologie, geodezie* „știința care studiază forma și dimensiunile pămîntului", *geometrie, geosferă* „sferă care reprezintă globul pămîntesc".

hemo- (grecesc) „referitor la sînge"

Apare în *hemogramă, hemostatic, hemoglobină, hemoptizie*.

hipo[2]**-** (grecesc) „referitor la cal" : *hipodrom, hipotracțiune, hipologie* „ramură a zootehniei care se ocupă cu studierea calului".

hidro- (grecesc) „referitor la apă"

Apare în *hidroavion, hidrocentrală, hidrodinamică, hidroelectric, hidrofil, hidrofor, hidroglisor* „ambarcațiune pusă în mișcare de o elice aeriană", *hidrosferă, hidroterapie.*

iso- (pronunțat și **izo-** (grecesc) „egal, de același fel, echivalent"

Apare în *izobar* „la aceeași presiune", *izomorfism,* „faptul de a avea aceeași formă", *izoglosă* „linie care unește același fenomen lingvistic".

macro- (grecesc) „mare"

Apare în *macrobiotică* „știința care studiază problemele longevității", *macrocefalie* „boală caracterizată prin dimensiunile prea mari ale capului", *macrocosm* „lumea marelui univers", *macromoleculă* „moleculă cu un mare număr de atomi".

micro- (grecesc) „mic"

Apare în *microanaliză, microbiologie* „știința care studiază microorganismele", *microcefal,* opusul lui macrocefal, *microcosm* „universul atomului", *microclimă* „totalitatea condițiilor meteorologice, observate pe spațiul din imediata apropiere a solului", *microfotografie* și *microradiofotografie, microspor* etc.

mono- (grecesc) „unul singur", în opoziție cu **bi-**, are și înțelesul de „o singură dată"

Corespunde lui **uni-** *(latinesc).* Apare în *monobazic, monocotiledonat, monocrom, monocultură* „cultura agricolă în care aceeași plantă se cultivă mai mulți ani în șir pe același loc", *monofazic,* despre curentul electric, „cu o singură fază", *monoftong* și, mai ales, *monoftongare, monogam, monogamie* „cu un singur soț sau soție", *monoton* „cu un singur ton, sunet", din această cauză, plicticos, *monovalent.*

multi- (latinesc) „mulți, multe"

Apare în : *multicelular, multiform, multilateral.*

omo- (**homo-**, **homeo-**) (grecesc) „identic"

Apare în : *omograf, omonim, omofon.*

orto- (grecesc) „corect"

Apare în *ortoepie, ortografie, ortoped.*

poli- (grecesc) „mulți, multe"

Corespunde lui **multi-** (latinesc).

Apare în *poliarticulat, poliartrită, policrom, polifonie, poligam* și *poligamie, polimorf, polisportiv, polisemie, politehnic, politehniza.*

pseudo- (grecesc) „fals"

Apare în *pseudopod,* prelungire a protoplasmei care face impresia unui picior", *pseudoștiință, pseudonim, pseudoartist.*

tele[1]- (grecesc) „departe"

Apare în *telecomandă* „comandă transmisă la distanță", „telecomunicarea la distanță a rezultatelor unei măsuri efectuate", *telereglaj, telescop, televizor, televiziune, televorbitor* „instalație telefonică specială prin care vorbitorul este ascultat (auzit) la mai multe posturi deodată".

tele[2]- (izolat din *televiziune*)

Apare în *telejurnal, telespectacol, telespectator.*

zoo- (grecesc) „animal, privitor la animale" : *zoochimie, zoolatrie,* după *idolatrie, zoologie, zoomorf, zootehnic, zootehnie, zootehnician.*

INTERFIXELE

Noțiunea de interfix a fost de curînd pusă în circulație de Y. Malkiel[1]. Este vorba despre o porțiune dintr-un derivat care nu intră nici în temă, nici în sufix. Într-un cuvînt cum este *colțuros*, de exemplu, se disting : tema *colț*, sufixul -os și un element intermediar -ur-. Acesta din urmă, fosta desinență din *colțuri*, nu mai funcționează ca desinență, căci, după cum se știe, potrivit unei reguli morfologice fundamentale și fără excepție, nici un cuvînt nu are simultan două desinențe, dar poate avea două sufixe, ca în : *drăcușor* = *drac*+uș+or sau în *pătucel*=*pat*+uc+el.

Structura din *colțuros* se regăsește în altă formă și în *cerculeț*, în *frunzuliță*, în *geruleț, omuleț*, în *prăzuliu* etc., care se segmentează în *temă*+ul+ +*sufix*. Fragmentul -ul- nu mai este bineînțeles articol, căci nici unul dintre cuvintele de tipul celor de mai sus nu este articulat. Rezultă că -ul- nu este nici articol, nici sufix !

Complicații de același fel apar și în derivate ca *băgăreț, petrecăreț*, pe care le-am considerat mai înainte ca dezvoltări ale sufixului -eț, dar incontestabil că o analiză mai pretențioasă duce la despărțirea : *temă*+ar+eț. Este -ar de aici sufix ? Dacă ar fi, ar trebui să se identifice cu -ar care formează nume de agent, dar -ar, după cum am spus la locul citat, nu se atașează la verbe. El nu este nici un omonim al lui -ar nume de agent, deci nu este sufix.

Segmente ca cele enumerate reprezintă, dacă le interpretăm din punctul de vedere exprimat de Y. Malkiel, interfixe.

Problema se reduce în fond la adoptarea unui anumit mod de segmentare. Un derivat ca *certăreț*, de exemplu, poate fi împărțit în elemente constitutive prin raportarea lui la sistem, fără să se țină seama de analogiile care în aparență nu se integrează în schema generală a derivării, ca și cum derivatul amintit și altele ca el ar trebui să reproducă aidoma tipul teoretic. Dacă, aplicîndu-i schema, se constată că ceva rămîne în afară, rezultă că schema nu este bună, deci că într-un derivat nu se recunosc numai *tema* și *sufixul (unul sau mai multe)*, ci și un *interfix*.

---

[1] În Miscelánea, A. Martinet : *Estructuralisme e historia*, II, La Laguna, 1958, p. 107—199 cf. și *Patterns of Derivational Afixation in the Combramega Dialect of East-Central Asturian* Berkeley — Los Angeles — London, 1970, p. 12.

Aceasta este consecința renunțării la analogie. Dar sînt zeci și sute de exemple (foarte multe au fost citate anterior) care arată limpede că o temă poate să fie dezvoltată din motive semantice, de exemplu *colțuros*, pentru că are *colțuri*, față de *colțos* care are *colți*, *secătui*, pentru că a *fost secat*, nu pentru că este *sec*, sau din motive formale cum se prezintă situația din seria *boulel*, *cerculeț*, *gerulel*, *grupuleț*, *omuleț* etc. De multe ori, o temă se utilizează în forma simplă, paralel cu una dezvoltată, dar și cu schimbarea sufixului, de exemplu *cucuț* față de *cuculeț*, *noduț* față de *noduleț*, *vînțuț* față de *vîntuleț* etc., mai mult ca sigur pentru că tema trebuie „apărată" în derivare de alternanțe care ar face-o greu de descoperit.

Prin urmare, avem trei căi de analiză:

1. Să acceptăm formula temei simple și a temei dezvoltate.

2. Să considerăm că tema este totdeauna simplă, iar continuarea ei trebuie reanalizată pe baza principiului că în ceea ce apare după temă trebuie să se recunoască unul sau mai multe sufixe lexicale. Cînd un fragment din această parte a derivatului nu se identifică suficient de bine cu un sufix, să-l considerăm *interfix* sau să-l atașăm la sufixul imediat următor.

3. Să distingem o temă dezvoltată de un sufix dezvoltat, de la caz la caz.

În lingvistica noastră, soluția a fost căutată cel mai adesea în includerea în sufix a părții care nu intră în mod convenabil în temă ca sufix, adică s-a considerat că un sufix ca *-eț*, de exemplu, are o variantă *-uleț*, alta *-ăreț*, indiferent dacă asemenea variante au fost numite sufixe dezvoltate sau compuse.

Preferința pentru această rezolvare își are explicația în principiul degajării din orice derivat a unei teme totdeauna simple.

Indiferent dacă acceptăm întocmai această formulă sau admitem — cum am făcut adesea în prezentarea noastră anterioară — că tema însăși poate fi dezvoltată, conceptul de *interfix* nu ni se pare necesar.

5.1.2. DERIVAREA REGRESIVĂ

Derivarea regresivă este o analogie din care rezultă un cuvînt nou, caracterizat prin faptul că are înfățișarea unui termen-bază, deși el este derivat. Contradicția dintre aparențe și realitate este greu de descoperit în planul sincronic al limbii. Pentru clarificare, trebuie să se recurgă la istorie. Cu toate acestea, unele indicii de sistem pot fi folosite pentru determinarea unui derivat regresiv. De exemplu, verbele cu prefixul *ne-* sînt în această situație, fiindcă acest prefix nu se atașează în mod obișnuit la verbe, dar este frecvent la adjective-participii. Deci *neliniști*, *nemulțumi* derivă din *neliniștit*, *nemulțumit*, și nu invers, cum se vede, pe de o parte, din numărul foarte mare de adjective-participii cu **ne-**, cărora nu le corespund verbe, iar pe de alta din posibilitatea de a forma gerunzii cu **ne-** de la aproape orice verb.

În alte derivate regresive se manifestă semnele derivării în discuție ceva mai complicat. Dacă luăm, de exemplu, pe *auz* și pe *auzi*, nu putem ști la prima vedere care este baza și care derivatul, dar cum, potrivit cu cele spuse la începutul analizei cuvîntului, cuvîntul este totalitatea formelor, o cercetare rapidă a lui *auzi* arată că el nu provine din *auz*, fiindcă formele de prezent indicativ *el aude*, *ei aud* au un *d* imposibil de explicat prin z.

În sfîrșit, la verbe delocutive, trebuie să se presupună că de la locuțiune s-a trecut la participiu sau la infinitiv și numai în ultimă instanță la aceea de verb. Aici derivarea regresivă, de fapt modelarea analogică, este obligatorie. Se găsesc bineînțeles și alte elemente de probabilitate, mai mare sau mai mică, a descoperirii în plan sincronic a unui derivat regresiv. Așa este, de exemplu, conținutul verbal al unor substantive postverbale ca *avînt, auz, înghet, dezghet, învăț, dezvăț, zbor* și altele, criteriu labil însă, căci inversul nu este adevărat. Prin urmare, posibilitatea ca un substantiv cu sens verbal fără sufix să fie regresiv este foarte mare, dar nu absolută, și bineînțeles nu mai are valoare cînd substantivul fără sufix este un denominativ oarecare.

Alte reconstrucții analogice, între care foarte importantă ni se pare formarea unui singular nou în opoziție cu vechea formă omonimă cu pluralul, ca și relația dintre numele de fructe, mai ales exotice, feminine, și numele pomului, în mod necesar masculin, cf. *portocală-portocal, smochină-smochin*, sînt și ele într-un fel rezultatele derivării regresive și pot fi considerate tipice.

Ținînd seama de constatările de mai sus, orice încercare de a stabili tipurile de derivate regresive din româna contemporană, fără a recurge la istoria termenilor, are puține șanse de a reda fidel complexitatea fenomenului. Totuși, merită să se menționeze cîteva lucruri, și anume:

1. Marea capacitate a limbii române de a utiliza sufixele participiale **-at, -it, -ut** pentru a forma cu ajutorul lor adjective, fiindcă din acestea se pot naște apoi verbe.

2. Marea capacitate a limbii române contemporane de a utiliza sufixe de tip infinitival **-are, -ere, -ire** pentru a forma substantive cu înțeles verbal, din care se pot de asemenea dezvolta verbe.

3. Marea capacitate a limbii române de a forma verbe delocutive, mai ales cu prefixul **în-**.

4. Puternica tendință analogică de a stabili cupluri substantiv-verb în cazul derivatelor transparente, cu bază evidentă, ceea ce duce adesea la formarea de substantive postverbale.

5. Puternica tendință de a face ca unui nume de agent să-i corespundă un verb, de unde derivări regresive ca *translator* care presupune (fals) pe *transla, legislator* care presupune (fals) pe *legisla*.

5.1.3. DERIVAREA PARASINTETICĂ

Derivarea parasintetică denumește formarea de cuvinte noi prin atașarea simultană — după unii și prin atașarea succesivă — a unui sufix și a unui prefix la același cuvînt-bază, de exemplu: *îmbărbăta, închipui, îndurera* etc.

Dacă în derivarea parasintetică se include și atașarea succesivă a formativelor, derivate ca *încuietoare, descuietoare, îmbucurător* etc. sînt și ele parasintetice.

Utilitatea conceptului ni se pare relativă. Evident nu este lipsit de interes să dispunem de un termen care să exprime ideea simultaneității prefixării și sufixării sau a structurii rezultate din aplicarea succesivă a celor două procedee, cu atît mai mult cu cît în felul acesta se evită într-o oarecare măsură și discuția referitoare la natura prefixării, care, după unii este derivare, iar după alții, compunere. Cu toate acestea, un derivat parasintetic interesează din punct de vedere strict lexical, cel puțin în limba română, prin formativul dominant, în speță prin prefix.

5.2. COMPUNEREA

Compunerea este reunirea a două sau mai multe cuvinte într-o unitate lexicală nouă. Condiţiile pe care noua unitate trebuie să le îndeplinească sînt aceleaşi ca cele cerute unui cuvînt-bază, unui derivat sau unei formaţii cu prefixe ori cu prefixoide. La prima vedere, determinarea calităţii de compus este foarte simplă. *Piatră-vînătă*[1], de exemplu, este compus, fiindcă denumeşte sulfatul de cupru, un obiect distinct de *piatră*, fiindcă nu permite deplasarea sau dislocarea termenilor componenţi, fiindcă se supune regulilor morfologice şi sintactice ale limbii române (este un substantiv de genul feminin, se declină : *proprietatea pietrei-vinete*, chiar dacă nu are plural, fiind nume de materie, cf. *făină* sau *mălai*), intră în structurile sintactice ca orice cuvînt etc. La fel, *sare-de-lămîie*, numele comun şi popular al acidului tartric sub forma utilizată în arta culinară, este tot compus, căci şi el răspunde la condiţiile amintite.

Compunerea pune deci trei feluri de probleme de analiză :

a) probleme semantice ;

b) probleme de comportare morfologică ;

c) probleme de sintaxă, privind atît relaţiile dintre elementele compusului cît şi relaţiile dintre el şi contextele în care intră.

a) Nu este însă totdeauna uşor să se caracterizeze u n i t a t e a denumită de două sau mai multe cuvinte combinate într-unul singur. Este, de exemplu, *motanul încălţat* din basme un cuvînt compus sau o reunire lexicală accidentală şi liberă ? Dintr-un punct de vedere, acela al personajului din compoziţiile literare, numele lui ar putea fi considerat o unitate semantică, şi ar părea — în situaţia particulară amintită — un cuvînt compus, dar, în afara acestei situaţii, ipoteza nu se confirmă. Notăm, de altminteri, că *motan încălţat* permite introducerea între primul şi al doilea cuvînt a unor determinative ca : *cel, acesta, acela,* care îi desfiinţează calitatea de compus.

Dar dacă acest caz se rezolvă relativ simplu, combinaţia *şorecar-încălţat*, numele unei păsări răpitoare din familia *accipitridae* (în nomenclatura ornitologiei *Buteo lagopus*), nu arată prin ea însăşi dacă este sau nu un compus şi trebuie să recurgem la un nomenclator de specialitate spre a vedea dacă pasărea astfel numită este sau nu o specie de *şorecar*. Cum aşa stau lucrurile, unitatea şi specificul referentului sînt determinate, deci *Buteo lagopus* are, în româneşte, în limbajul specialiştilor, un nume compus : *şorecar-încălţat*. În afara limbajului lor este greu să ne pronunţăm, fiindcă, popular, păsărilor cu pene pe gheare li se spune în mod curent *încălţate*, cf. *porumbel încălţat*, *găină încălţată*, fără a fi specii.

Două lucruri s-ar cuveni să se reţină de aici : primul, precizarea raportului dintre denumirea alcătuită din mai mulţi termeni şi referent nu se rezolvă numai prin datele limbii ; al doilea, două sau mai multe combinaţii cu structuri formale identice pot să nu fie identice semantic, şi una să constituie un cuvînt compus, iar cealaltă un grup sintactic oarecare.

Importanţa celor două constatări se va vedea şi în continuare.

b) Comportarea morfologică a unui compus depinde de poziţia elementelor morfologice alcătuitoare, fiind aproape de la sine înţeles că atunci cînd,

---

[1] În scrierea cuvintelor compuse date ca exemple aici am întrebuinţat consecvent cratima pentru a sublinia faptul că ele sînt unităţi lexicale. Poate că această scriere ar trebui generalizată şi atunci cînd compusele apar în texte obişnuite; vezi, în această privinţă, şi recomandările din *Dicţionarul ortografic, ortoepic* şi *morfologic al limbii române*, Ed. Academiei R.S.R. (Bucureşti), 1982, care nu corespund întru totul cu felul de aici al scrierii cuvintelor în cauză.

de exemplu, într-un substantiv compus unul dintre elementele lui — de obicei cel de-al doilea — se află în genitiv (articulat), genitivul și dativul întregului nu se mai redau decît prin primul termen, de exemplu *Calea-Robilor* devine, potrivit cu această regulă, *Căii-Robilor*. Dacă însă ambii termeni suportă flexiunea, faptul este marcat la amîndoi, de exemplu *Valea-Roșie* devine *Văii-Roșii*. Regulii acesteia i se opune adesea tendința de păstrare a formei-tip. De aceea, compuse ca *vorbă-lungă* nu au, practic vorbind, flexiune. Cauza pare a fi contradicția dintre unitatea conceptuală și riscul de a o desființa prin modificări morfologice care ar reintroduce pe *vorbă-lungă* în seria substantivelor comune urmate de un adjectiv și ar masca faptul că termenul denumește o ființă umană (bărbat sau femeie), cf. *vorbei-lungi*. În situația aceasta sînt și alte compuse, mai cu seamă cele care conțin un complement : *papă-lapte, încurcă-lume* etc.

c) Relațiile sintactice dintre termenii compuselor sînt parataxa și subordonarea (hipotaxa), cu tot ce aduc cele două fenomene în diverse construcții sintactice.

Parataxa caracterizează compunerea savantă, hipotaxa, pe cea populară. Prin parataxă se adaptează cuvintele compuse din alte limbi. Hipotaxa reprezintă în esență o izolare[1] de construcții sintactice cărora li se atribuie calitatea de părți de vorbire — cel mai des de substantiv — prin determinări corespunzătoare, cf. *un (acest, acel, oricare, orice etc.) coate-goale, mațe-fripte* etc.

Compunerea sistematică se întîlnește în limbajul popular numai la numele de plante, de păsări, de insecte, la toponime etc., unde se simte cu necesitate diferențierea speciilor, a localităților prin denumirea fiecăreia.

Termenul de izolare, propus de Alexandru Philippide în *Principii de istoria limbii*, p. 88 ș.u., subliniază caracterul specific al formării compuselor în limba română, și nu numai în aceasta, fiindcă el se potrivește și pentru alte limbi romanice. Oricum, limba română are pronume și adverbe ca *cineva, oricine, orice, fiecare, oricare, cîndva, undeva, oricum, fiecum* etc. mult mai simplu de explicat prin izolare decît alte procedee. Sînt însă compuse ca numeralele care răspund mai greu izolării, deși autorul citat le explică și pe ele în același fel.

COMPUNEREA PRIN SUBORDONARE

1. SUBORDONARE ATRIBUTIVA
(atributul este adjectiv, rezultatul substantiv)

botgros	*Almașul-Mare*
coate-goale	*Bălțații-Vechi*
făt-frumos	*Cetatea-Voluntărească*
gură-bogată	*Dealul-Frumos*
iarbă-mare	*Dealul-Mare*
lapte-zburat	*Dor-Mărunt*
limbă-dulce	*Fîntînele-Negre*
mălai-tătărăsc	*Rîmnicul-Sărat*
mînă-spartă	*Satul-Nou*
nalbă-mare	*Valea-Călugărească*
pătlăgea-roșie	*Valea-Roșie*
vorbă-lungă	*Valea-Seacă*

[1] Pentru *izolări*, dar într-o accepție diferită de cea de aici, vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, București, Editura Științifică, 1975, p. 265—304.

Adjectivul atribut se plasează în locul al doilea, cu excepția citorva cuvinte care constituie în limba contemporană un grup izolat. Ele sînt rămășițe ale unor calcuri și au ca prim termen pe *bună*, iar, prin analogie, pe *rea* (numai două cazuri):

bună-credință
bună-cuviință
bunăoară
bună-știință
bunăvoie
bunăvoință
Buna-vestire
rea-credință
rea-voință

Atributul este substantiv în genitiv:

boala-copiilor
Calea-Laptelui
Calea-Robilor
calul-dracului
calul-popii
ciuboțica-cucului
condurul-doamnei
floarea-soarelui
gura-leului
gușa-porumbelului
iarba-fiarelor
laptele-cucului
limba-mielului
limba-soacrei
mătasea-broaștei
Muma-Pădurii
ochiul-boului
osul-iepurelui
piciorul-cocoșului
poama-vulpii
rodul-pămîntului
salata-iepurelui
săpunul-popii
strugurii-ursului
traista-ciobanului
urda-vacii
vîrtejul-pămîntului

Adunații-Teiului
Buza-Plaiului
Capul-Coastei
Coarnele-Caprii
Gura-Ocniței
Neagra-Șarului
Podul-Turcului
Poiana-Mărului
Poiana-Sibiului
Poiana-Țapului
Valea-Uleiului
Valea-lui-Noe
Vatra-Dornei
Zăvoiul-Orbului

Atributul este substantiv în acuzativ cu prepoziție:

apă-de-plumb
bou-de-baltă
brîndușă-de-primăvară
cimbrișor-de-cîmp
crin-de-pădure
floare-de-colț
lapte-de-pasăre
mătreață-de-baltă
ridiche-de-lună
șarpe-cu-clopoței
viță-de-vie
vierme-de-mătase
viperă-cu-corn
Baia-de-Aramă
Baia-de-Criș
Cetatea-de-Baltă
Costeștii-din-Vale
Cotofenii-din-Dos
Curtea-de-Argeș
Filipeștii-de-Pădure
Malul-cu-Flori
Roșia-de-Amaradia
Racovița-din-Față
Roșiorii-de-Vede(a)
Tufenii-din-Vale
Vităneștii-de-sub-Măgură

2. COMPUSUL — SUBSTANTIV — CONȚINE UN COMPLEMENT DIRECT SAU UN CIRCUMSTANȚIAL

Compusele în care al doilea element este un complement direct sau un circumstanțial sînt în realitate izolări, deci nu au o structură care să servească prin analogie la formarea unor cuvinte noi de același tip, în mod frecvent și organizat. Ele se și comportă din punct de vedere morfologic într-un chip propriu, neavînd de fapt flexiune.

Compusul — *s u b s t a n t i v* — este izolarea unui verb urmat de un *complement direct* :

bate-poduri *încurcă-lume* *papă-tot*
fluieră-vînt *linge-blide* *pierde-vară*
frige-linte *papă-lapte* *zgîrie-brînză*

Foarte rar, complementul precedă : *gură-cască.*

Compusul — *s u b s t a n t i v* — este izolarea unui verb urmat de un *circumstanțial* :

ducă-se-pe-pustii
împușcă-n-lună
vino-ncoace

sau a unui *a d j e c t i v* urmat de un *circumstanțial* :

ieftin-la-mălai
rău-de-lucru
scump-la-tărîțe

Caracterul accidental al acestor compuse reiese și mai lămurit cînd se iau în considerație izolările în care nu se mai întîlnesc relațiile sintactice arătate, ci altele, uneori propoziții întregi, ca :

lă-mă-mamă (cu un verb popular arhaic *a la*=a spăla) *ucigă-l-crucea*
ucigă-l-tămîia
lasă-mă-să-te-las *ucigă-l-toaca*
du-te-vino *soare-apune*
să-l-lipești-la-rană *soare-răsare*

Evident, aceste compuse nu sînt toate substantive, ci și adjective sau adverbe : *într-o-doagă, într-o-ureche, în-doi-peri* ; cf. *omul ăsta este într-o-ureche* (=nebun, țicnit etc.), iar altele joacă rolul lor sintactic obișnuit de parte de propoziție, cf. : *vorbește în-doi-peri.* Numai posibilitatea ca *în-doi-peri* să fie adjectiv, cf. *vorbă în-doi-peri,* menține caracterul de compus al unei asemenea izolări.

3. COMPUSUL — ADJECTIV — ESTE UN ADJECTIV NUME DE CULOARE, URMAT DE UN ADJECTIV

Adjectivele nume de culori au două modalități de compunere : a) termenul care denumește culoarea se combină cu *închis* sau *deschis,* aflate totdeauna în poziția a doua, sau b) cu alt adjectiv din seria celor care denumesc o culoare.

Gradul de compunere este relativ, căci adjectivul purtător al determinării suportă comparația, cf. : *roșu mai închis, roșu foarte deschis, bleu mai deschis, bleu foarte deschis* etc. și chiar *galben mai portocaliu* ori *puțin portocaliu* etc.

De altminteri, situația specială a acestor adjective reiese și din faptul că ele se comportă din punct de vedere morfologic diferit. Astfel, pluralul lui *roșu-închis, roșu-deschis* este *roșii-deschis, roșii-închis,* pe cînd pluralul celorlalte are marcă la ambii termeni, cf. *galbeni-portocalii, verzi-aurii* ș.a.m.d.

4. COMPUSUL — ADJECTIV — ESTE IZOLAREA UNUI ADJECTIV VERBAL PRECEDAT DE UN CIRCUMSTANȚIAL

Categoria la care ne referim corespunde simetric substantivelor *bună-credință*, *bunăvoie* etc., fiind formată ca și acestea dintr-un grup izolat, puțin productiv astăzi, a cărui origine trebuie căutată în calcuri mai vechi. Circumstanțialul este la cele mai multe dintre ele adverbul *bine* : *binecredincios, binelăudat, bineslăvit, bine-venit, drept-credincios, răufăcător.*

Clarvăzător a fost introdus în aceeași serie, fără a avea însă originea celorlalte.

Un complement conține adjectivele precedate de *atot*, dar acesta nu este totdeauna un circumstanțial. Să se compare rolul lui sintactic în compusele de mai jos (cele mai frecvente) : *atotputernic, atotștiutor, atotvăzător, atotcuprinzător, atotfăcător.*

5. COMPUNEREA NUMERALELOR CARDINALE

Numeralele cardinale sînt eterogene din punctul de vedere al compunerii. Seria de la 11 la 19 este alcătuită prin subordonare circumstanțială, căci *doisprezece*, de exemplu, se analizează ca *doi* „pus peste“ *zece*. Seria zecilor de la 20 la 90 inclusiv este formată prin subordonare atributivă. Numeralul care exprimă cantitatea zecilor (*două, trei, patru* etc.) este atributul lui *zece*. În sfîrșit, numărarea cu unități de la douăzeci în sus este o coordonare, cf. *douăzeci și unu, douăzeci și doi* etc.

COMPUNEREA PRIN PARATAXĂ

Parataxa dă naștere în limba română contemporană la substantive și adjective. Cele mai multe au un model cu circulație internațională largă și sînt deci adaptări, formațiile românești reprezentînd copii ale procedeului general.

Parataxa reproduce de obicei zona semantică de întretăiere a conținutului cuvintelor unite, de exemplu *pușcă-mitralieră* denumește un obiect avînd caracteristicile ambelor arme. Acest raport semantic se poate transpune în plan sintactic în coordonare, căci *pușca-mitralieră* este (*și*) *pușcă și mitralieră*. Dar situația compuselor prin parataxă este mult mai complexă. Astfel, *zi-muncă* sau *mobilă-tip* nu mai redau intersecția unor sfere semantice, *zi-muncă* fiind echivalentă cu *munca normală pentru o zi* sau, în alți termeni cu *o zi normală de muncă, o zi de muncă*, iar *mobilă-tip* cu *mobila tipizată*, lucrată conform unor repere catalogate pe anumite baze. În alte compuse intervin criterii speciale : *locotenent-colonel*, de exemplu, se opune prin așezarea termenului-cheie lui *general-maior*, primul fiind gradul care precedă pe cel de *colonel*, pe cînd *generalul-maior* este un *general* aflat pe o anumită treaptă în corpul generalilor.

Prin urmare, locul termenilor dintr-un compus paratactic este adesea fix, și nu numai datorită deprinderii vorbitorilor, căci, deși *zi-muncă* înseamnă cantitatea de m u n c ă dintr-o zi de opt ore, inversarea celor două substantive nu este admisibilă. Aceasta dovedește că, din punct de vedere semantic, termenii unui compus nu îndeplinesc exact același rol. Dacă, de exemplu, *artist-cetățean* este schimbat în *cetățean artist*, i se desființează unitatea, căci

cetățean are altă semnificație în compus decît combinarea curentă. Mai puțin strictă este regula așezării elementelor dintr-un compus la unele adjective, cf. *social-economic* și *economico-social*.

Ultima categorie este importantă și prin aceea că face legătura cu formațiile alcătuite cu ajutorul așa-numitelor prefixoide. Într-adevăr, alături de *democrat-popular*, de *marxist-leninist*, *social-politic*, *social-economic* etc. s-a constituit o categorie de adjective cu prefixoide după model romanic, avînd un *-o* la primul termen al compusului : *anglo-român*, *româno-englez*, *româno-francez*, *franco-român*, *româno-rus*, *ruso-român*, *româno-sovietic*, *sovieto-român*, *anglo-francez*, *franco-german*, *italo-german*, *germano-sovietic* etc., etc.

COMPUSE PRIN FALSĂ PARATAXĂ

Pe lîngă toponime formate prin parataxă ca *București-Nord*, *Ploiești-Vest*, *Chitila-Triaj*, *Sîngeorz-Băi*, *Techirghiol-Sat*, apar unele care, deși au aceeași înfățișare, nu sînt în realitate paratactice, de exemplu :
Tîrgu-Jiu, *Tîrgu-Neamț*, *Tîrgu-Ocna*, *Turnu-Măgurele*, *Turnu-Severin*, *Piatra-Neamț*, *Piatra-Olt*, *Ocna-Mureș*, *Ocna-Sibiu* (și *Ocna-Sibiului*), *Gura-Munteni* (cf. *Gura-Humorului*), *Gura-Tîrcov* (și *Gura-Tîrcovului*), *Mîneciul-Pămînteni*, *Mîneciul-Ungureni* etc. În aceste compuse, termenul al doilea este un fost genitiv, reprezentînd un atribut substantival care cuprinde ideea de loc. De aceea, *Tîrgu-Jiu* poate fi interpretat atît ca *Tîrgul Jiului*, cît și ca *Tîrgul de la Jiu*. Ultimele exemple (*Gura-Munteni*, *Mîneciu-Pămînteni* și *Mîneciu-Ungureni*) conțin și ele un fost genitiv, care însă, ca atribut, nu conține ideea de loc, ci pe cea de posesiune-apartenență, *Gura-Munteni* putîndu-se glosa prin „satul Gura cu munteni", după cum *Mîneciul-Pămînteni* este „satul Mîneci cu pămînteni", iar celălalt, „cu ungureni".

COMPUSE PRIN ABREVIERE

Viața modernă, cu varietatea și complexitatea ei, cu numeroase asociații, organizații și organisme sociale, economice, politice, culturale, științifice, sportive, obștești etc., a dus și duce la apariția unor denumiri adesea foarte lungi pentru aceste asociații, organizații și organisme. Pentru a face economie, vorbitorii extrag părțile cele mai semnificative ale acestor denumiri, le combină și formează din ele un singur cuvînt, fiind bineînțeles mult mai comod să se spună *C.F.R.* în loc de *Căile Ferate Române*, *Agerpres*, în loc de Agenția Română de Presă, *O.N.T.*, în loc de *Oficiul Național de Turism*, ș.a.m.d.

Pronunțarea compuselor din inițiale prezintă curiozitatea accentuării pe ultima silabă : *ceferé*, *onté*, *itebé* etc., în timp ce compusele din fragmente de cuvinte luate din denumirea oficială se accentuează ca toate celelalte cuvinte ale limbii. Din această cauză, ele nu numai că au ajuns să întreacă din punct de vedere cantitativ pe cele din prima categorie, ci sînt și a r a n j a t e în așa fel încît să semene cît mai bine cu restul cuvintelor din limbă.

Astfel, într-un compus ca UCECOM, abrevierea este strict eufonică și provine din combinarea liberă a inițialelor cu fragmente de cuvînt : U(niunea) CE(ntrală) a CO(operației) M(eșteșugărești), *SANEPID* din *S*(erviciul) *An*(ti) *Epid*(emic) etc.

CONCLUZII LA FORMAREA CUVINTELOR

Trecerea în revistă a principalelor aspecte ale formării cuvintelor din limba română contemporană pune clar în lumină caracterul predominant al procedeului de derivare. El nu rezultă numai din marea frecvență a combinațiilor *temă-sufix*, ci și din faptul că — exceptînd limbajele tehnico-științifice — creațiile lexicale noi sînt în mod spontan derivate, nu compuse. Cuvintele compuse au în linii mari înfățișarea unor sintagme alcătuite după regulile sintactice obișnuite, ceea ce este cu atît mai semnificativ, cu cît, de îndată ce unele compuse conțin o formulă sintactică insolită, se constată că ele sînt copii din alte limbi.

Caracterul puternic derivativ al sistemului plasează limba română alături de celelalte limbi romanice, distingînd-o de limbi ca germana, engleza, rusa, maghiara, unde compunerea și derivarea dețin aproximativ același loc una față de cealaltă.

În aceeași ordine de idei, merită să menționăm și posibilitățile foarte mari ale limbii române de a converti unele forme verbale în substantive și adjective, de a face din adjective adverbe, de a pune la contribuție determinarea pentru a schimba clasa semantică a unui cuvînt.

Fără îndoială că, datorită unor cauze complexe care se manifestă în rapiditatea de circulație internațională a unor termeni și a unor terminologii de specialitate, datorită unui fel de „etimologism", frecvent utilizat de la reclame pînă în nomenclaturile științifice cele mai riguroase, numărul de cuvinte compuse crește în limba română actuală. Mai mult, tehnica de formare a unor asemenea cuvinte fiind în general simplă, este adesea imitată și duce la compuse născute pe terenul limbii române. Ele sînt însă construite după modelul celor împrumutate și rămîn de cele mai multe ori în domeniul limbajelor speciale, iar cînd se răspîndesc dincolo de aceste limbaje devin cu atît mai greu de analizat, cu cît pătrund în vorbirea mai multora.

BIBLIOGRAFIE

Biblioteca Centrală Universitară, *Formarea cuvintelor în limba română*, București, 1971 ; Coteanu, I. și Dănăilă I., *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1970, p. 101—115, 224—225 ; revista „Limba Română", XIX, 1970, nr. 4 și, în continuare, nr. 4 din fiecare an. Vezi și Hristea, Th., în RRL, 1—4, 1978.

Sistemul de formare a cuvintelor

Studii și materiale privind formarea cuvintelor în limba română, I—VI, București (1959—1972), Ed. Academiei R.S.R. ; Graur, Alexandru, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Ed. Științifică, 1968, p. 250—270 ; Avram, Mioara, în LL, 4, 1983 (formarea cuvintelor și cultivarea limbii) ; Vasiliu, Laura, în SCL, XXXV, nr. 6, 1984.

Derivarea

Pană, Gabriela, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 657—662 (un procedeu transformațional de segmentare a derivatelor) ; Vincenz, Ileana, în SCL, XX, 1969, p. 399—414, 543—556 (generarea derivatelor în limba română contemporană) ; Pătruț, I., *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, Ed. Dacia, 1974, p. 13—32 ; Idem, *Onomastică românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980 ; Idem, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984 ; Vasiliu, Laura, în SCL, XXIV, 1973, p. 647—652 (semantica sufixelor verbale) ; Idem, în SCL, XXIX, 1978, p. 387—398 (preliminarii la tratarea semantică a derivatelor cu sufixe) ; Idem, în *Semantică și semiotică* (ed. I. Coteanu, L. Wald), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981 (sinonimia derivatelor cu sufixe), p. 314—332 ; Idem, în LR, XXXII, 1983, p. 190—194 (modalități de descriere a sensului în derivare).

Sufixe, sufixoide

Pascu, G., *Sufixele românești*, București, Ed. Socec, 1916 ; Graur, A., *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929 ; Pușcariu, Sextil, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", Leipzig, VIII, 1902, p. 86—233 (diminutivele) ; Idem, în *Études*, Cluj—București, 1937, p. 298—304 (derivate de la plural) ; Cazacu, B., în SCL, I, 1950, p. 91—97 (diminutive de la forme verbale) ; Tudose, Claudia, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, București (Tipografia Universității), 1978.

Prefixe, prefixoide

Institutul de Lingvistică din București, *Formarea cuvintelor în limba română*, II, *Prefixele* de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Florica Ficșinescu, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, București, Ed. Academiei R.S.R., 1978 ; Drincu, Sergiu, în LL, 1, 1981, p. 11—17 (prefixe, prefixoide sau elemente de compunere ?).

Derivare regresivă

Hristea, Theodor, în SCL, XVI, 1965, p. 263—281 ; Idem, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1965, p. 385—398 ; Idem, *Probleme de etimologie*, București, Ed. Științifică, 1968 ; Purdela-Sitaru, Maria, în *Studii lingvistice* (ed. de Șt. Munteanu, I. Evseev, Fr. Kiraly), Timișoara (Tip. Universității din Timișoara), 1972, p. 109—118.

Derivare parasintetică

Asan, Finuța, în LR, XIV, 1965, p. 87—95 ; Reinheimer-Rîpeanu, Sanda, *Les dérivés parasynthétiques dans les langues romanes* (Roumain, Italien, Français, Espagnol, The Hague-Paris, 1974).

Compunere

Institutul de Lingvistică din București, *Formarea cuvintelor în limba română*, I, *Compunerea* de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, București, 1970 ; Elena Carabulea, în SCL, XXXIV, 1983, p. 517—523 (aspecte ale trunchierii cuvintelor în limba română).

INDICE

S

Ș

T

U

V

SUMAR

SUMAR

Lei 24